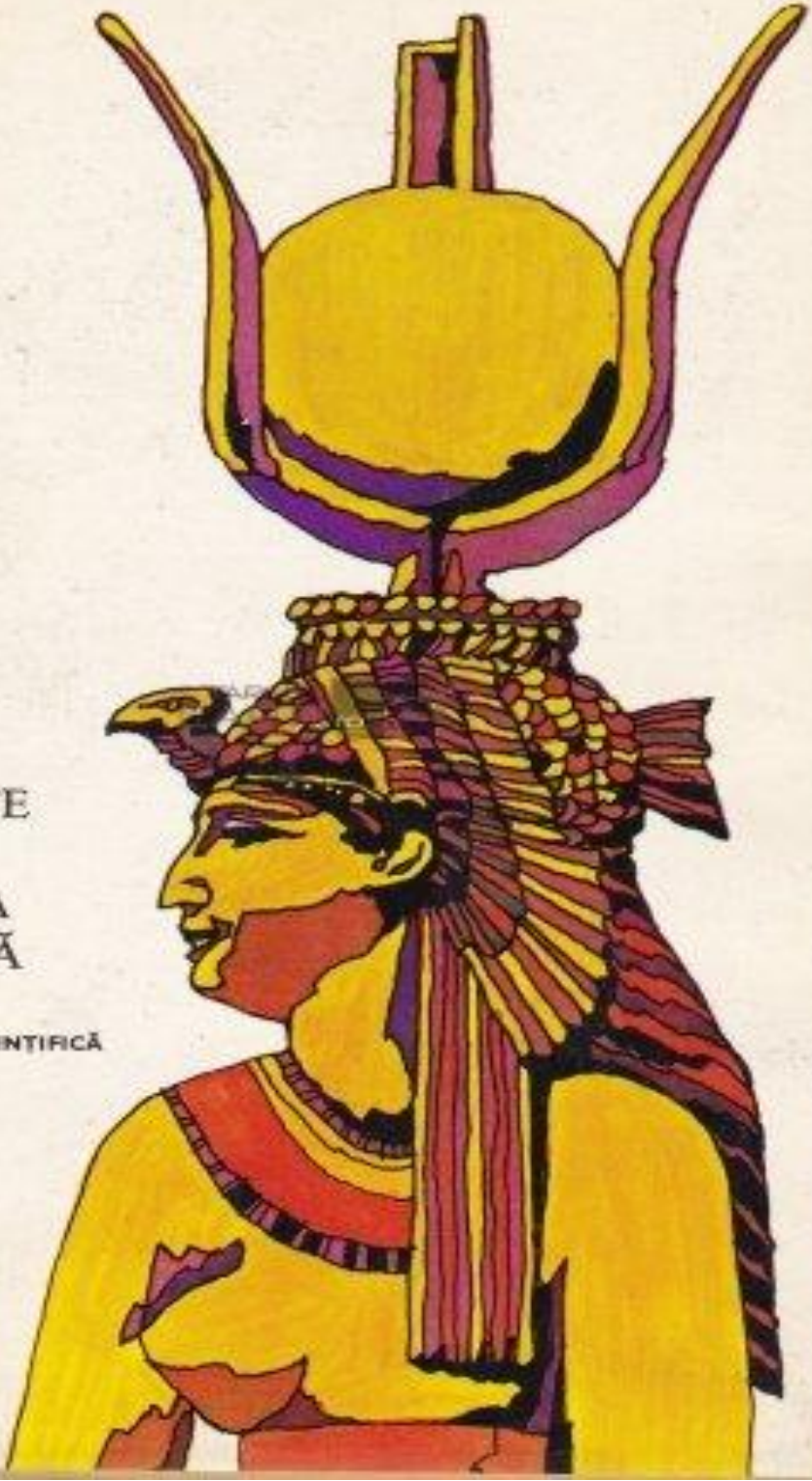

D. TUDOR

FEMEI VESTITE DIN LUMEA ANTICĂ

EDITURA ŞTIINŢIFICĂ

DUMITRU TUDOR

FEMEI VESTITE DIN LUMEA ANTICĂ

coroană sau cunună

EDITURA ŞTIINȚIFICA

Bucureşti, 1972

CUVÂNT ÎNAINTE

În prefața mediocrului său volumaş, *De viris illustribus,* Cornelius Nepos, modestul autor al unor biografii închinate câtorva bărbați de seamă din lumea greco-romană, nota următoarele:

„Multe dintre lucrurile considerate de noi romanii ca fiind nedemne sau ca înjositoare grecii le pun la loc de cinste. Care dintre romani se simte ruşinat când îşi conduce soția la ospețe date în afara locuinței sale? Iar stăpâna casei, nu apare ea prima în sala de primire şi se amestecă printre mulțimea oaspeților străini? Dimpotrivă, în Grecia este cu totul altfel. Acolo, femeia acceptă numai invitațiile rudelor la ospețe. Ea rămâne retrasă în interiorul locuinței denumit gineceu, în locul unde au acces numai cele mai apropiate rude”.

Acest amic al lui Cicero, al lui Catullus şi al lui Atticus compunea atare reflecții în trista perioadă a istoriei de la sfârşitul republicii romane, când

frământările războaielor civile destrămaseră austeritatea şi moravurile sănătoase din vremurile îndepărtate ale legendarului Cincinnatus sau ale sobrului Cato cel Bătrân. Faptele înfățişate ca ținând de viața femeii din Grecia trebuie împinse însă cu cel puțin trei-patru secole mai înapoi. Femeia elină, înfundată în gineceul casei bărbatului, trăise în perioada arhaică şi clasică a lumii greceşti (secolele VIII-IV î.e.n.). Găsim de asemenea necesar să precizăm faptul că în textul lui Cornelius Nepos este vorba de femeia aristocrată sau cu o bună stare materială. Femeia din straturile de jos ale societății greceşti a fost silita să părăsească închisoarea gineceului, pentru ca, alăturea de bărbat, să apară pe stradă, în piețe şi pe ogoare, în scopul de a agonisi prin muncă cele necesare traiului familiei. Aceasta este femeia muncitoare şi gălăgioasă pe care o întâlnim în comediile lui Aristofan.

Este drept că în lumea clasică greacă a secolului V î.e.n. Şi în concepția unor oameni luminați apare tendința de a desconsidera femeia tocmai pentru cea mai de seamă realizare a sa. În tragedia *Eumenidele,* Eschyle spune că „Femeia nu-i procreatoarea copilului său cum se crede de obicei. Ea nu face altceva decât să hrănească sămânța. Numai tatăl poate zămisli. Femeia păstrează numai o garanție ce i s-a încredințat şi pe care o restituie vie proprietarului ei, dacă ea nu a fost cumva distrusă de zei”. Suntem deci într-o

epocă când ginocrația şi matriarhatul din comuna primitivă erau doar o reminiscență păstrată în miturile elene, când dreptul matrimonial fusese înlocuit de cel patrimonial, şi *patria potestas* domina în cadrul întregii familii. Situația ascendentă a femeii dispăruse şi din cadrul căsătoriilor frate-soră, specifice perşilor şi egiptenilor, al căror scop urmărea neîmpărțirea averii părinteşti şi apărarea purității sângelui familiei.

Nu trebuie să acceptăm însă integral opinia lui Cornelius Nepos, în ceea ce priveşte totala lipsă de independență a femeii eline din „lumea de sus". În epoca elenistică a istoriei greceşti, ce a urmat după moartea lui Alexandru Macedon, se constată că şi femeia aristocrată din statele elenistice a beneficiat de oarecare emancipare față de autoritatea bărbatului. Numai în lumea unor despoții orientale, femeia aristocrată era definitiv sechestrată în casă, adesea desconsiderată şi supusă unui aspru regim, câteodată asemănător vieții de sclavă. Ea trăia într-o totală ignoranță în comparație cu lumea din afară; era mereu amenințată de pedepsele bărbatului şi lipsită de lumina culturii. Cu rare excepții, Orientul a înțeles, pe baza unor precepte religioase şi sociale, să facă din femeie o roabă destinată muncii casnice şi plăcerilor bărbatului. Haremurile regilor perşi strângeau laolaltă surorile şi rudele lor cele mai apropiate, prințesele din neamul

predecesorilor ce purtaseră coroana, pe fiicele unor nobili de seamă şi pe orice femeie dorită de despot. Poligamia constituia un puternic element de siguranță a guvernării.

În Roma republicană şi imperială, femeia a căpătat o oarecare independență patrimonială şi juridică. Treptat, în lumea aristocrației romane a fost părăsită vechea formă de căsătorie, prin care toate bunurile soției deveneau proprietatea exclusivă a soțului. Către finele Republicii, bărbatul dispunea numai de dota înscrisă în actul de căsătorie, lăsându-i-se femeii dreptul de proprietate asupra altor bunuri personale. Au apărut de asemenea unele legi prin care femeile necăsătorite erau eliberate de tirania tutorelui, în ceea ce priveşte administrația bunurilor. O dată cu zorile imperiului lui Augustus se poate vorbi de un fel de egalitate între sexe, egalitate de natură morală, socială şi juridică, nu însă şi politică. Bineînțeles, de această egalitate beneficiau numai cetățenii romani. Această situație va îngădui femeilor cu dare de mână să se inițieze în literatură, filosofie, arte şi ştiință; să participe în mod public la diferite festivități, la teatru, banchete etc. Nemaifiind prizoniera zidurilor locuinței sale, cetățeana romană părăseşte casa în lectică (ca să fie ferită de unele priviri indiscrete), merge la circ, la teatru, în tribunale, chiar şi în forul zgomotos. Deşi ținută mult timp departe de agitațiile politice, femeia romană apare mai

cultivată decât cea greacă. În general, romanul a dat mai multă importanță femeii decât elinul, datorită faptului că ea arăta calități esențial „bărbăteşti”, fiind lipsită de feminitate excesivă, în timp ce femeia greacă prezenta în aceeaşi măsură gingăşie şi duritate.

O poziție cu totul excepțională deținеau vestalele romane, alese de zei şi considerate fecioare sacre, protejate de legi speciale spre a nu fi ofensate. Mergeau în lectică sau car; aveau locuri speciale la teatru; erau dispensate a depune jurăminte ca martore şi beneficiau de emancipare paternă. Capacitatea lor juridică era egală cu a bărbaților, de aceea dispuneau liber de propria lor avere.

În Roma s-au format cele dintâi asociații feminine şi au avut loc primele acțiuni ale femeilor împotriva unor legi ce le îngrădeau luxul. Astfel, în anul 195 î.e.n. Matroanele romane au organizat o manifestare publică, cerând abrogarea legii Oppia, votată în anul 215 î.e.n. Legea respectivă stăvilea unele excese vestimentare ale femeilor, frânându-le luxul. Ea fusese votată de senat în momente grele pentru stat, când Hannibal amenința Roma. Protestele lor s-au îndreptat împotriva lui Cato cel Bătrân, consul în anul 195 î.e.n., şi au avut succes. Marele om de stat ar fi spus atunci într-un discurs: „De îndată ce femeile ajung egale cu noi, ele ne sunt deja superioare” (Titus Livius, XXXIV, 3).

În secolul I î.e.n., matroanele romane din lumea

aristocrației constituiseră chiar „cluburi” feminine, unde, în afară de literatură şi artă, se discutau şi probleme politice; „cluburile” erau susținute de femei aristocrate, cultivate şi inteligente, dar câteodată intrigante şi depravate.

În societatea antică, căsătoria constituia instrumentul potrivit pentru a face să crească puterea economică şi politică a unei familii. Tânăra femeie nu avea posibilitatea de a alege în mod liber pe viitorul ei soț. Căsătoria se decidea de către părinți sau tutori, fără consimțământul tinerilor şi adesea logodna avea loc în anii copilăriei. Uniunea matrimonială devenea un act politic sau un prilej de rotunjire a averii şi, astfel, îngrădea spiritul de libertate sau de afecțiune între doi tineri. Ramses al II-lea îşi alegea o faraoană din regatul hittit, ca să se curme vechea ceartă cu imperiul din miazănoapte; Cyrus cel Bătrân îşi căuta soțiile în statele vecine pentru lărgirea granițelor imperiului său; Alexandru Macedon se căsătorea cu o fiică de satrap şi apoi cu fata fostului rege persan, pentru consolidarea, şi pe această cale, a stăpânirii sale din Orient; Marius lua de soție o patriciană, fiindcă adversarii îl desconsiderau ca pe un *homo novus;* Cezar şi nepotul său Octavian au schimbat câte trei neveste, după cum bătea vântul în politică – şi aşa, mai departe.

Femeia romană din epoca republicană îndepărtată nu putea participa la viața politică

decât din umbra iatacului său, unde multe soții continuau să „toarcă lâna” pentru hainele familiei, ca pe timpul homericei Penelope. În comediile lui Menandru se spune că furca de tors este ocupația femeilor ținute departe de întrunirile publice. S-au văzut însă multe cazuri, când inteligente regine din despoțiile orientale, adorate de soții lor, interveneau în treburile de stat. În Atena, Aspasia lui Pericle aduna în casa sa elita politică şi intelectuală a oraşului şi acolo fermeca lumea prin inteligența şi vorba ei. Livia discuta cu Augustus cele mai importante probleme de stat; ea i-a rămas un tainic consilier politic.

O „căsătorie de interes” a unui bărbat eminent cu o tânără bogată, dar cu modeste preocupări intelectuale, se citează a fi cea încheiată de Cicero cu Terenția. Atunci când gloria marelui orator depăşise culmile celor „şapte coline”, bătrânul Cicero şi-a concediat soția, căsătorindu-se – la 63 de ani – cu Publibia, o tânără de 17 ani, bogată şi aceasta. Au existat însă şi uniuni matrimoniale ce au stârnit admirația contemporanilor şi posterității, cum a fost căsătoria dintre Brutus şi Porcia, fiica lui Cato cel Tânăr.

În societățile antice, partea slabă a căsătoriei o constituia încheierea unui astfel de act la o vârstă când viitorii soți erau nişte copii inconştienți. În asemenea situații, combinațiile matrimoniale se făceau de către părinți. În Orient şi Grecia, căsătoriile se desfăceau cu mare greutate, pe când

la Roma legile erau foarte elastice. De aceea, divorțul la romani apărea frecvent, motivat şi prin faptul că femeia dispunea de prea multă libertate. Cu toate că tradiția, preceptele religioase şi educația impuneau matroanei romane din înalta societate să fie castă, neluxoasă, modestă, pioasă, devotată copiilor săi etc., acest „puritanism”, demn de o Cornelia, mama Gracchilor, era călcat în picioare din cauza viciilor şi a goanei după plăceri, păcate sociale ce năpădiseră aristocrația din perioada războaielor civile. S-a putut vedea că în puținele momente de înaltă ținută morală din viața societății, impuse adesea de legi, rolul femeii ca element de coeziune a fost destul de important. Dar constatăm şi reversul: când societatea romană se zbătea în grave crize morale şi politice, unele femei din înalta aristocrație, prin lux, depravare, frivolitate şi sterilitate, au mărit anarhia, dezordinea şi forțele dizolvante îndreptate împotriva vieții tradiționale. Aşa se explică legile date de Augustus pentru consolidarea familiei. Istoricul Titus Livius afirma că situația era de aşa natură, încât lumea condamna în masă viciile, dar aceeaşi oameni nu erau în stare să găsească un remediu moral împotriva lor.

*

În galeria portretelor din această carte am inclus medalioanele unor femei care s-au impus în paginile istoriei, alături de unii suverani sau oameni de stat, în artă, cultură etc. Din marele lor

număr am ales cele cu o mai mare sferă de influență, pozitivă sau negativă. Deci unele dintre aceste femei au rămas celebre prin faptele lor mărețe, altele prin dezmăț, lux şi crime. Se constată că în anumite perioade istorice, aceste femei au fost expresia spirituală şi morală a unor popoare, cum au fost Hatşepsut, Semiramis, Atossa, Aspasia, Livia, Iulia Domna, Zenobia etc. În general, din pricina situației sociale ce li s-a rezervat, atât în Orient cât şi în lumea greco-romană, destul de puține au fost acele femei care au apărut pe arena politică.

Nu am putut include şi biografia unor matroane romane care au strălucit în perioada Republicii (Cornelia, Clodia, etc.) din cauza modestelor informații istorice privitoare la viața lor.

Galeria medalioanelor feminine din volumul nostru se extinde cronologic în cadrul a două milenii şi cuprinde reprezentante din lumea popoarelor hamite, semite şi ariene. Există între ele creaturi luminoase (Atossa, Aspasia, Livia, Plotina) care au contribuit la creşterea aureolei politice a soților lor. În Orient s-au impus mai mult femeile regente şi cele adorate de soții lor. Lumea elenistică a cunoscut femei ambițioase, chiar demoniace, ele fiind adesea adevărate calamități pentru cei din jur (Olympia, Cleopatra etc.). Despre ele, un istoric spunea ca erau răscolite de pasiuni până şi în somn. Acestor femei greco-macedonene şi împărăteselor romane din prima

jumătate a secolului I. E. N. Li se poate aplica caracterizarea moralistului La Bruyere, care spunea că femeile sunt extreme, ori mai bune, ori mai rele decât bărbații.

O lucrare despre femeile ilustre ale lumii vechi nu s-a scris până acum, la noi. În Occident au apărut asemenea prezentări destul de sporadice şi limitate. Nu am întâlnit însă nicio monografie care să reunească un număr atât de mare de biografii feminine, câte au fost incluse în volumul nostru.

Am dori ca seria acestor biografii feminine să fie continuată de specialiştii români, pentru evul mediu, epoca modernă şi epoca contemporană. Perioadele istorice mai noi vor putea include şi multe figuri feminine din Istoria României.

D. T.

ORIENTUL

HATŞEPSUT

Regentă a trei faraoni bastarzi

Herodot şi Strabo, unul părinte al istoriei, altul al geografiei, atunci când au văzut țara faraonilor şi-au dat seama că „Egiptul era un dar al Nilului”. Cel mai lung fluviu din lume străbate o vale adesea strâmtă, printre două deşerturi ale morții, cel libian la apus şi cel nubian la răsărit. Ea oferă oamenilor, încă din perioada pietrei necioplite, o binecuvântată oază – lată de 20–25 km şi lungă de 850 km. Revărsările periodice ale fluviului asigurau fertilitatea „Pământului Negru” din această vale ce se închide spre mare în cunoscuta Deltă. De milenii, toată viața acestei țări s-a restrâns la cele două lunci inundabile ale Nilului. O populație de țărani şi păstori s-a legat puternic de paradisul Văii Nilului, unde a creat una dintre cele mai vechi civilizații, cu rădăcini istorice ce depăşesc în timp cinci milenii.

Epoca de mare glorie a regatului egiptean a durat două milenii, în cadrul cărora istoricii au stabilit trei epoci de înflorire, separate prin scurte perioade de stagnare: Regatul Vechi (2800–2300), Regatul Mijlociu (2000–1750) şi Regatul Nou (1580–1100). În perioadele de independență, statul egiptean a cunoscut domnia a 26 de dinastii, care s-au întrecut să împăneze valea

Nilului cu numeroase monumente ce stârnesc admirația lumii contemporane prin măreția şi perenitatea lor. Faraoana Hatşepsut se află şi ea în lista marilor ctitori din Valea Nilului. În limba egipteană numele ei înseamnă „Supremă noblețe feminină”, Hatşepsut fiind deci un epitet regal.

Până în preajma domniei unice a lui Tutmes I (1557–1508), Egiptul a întâmpinat nenumărate dificultăți în ceea ce priveşte succesiunea normală la tron. Cu domnia acestui faraon războinic, marele preot al zeului Amon a început a deveni arbitrul soartei dinastiilor de faraoni.

O dată cu moartea lui Amenophis I (1557), a apărut prima manifestare a crizei succesorale, deoarece rămânea după el numai o fiică, Ahmes. Regulile tradiționale de succesiune la tron prevedeau, că, în lipsa unui fiu, coroana putea reveni unui ginere al defunctului faraon. Fiind încă în viață, Amenophis I căsătorise pe Ahmes cu un fiu nelegitim al său, care fu asociat la tron sub numele de Tutmes I. Aceeaşi lipsă a unui moştenitor legitim de parte bărbătească avu loc şi la moartea lui Tutmes I, care lăsa în viață o singură fiică, pe Hatşepsut, căsătorită şi ea în acel moment cu un fiu de concubină (deci frate vitreg al ei). El urmă la tron sub numele de Tutmes al II-lea (1508–1503). Un mare basorelief din templul-mormânt de la Deir-el-Bahari, ne arată cum Hatşepsut primeşte în fața curții coroana ce i-o oferă tatăl său, ca regentă, deoarece ea se trăgea

legal din viță regală, pe când el era un bastard. Faraonul-tată se mărgini a fi până la moarte un rege onorific. Cu toate că Hatşepsut nu-i menționată în „listele regale”, iar sculpturile parietale egiptene o arată câteodată mergând în urma lui Tutmes I şi al II-lea, adevăratul conducător a fost totuşi ea. Ca suverană a țării, Hatşepsut a mai purtat şi numele de Maferâ, iar inscripțiile hieroglifice îi dau şi titlul de „Mare soție regală”.

Tocmai pentru a-şi arăta sângele său curat regal Hatşepsut a ridicat capela din complexul sanctuarului de la Deir-el-Bahari, unde decorațiile sculpturale şi textele hieroglife documentau naşterea sa supranaturală din zei. Astfel, mama sa, Ahmes, ar fi fost vizitată tainic de zeul Amon din Theba, în chip de faraon. Trezită din patul său de parfumul divinității, ea i-a surâs şi, prin aceasta, dragostea divină s-a zămislit în corpul său. Rămasă gravidă, faroana ar fi fost protejată în timpul sarcinii de două zeițe trimise de Amon. Alte scene din acelaşi sanctuar arată pe Amon-Râ în calitate de tată, prezentând celorlalți zei pe pruncă şi declarând: „Iată pe fiica mea Hatşepsut. Ea va trăi. Eu o iubesc şi sunt mândru de ea”. Ultimele tablouri înfățişează pe copila Hatşepsut alăptată de Zeița-vacă Hathor. În orice caz, Tutmes al II-lea nu-i putea fi superior ca inteligență şi puritate de sânge. Destinul se arătase vitreg şi de astă dată pentru dinastie: după

o domnie de 5 ani alături de sora-faraon Hatşepsut, prințul consort murea şi el, lăsând două fiice şi un băiat tot nelegitimi. Dar acest de-ai treilea bastard nu fusese destinat domniei, deoarece Tutmes al II-lea îl încredințase preoților din templul lui Amon, ca „servitor al zeului”, unde urma să rămână întreaga sa viață. Legenda spune că, în timpul unei procesiuni religioase, la Karnak, statuia „articulată” a zeului Amon i-ar fi şoptit tainic copilului că este destinat să poarte dubla coroană a faraonilor şi nu toiagul de preot. Intervenția divină în cazul înscăunării lui Tutmes al III-lea a fost imortalizată de preoți în textul unei inscripții care spune: „Chipul sacru al zeului, aclamat de mulțime, era dus din sanctuar în curtea templului. În acel moment Tutmes al III-lea se găsea cu alți slujitori ai zeului sub colonada de nord pe lângă care trecea cortegiul. Se părea că zeul caută pe cineva, de aceea se opri în fața tânărului prinț care se înclină respectuos. Dar zeul îl ridică şi-l duse în locul unde, după ritualul templului, numai faraonii puteau pătrunde”. Probabil sprijinit de preoțime, tânărul prelat fu recunoscut ca faraon, sub numele de Tutmes al III-lea şi căsătorit cu una dintre fiicele legitime ale înaintaşului său (după unii autori, minorul ar fi fost căsătorit *pro forma* chiar cu Hatşepsut). Deoarece atât noul faraon cât şi soția sa erau minori, regența s-a încredințat mătuşii Hatşepsut, care prin abilitatea sa va şti să-şi prelungească

mult timp acest mandat.

Puținele statui ale faraoanei ce au scăpat de furia succesorului său ne arată o figură fină, înaltă, energică cu ovalul prelungit al feței, cu obrajii puțin slabi, ochii afundați în arcade, fruntea joasă, cu gura mică şi strânsă la colțuri.

Sub domnia reginei Hatşepsut, clerul zeului Amon din Theba a reuşit să-şi cimenteze o situație de prim ordin în stat şi să formuleze o teorie de caracter teocratic, după care succesiunea la tron depindea de consimțământul preoțimii marelui zeu. O inscripție contemporană pusă de arhitectul palatului, Ineni, arată că „Tutmes al II-lea s-a ridicat triumfător în ceruri şi acolo s-a contopit cu zeii. De îndată, fiul său îi luă locul pe pământ, ca rege al «Regatului Dublu» şi deveni stăpânul tronului aceluia ce-l zămislise. Iar sora sa, divina soție Hatşepsut conduse treburile celor două țări după planurile sale. Egiptul muncea plecându-şi capul în fața ei şi minunatele cereale veneau de la zeul Amon-Râ. Ea reprezenta otgonul de remorcat Egiptul de Jos şi stâlpul de ancorat Egiptul de Sus; ea devenise direcția cea bună a cârmei din Deltă; era stăpâna care da porunci, ale cărei excelente planuri pacificau cele «Două Țări» atunci când cuvânta ea”.

Această inscripție gravată în templul de la Deir-el-Bahari, din ordinul faraoanei Hatşepsut, arată clar că adevăratul conducător al văii Nilului era ea, ca o puternică regentă, căreia trebuia să i se

supună şi regele asociat, Tutmes al III-lea. Documentele sculpturale oficiale ale vremii ne-o arată pe regentă mergând în frunte şi urmată de nepotul său, faraonul asociat Tutmes al III-lea. Nici atunci când regele deveni major, Hatşepsut nu renunță la putere. Ea îşi asigură în continuare drepturile de regentă, îmbrăcă costumul bărbătesc al regelui şi pretinse să i se acorde protocolul rezervat numai faraonului-bărbat. Cu o energie nemaiîntâlnită până atunci, ea nu lăsă puterea din mână timp îndelungat, adică până în anul 1483, când muri, probabil de bătrânețe.

Hatşepsut, ca regentă, regină şi faraon, a afirmat o nouă teorie asupra puterii. Dezvoltarea ideii monarhice, având ca temelie zeificarea faraonului, a reintrodus de altfel sistemul din epoca Vechiului Regat, prin care regele era privit ca o încarnare pe pământ a zeului Râ. Nu legile omeneşti acordă tronul faraonului, ci voința puternică a zeului Amon. Pe baza acestei concepții, preoții lui Amon au sprijinit venirea la tron a lui Tutmes al III-lea. De acum puterea faraonilor depindea de cler şi nu de legile fixate de înaintaşi. Preoții din Theba introduceau astfel un nou sistem monarhic: faraonul este interpretul voinței zeului.

Ideea aceasta privitoare la designarea faraonului de către divinitate s-a fixat pe timpul îndelungatei regențe a faraoanei Hatşepsut. Regina se lăuda în inscripțiile religioase ale timpului că ea însăşi s-a născut din zeul Amon. Faraoana, ca „soție” a lui

Amon, va deține un rol important în succesiunea la tron. S-a arătat că cei trei Tutmes, erau fii nelegitimi, născuți din concubine, ajunşi la tron în urma unei căsătorii cu o prințesă legitimă şi numai astfel şi-au consolidat domnia, în calitate de prinți consorți.

Tutmes al III-lea, născut dintr-o concubină şi un rege care şi el la rândul său avusese aceeaşi naştere nelegitimă, nu putea fi considerat ca purtând în vinele sale sânge zeesc mai curat decât al regentei Hatşepsut, născută direct dintr-un „Zeu-rege”, pe care-l putea reprezenta pe pământ. Astfel, problema dinastică căpăta un aspect religios; preoții lui Amon, atribuind tronul, se înfățişau ca executori ai voinței zeului. Prin aceasta, clerul dobândeşte o mare ascendență politică. Marele preot al lui Amon-Râ conferi faraonului dreptul la domnie. Pe timpul regentei, demnitatea aceasta religioasă era deținută de preotul Hapuseneb, pe care Hatşepsut l-a numit concomitent şi în postul de vizir, un fel de prim-ministru, păstrător al pecetii regale. Şef suprem al cultului şi conducător al treburilor politice din stat, marele preot era adevăratul stăpân al tronului. Favorurile regentei s-au extins şi pentru fericirea altor preoți. Cel de-ai doilea preot al lui Amon a devenit şeful consiliului privat al regentei, arhitect-şef şi mare intendent al bunurilor curții. Din întâmplare, cel de-ai doilea preot al lui Amon, ajuns acum al doilea mare potentat politic în stat,

a fost în acea vreme genialul arhitect Senmut, amant al regentei şi constructorul măreţului templu funerar al patroanei sale, de la Deir-el-Bahari. Din rândul preoţimii au mai fost promovaţi în anturajul regentei cancelarul Nehesi şi trezorierul Thuti. Cu toţii constituiseră un fel de camarilă ce-şi împărţise puterile în stat.

Astfel, regenta Hatşepsut, întărită în postul ei de conducere prin teoria teogamiei regale, devenise exponentul triumfului preoţimii zeului Amon şi transformase ţara într-o teocraţie.

De îndată ce a murit regenta, Tutmes al III-lea a căutat să distrugă toate monumentele şi arhivele ce aminteau numele înaintaşei sale. De aceea, izvoarele pentru cunoaşterea vieţii faraoanei sunt astăzi destul de puţine. Cu toate acestea, fanatismul şi ura succesorului nu i-au nimicit strălucirea domniei. Deşi faraonul, pus sub tutela ei timp de peste două decenii, era o fire ambiţioasă, dotată cu aptitudini de conducător de oşti şi de oameni, inteligenţa despoticei regente l-a ţinut în frâu până la moartea ei. Pentru a stăvili veleităţile de domnie directă ale tânărului faraon, Hatşepsut se folosea de camarila sacerdotală înscăunată la curte, unde constituia un fel de partidă legitimistă. Bineînţeles, rivalitatea dintre regentă şi ambiţiosul faraon oferea preoţilor posibilitatea să-şi rotunjească averile.

Tatăl regentei fusese un faraon războinic ale cărui oşti supuseseră ţinuturile nubienilor şi

împinseseră frontierele până dincolo de Sinai, până în nordul Siriei şi până la cotul Eufratului. Dar fiica sa, regenta Hatşepsut, instaură o politica de pace, extinsă de la cataractele superioare ale Nilului până la malurile Eufratului. Liniştea din interior aduse o însemnată propăşire materială în Valea Nilului şi o epocă febrilă de construcții ridicate peste ruinele lăsate cu o jumătate de veac mai înainte de distrugerile invadatorilor hicsoşi. Opera de constructor a regentei este evocată într-o inscripție în care ea spune:” Am reconstituit ceea ce fusese distrus şi am dus la bun capăt ceea ce era neterminat. Asiaticii amestecați cu alți barbari au locuit în nordul țării, unde au dărâmat ceea ce fusese zidit cândva, nesocotindu-l pe zeul Râ”. Dacă ea n-a purtat războaie ca alți faraoni, energica şi chibzuita regentă a rămas nemuritoare prin construcții. Portretele sale o arată „în mare ținută” de faraon. De aceea, purta o barbă artificială, împletită, cu care apărea mai ales în timpul solemnităților publice.

Domnia regentei a rămas memorabilă în istoria faraonilor prin expediția „colonială”, organizată în țara Puntului, denumită şi „Țara Zeului”. Expediția a avut loc în al nouălea an al domniei sale şi se spunea că ea fusese ordonată de însuşi zeul Amon. Scopul ei a fost însă aprovizionarea din abundență a sanctuarului recent construit la Deir-el-Bahari, cu mirt, tămâie, parfum (aromate), lemn scump, uleiuri fine extrase din sicomor, aur,

argint, pietre prețioase, toate necesare cultului şi mobilierului de ritual din sanctuar. Misterioasa țară a Puntului se găsea în părțile Abisiniei şi Somaliei de azi, la răsărit de Massana. Încă din perioada dinastiei a V-a (circa 2700 î.e.n.), regiunea devenise unul dintre principalele obiective comerciale ale Egiptului. Pereții multor mausolee ale demnitarilor sau ale faraonilor păstrează urma unor asemenea călătorii, organizate cu sprijinul armatei, căci drumul era lung şi periculos atât pe mare, cât şi pe uscat. Se ştie că în vremea dinastiei a XI-a (2151–1991), comunicarea cu țara Puntului se făcea prin Koptos, în lungul deşertului arabic. Greutățile călătoriei îndemnau, mai mult pe aventurieri, să plece spre aceasta bogată, regiune. În cartea intitulată *Povestirile naufragiaților* ne sunt expuse sub o formă îmbrăcată în mister peripețiile îndrăzneților negustori.

Tablourile sculptate pe (pereții de la Deir-el-Bahari, unde au fost executate după planurile arhitectului Senmut, povestesc amănunțit expediția spre țara aromatelor, ordonată de curte în al nouălea an de domnie a regentei. În urma unui consiliu regal, au pornit cinci corăbii, puse sub comanda lui Senmut şi Nehesi, spre această țară de basme. Îndrăzneții corăbieri purtau, din ordinul faraoanei, cele mai seducătoare mărfuri ce puteau fura ochii barbarilor, şi care erau oferite localnicilor în schimbul unor mărfuri mult mai

prețioase. Vasele au coborât pe Nil până în Delta, au trecut prin vechiul Canal de Suez, pe lângă Wadi Tumilât, către răsărit, intrând în lacul Amer şi apoi în Marea Roşie. După zile grele de navigație, s-a debarcat" pe cele două țărmuri foarte înverzite", identificate azi cu cele două maluri ale Mării Roşii, cel african şi cel arabic, din ținutul aromatelor, adică în dreptul Somaliei. Locuitorii întâlniți în acea regiune erau de neam hamit, cu piele brună, şi stăpâneau triburi de negri ce munceau pentru ei. Acolo, la umbra palmierilor şi a sicomorilor, ale căror frunze dau picături de răşini aromate, negustorii veniți din Egipt au construit locuințe lacustre, pe piloni, în fața cărora şi-au expus mostrele de mărfuri, pentru schimbul în natură cu băştinaşii. Între exponate figura şi o statuie de aur a regentei, turnată, cu chipul zeiței-vacă Hathor, stând în mijlocul zeilor din valea Nilului. Printre clienți figurează şeicul din Punt, numit Parihu, venit cu soția sa, Ati, un fel de Venus de neam hotentot, având şira spinării unsă cu uleiuri mirositoare şi grase. Stăpânul Puntului a permis lui Senmut să dezrădăcineze şi să transplanteze în curtea sanctuarului de la Deir-el-Bahari mai mulți puieți de sicomori aromați. Cronica gravată în piatră a acestui sanctuar-mauzoleu arată cum oamenii lui Senmut au cumpărat abanos, aur şi ivoriu, diferite lemne aromate, blănuri, pene de struț, animale exotice ca maimuțele, ogari sălbatici, leoparzi, girafe,

precum şi sclavi din cele două neamuri ale populației locale (hamiți şi negri) etc. Flotila s-a întors cu bine la Theba. Prețioasa încărcătură de mărfuri şi sclavi a fost consacrată în întregime sanctuarului bunului zeu Amon. Natural, preoțimea beneficia şi ea de aceste mărfuri străine. Inscripția dedicatorie spune ca expediția lui Senmut şi Nehesi s-a întors cu foarte mari minunății din ținutul Punt: „tot felul de lemn parfumat din țara divină, un morman de rășină, lemn verde de smirnă, lemn negru de abanos, fildeş, aur, argint, lemn de kinamon, tămâie, alifii pentru ochi, paviani, maimuțe cu coada lungă, câini de vânătoare, piei de panteră din sud, sclavi indigeni cu copiii lor. Niciodată nu se adusese ceva asemănător pentru regii ce au domnit în Egipt”.

În al şaptelea an al domniei sale, ca un fel de recunoştință față de protectorul său divin, Amon, şi ca răsplată pentru sprijinul ce-i dădea preoțimea, Hatşepsut zidi mărețul templu-mausoleu de la Deir-el-Bahari, monument urmai de noi construcții religioase şi de obeliscuri înălțate la Karnak (vechea Thebă egipteană) şi în alte mari centre religioase ale regatului. Arhitectura epocii regentei se remarcă prin grandioasele porticuri cu colonade „protodorice”, iar sculptura basoreliefului arată o lucrare rafinată, manierată, echilibrată şi sobră. Acest stil reprezintă de fapt o inspirație de caracter dogmatic cerută de clerul lui Amon şi transpusă în piatră de

marele arhitect Senmut.

Remarcabila construcție-mausoleu a regentei, zidită la Deir-el-Bahari, fusese rezemată de peretele stâncos al Nilului. Planul său avea ca model un mic templu construit pe terase de faraonul Mentuhotep al III-lea, din vremea Regatului Mijlociu La Deir-el-Bahari, întregul plan se desfăşoară pe trei terase suprapuse, înconjurate de colonade şi unite la mijloc prin rampe de acces. Complexul se extindea de la malul fluviului până sub stâncă. Ansamblul lui conținea ca elemente principale propileele, aleea sfincşilor lungă de un kilometru, prima curte închisă de o rampă cu două porticuri pe flancuri, a doua curte similară cu prima, o a treia curte, mai mică, închisă în colonade şi, ca punct final, un sanctuar-peşteră, scobit în stâncă. Aceste elemente se amplasaseră pe aceeaşi axă, oferind o simetrie solemnă, care devine din ce în ce mai aspectuoasă, pe măsura ridicării ei pe terase. Ceea ce impresionează pe vizitator sunt, în primul rând, colonadele simple, cu puternice jocuri de umbră şi lumină, apoi bogăția decorației sculpturale, realizată într-o perfectă armonie geometrică, al cărei fundal îl constituie stâncile sălbatice şi golaşe. Terasa centrală arată vizitatorului naşterea supranaturală a zeiței şi albumul sculptat al expediției din Punt. Într-un atare tablou apare şi corpolenta regină din Punt, hotentota Ati, tipul frumuseței africane. Ca să

reamintească şi altfel această călătorie, Senmut a plantat şi închinat lui Amon o grădină cu arborii aduşi din legendara țară a Răsăritului. Într-o inscripție aşezată alături, Hatşepsut declară că „este mândră de a fi reconstituit peisajul natural din Punt, destinat aici zeului său, aşa cum acesta îi poruncise, de a fi realizat o grădină după măreția sa, prin care zeul să se poată plimba”.

Oraşul sfânt al Thebei s-a împodobit şi el cu noi monumente dăruite de regentă. Se remarcă acolo un templu dedicat aceluiaşi Amon, cu piloni uriaşi în complexul unor colonade, apoi două obeliscuri înalte de 30 de metri, fiind astfel printre cele mai mari din Egipt (dintre care unul s-a prăbuşit). Pe unul dintre obeliscuri, mândra faraoană a pus să se scrie: „Toate țările din afară îmi sunt supuse. Granițele mele sudice ating țara Puntului, cele de la răsărit se întind până în mlaştinile Asiei. Locuitorii din Sinai se află sub stăpânirea mea. La Apus, regatul meu se întinde până în Manu. Eu domin Lybia. Spre nord, frontiera este formată de insulele mării... Domnesc peste beduini, locuitorii deşertului. Mi se aduce mirtul din Punt etc.” Se pare că Hatşepsut are „meritul” de a fi deschis în istorie, prima încercare de „politică colonială”, de caracter egiptean şi religios.

Din lipsă de documente sfârşitul domniei ca şi cel al vieții acestei dârze faraoane ne rămân necunoscute. Nu posedăm nicio dovadă că ea ar fi fost înlăturată de la conducere şi că ar fi murit

dizgrațiată. A dispărut, probabil, de moarte naturală şi în plină glorie. Dar după dispariția sa, umilitul Tutmes al III-lea, scăpat de o tutelă ce-i era odioasă, a căutat să se răzbune cu o ură sălbatică. Au fost organizate distrugeri barbare asupra monumentelor ce aminteau numele şi chipul regentei care îngenunchiase trei faraoni bastarzi purtând acelaşi nume. Noul faraon nu i-a respectat nici sarcofagul ce-i dă într-un text hieroglific titlul de „regină” şi „soție de faraon”. Această *damnatio memoriae* s-a aplicat şi arhitectului Senmut, cel care-şi imortalizase stăpâna prin mărețe construcții şi prin succesul expediției din țara Puntului. Tânărul Tutmes al III-lea, acum în vârstă de 30 ani, autoritar şi vijelios, ordonă ca nu mele fostei regente să fie şters de pe pietre şi înlocuit cu al celor trei faraoni bastarzi, umiliți de ea. Portretul reginei, răspândit pe mii de basoreliefuri şi cioplit în sute de statui, a fost izbit şi şters cu lovituri de ciocan. După credința egiptenilor, ştergerea numelor faraonului din textele hieroglife şi sfărâmarea chipului său îl împiedicau de a beneficia de o viață fericită în lumea zeilor. Furia succesorului s-a abătut şi asupra unor construcții ale regentei, care au fost demolate sau ascunse după ziduri. A respectat numai mărețul templu-mausoleu de la Deir-el-Bahari. Nu a cruțat însă mormintele colaboratorilor regentei, pe care le-a distrus şi jefuit. Natural, cei care se mai găseau în viață, din

camarila regentei, au avut o soartă şi mai tristă. O atare persecuție *post mortem* explică şi dispariția numelui suveranei din „listele oficiale de faraoni”, unde Hatşepsut trebuia să apară printre cei mai glorioşi conducători din Valea Nilului. Toate acestea arată pasiunile şi grupările politice ce frământau curtea regală, atmosferă de care va şti să beneficieze în viitor tagma preoțească. Dar persecuțiile lui Tutmes al III-lea, pornite împotriva unei femei ce se ridicase la rangul de faraon, peste capetele a trei regi, n-au reuşit să şteargă definitiv amintirea şi gloria reginei Hatşepsut, pe care arheologii o reconstituie treptat din sfărâmăturile monumentelor sale.

Hatşepsut a condus regatul cu o mână energică, de care se temeau supuşii din Valea Nilului şi vasalii din Siria până în Etiopia. Împotriva celor ce îi contestau autoritatea, ea se „ridica ca o panteră furioasă”, pornea în fruntea armatei şi, la simpla ei apariție, rebelii îşi plecau capetele. Domnia sa a fost prosperă în economie, artă, administrație, politică internă, diplomație şi pe câmpul de luptă, fiindcă a ştiut să-şi aleagă cei mai buni colaboratori. Arhitectul său, Senmut, a reuşit să imortalizeze această domnie în construcțiile ordonate de faraoană la Deir-el-Bahari, Karnak şi în Theba.

O dată rămas singur stăpân al țării Nilului, Tutmes al III-lea, părăsi politica de pace a înaintaşei sale. Timp de 40 de ani (până în 1435),

prin războaie, dădu Egiptului o faimă militară fără precedent. În acel moment, Siria şi alte posesiuni asiatice ale faraonilor figurau numai cu numele ca fiind supuse Egiptului. Energicul faraon întreprinse 17 campanii în Asia Mică, duse hotarele dincolo de Eufrat şi se înrudi cu puternica curte regală din țara mitannilor. Dacă predecesoarea regentă şi-a înscris gloria în filele istoriei printr-o politică de pace şi prosperitate economico-culturală internă, noul şef militar, denumit de unii şi „Napoleon al Orientului", şi-a impus-o prin sabie. Monumentele nepieritoare de la Theba şi Deir-el-Bahari păstrează însă, în continuare, memoria primei femei egiptene ce s-a urcat pe tron ca reprezentantă a zeilor şi ca regentă a trei faraoni bastarzi, dintre cei mai cruzi şi ambițioşi.

ŞAMMURAMAT – SEMIRAMIS

Regenta croitoreasă

Săpăturile arheologice conduse de învățații germani în ruinele oraşului asirian Assur au descoperit, între alte vestigii monumentale, şi o alee mărginită cu două rânduri de blocuri din piatră, frumos cioplite şi acoperite cu inscripții cuneiforme. Pe unul dintre rânduri, blocurile conțin texte cuneiforme ce cataloghează numele şi titlurile a o serie de regi care au domnit în Asiria, iar cele din fața lor indică nume de înalți demnitari

ai curții lor. Atenția arheologilor a fost reținută de însemnarea de pe un bloc, cu următorul conținut: *„Piatră pentru cinstirea (reginei) Şammuramat, soția (lui) Şamaşi Adad, rege al Lumii, rege al Asiriei, mama lui Adadnirari, rege al Lumii, rege al Asiriei; nora lui Salmanasar, regele celor patru părți ale Lumii”.*

Întâlnim în această însemnare, genealogia unei regine şi regente din statul asirian, cunoscută până aici şi din alte izvoare istorice sau epigrafice: Şammuramat, denumită şi Semiramis – Semiramida. Ea fusese soția regelui Şamaşi Adad al IV-lea care a domnit între anii 826–809 şi a murit destul de tânăr, pe tron. O dată cu dispariția soțului rămânea un fiu minor, viitorul rege Adadnirari al III-lea (809–782), care avea în anul decesului tatălui său numai 12 ani, deci era incapabil de a domni. Conducerea a fost luată atunci, în calitate de regentă, de mama sa, Şammuramat, până în anul 806, când fiul se putea considera matur pentru domnie. Cu toate acestea, regenta a păstrat în continuare frânele regatului în mâinile sale. Prezența ei la cârma statului se considera justificată şi prin faptul că Asiria ducea, în acel timp, lupte grele cu statul Urartu.

Este singurul caz din istoria statului asirian, când o femeie apare în fruntea treburilor interne şi externe. Inscripțiile de pe celelalte blocuri aflate la Assur, şi în alte capitale menționează şi alte

femei de palat numai ca soții de regi. Nu mai întâlnim deci un alt caz de „conducere feminina” directă. Şammuramat s-a menținut ca regentă (sau ca asociată la domnie a fiului său) până după anul 787, când documentele încetează a-i mai menționa numele.

Istoria ținuturilor asiro-babilonene este tot atât de veche ca şi a Egiptului. Mesopotamia şi Asiria au cunoscut însă mai multe frământări şi transformări politice decât liniştita Vale a Nilului. În decursul a două milenii s-au produs furtunoase migrațiuni de triburi şi popoare, atât de-a curmezişul pământurilor fertile şi irigate ale câmpiei mesopotamiene, cât şi în regiunile pastoral-agricole de pe luncile, dealurile şi din munții Asiriei. Primii care şi-au făcut apariția, venind dinspre India, ca să se aşeze la gurile Eufratului şi Tigrului, au fost sumerienii. Aceştia sunt considerați drept creatori ai celor dintâi aşezări de caracter urban, apoi ca inventatori ai scrierii pictografice, înlocuită treptat de cea cuneiformă. Le-au urmat triburi de origine semită, ce s-au aşezat către sudul Mesopotamiei; apoi, dinspre nord şi nord-est, au invadat şesul mănos al regiuni elamiții, guttii, casiții, huriții, urartienii, catii şi alții. Mulți dintre aceşti „barbari” au fost domoliți de cultura sumeriană, care domina din punct de vedere religios şi spiritual întreaga Mesopotamie încă din mileniul al III-lea. Ca o reacțiune împotriva dominației politico-culturale a

Sumerului, s-a ridicat Akkadul, cel ce a impus o hegemonie babiloneană a cărei culme o întâlnim sub dinastia creată de Hammurabi (circa 1800). Dar dacă politiceşte sumerienii au cunoscut un recul în centrul Mesopotamiei, cultura lor nu a putut fi înlăturată din acele locuri. Scrierea şi limba diplomatică din străvechiul Orient se bazau tot pe milenarele cuneiforme sumeriene, folosite chiar şi în relațiile diplomatice dintre Babilon şi faraoni.

La începutul mileniului II î.e.n. Au apărut în Orient şi state formate din populații indo-europene, cum a fost cel hittit, cu capitala la Bogazkioi în Asia Mică. Hittiții vor avea de dus lupte seculare cu statul Mitanni, apoi cu Egiptul, pentru ținuturile siriene, fereastra Orientului la Marea Mediterană. Şesul Mesopotamiei şi arida Vale a Nilului, lipsite de metale, piatră şi lemn, puteau găsi aceste" materii prime" numai în ținuturile siriene şi ale Asiei Mici, ceea ce explică lupta statelor din jur pentru stăpânirea acestor regiuni.

Pe când Şammuramat conducea destinele Asiriei, acest stat avea deja o istorie îndelungată. El se constituise cu încetul, încă din prima jumătate a mileniului II î.e.n., dar în perioada sa cea mai îndepărtată (Imperiul Vechi) nu a înscris fapte de seamă în istorie. Înflorirea politică a Asiriei creşte treptat în secolele XIV-XII î.e.n., pe măsură ce statele puternice din jurul ei, ca cel al

mitannilor, al hittiților şi al casiților se prăbuşesc. Acum se deschide epoca Imperiului Mijlociu asirian, când evenimentele din Assur se împletesc politiceşte cu cele din Babilon. Regele Tiglatpalassar I (1115–1070) a purtat războaie victorioase cu Urartu şi în Siria, folosindu-se de o admirabilă armată de soldați-țărani.

Populația asiriană s-a format dintr-un complicat amestec de neamuri locale, semite, ariene etc. În regiuni aspre ca relief, climă şi resurse de trai, populația țărănească asiriană se obişnuise cu lipsurile şi supunerea față de şefi. Exploatând mine de fier, regii asirieni au putut ridica o oştire bine înarmată, compusă din infanterie, cavalerie şi înzestrată cu care de luptă, o armată ce se deplasa cu o mare repeziciune, la ordinul regelui. Rivalii seculari ai Asiriei se găseau în Urartu şi Siria de nord, către care s-au îndreptat expedițiile regilor din Assur, mai ales în epoca regentei Şammuramat.

Documentele cuneiforme privitoare la activitatea regentei Şammuramat se numără pe degete. Unul dintre acestea, inscripția onorifică a guvernatorului Nergaleris din provincia Rasype, pusă la Sabaa, în anul 805, pentru adularea tânărului rege proaspăt însărcinat, Adadnirari ai III-lea, în chip surprinzător nu mai menționează şi pe regina-mamă. Unii asirologi au tras concluzia că acest document ar indica un fel de împărțire teritorială a statului, între mamă şi fiu, ceea ce

pare puțin probabil.

Dar 22 de ani mai târziu, o întâlnim iarăşi pe Şammuramat-Semiramis, în calitate de regentă, alături de fiul său. Inscripții repetate pe patru statuete ale zeului babilonian Nebu, gravate din ordinul lui Beltarsiiluma, guvernator al cetății Kalakh (Nimrud), arată clar că din inițiativa ei s-au transportat de la Borsippa la Kalakh statuile acestei divinități babiloniene. Textele cinstesc, deopotrivă, pe regele Adadnirari al III-lea şi pe Semiramis-Şammuramat, denumită „stăpână a palatului său”.

Originară din Babilon, regenta a activat intens pentru o apropiere şi o contopire asiro-akkadiană, sub conducerea regilor de la Assur.

Duşmănia dintre Asiria şi Akkad devenise acută încă din timpul scurtei domnii a soțului său, Şamaşi Adad al V-lea. În urma mai multor campanii, el detronase pe regele din Babilon şi-l târâse în captivitate, la curtea din Assur, împreună cu mulți ostateci. Tot timpul regenta a sfătuit pe fiul său să ducă o politică de împăcare a marelui oraş mesopotamian, dar mai ales să fie atent cu zeii de pe malurile Eufratului. Datorită acestei politici de clemență, inițiată de regentă, au fost deschise larg porțile dinspre Asiria pentru transferul culturii din Babilon, cum ar fi adoptarea cultului zeului Nebu. Totodată, la îndemnul ei, ostatecii şi captivii din Babilon, aduşi cândva de Şamaşi Adad al V-lea, căpătau învoirea

de a reveni la casele lor.

Nu numai sângele ei de babiloniană o îndemna să-şi sprijine țara de baştină, dar şi dorința înțeleaptă de a realiza o comunitate economică, religioasă şi culturală între cele două state. S-a perfecționat, din îndemnul ei, rețeaua canalelor de irigație, fără de care Mesopotamia, „cornul de aur fertil”, ar fi devenit o țară a deşertului sălbatic. Din gura localnicilor, patru secole mai târziu, sfătosul istoric Herodot afla că această importantă operă de hidroameliorații fusese realizată prin grija Semiramidei din Assur, pe care el o deosebea de o altă Semiramidă, Nitocris, soția regelui babilonian Nabucodonosor al II-lea (604–562). După ce descrie amănunțit oraşul Babilon, el ne spune că acesta a avut mulți regi care: „... au înfrumusețat zidurile şi sanctuarele oraşului, iar în şirul lor se numără şi două femei. Cea care a domnit cu cinci generații înaintea celei de-a doua se numea Semiramida. Ea a ridicat în câmpie nişte diguri de pământ vrednice de văzut; mai înainte vreme, Eufratul ieşea din albie adesea, înecând câmpia toată” (Herodot, I, 184). Mai apoi, istoricul grec ne comunică că cea de-a doua regină se numea Nitocris, care a fost de fapt faimoasa Semiramidă a grădinilor suspendate şi soția lui Nabucodonosor. Toate construcțiile puse de el pe seama acesteia din urmă rămân însă în domeniul fanteziei marelui istoric.

Pe tot timpul minorității fiului său, când

Şammuramat deținea singură conducerea statului asirian, luptele nu au mai contenit cu vecinii. Presiunea asupra Mesopotamiei superioare venea din două părți: dinspre podişul Armeniei, unde se stabiliseră mezii, şi dinspre lacul Urmia, unde stăpâneau cei din Urartu. Campaniile împotriva celor doi duşmani au fost purtate de către generalii săi sau chiar de regentă. Dar cum acestea se repetau an de an, ele par a nu fi obținut succese importante. Încă de pe timpul domniei lui Salmanasar al III-lea (859–826), socrul regentei Şammuramat, urartienii deveniseră principalii duşmani ai Asiriei şi puneau adesea în pericol marile oraşe-capitale ca Ninive (lângă Mosul), Kalakh şi Dur-Şarukin (Khorsabad). Când Adadnirari al III-lea a devenit major, i-a revenit sarcina de a continua luptele cu mezii (opt campanii) şi cu urartienii, fără să aducă o rezolvare a vechiului conflict. În pregătirea şi ducerea acestor războaie, regenta a deținut un rol important. Adesea a însoțit călare în campanii pe soțul şi fiul său, până în regiunile aspre ale podişului Armeniei.

Energica şi dinamica Şammuramat a intrat în legendele create de Orient, ca soție a eroului Ninus, cel care ar fi întemeiat statul asirian şi ar fi fundat oraşul Ninive. În acelaşi timp, alte versiuni au confundat-o cu omonima sa, Semiramis din Babilonul lui Nabucodonosor. Asemenea tradiții legendare au fost înregistrate de Herodot şi de

medicul grec Ctesias din Cnidos, care îşi desfăşura activitatea în Persia în jurul anului 400 î.e.n. Figura legendarei regente s-a răspândit în literatura populară iraniană, de unde a trecut apoi la alte popoare. Este, desigur, eronat a pune bază istorică pe asemenea povestiri populare, mai toate de caracter mitic, pentru a reconstitui biografia ei. Dar dacă s-au brodat atâtea fapte pe seama vieții acestei femei-regente, însemnează că ea a deținut un loc de seamă în istoria asiriană.

În versiunea lui Ctesias din Cnidos, Şammuramat-Samiramis apărea ca prima „femeie fatală”. Legenda ei ca „femeie fatală” a fost împletită cu mitul zeiței Iştar sau Astarteea, divinitate caldeo-asiriană, cu atribuții complexe, între care şi aceea de a fi protectoarea dragostei. Îndemnată de această zeiță, frumoasa hetairă Semiramis ar fi cucerit inimi de regi, ar fi terorizat amanții şi, întocmai ca divina sa patroană, îi gâtuia câteodată – ne spune Ctesias.

Povestirile populare asiriene dăduseră o frumoasă aureolă acestei legendare femei. Folosind legende culese de Herodot şi de Ctesias, istoricul Diodor din Sicilia (secolul I î.e.n.) răspândea în lumea grecească şi romană numeroase amănunte despre biografia reginei Semiramis-Şammuramat, între care şi acela că, împreună cu soțul ei Ninus, ar fi întemeiat imperiul asirian. Printre grecii ionieni din Asia Mică circulau de asemenea fel de fel de povestiri

fantastice legate de domnia ei.

După o altă frumoasă legendă ce avea curs printre mezi, această femeie ar fi născocit un costum straniu care, o dată îmbrăcat, făcea imposibilă deosebirea femeii de bărbat. El era folosit mai ales în campanii de către soldații medo-perşi. Esențialul îl constituiau pantalonii, pe care însăşi prima lor croitoreasă, Semiramis, îi îmbrăca pe timp de război. În realitate, aceasta piesă de costum se cunoştea cu mult înainte de epoca regentei. Invenția ei i s-a atribuit regentei, pentru că a fost prima femeie care s-a îmbrăcat în pantaloni pe câmpul de luptă.

Fiind născută la Babilon, Şammuramat-Semiramis n-a fost uitată nici de numeroasele legende ce circulau în întreaga Caldee. Imaginația localnicilor i-a atribuit întemeierea Babilonului, socotind-o străbună a primei dinastii care a domnit în marele oraş. Era apoi de aşteptat ca, tot ei, să i se atribuie ideea construcției celebrelor „grădini suspendate” de pe malurile Eufratului, după cum se ştie, o lucrare considerată ca una dintre cele şapte minuni ale lumii vechi. Autorii antici, între care Ctesias şi Berosus – acesta din urmă, preot şi istoric babilonian (circa 280 î.e.n.) – au combătut această tradiție, dovedind că celebrele grădini în terase fuseseră ridicate mult mai târziu, de către Nabucodonosor, pentru soția sa Nitocris, cea de-a doua Semiramis, adusă din ținuturile muntoase ale Mediei, pe care frumoasa

regină dorea să le aibă la Babilon, cel puțin în miniatură.

Multe legende despre Semiramis-Şammuramat s-au vehiculat şi în țara Urartu, neîmpăcata duşmană a Asiriei din acea vreme. Armenii din epoca romană (succesorii uranienilor) denumeau oraşul-capitală Van, situat pe malul lacului cu acelaşi nume, şi „Cetatea Semiramidei”. Conducta de apă ce alimenta oraşul se considera ca o lucrare a aceleiaşi regine, de aceea purta denumirea de „Apa Semiramidei”. Acest apeduct, în funcțiune şi azi, fusese construit de regele din Urartu, Menua, contemporan cu legendara regină asiriană. Există de asemenea numeroase toponime în podişul Armeniei, mai ales construcții ridicate pe stânci, care amintesc şi azi numele Semiramidei asiriene.

Prin faptul că numele reginei Şammuramat-Semiramis a intrat în poezia şi legendele atâtor popoare din Orient (mezi, perşi, babilonieni, urartieni, egipteni, ionieni etc.) putem deduce importanța domniei sale în calitate de regentă, ilustrată prin războaie, construcții administrative, acțiuni diplomatice ş.a. Ele învăluie fapte reale, pe care istoriceşte nu le putem reconstitui cu totul în lumina adevărului. Semiramis din Babilon, ajunsă a fi Şammuramat la Assur, a fost o mare personalitate istorică care a urmărit să realizeze, în numele soțului şi fiului său, o unitate nu numai politică, dar şi culturală a Orientului. Hatşepsut a consolidat țara Egiptului, lăsând succesorului

său, Tutmes al III-lea, o situație ce i-a permis să dea statului un mare avânt intern şi extern. Acelaşi lucru l-a pregătit în Mesopotamia şi Şammuramat-Semiramis. După moartea ei, Tiglatpalassar al III-lea (745–727) a creat „Noul Imperiu Babilonian”, cu centrul la Babilon şi a supus toate statele duşmane, realizând ceea ce dorise înaintaşa sa.

Cu energie şi înțelepciune Şammuramat-Semiramis a condus un stat puternic. De aceea, poetul latin Iuvenal (secolul I e. N.) descoperea în această femeie o Cleopatra asiro-babiloniană.

ATOSSA

„Piatra prețioasă” a Persiei Ahemenide

Biografia acestei regine ne poartă în istoria vastului Imperiu persan din Orientul iranian.

Uniunile de triburi medice, alături de cele persane, făceau parte din lumea indo-europeană. Ele au pătruns în Orient prin ținuturile caucaziene, mai întâi mezii, apoi frații lor mai puțin numeroşi, perşii. Pentru prima dată luăm cunoştință despre ei în secolul al IX-lea î.e.n., din povestirea faptelor de arme ale regelui asirian Salmanassar al III-lea (859–825). În cel de-ai 24-lea an de domnie (835 î.e.n.), despotul amintit ducea o campanie în țara Nairi şi cu această ocazie, înspre ținuturile mezilor, l-au întâmpinat cu daruri, 24 regi din „Parşua”, adică Persia. Cei

mai de seamă duşmani ai perşilor, secole de-a rândul, au rămas asirienii. Întăriți cu noi valuri de triburi indo-europene formate din cimmerieni şi sciți, medo-perşii s-au deplasat din podişul Armeniei în cel al Iranului, unde au scuturat dominația asiriană. În anul 625 î.e.n., statul mezilor, condus de către Cyaxares, era atât de puternic, încât în unire cu babilonienii a lichidat statul asirian. Luptele s-au încheiat cu distrugerea oraşului Ninive (612 î.e.n.). Dar fiul şi succesorul lui Cyaxares, Astyages, lipsit de autoritate şi dominat de casta preoțească din oraşul Ragae, pierde sprijinul nobilimii din Media, care trece de partea lui Cyrus al II-lea (558–529), regele Persiei şi ginerele său. Astyages a fost răsturnat de pe tron de către Cyrus şi, cu anul 550 î.e.n., se deschide tumultuoasa istorie a statului persan. Sub sabia ascuțită a lui Cyrus – tatăl Atossei – cad, rând pe rând, Media, Armenia, Cappadocia, Lydia şi Babilonul. Peste tot el apărea ca „eliberator" şi ocrotitor al culturii babiloniene. Voind să adauge vastului său imperiu, ce se întindea de la Indus la Marea Mediterană, şi țara masageților, situată către lacul Aral, el cade într-o luptă, răpus de regina Tomiris. Fiul său, Cambyse (529–523), mai adaugă vastului imperiu coastele feniciene şi Egiptul. Dar acest epileptic fiu al lui Cyrus deveni, în cele din urmă, un dezechilibrat mintal şi dispăru, probabil, în urma unui complot.

După o scurtă perioadă de anarhie, provocată de

suirea pe tron a magului Gaumâta (denumit şi „falsul Smerdis”), conducerea intră în mâinile lui Darius I (521–486), cel mai mare rege al Persiei. Puterea acestui monarh i-a determinat pe istoricii greci să-l numească „Marele Rege”. Ca rudă, făcea şi el parte din dinastia lui Cyrus, denumită ahemenidă. Pentru consolidarea tronului, noul despot adusese în haremul său două fiice ale lui Cyrus şi alte numeroase principese din aristocrația persană. Poligamia a îngăduit regilor persani sa realizeze combinații politice prin asemenea căsătorii. Atossa, născută pe la 550 î.e.n., făcuse parte, la început, din haremul fratelui său vitreg, Cambyse, apoi din al uzurpatorului Gaumâta-Smerdis, ca apoi să fie moştenită, în aceeaşi situație, de către noul stăpân al imperiului, Darius I.

În legătură cu multiplele căsătorii ale Marelui Rege, Herodot (III, 88) ne informează astfel: „Darius îşi luă două soții de neam mare, anume pe Atossa şi pe Arystona, amândouă fiice ale lui Cyrus; Atossa fusese înainte vreme soția lui Cambyse, propriul ei frate, iar apoi soția magului (Gaumâta); Arystona era fecioară. Mai târziu Darius se căsători şi cu fiica lui Smerdis, fiul lui Cyrus; numele principesei era Parmys; în afară de aceste femei avea de soție şi pe fiica lui Otanes, cea care l-a dat pe mag în vileag”. Din alte izvoare se mai cunosc în haremul lui Darius ca nume celebre: Fratagame, fiica fratelui său Armames, o

fiică (nume necunoscut) a demnitarului Gobryas, Faidyme, o altă fiică a prințului Otanes etc.

Datorită sângelui său ce venea direct din vinele marelui Cyrus, Atossa a căpătat primul loc în acest harem, printre numeroasele principese şi tinere aristocrate, persane sau străine. Din motive politice, la care putem adăuga frumoasele calități fizice şi intelectuale ale Atossei, Darius I a ridicat-o pe treapta de „soție principală”, ea fiind în realitate prima regină a țării.

Deşi Darius a avut numeroşi copii mai vârstnici, considerente dinastice l-au determinat, cu un an înaintea morții, să lase ca moştenitor la tron pe Xerxes (486–465), fiul cel mare al Atossei şi nepot direct al lui Cyrus, recunoscut fără împotrivire de ceilalți frați vitregi şi acceptat de puternicii satrapi Hazarapates şi Artasyras. Regulile tradiționale de succesiune la tron preferau pe fiul cel mai mare născut în haremul regelui. Se spune ca insistențele Atossei l-au convins pe Darius să nu mai țină seamă de tradiție şi să-l lase ca succesor pe fiul lor, Xerxes, cel nenorocos în războaiele cu grecii. Cu toate acestea, Xerxes a fost un mare conducător de oşti şi de stat, ceea ce l-a făcut pe Herodot să afirme că niciunul dintre principii perşi nu era mai frumos şi mai demn pentru domnie ca fiul Atossei. Astfel, influența reginei şi a mamei-regine în viața de stat s-a exercitat, timp îndelungat, sub cei doi regi, Darius I şi Xerxes.

Nu dispunem de informații amănunțite

privitoare la rolul deținut de fiica lui Cyrus în timpi vastei activități duse de soțul său pentru reorganizarea statului persan. Acest remarcabil rege a adus linişte, ordine şi prosperitate în satrapiile imperiului. Opera sa de mare organizator ne este cunoscută mai ales din spusele unor istorici şi literați greci. Adesea, aceştia l-au etichetat, pătimaş, ca despot şi barbar, din cauza războaielor ce a trimis asupra Eladei. Darius a reuşit de asemenea să strângă în jurul său aristocrația anarhică din Persia şi să exercite un control asupra clerului, dominat de puterea unor magi. Viața economică s-a înviorat prin baterea unor monede de aur – daricii –, ca şi prin găsirea de noi drumuri de comerț maritim între gurile Nilului şi ale Indusului. Supuşii îl numeau pe rege şi „Darius negustorul". Comerțul şi transmiterea ştirilor beneficiau de o îngrijită rețea de drumuri, dotate cu hanuri şi curieri călări. Marele Rege se mândrea că poate consuma peşte proaspăt de la Marea Egee, adus în doua zile la Susa de curierii regali (2000 km).

Avem toate temeiurile să credem că Atossa, mereu alături de soțul său, n-a fost străină de elaborarea multor acte importante de guvernământ. Era singura dintre regine care-l însoțea peste tot.

Nu dispunem azi de niciun portret al reginei. Atossa reprezintă transcrierea grecească a numelui persan, forma iraniană fiind *Hutaosa,*

ceea ce însemna femeia cu „forme pline, corpolentă, grasă” etc. Nu acesta era însă fizicul reginei. Numele ei se folosea curent în onomastica persană şi îl primise încă de la naştere. Se considera de către perşi că idealul frumuseții feminine îl deținea corpolența fizică, indicatoare a sănătății şi a maternității fecunde.

Atossa avea mai multe surori, cunoscută fiindune ca nume doar Arystona. Toate deveniseră soții ale lui Cambyse şi-l însoțiseră pe frate în timpul campaniei pentru cucerirea Egiptului (525). Cea mai mică dintre ele – al cărei nume, după Ctesias, era Roxana – a fost ucisă din ordinul dementului frate-soț, pe timpul acestui război. Locul ei, ca primă favorită, a luat Atossa, cea mai vârstnică. Se pare că această Atossa fusese amestecată şi în conjurația nereuşită, urzită de către Bardiya-Smerdis, fiul cel mai mare al lui Cyrus, cel ce încercase să-l înlăture pe Cambyse. După moartea lui Cambyse, Atossa a trăit în haremul magului Gaumâta, ajuns prin uzurpare şi înşelăciune („falsul Smerdis”), rege al Persiei. Se pare că această fiică a lui Cyrus, atât de „solicitată” ca soție, nu a fost străină nici de înlăturarea uzurpatorului, ajutându-l în luptă de pretendentul Darius. Aceasta ar fi, de asemenea, o altă explicație în ceea ce priveşte ascensiunea ei sub noua domnie, ca „stăpână a palatului”, adică „prima femeie din harem”. Atossa a controlat tot timpul haremul regelui, instalat în palatul de la

Susa, apoi în cel de la Persepolis.

De la acelaşi Herodot (VII, 64, 82 şi 97) mai suntem informați că, în afară de Xerxes, Atossa a mai avut cu Darius alți trei copii care se numeau Masistes. Achaimenes şi Hystaspes. Sora sa, Arystona, i-a dăruit şi ea lui Darius doi copii, pe Arsames şi pe Gobryas. Într-o vreme, şi aceasta s-a bucurat mult de afecțiunea regelui, din a cărui poruncă i s-ar fi turnat o statuie din aur (Herodot, VII, 69).

Din peregrinările medicului Demokedes din Crotona, povestite de către Herodot (III, 129–139), ne dăm seama ca Atossa depăşea prin inteligență şi ataşamentul său față de rege pe toate principesele de la curtea lui Darius I. Medicul amintit fusese mai întâi în serviciul tiranului Polycrate din Samos, de unde ajunsese apoi, după multe peripeții, la curtea din Susa (522 î.e.n.). Acolo întrecu în arta vindecării pe medicii egipteni, folosiți de palat, ceea ce i-a adus încrederea regelui şi a primei sale soții. La una dintre vânătorile sale, Darius I îşi scrântise aşa de tare un picior, încât osul îi ieşise din gleznă şi medicii egipteni nu reuşeau să stăvilească durerea regelui. Cu „oblojeli elenice” şi cu alte mijloace, Demokedes îl vindecă pe rege şi primi mult aur drept răsplată. Herodot arată că medicul grec ar fi ezitat, la început, să-l lecuiască pe Darius. Din porunca despotului au fost aduse „ace şi bice”, unelte de tortură, şi atunci, înfricoşat, Demokedes s-a

apropiat de piciorul regelui cu leacurile cunoscute numai de el.

„La puțină vreme după aceea – ne informează acelaşi Herodot (III, 133) – au mai urmat şi alte întâmplări; Atossei, fiica lui Cyrus şi soția lui Darius, i-a ieşit un furuncul la sân. Câtă vreme buboiul fusese mic, Atossa îl ținuse ascuns şi, fiindu-i ruşine, nu spusese nimănui nimic. Când însă se simți rău, trimise după Demokedes şi i-l arătă. Medicul îi făgădui că o va face sănătoasă, dar o puse să jure că şi ea va face pentru el ceea ce îi va cere – lăsând să se înțeleagă că nu-i va cere nimic ce ar fi călcat buna-cuviință”.

În scurt timp, Atossa s-a vindecat şi atunci Demokedes i-a cerut să-l convingă pe Darius să întreprindă o expediție împotriva grecilor apuseni, subliniind că, în prealabil, era necesară o „informare” asupra situației lor. Pentru acest „spionaj”, ea a propus pe Demokedes, care şi porni în această misiune cu doi fenicieni. Şiretul grec găsi astfel ocazia să fugă din captivitatea de la Susa, pentru a se reîntoarce în patria sa din sudul Italiei, oraşul Crotona. În Persia lăsa o bună amintire prin ştiința sa. După el au mai venit şi alți medici greci la curtea Marelui Rege, consultați mai ales în cazuri de ginecologie.

La curțile persane de la Susa, Persepolis, Ecbatana şi Babilon, regina Atossa se remarca prin inteligența şi cultura sa multilaterală. Se pare că poate fi considerată ca prima persană amatoare

de literatură, preocupată de probleme de educație, atât pentru cei patru fii ai săi, cât şi pentru tineretul aristocrat ataşat palatului.

După dispariția lui Darius I, Atossa poartă în întregul imperiu titlul de Regina-Mamă. Prin experiența şi vârsta sa ajută pe fiu în conducerea multor treburi de stat. Renumele ei pătrunsese în multe colțuri ale Greciei europene. O întâlnim amintită şi în cunoscuta tragedie *Perşii,* scrisă de atenianul Eschil, unde i se adresează de către un actor frumoasele cuvinte:

„Mărire ție, Stăpână, cea mai nobilă dintre femeile Persiei*;* ție soție a lui Darius şi mamă a lui Xerxes, care ai împărțit patul cu un zeu persan şi ai devenit mama unui alt zeu”.

Corul îi adresează apoi un cântec în care i se spune: „Să ştii, tu, Stăpână a acelei țări, că nu-i nevoie să repeți o poruncă, fiindcă este îndeajuns un cuvânt al tău ca să înțelegem că ai nevoie de noi”.

Iar coregul o răsplăteşte în declamația sa cu epitetele: „Femeie, Regină şi *piatră prețioasă a Persiei”!*

Nu cunoaştem îndeajuns activitatea de „consilier politic”, exercitată de către Atossa pe lângă regescul său fiu, după dispariția lui Darius. Istoricii sunt cu toții de acord că regina-mamă a jucat un rol important la elaborarea „reformei religioase” inițiate de Xerxes în primii ani ai domniei sale. Ecoul acestei schimbări spirituale

apare clar într-o celebră inscripție a urmaşului lui Darius, descoperită în ruinele de la Persepolis, acum 36 de ani.

În timpul domniei sale, Darius arătase o vădită ostilitate față de doctrinele morale şi religioase ale profetului med, Zoroastru (secolele VII-VI). Aversiunea Marelui Rege pornea din motive politice şi sociale. Zoroastrismul, favorabil celor săraci, denunțător al abuzurilor şi violențelor celor bogați, apărea în acelaşi timp ca religia predilectă a mezilor, supuşi acum perşilor. Susținătorii lui erau magii, cei care îl sprijiniseră pe magul Gaumâta să ocupe tronul şi luptaseră împotriva lui Darius. Magii erau de asemenea ostili altor religii din imperiu, deci opuşi politicii de toleranță religioasă, afişată de Marele Rege față de credințele tuturor popoarelor regatului său.

Ajuns stăpân al tronului, Darius a organizat o religie oficială, un fel de sectă opusă Zoroastrismului, denumită *Mazdeism,* doctrină ce proclama pe zeul Ahura-Mazda (Ormuzd) ca divinitate supremă, în cer şi pe pământ, deasupra unui stufos şi pestriț panteon multinațional. Această credință se arăta opusă castei magilor, avea caracter oficial-politic, apărea ca o religie „națională” persană, simplifica cultul şi devenea o religie dirijată de palat. Chipul lui Ahura-Mazda, întâlnit pe sculpturile din palatele şi mormintele regale, ni-l înfățişează pe acest zeu al *Binelui* cu conturul capului şi bustului regelui, dotat cu aripi

şi profilat pe discul soarelui. Opus *Binelui*, se întâlnea în natură elementul *Răului*, întruchipat de Ahriman. Lupta dintre Ahura-Mazda şi Ahriman a constituit o religie dualistă. Ahura-Mazda iubea adevărul şi ura pe mincinoşi. De aceea Herodot (I, 136) spunea că educația tineretului persan se rezuma în „a şti să călărească să tragă cu arcul şi să spună adevărul”. Se înțelege că, fără a fi suprimată, casta preoțească a stat în umbră, atât timp cât autocratul Darius a fost stăpânul vastului său stat.

Zoroastrismul şi magia recapătă ascendență moral-religioasă în stat o dată cu venirea la tron a lui Xerxes. Reforma religioasă pe care o pregătea proaspătul rege s-a inspirat şi din doctrinele teologice milenare ale Văii Nilului. Astfel, calendarul tradițional de caracter rural al perşilor este părăsit, adoptându-se unul nou, de esență mistico-teologică, similar cu cel folosit de faraoni. Toate problemele religioase sunt de acum rezolvate de către casta magilor. În paginile lui Herodot întâlnim bogate informații asupra rolului ce-l deținеau aceşti preoți pe lângă rege. Atunci când Xerxes pornea asupra Greciei europene (480), drumul alaiului regal era precedat de un car tras de patru cai albi, în care luase loc un grup de magi. Tot ei sunt aceia ce aduc sacrificii de cai albi pentru izbânda regelui, la trecerea Hellespontului (Dardanelelor) şi a marilor fluvii din Tracia ce se

varsă în Marea Egee. Din îndemnul aceloraşi magi, Xerxes a favorizat opreliştile faţă de cultele ostile Zoroastrismului, ca cele din Egipt, Babilon şi lumea grecească. Multe sanctuare greceşti au fost date pradă focului, la cererea atotputernicilor magi. Vechile învăţături religioase iraniene au fost îmbibate de ei cu numeroase speculaţii magice.

Toate aceste transformări aveau loc în primii ani ai stăpânirii lui Xerxes, când mama sa, Atossa, dispunea de multă autoritate. Este deci exclus ca ea să nu-l fi îndrumat pe fiul său. Opera celor doi a dat peste cap întreaga politică religioasă a lui Darius şi tronul a fost legat de puternica castă preoţească a magilor. Împăcarea cu preoţii, datorită unor interese reciproce de natură economică şi politică, a transformat statul într-o teocraţie, situaţie ce a cunoscut-o şi Egiptul. Dar asocierea tronului cu altarul a dus la slăbirea puterii regale şi a favorizat anarhia satrapilor, ceea ce a înlesnit cucerirea macedoneană a lui Alexandru Macedon. Zoroastrismul a rămas puternic şi pe timpul celei de-a doua reînvieri a statului persan, prin dinastia Sasanizilor (post 226 e. N.).

Magii şi adepţii de rând al lui Zoroastru puteau să-i fie mult recunoscători „reformatoarei” Atossa, al cărei sfârşit ne este necunoscut. Ea moare în jurul anului 475, deci la o vârstă destul de înaintată.

GRECIA, MACEDONIA ŞI ROMA REPUBLICANĂ

SAPPHO

Privighetoarea din Lesbos

Prefacerile social-economice prin care a trecut lumea greacă în mileniul I î.e.n. S-au reflectat şi în evoluția producțiilor poetice. Perioadei de prăbuşire a Mycenei i-a corespuns poezia epică a lui Homer, cristalizată în cele două celebre opere, *Iliada* şi *Odiseea.* Acest gen de vers povestea faptele bazileilor homerici, care au dispărut treptat, ca să facă loc unei alte lumi – conducerii politice aristocrate şi atotputerniciei tiranilor. Marea colonizare greacă, deschisă cu secolul al VIII-lea î.e.n., a produs trecerea de la economia naturală a epocii homerice (secolele XII-VIII) la cea bănească, specifică epocii arhaice greceşti (secolele VIII-VI). Triumful democrației (secolele V-IV) a adus în domeniul poetic, poezia dramatică, specifică noii etape social-economice şi politice din viața oraşelor-state elene.

Poezia lirică a epocii arhaice greceşti se adresa unor categorii sociale aristocratice sau îmbogățite, restrânse, în general oameni feriți de grijile existenței materiale. În afară de cercul închis al aristocrației urbane, poeții puteau găsi ascultare şi sprijin la curțile tiranilor din unele oraşe greceşti (Polycrate din Samos, Pisistratizii la Atena, tiranii din Siracuza, Corint etc.), mulți

devenind poeți de curte. În această epocă, poezia lirică a avut reprezentanți de seamă, ca Arhiloc din Paros, Alceu, Sappho, Anacreon, Solon şi Pindar etc., ale căror opere au ajuns până la noi numai în stare fragmentară. Poeziile lor prezintă un caracter subiectiv; ele exprimă amărăciunile şi bucuriile din sufletul autorului. Poeții lirici din secolele VII-V î.e.n. Au cântat în imnuri, elegii, ode, epigrame epitalame etc., vicisitudinile dragostei, frumusețile naturii, anotimpurile, prietenia şi ospețele. Tipul acestui poet-rătăcitor de curte, sărac şi mereu îndrăgostit, îl întâlnim în persoana lui Arhiloc, Anacreon, în parte la Alceu şi Sappho.

Biografia poetei Sappho se reconstituie azi cu multă greutate datorita noianului de anecdote postume şi apocrife ce s-au creat în jurul ei. Cât de însemnată a fost opera acesteia, despre care amintesc peste o sută de scriitori antici, rezultă din caracterizarea ce i-o face, la începutul erei noastre, geograful Strabo (XIII, 2), atunci când menționează oamenii de seamă pe care i-a dat culturii elenice insula Lesbos:

„În aceeaşi epocă a tiranului Pittacos din Lesbos a trăit şi Sappho, care a fost o ființă excepțională, căci după cunoştințele noastre, în nicio epocă, oricât de îndepărtată, nu a mai apărut o altă femeie, capabilă de a rivaliza cu ea, atât cât se ştie, în materie de poezie”.

Sappho a trăit într-o perioadă când femeia aristocrată nu avea voie să părăsească gineceul

casei, deci nu se putea manifesta sub nicio formă în viața politică sau culturală a societății. Existența ei istorică (în veacurile VII-VI) şi renumele ce-l va deține Sappho în secolele următoare ne sunt confirmate şi pe cale epigrafică. Despre ea ne informează faimoasa *Cronica din Paros,* o inscripție gravată pe o placă de marmură, prin anii 262 î.e.n. (azi păstrată la Universitatea din Oxford), în al cărei text, datele privind pe poeți şi scriitori ocupă un loc important. Amintitul document rezumă pe o perioadă de 1318 ani principalele evenimente din Grecia şi notează despre poeta noastră că:

„Din vremea când Sappho, exilată, s-a îmbarcat ca să plece din Mytilene în Sicilia, s-au scurs 334 de ani; pe atunci era arhonte, la Atena, Critias cel Bătrân, la Siracuza puterea se găsea în mâinile Gramoroi-lor”.

Această inscripție confirmă informațiile vagi transmise de unii biografi antici târzii despre exilul poetei, pe care îl sincronizează cu alte evenimente istorice în jurul anilor 598 î.e.n., deci pe când era în viață Solon la Atena, pe când la Babilon domnea marele Nabucodonosor al II-lea, iar Alyattes şi Cresus stăpâneau Lydia. Cât priveşte pe bogații proprietari de pământ siracuzani, denumiți gramoroi, aceştia au deținut puterea în oraşul sicilian timp de peste cincizeci de ani.

O biografie completă a poetei s-a scris numai către sfârşitul veacului al IV-lea î.e.n., de către

filosoful peripatetician Chamaileon, elev al lui Aristotel. Opera lui s-a pierdut şi din ea posedăm fragmente utilizate de alți autori, între care şi de Atheneu.

Între anii 1880 şi 1920, s-au descoperit în nisipurile Egiptului, la Oxyrhynchus, numeroase fragmente de papiri ce conțineau date prețioase în legătura cu biografia poetei:

„Despre Sappho. Sappho, prin familia sa, era din Lesbos, din oraşul Mytilene; avuse ca tată pe Scamandronymos; în ceea ce priveşte frații, ea a avut trei, pe Eurigyos, Larichos şi pe cel mai mare, Charaxos, care a plecat în Egipt, unde din cauza unei oarecare Doricha şi-a risipit cea mai mare parte din avere. Larichos, cel mai mic, a fost preferatul ei. Ea a avut o fată, Cleis, care purta numele bunicii. Sappho a fost criticată de către unii ca imorală şi îndrăgostită de femei; după cum se spune, ea avea un fizic neplăcut şi foarte urât, căci avea tenul întunecat şi era de statură mică”.

Lexicograful bizantin Suidas (secolul IX e. N.), în notița sa biografică despre Sappho, referitor la descendența acesteia, presupune „cinci tați”; ne spune că mama ei se numea Cleis (născută în Eresos din insula Lesbos); că epoca de glorie a creației sale s-a desfăşurat între anii 612 şi 609 î.e.n., pe vremea când trăiau Alceu, Stesichoros şi Pittacos; Sappho s-a căsătorit cu bogătaşul Kerkylas din insula Andros. Poeta a scris nouă cărți de cântece lirice şi a inventat plectra; a

compus epigrame, versuri elegiace, iambi şi neonodii – conchide Suidas.

Dintre numeroşii autori antici ce păstrează date biografice privitoare la Sappho pot fi amintiți Ovidiu, care ne-a versificat o scrisoare imaginară a poetei Sappho către iubitul ei Phaon (*Heroida,* XV), apoi Maximus din Tyr care a scris o „dizertație” (a XVIII-a) despre ea.

Pe baza acestor principale izvoare şi a altor informații secundare, după eliminarea părții legendare, s-a putut reconstitui parțial biografia poetei. Ea s-a născut în jurul anilor 630 î.e.n. Şi a murit într-o vreme pe care nu o putem determina azi. Poeta a devenit repede celebră, ceea ce, poate, i-a atras, ca şi prietenului său Alceu, ura tiranului Pittacos. Despre renumele ei se menționează şi o anecdotă, înregistrată de Plutarh şi Aulus Gellius, admiratori de seamă ai poetei. Ei ne spun că marele legislator atenian, Solon, în seara vieții sale, la un banchet organizat de către nepotul său, îl auzi pe acesta cântând o poemă de Sappho. Bătrânul o găsi atât de minunată, încât rugă pe nepot să-l ajute s-o învețe şi el: Solon dorea să o cunoască pe poetă înainte de a muri. În tinerețe, ilustrul atenian compusese şi ei versuri cântate cu acompaniament de liră. Bucata, executată cu vocea şi în sunet de liră, va fi fost un imn de dragoste, în genul celor pe care le răspândeau cu pasiune tinerele ioniene, care delectau pe atenieni cu flautul şi lira.

Renumele literar al lui Sappho l-ar fi determinat pe celebrul filosof Plato să o ridice pe poetă, într-o epigramă, la rangul de a *Zecea Muza.*

Grafia numelui cântăreței din Lesbos, la autorii antici, în textele papirologice şi epigrafice apare redată sub patru forme: *Sappho, Sapho, Psappho şi Psappha.* Unii cercetători moderni s-au hazardat să pună acest nume în legătură cu piatra prețioasă denumită *sapphir,* cuvânt de origine semită şi să încerce a-i descoperi poetei o descendență semitică, ipoteză părăsită azi. După ultimele opinii, numele ei este de origine asiatică, adoptat ca pronunție şi scriere în dialectul eolian, sub forma *Sappho-Sapho (Safo*), aceasta fiind transcrierea uzitată în antichitate ca şi azi. Se admite acum că numele autentic fusese acela de *Psappho,* menționat chiar de poetă şi de inscripțiile monedelor miletiene, nume care a fost simplificat în forma comună eoliană: *Sappho* şi *Sapho.* Aceeaşi origine avea şi numele tatălui său, *Scamandronymos,* derivat din cel al fluviului Scamandros, din Troada Asiei Mici. Numele Scamandronymos a fost explicat ca fiind de import la Mytilene, datorită relațiilor multiple avute pe atunci de locuitorii insulei cu Troada.

La unii biografi antici se arată ca loc de naştere al poetei, în mod greşit, oraşul Eresos din insula Lesbos, făcându-se confuzie cu localitatea natală a mamei sale. Astăzi este bine stabilit că Sappho şi frații săi s-au născut la Mytilene, principalul

oraş al insulei Lesbos, unde familia se stabilise de mulți ani. Ovidiu *(Heroides* XV, v. 61–62) pretinde că Sappho a rămas orfană de tată la vârsta de şase ani. Numele de Cleis este acordat mamei sale de toate categoriile de izvoare.

Dintre frații săi ne sunt mai bine cunoscuți Larichos şi Charaxos; primul, Eurygios, fiind doar amintit; Sappho însăşi îl laudă pe Larichos pentru funcția de paharnic ce o deținea în prytaneul din Mytilene, indicație prețioasă pentru noi, în a determina poziția înaltă deținută de familie în sânul aristocrației din Lesbos. Se ştie că paharnicii din adunarea prytanilor se alegeau numai dintre copiii familiilor ilustre.

În schimb, în mai multe ocazii, poeta adresează reproşuri violente lui Charaxos care, la început, apăruse drept fiul de nădejde al familiei. Fratele făcea comerț cu vinuri lesbice, minunate băuturi, gustate şi cântate cu entuziasm mai târziu, de Strabo şi de poetul Horațiu. Transporturile de vin în Valea Nilului, îl îmbogățiseră pe frate. Nenorocul lui Charaxos a fost însă curtezana Doricha din Naucratis, colonie milesiană din delta fluviului, care i-a risipit întreaga avere. Herodot (II, 134–135) ne informează că Doricha (confundată de el cu hetaira Rhodopis) fusese sclavă; Charaxos o răscumpărase din robie cu arginți grei, ca apoi, frumoasa curtezană să-l lase fără un ban. Charaxos s-a întors la Mytilene cu mâna goală „unde Sappho l-a batjocorit cu asprime într-unul

dintre poemele ei”.

Căsătoria poetei s-a pus la îndoială de către mulți biografi moderni, considerându-se aceasta o invenție răutăcioasă a comicilor din Atena, ca multe alte blestemății aruncate calomnios pe seama ei. Bărbatul său Kerkylas ar fi fost negustor, originar din insula Andros, şi tată al fetiței lor, Cleis *floarea de aur* din versurile poetei. Existența fetiței Cleis este confirmată de un fragment (nr. 141) rămas dintr-o poemă, unde Sappho scrie:

„Am o mică fiică drăguță a cărei frumusețe seamănă cu o floricică de aur, scumpa mea Cleis; pe care nu aş da-o pe întreaga Lydie, nici chiar pentru surâzătoarea Lesbos” (?)

Din alte versuri ale ei se pot culege indicații sigure că Sappho poseda o experiență maternă.

Toate ştirile privitoare la fizicul poetei dovedesc că nu a fost o femeie frumoasă. Papirusul din Oxyrhynchus o numeşte urâtă, negricioasă şi pitică. Un adnotator al lui Lucian ne spune că era:

„De o neplăcută conformație fizică, mică şi negricioasă, ca o privighetoare al cărei minuscul corp este acoperit cu un penaj dizgrațios”.

Fără îndoială că urâțenia îi produsese un complex de inferioritate care se deduce şi din versurile ei pesimiste. Socrate, Iulian Apostotul şi scriitoarea bizantină Anna Comnena au judecat frumusețea poetei nu după estetica obrazului şi conformația corpului, ci după talentul ei poetic,

dublat de ascuțimea minții sale, de aceea ei o numesc „frumoasa Sappho”. În scrisoarea imaginară adresată de Sappho lui Phaon, poetul Ovidiu *(Heroides* XV, v. 31 şi urm.) expune amărăciunea poetei privitoare la fizicul său, dar, în acelaşi timp, şi natura compensațiilor ce acopereau urâțenia sa:

„Natura a fost răuvoitoare cu mine, neacordându-mi frumusețea, dar prin geniul meu suplinesc absența acestei frumuseți. Sunt mică, dar am un nume care poate cuprinde întregul pământ: port prin urmare dimensiunile numelui meu. Albă nu sunt, dar şi Andromeda, fiica lui Cepheus, deşi neagră ca şi culoarea țării sale (Etiopia) i-a plăcut lui Perseu… Iar atunci când mă vei citi, îți voi apărea frumoasă”.

Epoca în care a trăit Sappho nu ne putea transmite un portret realist al poetei, deoarece atât pictura, cât şi sculptura se găseau într-un stadiu tehnic şi artistic foarte înapoiat. Pictorii vaselor greceşti şi sculptorii de mai târziu i-au inventat variate portrete, dar nicăieri nu au redat fizicul real al poetei, aşa cum rezultă din informațiile literare, ci au căutat să o înfrumusețeze. Numai răutăcioasa comedie attică târzie a ironizat făptura dizgrațioasă a cântăreței din Lesbos.

Iconografia privitoare la Sappho, din epoca elenistică şi romană, este foarte bogată, în comparație cu aceea privitoare la alți scriitori greci. Cele mai vechi reprezentări fanteziste ale

chipului ei apar în pictura vaselor din secolul V î.e.n. Din categoria acestora face parte un tablou rămas pe un crater (păstrat acum la Muzeul din München), unde marea poetă a fost pictată alături de contemporanul său, Alceu. Monetăriile din Mytilene (sau din Eresos?) au emis piese cu portretul şi numele ei. La Pergam şi în alte părți se puteau vedea în piețe, numeroase statui care o înfățişau pe privighetoarea din Lesbos, statui care de care mai diferite, create după felul cum şi-o închipuia fiecare sculptor cu imaginația lui. Una dintre statuile sale celebre fusese lucrată de sculptorul Silanion, pentru oraşul Siracuza din Sicilia. Dintr-o cuvântare a lui Cicero aflăm că această statuie a fost răpită de către faimosul Verres, pe când acesta guverna Sicilia.

În jurul cauzelor exilului sicilian a mitilenienei, devenită celebră prin frumusețea poemelor sale, s-au făcut fel de fel de ipoteze. Presupuneri ca: amorurile sale anormale, rivalitățile unor şcoli poetice din insulă, depravarea etc. Nu ne dau o explicație mulțumitoare a exilului său. Deşi fără probe directe, singura explicație a acestei băjenii ar fi fost totuşi de natură politică, opinie la care s-a raliat majoritatea autorilor moderni. În opera poetei nu apare nici cea mai mică aluzie la acest exil, aşa cum îi găsim ecoul în versurile lui Alceu. S-a presupus că alungarea poetei a fost provocată de tiranul Pittacos, ca o măsură generală împotriva aristocrației mitileniene ce-i era ostilă,

lume din care făcea parte şi Sappho. Climatul politic din Lesbos devenise pe atunci foarte agitat prin lupta dintre aristocrație şi elementele democrate, situație de care profitau unii bărbați îndrăzneți ca să se proclame tirani. Apare probabilă ipoteza că, dacă poeta nu s-a agitat pe stradă cu arma în mână, a luat totuşi apărarea nobilimii împotriva democraților, cel puțin cu ascuțişul versurilor ei veninoase.

După indicațiile *Cronicei din Paros,* data exilului poetei ar fi fost anul 598 î.e.n., la o vârstă pe care nu o putem determina decât cu aproximație (32–35 de ani). Prezența ei în Sicilia s-ar confirma prin statuia siracuzană a lui Silanion. Întâlnim, de asemenea, şi unele ecouri la epoca ei siciliană în inscripțiile locale de mai târziu.

Cu toate că Lesbosul era o insulă mică şi, pe atunci, majoritatea populației de acolo o alcătuiau grecii eolieni, ea nu forma o unitate politică, ci se împărțea în cinci stătulețe-oraşe. Pe vremea poetei, lupta politică se ducea între aristocrație, proprietară de pământuri şi turme, şi pătura negustorilor şi meşteşugarilor recent îmbogățiți de pe urma comerțului. Femeile frumoase ale insulei şi dulceața vinului lesbic apar omagiate încă din vremea lui Homer. Puterea comercială şi militară a Lesbosului aducea o concurență însemnată comerțului atenian şi ridicase în insulă o pătură îmbogățită (timocrația). Locuitorilor insulei li se atribuiau defecte, ca: vanitatea, senzualitatea,

gustul pentru lux şi aviditatea după câştiguri. Pe de altă parte, erau lăudați pentru curajul, tenacitatea, mândria, încrederea în sine şi dorința pentru aventură. Lesbosul deținea tot atunci gloria poetică şi muzicală în toată lumea grecească.

Vechea aristocrație nu acceptă ascensiunea politică a negustorilor, meşteşugarilor şi armatorilor îmbogățiți, purtătorii unor idei democrate, din care pricină, şirul luptelor civile din Lesbos nu se mai încheia. Se introdusese şi moneda de metal prețios, venită din Lydia.

Mulți dintre nobili – ca fratele poetei, Charaxos – începuseră şi ei a face negoț. Loviturile politice ale unor familii puternice se țineau lanț, aducând la putere, ca arbitru, pe omul favorit: tiranul. Astfel ajunsese stăpân la Mytilene – Pittacos, de origine obscură şi străină, ostil partidei în care se găsea înregimentată familia poetei. Acest Pittacos, considerat de antici ca unul dintre cei *Şapte Înțelepți ai lumii*, timp de zece ani, cât a condus în Lesbos ca tiran, s-a remarcat ca bun soldat, şiret diplomat, înțelept administrator şi legislator constructiv. Popularul tiran a exilat pe toți rivalii săi politici şi i-a rechemat numai atunci când a părăsit puterea de bunăvoie, ca să redevină simplu cetățean (580 î.e.n.).

Acestea erau marile răsturnări sociale, economice şi politice în mijlocul cărora trăia aristocrata Sappho. Între anii 595 şi 580 î.e.n.,

insula a cunoscut apăsarea politică a trei tirani: Myrsilos, Melanchors şi Pittacos. Este de presupus că pe timpul tiraniei unuia dintre cei trei, clanul ei politic, persecutat, împreună cu Alceu, a luat drumul exilului. Cei mai mulți autori moderni presupun că alungarea poetei a avut loc între anii 596–598, fie sub Myrsilos, fie sub Pittacos.

Ca loc de refugiu, Sappho şi-a ales îndepărtata Siracuză, oraş agreabil, cu viață voluptoasă prin libertatea moravurilor. Acolo legile recomandau femeilor „respectabile”, să nu părăsească casa pe timp de noapte, ca nu cumva ele să fie bănuite de adulter. Sicilia mai era şi o țară a poeților, unde, pe atunci, activa Stesichoros, pe care refugiata din Lesbos l-a putut întâlni la Siracuza sau Hymera. De altfel, imaginația unor autori antici a condus-o pe Sappho pe drumuri numeroase, ca să poată cunoaşte şi alte personaje celebre ale culturii greceşti contemporane, ca Solon, Arion (poetul salvat de la înec de un delfin), Esop, Pythagora etc. Cât timp a rămas Sappho în Sicilia şi cum şi-a petrecut exilul acolo nu putem şti nimic, după cum necunoscut rămâne itinerarul ei maritim, la înapoierea din îndepărtata insula.

Reîntoarsă în locurile natale, Sappho deveni foarte activă în ceea ce priveşte producția poetică, pe care o împletea cu munca de organizare şi conducere a grupului de prietene şi eleve din jurul ei. Este destul de greu pentru cercetătorul de azi să pună în adevărata lumină felul de viață morală

şi intelectuală al poetei la Mytilene, natura relațiilor cu prietenele şi elevele sale – ale căror nume se afla menționate în versurile poetei. Acestor raporturi interfeminine, comedia atică şi alte surse de mâna a doua le-au dat o interpretare caracterizată prin obscenitate şi perversitate, care pătează numele celebrei Sappho. De notat că în versurile poetei nu apare nicio urmă de grosolănii erotice sau de exaltare a unor elemente senzuale josnice.

Au fost unii autori antici care, în dorința lor de a o absolvi pe Sappho de orice fapte josnice, au creat două Sappho, una poetă la Mytilene şi alta curtezană la Eresos. Prima ar fi fost înconjurată numai de respect, a doua – blamată. Documente istorice sigure dovedesc însă că n-a existat decât o singură Sappho, poeta care strânsese în jurul ei „eleve” tinere ca să învețe muzica şi poezia. În Lesbos mai existau şi alte asemenea şcoli.

Oraşul Mytilene se situa numai la 12 km de Asia Mică, ale cărei moravuri făcuseră din locuitorii insulei mai mult orientali decât greci. În mare parte, ei se considerau orientali helenizați. Din regatul Lydiei se abătuse o puternică influență asupra insulei. Nu este deci de mirare că poeta, în versurile sale, evocă prea puțin Grecia, privirile ei fiind îndreptate mai mult spre țara lui Cresus, de unde îi veniseră eleve, ca Anactoria şi Atthis. Sardesul lidian era considerat pe atunci „capitala modei feminine”, din care se exportau cele mai

frumoase rochii, colorate policrom, cosmetice şi parfumuri, mărfuri încântătoare pentru lumea feminină rafinată din Lesbos. Mytilene, cu viața sa orientală, făcea opoziție celei marțiale doriene şi celei sobre attice din Grecia continentală.

Dar, o dată cu aceasta, prin intermediul ionienilor asiatici, pătrundeau şi muzica stridentă, veşminte scumpe, curtezane frumoase şi aurul lidian, corupător de virtuți. Versurile poetei din Mytilene vorbesc de toate acestea, ca şi de imoralitatea panteonului asiatic. Deci prin poziția sa geografică, lumea din Lesbos se situa între Orientul „barbar” şi Occidentul elenic. Pe drumurile anatoliene, insula primea parfumuri, „rujul de Sardes”, se îmbăta de fastul serbărilor religioase, primea multe credințe mistico-orgiastice; dar, tot pe acele drumuri au venit şi savanții, filosofii şi artiştii de la curtea lidiană. La rândul său, lumea eolo-ioniană trimitea la curtea din Sardes artişti, gânditori greci, ca Thales din Milet şi Anaximandru, ale căror concepții filosofice, artistice şi ştiințifice se întâlneau pe sol lidian cu ale magilor din Assiria şi Babilon.

Instrumentele muzicale variate, corurile, ceremoniile religioase şi orgiastice au pătruns din Orient în lumea greacă, aducând cu ele unele practici şi moravuri decăzute. Aezii homerici foloseau numai chitara, atunci când declamau sau cântau poeme, pe când cântăreții asiatici aveau în plus, la dispoziția lor, flautul, syrinxul,

diferite modele de lire şi harpe, tamburina ş.a.

Sappho, pricepută cântăreață la instrumentele cu coardă, după tradiție ar fi inventat plectra de argint şi ivoriu pentru atare instrumente; dar aceasta se cunoştea de mult timp. Este posibil ca poeta să fi perfecționat plectra (adică bagheta pentru atins coardele lirei). Tot ei i se mai atribuie greşit invenția unui nou fel de muzică, denumit mixo-lidiană. Sappho a adaptat, de fapt, acest mod muzical lidian alcătuit din recitare şi muzică instrumentală, fără acompaniament vocal la poezia sa personală. Asemenea bucăți se foloseau mai ales la ceremoniile de cult asiatice, pentru a stârni frenezia şi extazul, ca în cazul festivităților închinate zeilor Cybele, Attis şi Adonis.

Regatul Lydiei a constituit puntea de legătură între civilizațiile orientale şi cea greacă, de pe coasta Asiei Mici. Timp de 150 de ani, datorită şi acestui rol intermediar, alături de dezvoltarea economică, au înflorit cultural oraşele Milet, Ephes, Samos, Chios şi Mytilene, unde a apărut şi poezia lirică greacă. Sappho a fost însă aceea care a creat adevărata poezie lirică personală, în primul rând pe cea erotică. Dintre cei zece mari poeți lirici ionieni, patru au trăit în insula Lesbos (Terpandru, Arion, Alceu şi Sappho). Tot în Lesbos a apărut şi lirismul pătruns de senzualitate, animat de ritmul şi armonia muzicii asociată dansului.

S-a scris despre insula Lesbos că a fost regatul

poeziei. Legendele spuneau că pe țărmurile insulei, valurile purtaseră de pe coastele tracice lira şi capul nefericitului Orfeu, sfâşiat de Menadele sălbatice. Ca şi în alte părți ale lumii greceşti, poeții din Lesbos erau în acelaşi timp *chorodidascaloi* (dirijori şi regizori), adică compuneau cuvintele şi muzica instrumentală şi vocală a poemelor, pe care le interpretau corurile conduse de ei la ceremoniile publice; aranjau tot ei coregrafia, montau spectacolul pe scenă, supravegheau execuția, cântau din liră şi, dacă erau mai tineri, dansau în fruntea cortegiului. Corurile erau alcătuite numai din grupe de tineret, separate, băieți şi fete. Sappho regretă, în unele dintre versurile sale, că bătrânețea o împiedică a dansa în fruntea acestui tineret: „... genunchii mei nu mă mai susțin atunci când voi dansați ca puii de cerb” – le spunea ea.

Cercetătorii moderni serioşi au meditat asupra caracterului grupării de tineret condusă de Sappho. Colegiu de fete? Institut-pension de domnişoare? Conservator de muzică şi declamație? *Thiasos* (adică asociație de caracter religios) pus sub patronajul Afroditei sau al Muzelor (în genul celor alcătuite de pitagoricieni pentru femei?). Şcoală de învățământ şi educație pentru tinerele fete din înalta aristocrație? Echipă artistică oficială a oraşului Mytilene?

În poemele sale, Sappho nu numeşte niciodată pe aceste tinere din jurul ei *eleve,* ci le spune

hetaire, adică însoțitoare ale ei, situație ce ar indica că nu poate fi vorba de o şcoală. Poate termenul de *hetaira* a fost acela care a stricat reputația poetei din Lesbos, datorită sensului lui peiorativ, căpătat în perioada clasică şi elenistică a lumii greceşti, sens pe care l-am moştenit şi noi, azi. Pe timpul lui Homer şi Sappho, *hetairos* însemna tovarăş, însoțitor, prieten, camarad de luptă, iar corespondentul lui feminin, *hetaira,* indica prietena cea mai apropiată – ambele având o înaltă valoare morală. Această situație se vede şi din versurile poetei atunci când se adresează fetelor din jurul ei. Cu veacul al V-lea î.e.n. Expresia *hetaira* a suferit o tristă deformare semantică, căpătând un sens care i se dă şi astăzi: curtezană, metresă, femeie de moravuri uşoare etc.

Locul de întrunire a poetei cu tinerele fete era o casă de cultură pentru cinstirea Muzelor, în general pentru slăvirea a tot ce este frumos. „Ceea ce este frumos rămâne frumos numai atâta timp cât îl privim, ceea ce înseamnă curaj, rămâne şi azi şi mâine” (Sappho, II, 48). Această *casa* nu era în acelaşi timp pentru poetă un mijloc meschin de a câştiga bani, căci Sappho (IV, 73) spune că „Banul fără virtute, nu-i altceva decât un oaspete nedorit”.

Patroana lor divină apare Afrodita. Zeiței iubirii i-a adresat Sappho (I, I) cea mai pesimistă şi melancolică rugăminte, spre a o feri de chinurile

lui Eros:

O zeița mea cea nemuritoare,
Copila lui Zeus, isteață Afrodita,
Tu ce stai pe-un tron plin de strălucire,
Ruga-mi ascultă!

O zeița mea, nu lăsa să piară
Inima-mi în griji şi'n nenorocire:
Vină dar şi-acum, vin ca şi altădată
Când te chemasem.

Coborât-ai atunci din palatul de aur
al tatălui tău şi venit-ai spre mine
în frumosu-ți car, tras de păsările
Mândre şi repezi.

Peste-acest pământ negru de întuneric
Sprinte aripi, aerul izbindu-l,
Te-au adus din cer, străbătând prin spațiul
Lin şi eteric.

Îndată-ai ajuns şi, prea fericito,
întrebatu-m-ai atunci, cu nemuritoare
Buze surâzând, la ce te chemasem
Ce-aveam pe suflet.

Mă-ntrebaşi ce vrea inima-mi bolnavă:
„Pe cine doreşti să iubeşti de-acuma,
Scumpa mea Sappho? Cine-n grele chinuri

Azi te frământă?

(TRAD. I. M. MARINESCU)

Împreună cu grupele de coriste, Sappho participa la ceremoniile religioase oficiale ale cetății şi la nunți; ea dirija cântecele legate de un anumit moment al riturilor şi niciodată elevele ei nu se amestecau cu lumea. Funcția oficială pe care o avea Sappho, în calitate de conducătoare a acestor coruri, a determinat-o să scrie cântece de nuntă pentru coruri de băieți şi de fete. Astfel se explică – după spusele lui Aristotel – faptul că poeta a primit mai multe onoruri publice decât Alceu, deoarece ea deținea funcții oficiale la Mytilene, sarcini cu caracter artistic şi religios.

Dragostea poetei pentru tânărul Phaon şi sinuciderea ei, printr-un salt în mare de pe stâncile Leucadelor, din cauza acestui amor neîmpărtăşit, rămân pure legende, care merită totuşi a fi examinate pentru frumusețea lor literară şi artistică.

Sappho, aproape îmbătrânită, s-ar fi îndrăgostit puternic de tânărul şi frumosul Phaon. Acela ar fi fost un matelot sau barcagiu din Mytilene. În realitate, Phaon nu a fost un personaj uman contemporan cu Sappho, ci o figură mitologică din cortegiul Afroditei, transformat de zeiță, după moarte, în luceafărul de seară, Hesperos (planeta Venus).

Strabo remarcă că insulele Leucade erau renumite pe vremea sa pentru faptul că pe creasta stâncilor lor se găsea templul lui Apollo Leucatas şi că, de acolo, disperata Sappho se aruncase în apa mării. Geograful (X) reproduce textul scriitorului Menandru din comedia intitulată *Leucadia* (azi pierdută):

„Se spune că pentru prima dată, de acolo, Sappho, urmărind pe prea mândrul Phaon, din cauza unui amor nefericit, s-a aruncat din vârful stâncii vizibilă de departe. Însă, după rugămintea ta, o rege suveran…” (text pierdut).

Menandru nu are însă dreptate, în ceea ce priveşte întâietatea sinuciderii în acest mod şi loc, a poetei din Lesbos. Mitologia greacă atribuie această prioritate lui Kephalos, fiul lui Deioneus, într-o altă împrejurare nefericită. Unii autori antici, (ca Nymphodoros), care admit două Sappho, cred ca gestul disperat l-a făcut curtezana, iar nu poeta.

În realitate, mitul cu Phaon şi sinuciderea femeii îndrăgostite de el este mult mai vechi şi aparține ciclului de legende mitologice privitoare la Afrodita. Că nu poate fi vorba de un atare personaj masculin pe timpul poetei din Lesbos se deduce şi din faptul că numele lui Phaon este absent în versurile ei.

Legenda Afroditei şi a lui Phaon este cunoscută literar, prima dată, în secolul V î.e.n. Cratinos, scriitor de comedii, contemporan cu Pericle, a

compus chiar o piesă intitulată *Phaon* (azi pierdută, dar menționată de unii autori). Din povestea acestuia rezultă că Phaon era un bătrân marinar sărman, care trecea călătorii peste mare, cu o plută modestă, din Mytilene spre țărmul asiatic. Într-o zi i se prezentă o bătrână săracă pe care o trecu peste mare, fără să-i ceară bani. Atunci bătrâna se ridică în picioare, întineri pe loc şi Phaon văzu în fața sa pe frumoasa zeiță Afrodita. Ca răsplată, zâna frumuseței îl reîntineri şi pe Phaon. Pornind de la această frumoasă legendă s-au născut o mulțime de alte variante ale ei; ele nu pot fi cuprinse aici. Unii autori vechi au căutat să arate că Phaon este acelaşi din timpul poetei din Lesbos, rămas veşnic tânăr după miracolul cu Afrodita. De reținut apoi şi faptul că mitul dragostei pentru Phaon şi aruncarea în mare a nefericitei Sappho a pătruns în arta religioasă romană. El ne apare – redat într-o scenă realizată în ştuc – pe pereții bazilicii „pitagoriciene”, descoperită la Roma, lângă Porta Maggiore.

Cei care au popularizat şi denaturat povestea de dragoste a lui Phaon cu Sappho au fost poeții comici din secolul IV e. N., aceia care, în mod abuziv şi „generos”, i-au acordat cântăreței din Lesbos ca amanți pe toți poeții compatrioți, indiferent de epoca când au trăit aceia. Pare cu totul straniu, ca poeta să plece pe un drum maritim aşa de lung, până în Marea Ionică, pentru a-şi găsi locul sinuciderii. Numai imaginația

abuzivă a unor scriitori de comedii era în stare să calce în picioare orice oprelişti cronologice şi topografice. Ei au vârât-o pe Sappho în mitul Afroditei pentru faptul că ea scrisese un imn miticului Phaon, iubit cu disperare de zeița frumuseții şi pe care ea l-a transformat într-o stea, sub denumirea de Phaeton.

Tema îndrăgostirii poetei Sappho de Phaon a fost apoi îmbogățită cu noi peripeții, de fantezia poetică a lui Ovidiu. O nimfă ar fi sfătuit-o pe poetă să plece din Lesbos pentru a sări în mare de pe stâncile insulelor Leucade.

Mitologia greacă enumeră şi alte asemenea sinucideri prin salturi de pe stânci, în valurile mării. Se credea că prin asemenea înecări în sărătura mării se intra într-o apă lustrală, ce acorda mortului o putere supranaturală, ca el să poată obține imortalitatea. De ce să nu fie acordată şi poetei mitileniene o asemenea legendară şi divină nemurire? O listă întocmită de patriarhul Photios din Constantinopol (sec. IX) arată numeroase asemenea sinucideri rituale de pe stâncile leucadiene, practicate de unii disperați sau exaltați, dornici să stea alături de zei.

Sappho a murit deci la ea acasă, poate bătrână, la o dată şi în împrejurări ce ne rămân necunoscute.

Dacă asupra reputației morale a poetei din Lesbos s-au exprimat unele dubii, în ceea ce priveşte locul său în literatură el nu a fost

niciodată negat. Admirația pentru ea şi-au exprimat-o Theognis, Bacchylide, Solon, Platon, Catul, Ovidiu, Plutarh ş.a. În epoca elenistică şi romană circulau ediții oficiale ale operei poetei, compuse din nouă cărți. Din păcate, nu ni s-au păstrat decât fragmente ale operei ei, destul de întinsă. Un papyrus de la Oxyrhynchus ne informează că numai cartea primă însuma 1320 de versuri, adică 330 de strofe, ceea ce indică, pentru toate cele nouă cărți, circa 11000–12000 de versuri. După natura acestor poeme, distingem imnuri, ode, epitalame (cântece de nuntă) recitate sau cântate, monodii (cântece vesele fără acompaniament), epigrame, elegii etc.

Dintre cele mai frumoase epitalame scrise de poetă (IX, 108) poate fi reprodus acesta: „O mireasă, talia ta este plină de farmec şi ochii tăi sunt plini de miere; amorul s-a răspândit pe frumosul tău obraz şi fără îndoială că Afrodita te-a remarcat dintre toate femeile”.

În cultura greacă, Sappho apare ca singura mare poetă.

Ea însăşi era conştientă de valoarea literară a operei sale atunci când scria că „amintirea mea se va păstra”.

ASPASIA DIN MILET

Inteligenta colaboratoare politică a lui Pericle

Academicianul francez, Henry Houssaye, opina

că Aspasia, Cleopatra şi Theodora pot forma, în antichitate, triada unor „femmes d'amour". Prima ar fi fost o hetairă inteligentă, a doua o regină curtezană şi a treia o împărătească curtezană.

Este drept că cele trei s-au folosit şi de „arta lui Eros" ca să exercite o puternică influență asupra unor oameni politici de seamă ai timpurilor lor, soți sau amanți. Dar singurul element temeinic ce reprezintă pentru toate un numitor comun a fost o mare inteligență, dublată de o remarcabilă cultură pusă în serviciul statului lor. Aspasia a încununat „secolul de aur" al lui Pericle, Cleopatra s-a zbuciumat în haosul momentelor finale ale agoniei lumii elenistice, pe când Theodora, alături de soțul său, a pus bazele unui mileniu de istorie bizantină.

Un adnotator antic al operei lui Plato afirmă că Aspasia a fost pe pământ „Junona lui Pericle Olimpianul", înțelegând prin aceasta că o muritoare guvernase alături de soțul său pământean întocmai ca zeița olimpică, pe lângă stăpânul întregului Cosmos. Aspasia şi-a petrecut cea mai mare parte a vieții la Atena, în secolul când soțul său, celebrul Pericle, realiza cea mai dezvoltată formă a democrației antice; când el făcuse din oraş o şcoală a Greciei; când Atena domina mările cu puternica flotă a Pireului, când se strângeau în jurul său cei mai renumiți filosofi, literați şi oameni de artă din întreaga lume elenică şi când se decora Acropola cu cele mai frumoase

clădiri şi sculpturi ce s-au creat în antichitate. Cu gândul şi cu sfatul ei cuminte, Aspasia a fost părtaşă la perfectarea înfloririi ateniene din secolul lui Pericle, denumit şi „veacul de aur” al culturii elenice.

Numele *Aspasia* se întâlneşte frecvent în ținuturile ioniene de pe coastele Asiei Mici. Înseamnă „cea iubită”, „binevenită”, „plăcută” etc., deci pronunțarea lui lasă un ecou plăcut în inimă şi minte. Acest fior plăcut îl stăpânea şi pe Pericle despre care Plutarh ne spune că o săruta pe frunte pe Aspasia ori de câte ori ieşea sau intra în casă. Farmecul, cultura şi înaltele calități spirituale, oratorice şi afective ale Aspasiei polarizau spre „salonul intelectual” din casa lui Pericle, elita aristocrației şi mințile cele mai luminate din Atena.

După calculele unor istorici, ea se născuse în jurul anului 468 î.e.n., în marele oraş Milet, ca fiică a unui cetățean ionian, Axiochos. Nu ştim când şi în ce împrejurări a emigrat în Megara, apoi la Atena. Toate ştirile ce le avem asupra vieții ei sunt legate numai de biografia lui Pericle. Descriind viața lui Pericle, Plutarh ne-a lăsat cele mai însemnate date despre Aspasia, femeie mult atacată în comediile mărunte şi veninoase ale secolului V î.e.n., dar elogiată de comentatorii gândirii lui Socrate şi Plato.

După consolidarea stăpânirii persane pe coastele ioniene, este ştiut că s-a produs un adevărat exod

al grecilor asiatici spre primitoarea Attică, locul unde ei se puteau bucura în continuare de libertate şi de o îngăduitoare mişcare în domeniul activităților lor economice sau intelectuale. Astfel au găsit azil la Atena, celebrul „arhitect-sociolog” Hippodamos din Milet, istoricul Herodot din Halicarnas, filosoful Anaxagoras din Clazomene ş.a. Stabiliți la Atena ca „meteci” (greci necetățeni), aceştia ionieni au deplasat acolo şi focarul de seamă al preocupărilor intelectuale, focar mai vechi şi înfloritor în Asia Mică. Pe cei mai mulți îi vom întâlni în cercul lui Pericle şi al Aspasiei, colaboratori temeinici ai edificării „secolului de aur” al culturii şi civilizației greceşti. Metecii se sprijineau reciproc şi însăşi Aspasia fusese acuzată cândva că a favorizat venirea lor din afară.

Este deci de presupus că din cortegiul acestor emigranți făcuse parte şi Aspasia, singură sau însoțită de familia sa. Unii cercetători presupun că popasul ei pe solul attic şi cunoştința sa cu Pericle ar fi fost înlesnite de către concetățeanul său, Hippodamos din Milet.

Pericle se căsătorise înainte de anul 452, cu o bogată ateniană, de care se despărțise după câțiva ani de convieţuire agitată. Cu această anonimă consoartă avusese doi fii, pe Xanthippos şi pe Paralos. Nu suntem siguri dacă divorțul marelui om de stat a fost grăbit, în urma cunoştinței şi a legăturilor sale extraconjugale cu Aspasia. Atunci când se pronunța divorțul, (anii 449–445), Pericle

se găsea în jurul vârstei de 40 de ani, deci în plină ascensiune politică.

Mulți cercetători antici şi moderni s-au întrebat ce l-a împins pe calculatul politician să-şi lege viața de această mileziană, despre care – ca despre orice hetairă – se vânturau pe piețele Atenei atâtea vorbe defăimătoare. Amintind expediția lui Pericle împotriva insulei Samos (440 î.e.n.), Plutarh (*Pericle,* 24) ne oferă o serie de amănunte referitoare la enigmatica femeie:

„După aceea, încheindu-se un tratat de 30 de ani între Atena şi Sparta, Pericle hotărăşte un atac contra insulei Samos, aducând drept învinuire împotriva samienilor faptul că, poruncindu-le să pună capăt războiului împotriva cetății Milet, insularii n-au ascultat.

Şi deoarece se pare că Pericle a pornit la săvârşirea expediției împotriva samienilor de dragul Aspasiei, poate că aici ar fi timpul să stăm mai îndelung în îndoială, în privința femeii: de unde a avut ea atâta dibăcie şi atâta putere, încât nu numai că a pus stăpânire pe oameni politici fruntaşi, dar a dat filosofilor un subiect de discuție destul de însemnat şi îndelung pentru ei.

Îndeobşte, toată lumea recunoaşte că era de fel din Milet, fiica lui Axiochos. Se spune că ea, imitând pe Thargelia, una dintre vechile Jade adică femei ioniene, a pornit asaltul asupra celor mai cu influență oameni. Căci şi Thargelia, fiind deosebit de aleasă la chip şi având un farmec

sprijinit de o rară dibăcie, a avut legături cu foarte mulți eleni şi a supus regelui perşilor pe toți cei care au avut legături cu ea şi, cu ajutorul lor – căci aveau mare trecere şi putere politică –, a semănat prin cetăți sămânța trecerii de partea perşilor.

Cât despre Aspasia, unii spun că Pericle a iubit-o fiindcă era înțeleaptă şi se pricepea la politică. Astfel, uneori însuşi Socrate mergea la ea, însoțit de oameni de vază, şi prietenii ei aduceau la ea chiar pe soțiile lor ca s-o asculte, deşi nu avea o ocupație frumoasă şi aleasă, ci întreținea hetaire. Eschines spune că şi Lysicles, ciobanul, dintr-un om lipsit de vază şi de rând a ajuns cel dintâi la Atena, având legături cu Aspasia, după moartea lui Pericle. În dialogul *Menexenos* al lui Plato, chiar dacă începutul este scris pe un ton glumeț, există şi adevăr, şi anume că Aspasia avea faima de a fi avut legături cu mulți atenieni, datorită talentului ei retoric. Este totuşi limpede că dragostea lui Pericle pentru Aspasia a fost mai mult erotică... luând pe Aspasia a iubit-o în chip deosebit".

Din spusele lui Plutarh se pot desprinde două aspecte esențiale, în ceea ce priveşte personalitatea milezienei. În primul rând, ea domina societatea feminină attică, printr-o cultură vastă, manifestată mai ales în domeniul cunoştințelor filosofice şi al retoricii. Această superioritate nu şi-o putea afişa public, deoarece femeia elină trebuia să trăiască retrasă în cadrul căminului familial. Pentru Aspasia, asemenea

reticență se agrava prin faptul că, nefiind cetățeană ateniană, ci o metecă, nu putea avea calitatea oficială şi civică de soție legitimă, ci pe aceea de hetairă. Cu toată această inferioritate, ea reuşea să aducă în casa sa cele mai proeminente figuri ale intelectualității ateniene, cum era filosoful Socrate, apoi şi pe femeile aristocrației attice.

În al doilea rând, nu rămâne niciun fel de îndoială că ea devenise tainicul consilier politic şi cel mai de seamă al lui Pericle. Consfătuirile dintre cei doi aveau loc numai în ungherul retras al modestei lor locuințe. Dar limitele acestei influențe imprimate de ea asupra orientării politice a primului cetățean al republicii ateniene ne rămân necunoscute. Asupra lor s-au brodat de către contemporani vagi bănuieli, ironii sau bârfeli, obişnuit aruncate asupra unei hetaire – instruită, dar ipocrită. Numai pe baza acestor elemente negative pornite din mulțime nu vom putea niciodată defini caracterul şi ideile filozofico-morale ale Aspasiei.

În aceeaşi atmosferă imprecisă rămâne şi reconstituirea portretului fizic al milezienei, cunoscut doar din reprezentări idealizate şi apocrife. Ele exprimă grația statuetelor tanagriene, frumusețea olimpică a Venerei şi luminozitatea minții zeiței Athena, ipostaze în care a fost imaginată mileziana în perioadele ce au urmat.

Una dintre probleme, mult discutată încă din antichitate, privitoare la situația civilă a Aspasiei, se referă la întrebarea dacă ea a fost soție legitimă a lui Pericle, sau hetairă, ori metresă. Apologeții moderni ai milezienei încearcă să dovedească că ea, cea mai strălucită femeie a „veacului de aur”, fusese căsătorită cu Pericle, după toate prescripțiile cerute de legile ateniene. Or, aşa ceva nu poate fi admis, deoarece Aspasia se găsea în situația socială a unei metece, deci necetățeană ateniană, o străină ce nu putea încheia o căsătorie legală cu un cetățean al Atenei. Deşi la Atena, un cetățean avea toată latitudinea să trăiască cu o curtezană străină, o lege inițiată chiar de către Pericle, în anul 451 î.e.n. (deci înainte de a o fi cunoscut pe Aspasia), interzicea categoric asemenea căsătorii. Dacă cumva, prin înşelăciune, se înregistra, apoi se descoperea o asemenea fraudă civilă, soții vinovați erau trimişi în fața tribunalului *(dikasterion).* Soția complice era vândută sclavă, soțul pierdea cetățenia, plătind şi o mare amendă, iar copiii se declarau bastarzi şi nu beneficiau de dreptul de cetățean. Pentru Pericle şi Aspasia nu era de loc posibilă o inducere în eroare a grefierului public care înregistra căsătoriile, ei fiind personaje prea binecunoscute. Nu poate fi deci câtuşi de puțin vorba de legitimitatea unei căsătorii în cazul Pericle-Aspasia. Cu marele om de stat, ea putea realiza numai o căsătorie de o formă inferioară

(morganatică, în sens modern), un fel de concubinaj legal, recunoscut şi acesta de către legile ateniene, prin care „soțul” devenea tutorele „soției”. Copiii rezultați dintr-o asemenea uniune nu beneficiau de drepturi politice, nefiind recunoscuți cetățeni, dar cele civile li se garantau, ca şi în cazul oamenilor născuți liberi din categoria metecilor. În atare situație s-a născut şi a trăit mult timp, fiul lor, Pericle, denumit astfel după tată.

Dacă legile barau drumul căsătoriei legale încântătoarei mileziene, în schimb, ea se bucura de libertate deplină în casa bărbatului său, unde conducea ca o suverană şi nu muncea ca o sclavă. Acolo trăia însă în afara societății oamenilor, în gineceu, unde numai soțul şi cele mai apropiate rude aveau acces. Legea nu se ocupa de asemenea femei-hetaire decât în ceea ce priveşte achitarea regulată a impozitului străinilor *(metoikon)* şi a celui plătit de curtezane *(pornikon).* Moravurile acestor femei – dacă nu călcau dispozițiile polițieneşti – nu nelinişteau pe nimeni. Oamenii le cereau să fie frumoase şi vesele, atunci când ele duceau o viață liberă şi publică, ceea ce, bineînțeles, nu era cazul Aspasiei.

Considerată de către mulțime ca o „metresă” a lui Pericle, respectată, ca şi când ar fi fost o soție legitimă, de către amicii marelui orator, Aspasia îşi crease totuşi o situație unică şi demnă în înalta societate atenieană. În situația ei de curtezană, ea

putea primi în casă pe numeroşii prieteni ai lui Pericle, un fapt ce ar fi fost considerat drept crimă, în cazul unei soții legale şi cetățeană ateniană. Aspasia magnetiza prin farmecul său fizic şi intelectual nu numai pe soț, dar şi pe oameni superiori, ca Anaxagoras, Fidias şi Socrate, care îi călcau pragul gineceului. În această privință, străina aducea pe solul attic moravurile ioniene, unde situația socială a femeii se găsea mult mai ridicată față de retrograda Grecie continentala. Femeia ioniană era în acea vreme mai cultivată decât cea ateniană, destinată doar treburilor gospodăreşti. La Atena, o bună soție nu trebuia să facă mult zgomot în jurul ei. Aceasta l-a determinat pe istoricul Tucidide să spună că „cele mai bune femei sunt acelea despre care se vorbeşte cel mai puțin”. Dar asupra milesienei atenția publică s-a fixat de îndată ce s-a stabilit în casa lui Pericle. Treptat au început să apară fel de fel de legende şi născociri în legătură cu trecutul ei – considerat prea puțin onorabil –, ca, în cele din urmă invidiata femeie să fie urcată şi pe scena comediei attice. În societatea feminină ateniană, cu nivelul ei scăzut din punct de vedere social şi intelectual, moravurile ioniene aduse de o străină în căminul celui mai de seamă bărbat politic stârneau o firească indignare publică în rândurile elementelor tradiționaliste. Pentru comedia cu tendințe politice, liberă de a pune pe scenă tot ceea ce se discuta pe stradă, s-a ivit o fericită ocazie de

a reprezenta pe hetaira Aspasia, ascunsă în misterul casei unui mare om politic. În acel moment, Aspasia se impusese ca o femeie remarcabilă prin spiritul său şi prin viața retrasă ce o ducea, dar se găsea, din nefericire, lângă un om politic mult combătut, deci în văzul tuturor. Şi astfel, mileziana deveni prada atacurilor scriitorilor satirici, ațâțați de rivalii politici ai Olimpianului şi de răutatea plină de invidie a femeilor din sânul aristocrației ateniene tradiționaliste. Scriitorii comici aflară sau născociră imediat amănunte din viața milezienei care ar fi fost mai întâi curtezană în oraşul său natal, apoi curtezană şi proxenetă la Megara, de unde se mutase la Atena ca să prindă în mrejele ei pe marele Pericle.

În comediile timpului, Aspasia a fost numită noua Omphale (o legendară regină epirotă căreia i-a slujit nedemn Heracles), Deianeira (soția aceluiaşi Heracles, pe care l-a ucis din imprudență) şi chiar Hera pământeană (aluzie la supranumele Olimpianul, dat lui Pericle). Dintr-o comedie scrisă de Cratinos, Plutarh (24) ne-a transcris două versuri veninoase, privitoare la moralitatea Aspasiei:

„Desfrâul cel josnic, ăsta dă naştere Aspasiei-Hera,
Femeia de moravuri uşoare, cu ochi de câine”.

Un altul, Eupolis, în piesa sa *Demele,* leagă o conversație între Pericle şi Myronides, privitoare la fiul nelegitim al Aspasiei. Primul întreabă:

„Nelegitimul îmi trăieşte?”

Iar al doilea răspunde:

„De mult ar fi un bărbat, dacă de ocara
Femeii de moravuri uşoare nu s-ar teme”.

Călcâiul lui Achile, țintit de aceste săgeți cu substrat politic, a fost de la început situația de femeie nelegitimă a ionienei, agravată de naşterea unui copil rezultat dintr-un concubinaj. Cu timpul, s-au aruncat asupra Aspasiei şi alte calomnii de natură politică şi religioasă. Ne putem închipui ce dramă se desfăşura în sufletul lui Pericle: el însuşi fusese autorul faimoasei şi tiranicei legi din 451, pentru apărarea cetățeniei ateniene, lege dată cu doi ani mai înainte de a o cunoaşte pe Aspasia, lege care-l împiedica de a declara soție legitimă pe femeia pe care o iubea atât de mult, lege care-l menținea în situație de „bastard” pe cel de-ai treilea fiu al său.

Treptat, imaginația vulgului şi a scriitorilor de comedii a creat un tip nou de hetairă, frumoasă, fermecătoare şi inteligentă, dar intrigantă, disprețuitoare a moralei tradiționale şi sfidătoare față de zei. El s-a păstrat în amintirea veacurilor

ce s-au scurs. Plutarh (24) adaugă în legătură cu aceasta:

„Se spune că Aspasia a fost atât de renumită şi faimoasă, încât şi Cyrus, cel care s-a luptat cu fratele său, regele perşilor, pentru stăpânirea perşilor anul 400 î.e.n., a dat numele de Aspasia femeii din haremu-i, pe care o iubea mai mult... şi căzând Cyrus în luptă, ea a fost dusă la rege Artaxerxes al II-lea şi a avut o foarte mare trecere”.

Atunci când viața politică la Atena a devenit înverşunata şi Pericle se găsea sub ținta adversarilor săi, Aspasia fu con siderată un demon nefast, care inspira actele politice greşite sau arbitrare ale soțului; ea fu socotită autorul moral al izbucnirii războiului peloponeziac; Aspasia a fost acuzată că ținea bordel, că se făcea vinovată de necredință *(asebia),* că în casa ei introducea femei de moravuri uşoare pentru poftele desfrânate ale soțului etc. După comicul Hermippos, casa lui Pericle devenise „un bordel pentru regele satirilor”, murdărită de toate speciile de curtezane, între care şi femei ateniene căsătorite. Una dintre aceste femei ar fi obținut de la Pericle, prin influența Aspasiei, ca soțul său, Menippos, să fie ales strateg. Toate aceste calomnii căutau să lovească indirect în respectabilul om de stat.

Se mai afirma că aceeaşi femeie îl îndemnase să comită delapidări din tezaurul statului, să angajeze cheltuieli exorbitante pentru lucrările

publice, să încredințeze conducerea lor unor oameni incorecți, ca sculptorul Fidias, să practice un „nepotism” scandalos față de unele familii din cercul Aspasiei etc., etc. Se mai spunea că Pericle fusese atât de mult subjugat de farmecele erotice ale milezienei, încât era în stare, de dragul ei, să sacrifice gloria şi prosperitatea Atenei şi că, la instigările ei, se putea declara oricând tiran. Majoritatea acestor calomnii porneau din sânul aristocrației, al cercurilor preoțeşti şi al duşmanilor democrației ateniene.

Evenimentele războiului cu insula Samos, din anul 440, care au stârnit prima mare vâlvă în jurul Aspasiei, s-au petrecut astfel:

Miletul, patria de naştere a Aspasiei, se găsea în conflict cu insula Samos pentru stăpânirea orăşelului Priene, situat pe coasta ioniană. În urma unui scurt război, Miletul a fost înfrânt şi se plânse Atenei, patroana ambelor oraşe, ce făceau parte din liga maritimă condusă de atenieni. Pericle invită cele două oraşe rivale să-şi expună acuzațiile reciproce în fața adunării poporului atenian, pentru a fi examinate. Samosul, sfătuit de perşi, refuză invitația, considerând cererea Atenei ca un abuz de putere. Concomitent, el se declară eliberat de alianța cu liga maritimă.

În grabă, Pericle dispuse votarea unei moțiuni, prin care se declara război Samosului. Comanda operațiilor o luă el însuşi, pripeală ce dădu prilejul rivalilor săi să vadă, după paravan, ca inspirator

al acestor măsuri, pe Aspasia, dornică a-şi ajuta patria de altădată. S-a răspândit de asemenea şi zvonul că însăşi Aspasia l-ar fi urmat pe soț în această campanie, împreună cu cortegiul ei de curtezane, toate avide de profitul prăzilor. După nouă luni de asediu, Samosul capitulă, îşi distruse fortificațiile, predă flota şi plăti Atenei o mare amendă.

Expediția samiană a fost necesară pentru a împiedica defecțiunile din cadrul ligii maritime şi a adus Atenei o bogată pradă. Dar lacrimile văduvelor şi ale mamelor, ce-şi pierduseră pe ai lor sub zidurile samiene, acuzau pe Aspasia de declararea războiului în folosul oraşului său natal.

În anii ce au urmat acestui eveniment, împotriva Aspasiei, s-au întețit insultele pe scenele comice, în agora se rosteau din ce în ce mai multe calomnii, iar de pe tribunele ecclesiei (adunarea poporului), duşmanii politici ai lui Pericle lansau cele mai vehemente atacuri. Rivalii săi nu îndrăzneau însă să intenteze şi procese în fața tribunalelor, deoarece el dispunea încă de o mare popularitate. Ei adoptară o tactică nouă şi indirectă, prin târârea în fața judecătorilor a prietenilor şi colaboratorilor săi apropiați, între care figura, desigur, şi Aspasia. Motive de acuzații erau uşor de găsit. Cu o atare tactică, asalturile lor puteau scădea treptat creditul politic al lui Pericle.

Prima victimă a fost bătrânul Damon, profesor şi

prieten apropiat al lui Pericle, ostracizat sub învinuirea de a fi declarat public că cea mai bună formă de guvernământ ar fi tirania unui om luminat. Prin asemenea declarații, el ar fi căutat să pregătească drumul spre tiranie pentru fostul său elev.

În ultimele luni ale anului 433 veni rândul lui Fidias, consilierul cultural şi tehnic al Olimpianului pentru înfrumusețarea Acropolei, unde mânuia însemnate fonduri scoase din tezaurul statului. Se găsi imediat un om de nimic, Menon, subaltern al marelui artist, care-l acuză public de deturnarea unor importante cantități de metal prețios ce trebuia turnat în statuia chrisoelefantină a zeiței Athena. În fața tribunalului experții dovediră netemeinicia acestei acuzații, şi Fidias a fost achitat. Dar inamicii săi şi ai lui Pericle nu dezarmară. Îi deschiseră un nou proces, acuzându-l pe Fidias de sacrilegiu, pentru faptul că ar fi gravat propriul său portret pe scutul zeiței Athena şi că se face vinovat de proxenetism, deoarece primise pe Pericle în propriul său atelier, unde veneau şi femei vicioase ce-i serveau ca model pentru statui. Bolnav şi descurajat, Fidias muri în închisoare, în aşteptarea judecării acestui de-ai doilea proces.

A venit apoi, în scurt timp, rândul lui Anaxagoras, filosoful şi sfătuitorul politic principal din anturajul lui Pericle. Fu acuzat în fața dikasterionului de impietate, ca unul ce se ocupa

cu fenomene cereşti şi ajunsese a nega existența zeilor. Filosoful din Clazomene afirmase public că soarele este o masă de foc ce luminează pământul şi luna, ambele locuite de oameni, că fulgerele se nasc din ciocnirea norilor etc. Erau învățături grave ce detronau pe zei din funcțiile lor divine; de aceea el nu mai aşteptă sentința tribunalului şi, la sfatul lui Pericle, fugi tainic din Atena. Tribunalul îl condamnă în lipsă.

Acum era rândul Aspasiei, acuzată şi ea de impietate, ca una ce profesa opinii contrarii credințelor oficiale. Se mai adăugară şi acuzații de proxenetism, spunându-se că mileziana aducea soțului în casă, pentru desfrâu, curtezane şi femei căsătorite. Amănuntele asupra procesului deschis Aspasiei le găsim narate la Plutarh (32):

„În acelaşi timp, Aspasia a fost adusă în fața judecății de către comicul Hermippos anul 432, învinuită fiind de lipsă de respect față de zei. Acuzatorul o mai învinuia că primeşte la ea femei libere şi-i înlesneşte lui Pericle întâlnirea cu ele. Diopeithes a mai scris o propunere de hotărâre, prin care se poruncea să fie traşi în judecată toți cei care nu cred în zei sau cei care predau învățături asupra regiunilor cereşti, voind să dea vina pe Pericle şi pe Anaxagoras. Primind deci poporul propunerea şi dând urmare învinuirilor, se vesteşte îndată prin crainic...

Pe Aspasia a putut să o scape Pericle, vărsând multe lacrimi pentru ea la proces, după cum

spune Eschines şi rugând pe judecători”.

Acuzatorul Hermippos era prieten al demagogului Cleon, duşman politic al Olimpianului. Ca tutore legal şi soț neoficial al Aspasiei, o metecă, Pericle a apărat-o din oficiu în fața judecătorilor, cu prețul unor abundente şiroaie de lacrimi, o mare umilință pentru Olimpian şi un succes pentru Cleon, indiferent de achitarea milezienei. Ca martor împotriva Aspasiei, Hermippos aduse şi pe un sclav „ce trăsese cu urechea” la discuțiile cu filosofii din casa lui Pericle, când amfitrioana aprobase părerile acelora în privința îndoielii față de existența zeilor. Mai invocase, apoi, acuzatorul şi calomniile ce circulau în agora, referitoare la faptul că o hetairă primea la ea acasă femeile unor cetățeni cinstiți.

Mileziana se expusese la acest proces unei grave sentințe, pe care legile ateniene o sancționau numai cu pedeapsa capitală, în cazul vinovăției. Dacă n-ar fi fost la mijloc iubirea cea mare a lui Pericle față de această femeie încântătoare, Aspasia ar fi putut fugi din Atena, aşa cum procedase Anaxagoras. Dar marele om de stat ar fi pierdut, prin exilul voluntar al Aspasiei, afecțiunea femeii iubite, o dată cu un suport de seamă al vieții sale sentimentale şi politice. Aceasta l-a determinat ca, împreună cu Aspasia, să apară în fața tribunalului, ce se arăta ostil la început, şi i-a dat puterea ca, în cele din urmă, printr-o apărare

măiastră, udată cu destule lacrimi, să-i înduplece pe judecători.

La scurt timp după închiderea dosarului Aspasiei, izbucnea şi războiul peloponeziac, stârnit, între altele, de un decret dat de Pericle împotriva cetății Megara. Duşmanii Olimpianului se grăbiră să o amestece şi pe Aspasia în declanşarea pripită a acestui eveniment. Ecoul calomniei îl găsim într-o comedie a lui Aristofan *(Acarnanienii,* vers. 520 şi urm.), unde se spune: „Nişte megarieni au venit să răpească pe două dintre curtezanele întreținute de Aspasia, în casa sa. Aspasia s-a întărâtat, Pericle Olimpianul a slobozit trăsnetul şi astfel s-a aprins războiul”. Informația apare şi la Plutarh (30), unde se redau astfel aceste versuri:

„Tinerii amețiți de vin la jocul cottabos
Se duc la Megara şi fură pe Simaitha,
O hetairă, iar megarienii ațâțați de usturoi,
Nemulțumiți, drept răzbunare îi fură Aspasiei
două hetaire.”

Nu ştim ce crezare să dăm acestei povestiri, care poate fi o simplă insinuare.

A urmat după aceea nenorocitul război peloponeziac (431–404), când Atena avu mult de suferit, din pricina invaziilor spartane ce au pustiit solul Atticei. Asemenea ciumei, conflictul a secerat o mare parte a populației ateniene. În tot acest

timp, Aspasia a stat ca un credincios susținător alături de soțul ei. Dar în urma unui proces organizat de rivalii săi, Pericle a fost condamnat la o amendă de 50 de talanți şi destituit din funcția de strateg pe care o deținea, fără întrerupere, de 15 ani. Alte mari nenorociri se abătură apoi asupra bătrânului, care pierdu pe fiii săi Xanthippos şi Paralos, seceraţi de ciumă. După un an, atenienii îşi aduseră aminte de capacitatea de mare conducător a Olimpianului, îl realeseră strateg şi abrogară faimoasa lege a cetățeniei din anul 451.

Xanthippos şi Paralos, copii din prima căsătorie, morți de ciumă în anul 430, nu au adus nicio bucurie tatălui, din pricina mediocrității lor. Pericle şi Aspasia s-au străduit sa le dea o educație aleasă, dar nu au reuşit, fapt ce a frapat pe mulți scriitori antici. Despre cel mai mare, Xanthippos, Plutarh (XXXVI) ştie că era cheltuitor, locuia cu o femeie tot atât de cheltuitoare şi „nu putea să sufere chibzuiala tatălui, care-i dădea bani cu greu şi câte puțin”. A îndrăznit chiar să se împrumute de la un prieten în numele şi fără ştirea tatălui, ceea ce l-a pus pe Pericle în situația de a-l da în judecată pe fiu, care” dându-şi seama că-şi pusese prietenul într-o situație neplăcută, a început să-şi batjocorească tatăl, luând mai întâi în râs îndeletnicirile lui de acasă şi discuțiile pe care le avea cu sofiştii. Dezbinarea dintre tată şi fiu a rămas aceeaşi până la moarte. La îngroparea

lui Paralos, frânt de durere, Pericle vărsase multe lacrimi „el care în viața lui nicicând nu mai făcuse un astfel de lucru”, în afară de procesul Aspasiei. În patru dialoguri platoniciene, *(Alcibiades cel Bătrân, Menon, Protagoras* şi în *Convorbire despre virtute),* Socrate analizează cauza mediocrității copiilor lui Pericle.

În anul reabilitării politice a tatălui, cel de-ai treilea fiu, denumit Pericle, născut din căsătoria cu Aspasia, avea aproximativ 16–18 ani. Conform legii cetățeniei votată în 451/450, acest copil născut dintr-o străină nu putea avea calitatea de cetățean atenian. Pericle o va obține totuşi, printr-o lege specială, în anul 430, după ce ciuma îi secerase primii doi copii. Ştim foarte puține lucruri despre Pericle-fiul. Prin anii 410/409 îndeplinea funcția de *hellenotam* (adică strângător al contribuțiilor băneşti de la cetățile aliate). Patru ani mai târziu, Pericle-fiul se distingea în calitate de strateg-comandant al celei de-a doua escadre a aripii stângi din bătălia de la insulele Arginuse (406). De această victorie nu se va bucura, fiind condamnat la moarte alături de alți cinci strategi, pentru faptul că nu se îngrijiseră de strângerea şi îngroparea cu cinste a trupurilor camarazilor căzuți în valurile mării. În fața tribunalului ce judeca pe cei şase strategi victorioşi la Arginuse, Socrate, vechiul prieten al lui Pericle şi al Aspasiei, a fost singurul care a protestat împotriva ilegalității procesului.

Pericle a căzut în anul 429, răpus de ciumă. Pentru Aspasia a fost, desigur, o mare lovitură. Din unele informații aflăm însă că Aspasia s-a recăsătorit imediat cu „ciobanul”, adică negustorul de oi, Lysicles, cu care ar fi avut şi un copil, numit Poristes (Tucidide, III, 13; VIII, 48 şi Plutarh, 24). Sub influența Aspasiei, negustorul de oi, care frecventa de mulți ani casa lui Pericle, devenise un om cult şi bun orator, situație ce-i va permite ca în anul 428 să se aleagă strateg. Se pare însă că această căsătorie fusese hotărâtă chiar de către Pericle, mai înainte de a muri. El dorea să asigure Aspasiei un soț-tutore, pentru o femeie lipsită acum de apărare şi vizată de atâtea duşmănii, mai ales că tânărul Pericle-fiul se găsea la o vârstă când nu-şi putea proteja mama.

Milesiana va rămâne însă, în curând, văduvă, pentru a doua oară, deoarece Lysicles, strategul, îşi va pierde viața în timpul unei expediții navale ateniene, organizată pe coastele Asiei Mici (finele anului 428). După această dată, încetează orice ştire despre viața Aspasiei. Se crede că a trăit, ca să fie de față şi la condamnarea nedreaptă a fiului său. Ea şi-a dus restul zilelor la Atena şi a fost îngropată în pământul Atticii. Socraticii, care i-au cinstit memoria, au considerat-o „muză a lui Pericle”.

Cu toate că Aspasia a fost tovarăşa celui mai strălucit om de stat din secolul al V-lea î.e.n. Şi a fost apreciată de somitățile intelectuale ale Atenei,

viața ei a fost tristă şi mereu agitată. Înțelegerea dintre ea şi Pericle – singura ei mângâiere – a fost însă perfectă. Numai cei ce au cunoscut-o în cadrul cercului ei intim şi intelectual i-au acordat o stimă totală. Dramaturgul Euripide făcea şi el parte din anturajul oamenilor distinşi din jurul Aspasiei. Atunci când acest scriitor dramatic, sub influența curentului filosofic sofist, a transpus pe scenă unele probleme ale sufletului feminin (dragoste, conflictele conjugale, maternitatea, raporturile dintre soți etc.), găsea strălucite modele de inspirație în viața Aspasiei. Mai târziu, antichitatea i-a acordat Aspasiei o adevărată venerație. Unii dintre pitagoricienii târzii, adepți ai metempsihozei, credeau că sufletul patronului lor, Pitagora, filosoful idealist din veacul ai VI-lea, trecuse, un secol mai târziu, în trupul Aspasiei.

Patimile politice, îngrădirile tiranice ale unor legi, flecăreala „vulgului" şi gelozia invidioşilor au împroşcat-o în chip tiranic cu destule calomnii, popularizate şi pe scena răutăcioasă a comediei attice. Cercetătorii imparțiali ai biografiei zbuciumatei milesiene sunt obligați să treacă printr-un serios filtru istoric, toate aceste insinuări care au denigrat femeia cu superioare calități intelectuale.

Superioritatea ei în domeniul elocvenței a fost recunoscută şi de către Plato, într-unul dintre cunoscutele sale dialoguri (*Menex*. III, 13–21; IV, *29.* 48 şi XII, 28–43). Interlocutorul principal al

convorbirii apare Socrate, din a cărui gură aflăm că marele filosof învățase retorica de la această străină şi că Pericle îşi pregătea discursurile sub îndrumările ei. Cât de admirată fusese ioniana din Milet, în ceea ce priveşte elocvența, rezultă şi din faptul că filosoful Eschines, din şcoala socratică, îi închinase un dialog retoric intitulat *Aspasia,* în care se expunea priceperea ei în această materie. Grație acestei femei cu vederi largi, ca ale tuturor compatrioatelor sale milesiene, se formase în casa lui Pericle un cerc restrâns al celei mai înalte intelectualități ateniene, unde se puteau întâlni filosofii Anaxagoras, Protagoras, Socrate, poetul Sophocle, sculptorii Alcamene şi Fidias, arhitecți ca Ictinos, Callicrates şi Hippodamos din Milet, istoricul Herodot şi mulți alții. În acest cenaclu intelectual al celor aleşi, primul cetățean a găsit, timp de 20 de ani, linişte şi un loc de refugiu plăcut din vacarmul vieții politice în care trăia cea mai mare parte a zilei. Nimeni nu poate nega faptul că „asiatica” n-ar fi avut o înrâurire considerabilă asupra soțului ei, pe linie politică, socială, culturală etc. Ea i-a fost un sfătuitor prețios, dar nu a putut influența, prin capriciile şi ambițiile ei personale, declanşarea unor evenimente nefaste, cum a fost pedepsirea insulei Samos sau războiul peloponeziac. Reuniunile restrânse şi ferite de ochiul vulgului, din casa lui Pericle, patronate de Aspasia şi-au avut un ecou deformat „în stradă”, unde xenofobia a fost

totdeauna puternică. „Strada” şi duşmanii politici ai conducătorului cetății aveau însă mentalitatea reflectată în versurile poeților comici. Pentru ei, Aspasia reprezenta un element dizolvant al tradițiilor în care fusese ținută până acum femeia ateniană; o considerau o hetaira „cu ochi de cățea” o intrusă pentru care Pericle îşi alungase soția legitimă, ca să facă loc în casa sa unei străine ce dirija din umbră politica şi mişcarea culturală din Atena. Istoricii imparțiali au considerat asemenea învinuiri drept calomnii. Aspasia n-a fost o concubină josnică, iar prudentul Pericle nu putea să-şi pună în joc prestigiul său moral şi politic, acceptând sub acoperământul casei sale pe o hetairă cu un trecut atât de dubios. Nu poate fi vorba nici de o înrobire erotică a şefului democrației ateniene, deoarece Aspasia nu a strălucit ca frumusețe fizică. Bogăția sufletească şi înalta cultură a acestei femei sunt singurele explicații ale puternicei afecțiuni ce i-a păstrat Pericle.

PHRYNE

Hetaira imortalizată în marmură praxitelană

După victoria sa din războiul peloponeziac şi după înfrângerea Atenei (404 î.e.n.), Sparta şi-a extins hegemonia în cea mai mare parte a Greciei centrale şi sudice. Garnizoanele spartane şi regimurile politice oligarhice impuse în oraşele

greceşti au provocat puternice nemulțumiri împotriva cetății lui Lycurg. După Atena, a doua cetate care a dat semnalul rebeliunii împotriva hegemoniei lacedemoniene a fost Teba din Beoția. În anul 379 se produse acolo o revoluție de caracter democratic condusă de Epaminonda şi Pelopida, sprijiniți de atenieni. Întreaga Beoție a fost curățită de garnizoanele spartane şi s-a creat un stat pe baze federative-democratice, condus de cei doi eminenți bărbați. Epaminonda a organizat o bună armată formată din țărani instruiți pe temeiul unei tactici noi: faimoasa falangă tebană. Cu vitejia acestei infanterii, aşezată în rânduri dese, el a obținut strălucitele victorii împotriva Spartei, la Leuctra (371) şi Mantineea (362).

O dată cu insurecția antispartană şi organizarea statului federativ-democrat, Teba a impus tuturor oraşelor şi satelor beoțiene o uniune militară şi administrativă a cărei conducere şi-o asumă. La această uniune federativă, orăşelul Thespiai din câmpia beoțiană nu a înțeles să se alăture în mod ferm, ceea ce i-a atras o aspră pedeapsă din partea Tebei.

În anul 371 î.e.n., când Teba se găsea în război cu Sparta, falanga lui Epaminonda se abătu furtunos asupra orăşelului rebel. Thespiai fu distrus până în temelii, iar populația măcelărită sau pusă pe fugă. În acele momente tragice, un modest cetățean din orăşelul dărâmat, numit Epicles, cu puține lucruri în spate şi ținând de

mână pe fiica sa Mnesarete, lua calea exilului spre Atena. Se duceau într-un oraş ce se arătase totdeauna ospitalier față de străinii urgisiți, cu speranța că acolo ei îşi vor putea crea o nouă viață. Toți aceşti venetici acceptați în marele oraş alcătuiau o categorie aparte de locuitori, denumiți meteci, străini care nu se bucurau de drepturi politice, dar erau ocrotiți de legi pentru drepturile lor civile. Din acel moment, pentru fiica lui Epicles se deschidea o viață nouă, la început cu mari lipsuri, dar mai apoi cu destule succese.

Despre această femeie s-a scris foarte mult în antichitate. Biografia ei o putem reconstitui însă numai din ştiri disparate, rămase de la diferiți autori greci şi romani. Viața ei a atras atenția unor figuri proeminente ale culturii greceşti şi romane, ca Plutarh, Valerius Maximus, Lucian din Samosata, Quintilianus, Sextus Empiricus, Arnobius, Clemens din Alexandria ş.a. Un scriitor grec, Aristogheiton i-a închinat o biografie cu titlul *Despre Phryne,* biografie azi dispărută, dar folosită de alți autori ale căror producții au ajuns până la noi.

Din relatările lui Aristogheiton se putea afla că numele adevărat al eroinei noastre era Mnesarete, schimbat la Atena cu acela de Phryne, ce însemna în limba greacă *„broasca râioasă”*. Porecla i s-ar fi dat datorită tenului său palid. În noua sa patrie, tânăra tespiană va deveni celebră prin relațiile ce le-a avut cu doi bărbați de seamă ai cetății,

sculptorul Praxiteles şi oratorul Hyperides. În jurul acestei celebre hetaire (mai ales după moartea sa) au apărut numeroase anecdote şi versiuni biografice, înregistrate de colecționarii de fapte senzaționale, cele mai multe lipsite de orice temei istoric.

Primii ani ai tinerei tespiene, în Atena, s-au scurs într-o luptă încordată cu mari lipsuri materiale. Sărăcia a silit-o să cânte din flaut, în localuri publice. Într-o vreme, făcând cunoştință cu un oarecare Timocles, pare-se primul său amant, Phryne s-a ocupat cu pirateria, apoi pentru a se întreține, s-a urcat şi pe scena comediei uşoare. Dar, o dată cu înflorirea ei fizică, hetaira deveni repede cunoscută în întreaga Atenă.

Primii care au solicitat-o au fost sculptorii şi pictorii, ca să le servească drept model de atelier. Farmecul frumuseții şi-l perfecta Phryne prin eleganța hainelor armonios plisate pe corpul său. Spre deosebire de alte hetaire, ea îşi îmbrăca corpul cu stofe ce o fereau de ochii indiscreți, dar, în acelaşi timp, veşmintele, croite strâmt, stârneau curiozitatea. Nu vizita băile publice tot din dorința de a-şi tăinui nuditatea. Frumoasa din Thespiai a putut fi zărită nudă numai pe plajele de la Eleusis şi Poseidonia, după ce ieşea din valurile apei sărate, întocmai ca zeița Afrodita, când s-a născut din spuma mării. Aceste două plaje se găseau lângă celebrele sanctuare închinate divinităților Ceres şi Poseidon, încât Phryne lăsa a se înțelege

că făcuse băi rituale în cinstea celor doi zei.

În lumea hetairelor, fardul era la modă. Frăgezimea feței sale o scuteau de acest accesoriu şi se arăta ostilă față de sulemeneli, când le observa la alte femei. Se povestea că, o dată, la un simpozion al hetairelor din Atena, ea se găsea în prezidiul adunării. A profitat de această ocazie, ca să-şi îndemne consoartele să părăsească fardul, deoarece – spunea ea – vatămă pielea şi murdăreşte obrazul bărbaților. În loc de fard, ea le-a recomandat spălatul obrajilor cu apă curată şi uscarea lor naturală, fără ştergar.

Diferite informații literare ne arată că Phryne, în relațiile sale sentimentale, era relativ greu accesibilă. În afară de Praxiteles şi Hylperides, se bănuiau puțini bărbați atenieni, ca Machon, Aristodemos şi Eustathios, care ar fi vizitat-o în eleganta sa casă din cartierul atenian denumit Lykeion. Acolo, în intimitate, ne sunt menționate desfăşurarea unor costisitoare banchete, organizate cu mult gust şi lux de către gazdă. Adesea, ea angaja rămăşaguri că va reuşi să prindă în mreje pe unii atenieni virtuoşi. Nu a pierdut decât unul singur, atunci când a eşuat în fața filosofului cinic Xenokrates.

Iubea mult jocurile de casă, între care unul, denumit *chalkismos.* Se aşeza o monedă în poziție verticală, apoi se învârtea cu mare viteză într-o mişcare circulară. Piesa trebuia oprită, fără a fi culcată, numai cu ajutorul unui singur deget.

După ce a cunoscut pe sculptorul Praxiteles (365 î.e.n.), viața materială a hetairei s-a îmbunătățit treptat, ca în cele din urmă ea să acumuleze o mare bogăție. Dispunea de o aşa de mare avere, încât unii autori ne spun că se oferise, ca din banii săi, să reconstruiască oraşul Teba, distrus de Alexandru Macedon în anul 335 î.e.n. În schimbul ajutorului dat le ceruse tebanilor o singură favoare. După terminarea lucrărilor de restaurare ea să aibă dreptul să aşeze deasupra porții principale a oraşului o inscripție cu următorul text: „Ceea ce a distrus Alexandru, hetaira Phryne a reconstruit”. Dar tebanii nu ar fi fost de acord cu această formulă epigrafică şi au refuzat oferta tespienei. Se pare însă că nu putem culege nimic serios din această anecdotă. Putea oare să reconstruiască ea un oraş care adusese distrugerea localității în care se născuse şi care îi provocase amarul exod la Atena? Oricât de bogată ar fi fost această femeie, numai banii de care dispunea ea nu erau suficienți pentru a reclădi un mare oraş, ca Teba. De aceea se pare că unii istorici moderni au dreptate când afirmă că oferta propusă de hetairă s-a făcut în bătaie de joc, pentru umilirea unui vechi duşman al locurilor sale natale. Evenimentul s-a petrecut în anul 316 î.e.n. Şi constituie pentru noi ultima mențiune biografică despre această tespiană.

Asemenea istorioare s-au creat mereu după moartea hetairei. Numele său a apărut, ca şi al

Aspasiei din Milet, în comedia timpului, fiind asociat cu al altor hetaire celebre, ca Lais şi Gnathaina. S-a exagerat de asemenea faptul că ea ar fi servit ca model tuturor pictorilor şi artiştilor atenieni din veacul al IV-lea. În această privință suntem siguri că Phryne a vizitat numai atelierele sculptorului Praxiteles şi pe ale pictorului Apelles.

Alături de Scopas şi Lysippos, Praxiteles a fost unul dintre marii maeştri ai sculpturii greceşti din veacul al IV-lea. Născut, probabil, în anul 390 î.e.n., era fiul sculptorului Kephisodotos cel Bătrân. Se ştie că ajunsese un om bogat şi fericit în arta sa, ca şi Sofocle în literatura dramatică. Cea mai mare parte a vieții şi-a petrecut-o în atelierul lui din Atena, din care au ieşit marile sale opere. Praxiteles era însă şi un artist călător, angajat pentru lucrări de seamă la Artemisionul din Ephes, la Cnidos, Megara, Plateea, Olympia, Parion, Alexandria din Caria etc. A murit probabil la începutul domniei lui Alexandru Macedon, în Atena.

Fără îndoială că epoca lui de glorie se situează în perioada când avea ca model pe celebra Phryne, despre care nu ştim în ce împrejurări a cunoscut-o, prin anul 365 î.e.n. A ajuns probabil, în atelierul lui, ca model, prezentându-se ea însăşi, într-o vreme când sărăcia o silea să îndeplinească diferite munci. Folosirea modelului în atelier apăruse cu un secol mai înainte, după cum ne asigură Xenophon pentru atelierul sculptorului

Polyclet. Phryne îi va servi ca model lui Praxiteles pentru variate statui ale Afroditei. Frumusețea zeiței nu mai apare olimpică şi gravă, ca pe timpul lui Fidias, deoarece divinitatea este acum cu totul umanizată. Afecțiunea artistului pentru hetairă s-a născut în timpul şedințelor din atelier, când el putea admira perfecțiunea sculpturală a modelului. Artistul a oferit tespienei mai multe daruri, alese dintre operele sale deja finite, între care şi unele reprezentări ale lui Eros, în marmură, sau bronz aurit, ca simbol al legăturilor lor.

Praxiteles apare ca unul dintre marii sculptori, mult apreciat şi de către romani. După operele lui din Grecia s-au făcut numeroase copii ce s-au răspândit în Italia. Din indicațiile lui Plinius cel Bătrân, epoca de mare glorie artistică a lui Praxiteles se situează prin anii 350, atunci când a creat celebra statuie Afrodita din Cnidos, după chipul şi asemănarea modelului de atelier: Phryne. Romanii apreciau în arta lui Praxiteles tonul elegant, grațios, suav, surâzător şi senzual, dăruit unor statui, care prin natura lor erau potrivite pentru decorul vilelor, grădinilor şi termelor. Spre deosebire de contemporanul său, sculptorul Scopas, care se preocupa de *pathos* (expresia unei excepționale tulburări sufleteşti şi spirituale, prezentă în aspectul fizic al fețelor statuilor), Praxiteles exprima în arta sa bucuria plăcută şi rafinată a existenței. Dalta praxiteliană a gravat

un imn de glorie frumuseței feminine, copiilor gingaşi şi tineretului din lumea aristocrată. Praxiteles a sculptat divinități calme, surâzătoare, dornice de o viață voluptoasă, toate în plină tinerețe chiar şi atunci când se aflau în pragul bătrâneței. Cu ajutorul textelor literare putem observa că predilecția lui Praxiteles se îndrepta, în ceea ce priveşte alegerea subiectelor, numai spre zeii tineri, legați de moravurile uşoare ale veacului în care a trăit, zei printre care se numără Eros, Afrodita, Dionysos etc. Divinități grave, ca Atena sau Hera, nu l-au atras de loc. Zeii săi nu sunt frământați de nicio grijă spirituală sau materială. Privirile voluptoase ale statuilor praxiteliene se îneacă într-o fericită blândețe. Gura lor rugătoare sau senzuală exprimă satisfacția dorinței împlinite. Capetele înclinate, brațele îndoite şi coapsele ondulate sunt încadrate la aceste statui de o plăcută carnație; ele nu au nimic atletic ca la Scopas şi Lysippos. Praxiteles a preferat să scoată de sub daltă nudul molatec, delicat, ochii alungiți, având aspect umed, din care pornea o privire melancolică şi misterioasă. Se recunoaşte azi că Praxiteles a fost primul mare sculptor care a reuşit să stăpânească perfect, în creațiile sale, anatomia corpului feminin. Atare stăpânire artistică şi predilecția pe care a arătat-o în epoca sa de maturitate artistică pentru Afrodita le datorează artistul perfecțiunii anatomice a modelului său de atelier, care a fost celebra Phryne.

Specialiştii se străduiesc şi azi să identifice operele de artă ale lui Praxiteles, realizate în vremea când Phryne vizita atelierul său. Scepticismul unora, manifestat prin a nega orice legătură între Phryne şi unele creații artistice de seamă ale secolului (Afrodita din Cnidos de Praxiteles, Afrodita Anadiomene de Apelles etc.), nu este de loc justificat. Aceste rezerve vin în opoziție cu informațiile literare din izvoarele antice, chiar dacă acestea au fost scrise la o dată mai târzie. Unii istorici de artă din secolul nostru (Blinckenberg, Rizzo etc.) încearcă să nege, de asemenea, existența unor legături amoroase între hetairă şi artist, crezând că totul s-a limitat la o „dragoste platonică”, ceea ce, iarăşi, nu concordă cu majoritatea ştirilor rămase din antichitate. Este foarte probabil că geniul lui Praxiteles nu s-ar fi putut manifesta cu atâta putere, în ceea ce priveşte creația acelor Afrodite, dacă la mijloc nu ar fi fost şi marea sa pasiune pentru Phryne.

Scriitorul-călător Pausanias, vizitând monumentele din Thespiai (sec. II e. N.), putea vedea în templul zeului Eros, din orăşelul natal al hetairei, o statuie a Afroditei-Phryne, cioplită în marmură, aşezată alături de o statuie grațioasă a zeului amorului, ambele opere ale lui Praxiteles. Cele două sculpturi constituiau un grup, deşi erau dispuse izolat. Ambele putuseră ajunge la Thespiai numai după refacerea acestei localități, adică post 338 î.e.n.

Erosul din Thespiai fusese lucrat de Praxiteles ca un simbol al iubirii sale pentru Phryne. Ea îl obținuse cu destulă şiretenie şi greutate de la artist, ca apoi să-l închine templului din Thespiai. Acolo a fost admirat de mulți pelerini timp de aproape cinci veacuri, până ce Nero a ridicat originalul, ducându-l la Roma. În capitala Imperiului roman, statueta a pierit în anul 64 e. N. Sub flăcările groaznicului incendiu neronian.

Se ştie, din relatările autorilor antici, că *Amoraşul* fusese turnat în bronz şi aurit în exterior. O *epigramă* din *Antologia Palatina* (I, 75, 84) afirmă că acest Eros rănea mai mult cu privirea decât cu săgețile sale. După originalul de la Thespiai s-au făcut (mai ales în epoca romană) multe copii şi variante, între care cele mai fidele ar fi fost executate de sculptorul Menodoros. Astăzi posedăm numeroase copii după cei patru celebri Eroşi creați de Praxiteles în cursul vieții sale (Muzeele Louvre, Napoli, Vatican etc.), încât nu putem identifica mulțumitor reproducerile făcute după cel din Thespiai. Apoi, în secolul IV î.e.n., numeroşi alți artişti greci au realizat şi ei figuri de Eroşi în genul praxitelian, ceea ce face ca problema identificării celui tespian să devină şi mai complicată. Un scriitor grec, Callimachos, care văzuse originalul, ne spune că Erosul tespian ridica brațul deasupra capului, că privea în jos cu o expresie melancolică şi că în mâinile sale purta arcul şi săgețile. Se pare că o copie din fosta

colecție Farnese (acum în Muzeul din Napoli), înaltă de 1, 64 m se apropie cel mai mult de originalul praxitelian, al cărui corp era plin de pasiuni şi realiza o torsiune corespunzătoare stării sufleteşti imprimate.

În antichitate, statuile feminine ale lui Praxiteles s-au bucurat de o glorie fără egal. Prin aspectul lor voluptos, el a rămas cel mai suav evocator al frumuseței Afroditei nude, creată după anatomia sculpturală a hetairei Phryne. Corpul feminin a apărut în sculptură în toată splendoarea lui, de îndată ce acest artist a îndepărtat hainele ce-l ascundeau. Având ca model pe Phryne, Praxiteles a creat patru celebre Afrodite, pentru sanctuarele din Thespiai, Cos, Cnidos şi Alexandria din Caria. După acestea s-au făcut multe copii în epoca elenistică şi romană. Unii colecționari antici, ca Pollio din Roma, se mândreau cu copiile făcute după Afroditele lui Praxiteles. Nuditatea suplă, vie, calmă şi leneşă a zeiței în momentul dezbrăcării îl determina pe sofistul Lucian din Samosata (sec. II e. N.) să afirme că „Afrodita la baie” îşi profana propriul său templu.

Afrodita din Thespiai provoacă şi ea aceleaşi discuții complicate în ceea ce priveşte descoperirea caracteristicilor originalului după numeroasele copii făcute mai târziu. Sumare notițe antice ne spun că zeița de marmură din Thespiai era seminudă, privea în jos într-o oglindă ținută de ea în mâna stângă, iar cu dreapta îşi aranja părul.

Acestea sunt inovații şi libertăți ale artei praxiteliene, prin care sculptorul a înfrânat scrupulele religioase ale secolului precedent. De la seminuditate, el va păşi repede la redarea goliciunii complete, în cazul Afroditei din Cnidos.

În privința descoperirii celei tespiene, opiniile se opresc în majoritate asupra aşa-zisei Afrodita din Arles (azi la Muzeul Louvre), aflată deteriorată în ruinele teatrului de acolo, statuie, din păcate, greşit restaurată de către sculptorii moderni (înaltă de 1, 94 m). Afrodita din Arles, seminudă, având şi ea ca model pe Phryne, apleacă capul puțin şi poartă pe față expresia unei voluptăți dulci şi gânditoare ce anunță pe sora ei cnidiană.

Afrodita din Delphi este a treia sculptură importantă legată de Phryne. Despre aspectul ei exterior avem multe relatări antice: originalul fusese depus într-o localitate de mare însemnătate religioasă, unde veneau mulți pelerini să consulte oracolul lui Apollo, patronul divin al sanctuarului de la Delphi. Statuia zeiței fusese turnată în bronz şi apoi aurită. La Delphi fusese aşezată pe terasa din fața templului lui Apollo, între statuile regilor Archidamos al II-lea al Spartei (468–426) şi Filip al II-lea al Macedoniei (359–336). Zeița frumuseții stătea pe o coloană sculptată în marmură de Pentelic, pe care se gravase inscripția: „Phryne, fiica lui Epicles din Thespiai (a dăruit)”. Se spune că Praxiteles realizase statuia după ce o văzuse pe Phryne pe plaja de la Eleusis sau de la Poseidonia.

Asupra sculpturii s-au exprimat diferite opinii de către criticii antici. Filosoful cinic Krates – disprețuitor de artă, ca toți confrații săi cinici – spunea despre Afrodita din Delphi că este expresia slăbiciunii elenilor. Plinius cel Bătrân admirase şi el această capodoperă praxiteliană şi găsea că expresia ei trădează iubirea cea mare a artistului față de Phryne, fiind şi o mare răsplată pentru o hetairă. Arheologul german Furtwängler a reuşit, în mare parte, să ne demonstreze că o copie (cu unele modificări) după Afrodita delfică, se poate identifica în Afrodita din Ostia.

Până la Praxiteles, frumusețea fizicului uman se exprima prin forme atletice pentru bărbați şi prin sănătate corporală pentru statuile feminine. El creează însă tipul dinamic de reprezentare, remarcabil printr-o estetică supremă, vie şi gânditoare, ce se exprimă cu ajutorul privirii şi arată că statuia are un suflet propriu ce se degajă din materie. De aici a rezultat necesitatea unor noi poziții în statuarie: capul puțin înclinat, corpul ondulat, introducerea „suporților” de reazem etc. Personajul reprezentat nu mai stătea acum țeapăn, ca în statuile atleților şi în cele ale zeilor realizate în secolul precedent.

Afrodita din Cnidos contopea, într-o formă perfectă şi armonioasă, toate inovațiile şi geniul artistic praxitelian, în ceea ce priveşte sculptura feminină. S-a realizat pe la anii 350 î.e.n. Şi, după unele păreri greşite, modelul ei ar fi fost o altă

hetairă, numită Cratina. Dar cele mai numeroase şi autorizate izvoare o consideră ca cea mai reală întruchipare a faimoasei Phryne şi-i aduc numai elogii. Cât de populară devenise această sculptură în lumea antică rezultă din faptul că posedăm, astăzi, răspândite prin diferite muzee şi colecții nu mai puțin de 50 de copii ale ei. Statuia fusese comandată de insula Cnidos, unde fusese aşezată într-o edicală, ce frumusețea ei să poată fi admirată din toate părțile (Plinius). Atât de dragă le era cnidienilor, încât au reprodus-o şi pe reversul unor monede bătute de ei, schiță ce ne ajută azi să o identificăm în diferite copii elenistice şi romane.

Dintre reproducerile antice, cele mai reuşite sunt cea păstrată în Muzeul Vaticanului (aflată la Roma, înaltă de 2, 05 m) şi capul, descoperit la Tralles (Asia Mică). Ambele rămân caracteristice prin frumusețea lor leneşă şi nepăsătoare. La multe alte copii târzii, artiştii au îmbrăcat-o pe zeiță cu o haină uşoară (partea inferioară a corpului). Se ştie însă sigur că Afrodita din Cnidos fusese sculptată de către Praxiteles complet nudă. Corpul său era redat în obişnuita schemă sinuoasă praxiteliană şi, prin perfecțiunea formelor anatomice, glorifică neîntrecuta frumusețe a hetairei Phryne. Zeița a fost surprinsă în momentul când se pregătea să ia baia rituală. Ea şi-a depus haina pe un vas (hydria) aşezat alături, cu funcția de suport şi de simbol al băii.

Se constată însă că, în acest moment, zeița este străbătută de un gând instinctiv de pudoare, din cauza nudității totale. S-a spus că statuia a redat cea mai perfectă expresie a temperamentului artistului. În acest corp în floare apare de fapt hetaira Phryne, plină de moliciune cu privirea visătoare, cu buza senzuală, cu o carnație armonioasă şi bogată în clar-obscur. Lucian, extaziat în fața acestui corp luminos, remarca privirea umedă a zeiței, minunăția ochilor plasați într-o arcadă perfectă, seninătatea frunții, linia uşor ondulată a coapselor şi armonia picioarelor. Peste tot radiază frumusețea zeiței contopită cu a muritoarei, după care dalta a imortalizat în marmură pe hetaira Phryne. Mulți critici de artă spun că fără Praxiteles şi Phryne nu ar fi apărut nici celebrele tanagriene, statuete de teracotă de o mare eleganță vestimentară, cu o mişcare şi grație deosebită, ce s-au turnat tot în Beoția, în orăşelul Tanagra.

Un alt mare artist din veacul al IV-lea, celebrul Apelles, ajuns mai târziu pictor oficial al curții lui Alexandru Macedon, ar fi realizat (după tradiție) un celebru tablou care reprezenta pe Afrodita născându-se din spuma mării. El a perfectat această pictură (Afrodita Anadiomene) numai după ce a văzut-o pe Phryne ieşind din apă, pe plaja de la Eleusis. În ruinele de la Pompei a fost descoperită o frescă ce reprezenta pe Phryne stând de vorbă cu Eros, desigur, o copie după o altă

pictură antică, rămasă anonimă pentru noi, dar având ca temă pe celebra hetairă tespiană.

Mare vâlvă a produs la Atena, apoi în întreaga lume grecească, procesul intentat hetairei Phryne, acuzată de impietate față de zeii cetății. Zgomotul dezbaterilor judiciare a fost mărit de pledoaria atribuita lui Hyperides, celebru orator, avocat şi om politic atenian din a doua jumătate a secolului IV î.e.n. Tradiția afirmă că şi acest bărbat avusese legături de dragoste cu faimoasa hetairă, bănuială ce se poate stabili şi pe baza zelului depus de apărător în a o salva prin orice mijloace pe clienta sa.

Un oarecare cetățean atenian, Euthias depusese o plângere pe biroul tribunalului heliaştilor împotriva hetairei Phryne, acuzând-o de călcarea legilor ateniene în situația ei de metecă. Acuzatorul era de meserie sicofant, adică denunțător şi procesele câştigate îi puteau aduce venituri însemnate. Euthias fusese stimulat să facă denunțul *şi* de către o altă hetairă, Myrrhine, rivală a tespienei, amantă a lui, precum şi a avocatului Hyperides. Se mai ştie că sicofantul încercase să o „şantajeze” pe Phryne cu o mare sumă de bani, înainte de a deschide acțiunea, dar aceasta refuzase, sfătuită probabil de Hyperides. Textul acuzării, prezentat tribunalului de Euthias, era redactat într-o formă juridică corespunzătoare cazului, de către retorul Anaximenes. Acesta fusese şi el dascăl la curtea macedoneană de la

Pella, în Macedonia, înaintea lui Aristotel.

Procesul s-a petrecut între anii 350–340 î.e.n., mai înainte (de a fi fost închinată, la Delphi, statuia de bronz a Afroditei – monument ce ar fi fost pus ca un fel de mulțumire, după achitarea hetairei Phryne.

Euthias îşi întemeia întreaga învinuire pe bază de *asebia,* adică pe călcarea credinței şi disprețul hetairei față de zeii Atenei. O denunța pe Phryne că alcătuise o organizație secretă, de caracter religios-subversiv, formată din bărbați şi femei ce se adunau tainic în casa ei din cartierul Lykeion. Acolo ei s-ar fi organizat într-o asociație de caracter dionisiac (thiasos), care batjocorea pe zeii olimpici, în locul lor arborând o divinitate de tip nou, denumită de ei Isodates. Grupul din jurul hetairei ar fi practicat, de asemenea, o serie de rituri orgiastice-mistice, în care se inițiau atât femeile, cât şi bărbații. În sfârşit, Euthias o mai acuza pe hetaira Phryne şi de alt sacrilegiu: pentru băile de mare, pe care le practica pe plajele de la Eleusis şi Poseidonia, locuri considerate sacre, fiindcă aparțineau terenurilor sfinte ale zeilor Ceres şi Poseidon.

Pentru legile şi moravurile ateniene din acea vreme, asemenea acuzații erau considerate destul de grave şi se pedepseau cu moartea. Gravitatea lor creştea şi prin faptul că de asemenea impietate se făcuse vinovată o străină şi o hetairă, ca Phryne, ce-şi găsise adăpost la Atena, datorită

legilor îngăduitoare ale unei cetăți democrate. Ne putem închipui ce subiect de senzație devenise pentru atenieni acest proces, dat fiind renumele persoanei implicate şi a bărbaților ce o protejau.

Tribunalul heliaştilor se alegea prin tragere la sorți având şase mii de jurați, împărțiți în zece secții. În cazul unor procese de seamă, el judeca reunit în mai multe secții, cum probabil s-a întâmplat cu procesul hetairei Phryne. Acest tribunal îl condamnase la moarte pe celebrul filosof Socrate şi tot el judecase de *asebia* pe Aspasia din Milet, scăpată de la o condamnare sigură, numai prin meşteşugul oratoric şi lacrimile lui Pericle. Adesea, sub influența unor demagogi, tribunalul dădea sentințe cu totul nedrepte, ca în cazul condamnării cu pedeapsa capitală a strategilor de la Arginuse sau a lui Socrate.

În fața tribunalului heliaştilor, Hyperides a rostit o splendidă pledoarie de apărare, pe care a şi publicat-o după aceea. Din textul ei se cunosc azi numai începutul şi sfârşitul, fragmente din care nu ne putem documenta mulțumitor, în ceea ce priveşte desfăşurarea procesului şi argumentarea avocatului. Din destăinuirea altor autori antici, se pare că în sala dezbaterilor se formase un curent cu totul ostil față de hetairă, încât o condamnare a ei apărea posibilă. Ca să dezarmeze pe cei porniți împotriva străinei, se spune că Hyperides a recurs la o stratagemă, considerată de unii cercetători moderni drept anecdotă lipsită de substanță

istorică, ca multe altele ce s-au țesut în jurul acestei femei. La un moment dat, avocatul ar fi smuls haina de pe corpul acuzatei, dintr-o dată rămasă complet nudă în fața ochilor judecătorilor, uimiți de frumusețea ei corporală. Din respect față de Afrodita, pe care Phryne o adusese printre muritori prin sculpturile lui Praxiteles şi picturile lui Apelles, judecătorii au dat un verdict de achitare.

Viața hetairei Phryne a găsit ecouri şi în arta modernă. Între lucrările de artă privitoare la această femeie, inspirate după ştirile literare antice, se poate cita, în primul rând, *Phryne,* operă a sculptorului francez James Pradier (1792–1852), care s-a preocupat – ca şi Praxiteles – de transpunerea plastică a frumuseței feminine, într-o formă delicată şi romantică. Pictorul şi sculptorul Jean Leon Gérome (1824–1904) a pictat într-un stil academic, celebrul tablou *Phryne în fața tribunalului,* realizat pe temeiul ştirilor ce le culesese despre viața tespienei din aceeaşi literatură istorică antică.

Phryne n-a fost regină, „consilier politic” sau protectoare a artelor, ci o hetairă de o rară frumusețe. Ea a stat departe de intelectualii şi de oamenii politici ai vremii. S-a preocupat de viața artistică numai în măsura expunerii corpului său ca model, în atelierele marilor artişti atenieni. Amintirea ei în paginile istoricilor se împleteşte cu realizarea reprezentării clasice a Afroditei

praxiteliene şi cu un moment de seamă din viața de avocat de renume a lui Hyperides.

Hetaira s-a ofilit treptat ca şi anatomia sa de Afrodită, dar a rămas imortalizată în marmură. Când a murit şi în ce împrejurări nu putem şti, în faza actuală a materialului biografic de care dispunem. Zgomotul în jurul ei s-a stins treptat şi a dispărut – uitată, ca orice hetairă îmbătrânită.

OLYMPIA

Furtunoasa mamă a lui Alexandru Macedon

Deşi avea un trecut de mai multe secole, Macedonia, țara lui Filip al II-lea şi a lui Alexandru cel Mare, a rămas mult timp necunoscută, în noaptea istorică a lumii balcanice. Macedonia şi-a făcut loc în spațiul egeean, atunci când oraşele greceşti, după dezastrele aduse lor de războiul peloponeziac (431–404 i. E. N.) au intrat într-o perioadă de acută criză politică, economică şi socială. În veacul al IV-lea, Macedonia, o țară considerată „barbară” până atunci, ieşi brusc pe primul plan în Peninsula Balcanică. Filip al II-lea (359–336) ajunse treptat stăpânul întregii Peninsule Balcanice, iar fiul său, Alexandru Macedon (336–323), atinse Indul cu armatele sale.

Relieful Macedoniei cuprinde două regiuni distincte. Către mare, o câmpie numită Emanthia, era ținutul cel mai fertil şi poarta de pătrundere a influențelor greceşti. Mai spre nord se întindea

Macedonia muntoasă, străbătută de văi adânci şi locuită de o populație de păstori şi vânători. Regimul climateric oferă o împletire de climă mediteraneana şi continentala. Contrastele dintre anotimpuri se remarcă prin veri excesiv de calde, urmate de ierni cu zăpadă bogată şi răscolită de vânturi. Cerealele, vița de vie, pomii fructiferi şi păstoritul ofereau hrana de baza unei populații eterogene, puternic diferențiată din punct de vedere social-economic. În Macedonia, o țară de răscruce, şi-au dat întâlnire, din punct de vedere lingvistic şi cultural, populațiile trace, ilirice şi greceşti. A existat totuşi o limbă macedoneană pe care o folosea şi Alexandru, atunci când vorbea în fața armatei. Obişnuiți cu asprimea climei şi viața modestă, cultivatorii țărani sau păstorii aspri din munți au iubit cu pasiune vinul, calul şi războiul. Din rândurile lor, regii macedoneni au putut recruta o excelentă armată de infanterie şi de cavalerie. Cultura greacă a atins mai mult nobilimea şi aşezările agricole apropiate de coasta egeeană.

Originile statului macedonean se pierd în secolul al VII-lea î.e.n. În veacurile VI şi V se cunosc mai mulți regi macedoneni, prieteni sau duşmani ai coloniilor greceşti din Peninsula Calcidică. Archelaos I (419–400) este prezentat de istoricul Tucidide ca un mare „reformator” şi protector al culturii greceşti. În palatul construit în noua sa capitală, Pella, el a primit artişti şi poeți eleni.

După moartea lui, Macedonia a stagnat, din cauza multor lupte cu vecinii iliri, traci şi greci, până ce tronul a fost acaparat de către Filip al II-lea (359–336), în calitate de regent al nepotului său Amyntas, în curând înlăturat de el.

Regele Filip al II-lea a barat triburilor trace şi ilirice drumul invaziei prin Macedonia şi a deschis țării, la Marea Egee, o largă fereastră economică şi politică, în dauna coloniilor greceşti calcidice şi a intereselor Atenei. După ce şi-a întins controlul militar până la Dunăre, Adriatică şi Bizanț, el s-a amestecat în certurile greceşti, şi în ultimii ani de domnie controla întreaga Eladă. Nu a putut realiza ultima etapă a marelui său program politic, cucerirea Orientului, fiind asasinat la Pella. Această cucerire s-a îndeplinit cu succes de către fiul său, Alexandru Macedon.

Domnia celor doi mari regi a fost mult tulburată de Olympia, soția lui Filip şi mama lui Alexandru. Era o prințesă epirotă, autoritară, vijelioasă, ambițioasă şi orgolioasă, al cărei suflet fusese mult răscolit de practica unor culte mistice, orfice şi dionisiace. De la mama sa, Alexandru va moşteni o violență a pasiunilor, dragostea pentru literatură şi ambiția fără margini de a depăşi mereu culmile gloriei.

Olympia adusese în Macedonia un spirit demoniac, ancestral în țara sa natală, Epirul. În anumite momente, regina a apărut ca un geniu nefast pentru soț şi fiu, prin atrocitățile şi anarhia

pe care le provoca în Macedonia. O ambiție constantă o împingea mereu să încerce a ocupa primul loc oficial în treburile statului. Asemenea veleități politice erau închise femeilor din acea vreme. Natura aspră şi sălbatică a țării sale natale lăsase adânci amprente în sufletul ei năvalnic.

Epirul este brăzdat de o mulțime de văi, despărțite prin şiruri de munți ce se detaşează din lanțul Balcanilor, formând o regiune dintre cele mai sălbatice şi având la Adriatica o singură ieşire mai importantă, la golful Ambracia. Ținutul acesta calcaros şi lipsit de izvoare apare astăzi dezolant ca înfățişare, din cauza despăduririlor, dar în antichitate fusese dominat de codri uriaşi şi de o climă plăcută. Toate neamurile care au trăit în văile epirote sălbatice au fost influențate de natura locului, în ceea ce priveşte structura lor sufletească şi obiceiurile. Multe au practicat un cult deosebit pentru izvoare şi arbori. Acolo se afla oracolul de la Dodona; acolo exista credința că foşnetul frunzelor de copaci nu este altceva decât glasul misterios al lui Zeus, transmițând celor ce veneau să afle voința divină, gândurile creatorului suprem. Triburile greceşti indo-europene, în timpul migrațiunilor lor spre sud, au zăbovit multă vreme în mijlocul acestor văi izolate, unde au creat frumoase mituri oglindind natura misterioasă a Epirului. Dorienii, ca fii ai lui Heracles, au pornit din ținutul păduros al Epirului ca să se reverse în veacul al XII-lea î.e.n. Asupra

Peloponesului, unde au stabilit statul spartan.

După scurgerea ultimelor neamuri greceşti din Epir, locul lor a fost ocupat de triburi ilirice, venite dinspre nord, în frunte cu populațiile de molossi şi chaonieni. În cadrul acestor confederații tribale, prin veacul al VII-lea î.e.n. S-au impus molossii, stabiliți în partea sudică a ținutului. Sub raport etnic şi geografic, în Epir, situația era asemănătoare cu aceea din Macedonia, până în momentul când cultura greacă, venita dinspre Tessalia şi de la Adriatică, pătrunse puternic printre epiroți. Elenizarea făcu progrese importante, mai întâi în mijlocul nobilimii, apoi şi în rândurile meşteşugarilor şi negustorilor. Pentru unitatea sufletească, economică şi politică a epiroților, sanctuarul de la Dodona avea un rol important. Deşi preoții de acolo erau greci, riturile îndeplinite de ei se moşteniseră din fondul credințelor străvechilor autohtoni. Ca preoții să ajungă buni prezicători, Zeul de la Dodona, din țara molossilor, le cerea să doarmă pe pământul gol, îmbrăcați în piei de animale nerase, şi să nu se spele niciodată pe picioare.

Molossii, populația epirotă din care se trăgea şi Olympia, căutau să demonstreze insistent originea lor elenică şi prin faptul că, după legendă, dinastia lor avusese ca fondator pe homericul erou Achile. Curtea regală şi aristocrația epirotă fuseseră, într-adevăr, mult influențate de cultura şi civilizația greacă, dar populația de jos nu-şi pierduse limba

şi moravurile ei ilirice.

Aceea care avea să devină regină a Macedoniei se născuse în jurul anului 375 î.e.n., la Ambrakia, în ținutul stăpânit de tatăl său, Neoptolemos, rege al molossilor. În copilărie, pe domeniile părintelui său, Olympia purtase alte trei nume: Myrtale, Polixenia şi Stratonice. Până la căsătoria sa cu Filip al II-lea nu se cunosc prea multe ştiri despre copilăria şi tinerețea ei. Căsătoria avu loc în toamna anului 357, deoarece în anul următor, în noaptea când nebunul Herostrat incendia templul Artemidei din Ephes, se născu fiul lor, Alexandru Macedon. Întâlnirea, îndrăgostirea celor doi, căsătoria lor şi naşterea cuceritorului lumii au fost împletite de Plutarh *(Alexandru,* 2–3) într-o serie de povestiri şi miracole.

„Se spune că Filip s-a inițiat în misterele din Samotrake o dată cu Olympia. El era atunci un băiețandru, iar ea o copilă orfană. Filip de cum a văzut-o s-a îndrăgostit de ea şi a pus la cale căsătoria, după ce mai întâi a căpătat învoirea lui Arybbas, unchiul ei”.

Dar istoricii moderni sunt de părere că această căsătorie, considerată „romantică”, a fost în realitate o uniune de interese politice, procedeu de care Filip s-a folosit adesea, ca să-şi extindă teritoriile şi influența diplomatică. Atunci când se realiza căsătoria sa cu Olympia, regele avea deja multe alte soții „diplomatice”. Phila, o principesă macedoneană, făcând parte din neamul Elymiotis,

o ramură colaterală a dinastiei regale, îi devenise soție; concomitent mai luase în căsătorie pe principesa iliră Audata-Euridice, ca să-şi consolideze stăpânirea în nord. După unele calcule, în haremul lui Filip II-lea al lea se puteau număra până la cincizeci de femei din Tracia, Iliria, Tessalia (Nikesipolis din Pherae etc.) şi din toată lumea grecească. Una dintre aceste „soții”, Philinna din Larisa, a fost mama imbecilului Filip Arrhidaios, ajuns totuşi la domnie, după moartea ilustrului său frate vitreg, Alexandru. Poligamia era admisă de legile macedonene. În cazul lui Filip al II-lea, cunoscut ca afemeiat şi ca „ginere al tuturor regişorilor traci şi iliri”, căsătoriile au avut totdeauna un substrat politic, ca şi în cazul Olympiei. Dintre aceste numeroase regine una ocupa însă locul principal şi oficial. Pe acesta l-a deținut şi Olympia, până în momentul când a intervenit o nouă căsătorie a regelui, de mai mare interes politic. Amorul puternic pentru o regină ținea deci atâta timp cât durau şi combinațiile politice ale regelui cu țara respectivă.

Amiciția şi mai apoi stăpânirea Epirului îi puteau înlesni lui Filip să-şi creeze acolo o bază de pornire pentru luptele cu triburile ilirice din nord şi cu oraşele greceşti din sud. Se crede că Olympia, deşi rămasă orfana, domnea peste molossi în momentul când mâna ei fu cerută de regele Macedoniei. Tratativele au fost duse cu Arybbas, tutorele, unchiul şi cumnatul Olympiei, care

conducea în numele minorei.

Noua soție deveni repede principala regină la Pella, datorită unor evenimente de seamă. Philinna, care deținuse până atunci situația de primă regină, deşi tânără, muri pe neaşteptate. În curând, Olympia îi născu lui Filip, pe Alexandru, copil de care regele s-a ataşat de îndată, apoi o fiică, pe Cleopatra, de asemenea dragă monarhului macedonean. Primii ani ai căsniciei lor au cunoscut o puternică afecțiune şi armonie conjugală, deşi motive de neînțelegere se găseau destule. Filip nu se arăta un soț cu o bună conduită, iar Olympia dăduse frâu liber firii sale violente şi orgolioase, de îndată ce devenise mamă.

Plutarh *(Alexandru,* 3) leagă ziua de naştere a lui Alexandru şi de unele ştiri însemnate ce i-au sosit lui Filip în aceeaşi zi, la Potideea, colonie greacă din Calcidica pe care o asedia. Generalul său, Parmenion, îl înştiință că înfrânsese dârzenia triburilor războinice ale dardanilor, iar un curier venit în grabă de la jocurile olimpice îi comunica că, acolo, carul său de luptă ieşise învingător.

Olympia, ca şi soțul său, credea că Epirul devenise prin căsătoria dinastică un domeniu al lor, fără ca acesta să fie ataşat Macedoniei. După plecarea ei, rămăsese a domni acolo Arybbas, care se temea de o anexare a Epirului de către Filip. Era, mai ales, îngrijorat de faptul că nepoata sa păstra strânse legături cu locurile natale. Duşmănia apăru mai întâi între Olympia şi

Arybbas, apoi interveni şi Filip în acest conflict, bineînțeles, alături de regină. În anul 351, macedonenii organizară o primă campanie în Epir; Arybbas fu bătut şi i se impuse o dependență totală față de Macedonia. Peste nouă ani, din motive pe care nu le cunoaştem îndeajuns, dar care au avut desigur ca autor moral tot pe Olympia, Filip interveni iarăşi în Epir. Arybbas, bătut şi alungat din țară, fu înlocuit pe tron cu Alexandru din Epir, fratele Olympiei un tânăr în vârstă de 20 de ani. În realitate, Epirul îşi pierduse acum întreaga independență, deoarece Alexandru Epirotul devenise unealta docilă a surorii sale şi executa numai ceea ce i se ordona de la Pella. Ambiția reginei mărise statul Macedoniei. Filip se putea considera fericit, deoarece politica sa expansionistă găsise un bun susținător în persoana dârzei regine.

La Pella, tânăra regină continua unele practici religioase oculte, de esență orfică, precum şi unele orgii dionisiace, pe care le cunoscuse din copilărie, la ea acasă. Plutarh (*Alexandru,* 2) ne informează că: – „Olympia căta să-şi piardă cumpătul cu mai multă ardoare decât celelalte şi se străduia să se dea beției divine cu mai multă patimă. De aceea, la thiasuri (serbări dionisiace) aducea cu ea şerpi mari îmblânziți, iar şerpii ieşeau uneori din coşurile sfinte, împodobite cu iederă şi se încolăceau în jurul tirşilor (sceptrul lui Dionysos) şi coroanelor purtate de femei, iar bărbații când îi

vedeau erau cuprinşi de groază”. Practica unor asemenea rituri excentrice se potrivea cu firea mistică şi zbuciumată a reginei, ieşită şi ea, ca şi cultele respective, dintr-o lume primitivă şi „barbară”. Ele nu puteau crea un dezacord între soți.

Până la vârsta de 13 ani, copilul Alexandru a stat sub supravegherea directă a mamei. Primul pedagog al principelui a fost Leonida, o rudă săracă a Olympiei, adusă din Epir. Profesorul epirot îi aplică o instrucție de tip „spartan”, extrem de severă în ceea ce priveşte disciplina şi cumpătarea. Mulți ani după aceea îşi va reaminti Alexandru de loviturile de vergi primite de la Leonida. Odată încheiată misiunea lui Leonida, în formarea intelectuală a lui Alexandru interveni Filip, aducându-i ca profesor pe celebrul filosof Aristotel. Nu cunoaştem relațiile dintre Olympia şi noul profesor, dar în niciun caz, n-au fost ostile.

Buna înțelegere dintre Filip şi epirotă şi-a arătat primele fisuri pe măsură ce „haremul” soțului continua să se populeze.

În anul 342, Filip deveni ginere şi al regelui trac Cothelas, a cărui fiică, Meda, nu a putut totuşi să ia locul Olympiei, ca primă regină. Doi ani mai târziu, unele scrisori schimbate între Filip şi Olympia se rătăciră la Atena, de unde au fost trimise nedeschise, la Pella, ca să fie menajate relațiile cu Macedonia. Amical, s-a rezolvat de asemenea şi descoperirea la Pella a unui spion

atenian, capturat de Filip. Cel arestat declara că venise cu cumpărături alese din Atena pe care dorea să le dăruiască Olympiei şi totul fu uitat.

Neînțelegerile familiale ale lui Filip veniră cu timpul şi din partea lui Alexandru, nemulțumit şi el de prea multele „căsătorii şi amoruri” ale tatălui, cu femei ce aduceau dezbinare. Olympia, soție „răutăcioasă, certăreață şi mânioasă”, îmbătrânea şi se vedea cu timpul dată la o parte de aceste intruse mai tinere, de aceea îşi încuraja feciorul împotriva tatălui.

Discordia cea mare în familia lui Filip s-a produs în toamna anului 337 î.e.n. La acea dată, Alexandru, în vârstă de 19 ani, se impusese la curte, în urma bravurilor sale din bătălia de la Cheroneea (338), când atacul cavaleriei, condusă de el, adusese o strălucită victorie asupra coaliției greceşti. Cearta s-a iscat la ospățul de nuntă a lui Filip cu o nouă soție, Cleopatra-Euridice, o nobilă macedoneană foarte frumoasă, „de care, fecioară fiind ea, Filip, cu toată vârsta sa înaintată, se îndrăgostise şi o adusese în casă” (Plutarh). Unchiul miresei, puternicul nobil macedonean Attalos, consilier de seamă al regelui, înfierbântat de băutură, îndemnă pe comeseni să se roage zeilor, ca din căsătoria Filip – Cleopatra să se nască, în sfârşit, un fiu legitim, demn de domnie. Alexandru care se afla de față, se înfurie şi trânti o cupă în capul insolentului, zicând: „Dar ce, eu sunt bastard, smintitule?” (Plutarh, *Alexandru*, 9).

Condus de aburii vinului, Filip a încercat să se năpustească cu pumnalul asupra fiului, dar s-a împleticit din cauza beției şi a căzut.

După această întâmplare a urmat ruptura. Alexandru şi mama sa, umilită, înlocuită acum de o rivală periculoasă în inima regelui şi în ceea ce priveşte întâietatea feminină de la curte, s-au autoexilat în Epir, pe lângă unchiul şi fratele lor. Se spune că Olympia ar fi încercat să-l determine pe Alexandru din Epir să întreprindă o campanie împotriva lui Filip. Acela şi-a dat seama însă de slăbiciunea armatei sale față de cea macedoneană şi nu s-a aventurat în războiul de răzbunare, dorit de Olympia. Om cu multă chibzuință, Alexandru Epirotul folosi serviciile corintinianului Demarat, ce era oaspete al casei sale, ca să ajungă la o înțelegere cu Filip. La Pella, solul îl dojeni prieteneşte pe Filip pentru dezbinarea şi tulburarea din casa sa şi-l convinse să recheme pe Olympia şi pe fiu. Sfaturile mediatorului n-au convins însă şi pe violenta Olympia, care a refuzat să revină în Macedonia. Despărțindu-se de fiul său, ea îi atrăgea atenția asupra primejdiilor ce-l pot aştepta din partea Cleopatrei-Euridice şi a lui Attalos. Olympia credea şi ea că este bine ca Alexandru să stea mereu la Pella, pentru a nu-şi periclita succesiunea la tron.

După reîntoarcerea lui Alexandru în Macedonia, înțelegerea dintre tată şi fiu nu s-a arătat deplină, mărul discordiei aruncându-l, de departe, tot

Olympia. Satrapul Cariei, Pixodoros, dori să perfecteze înțelegerea dintre el şi Filip şi printr-o căsătorie, oferind pe fiica sa lui Filip Arrhidaios. Luând cunoştință de aceste proiecte, Olympia îl îndemnă pe fiul său să solicite el mâna fiicei lui Pixodoros. Fără să-şi înştiințeze părintele, Alexandru ascultă sfatul mamei sale, ceea ce îl supără profund pe Filip, de îndată ce prinse firul intrigilor epirotei.

În primăvara anului 336 î.e.n., avangărzile macedonene, sub comanda lui Parmenion şi Attalos, ocupaseră un mare cap de pod dincolo de Hellespont şi aşteptau semnalul pentru invadarea Imperiului persan. Filip se pregătea şi el să treacă strâmtorile cu grosul trupelor sale, dar în ajunul plecării se simți îngrijorat din cauza urzelilor Olympiei, care, în lipsa sa şi nesupravegheată, îi putea provoca dificultăți în Macedonia. Ca să împiedice uneltirile fostei sale regine, el puse la cale o nouă căsătorie dinastică cu casa regală epirotă. Reuşi să logodească pe fiica sa Cleopatra cu Alexandru al Epirului, fratele Olympiei. Nunta trebuia să aibă loc în toamna anului 336 în oraşul Aegae. Dar nu mult timp după aceasta, Filip căzu sub pumnalul nobilului macedonean Pausanias. Acesta fusese jignit de Attalos, fără ca regele să-i ia apărarea. Asasinatul apărea deci ca o răzbunare personală, dar toată lumea ştia că Olympia nu era străină de acest omor, profund detestat de Alexandru. Vina Olympiei se poate deduce din

faptul că ea singură a dat cinstirea funebră cuvenită asasinului, care fusese crucificat din ordinul lui Alexandru. Toată lumea rămăsese convinsă că numai Olympia aţâţase pe Pausanias să săvârşească această crimă şi că Alexandru nu avusese niciun amestec. Justinus (IX, 7) relatează că regina pregătise caii pentru fuga lui Pausanias, că pe capul mortului pusese apoi o coroană şi s-a îngrijit de incinerarea acestui ucigaş.

După dispariţia lui Filip, Olympia sosi ca o furtuna din Epir la Pella, setoasă de răzbunări şi vărsări de sânge. Primele ei victime au fost Cleopatra-Euridice şi fiica sa, Europa, născută cu câteva luni înainte de asasinarea lui Filip. „Cleopatra – povesteşte Justinus (IX, 7) – pe care Filip o luase în căsătorie (punând-o) în locul ei (al Olympiei), îşi văzu fiica sugrumată în braţele ei, ea însăşi fu silită apoi să se spânzure şi rivala sa, contemplându-i corpul neînsufleţit, îşi satisfăcu privirea printr-o răzbunare plătită cu cele mai înspăimântătoare crime. În sfârşit, ea consacră lui Apollo, sub numele de Myrtale, pe care-l purtase în copilărie, pumnalul cu care fusese lovit Filip şi părea că doreşte să arate la toată lumea prin asemenea acte că asasinarea soţului său fusese pusă la cale de ea”. Metodele sângeroase folosite pentru uciderea acestora au stârnit oroarea lui Alexandru. El îşi iubea foarte mult mama, dar avea nevoie de multă stăpânire de sine ca să îndure cu resemnare faptele ei nesăbuite.

Atunci când a fost asasinat Filip, Alexandru, găsindu-se în capitala Macedoniei, a pus imediat mâinile pe frânele guvernării şi nimeni n-a mai îndrăznit să-i conteste dreptul de succesiune la tron. Armata îl recunoscu prin glasurile celor mai de seamă generali ai ei, Parmenion şi Antipater. Eventualii pretendenți la tron, frați vitregi, veri, unchi şi alte rude apropiate au fost masacrate fără milă. Prima victimă a fost insolentul Attalos. S-a făcut o excepție numai pentru fratele său vitreg, Filip Ahrhidaios, considerat inofensiv din cauza debilității sale mintale.

Campania din Orient se deschise oficial în primăvara anului 334 î.e.n., după ce Alexandru, prin trei expediții fulger, adusese Grecia la ascultare şi potolise neamurile „barbare”, până la Istru. Plecând pentru un război îndelungat, el hotărî să lase locțiitor regent, în Macedonia, pe bătrânul general Antipater, un excelent comandant şi om de stat cu experiență. Numirea o supără pe Olympia care se socotea îndreptățită să ocupe ea acest important post. Apărea ca ceva straniu, pentru acele vremuri, ca o femeie să guverneze o țară şi să comande Oştile. Alexandru cunoştea destul de bine apucăturile despotice ale reginei, gata oricând să-i producă greutăți în Macedonia. Dragostea purtată mamei l-a silit mereu pe fiu să o menajeze şi să o domolească cu valoroase cadouri însoțite de scrisori pline de afecțiune. Dar, în ceea ce priveşte problemele de

guvernare şi cele politice, a ținut-o mereu departe de ele. Din prăzile persane au beneficiat, în afară de Olympia, Cleopatra, Leonida şi mulți prieteni din Macedonia. Încă înainte de a trece Alexandru în Asia, certurile dintre Olympia şi Antipater au izbucnit violent şi au continuat până la moartea cuceritorului Orientului. În timp ce Alexandru obținea victorii după victorii în Orient, lupta se desfăşura dârz între Olympia şi Antipater. În drumul său de la Hellespont până la Indus, regele a fost continuu hărțuit de scrisorile Olympiei şi ale lui Antipater care se acuzau reciproc. Regentul era învinuit că urzeşte răsturnarea puterii lui Alexandru în Europa, că abuzează de puterile ce i s-au încredințat, că nu arată niciun fel de respect față de mama-regină. La rândul său, Antipater îi comunica lui Alexandru toate încercările puse la cale de către ambițioasa mamă, ca să împartă guvernarea în două. Cuceritorul Imperiului persan, la început, nu a pus la îndoială fidelitatea bătrânului general, fiindcă ştia prea bine ce fel de mamă are. Pentru siguranța persoanei lui Antipater, l-a autorizat pe acesta să-şi angajeze o gardă personală. Prin cuvinte pline de respect, îi arăta mamei sale că nu are dreptul să se amestece în exercitarea mandatului de guvernator şi comandant de oşti încredințate aceluia.

Raporturile duşmănoase dintre Olympia şi Antipater sunt astfel prezentate de istoricul Amanus (VII, 12):

„Drept este că Alexandru primea necontenit scrisori de la cei doi. Antipater se plângea de atitudinea arogantă a Olympiei, de temperamentul ei arțăgos, oricând gata să țească o intrigă, foarte nepotrivită pentru o femeie care era mama lui Alexandru (O dată, ascultând ultimele veşti privitoare la ea, Alexandru exclamase chiar: «Cumplit preț trebuie să mai plătesc pentru cele nouă luni de zile...»). Pe de altă parte, Olympia îi scria că poziția lui în societate şi onorurile făcuseră din Antipater un încrezut, care uita cui datorează această situație şi care găsea că i se cade preeminența, atât în Macedonia cât şi în Elada. În ce-l priveşte pe Alexandru, acesta înclina acum să dea mai multă crezare învinuirilor îndreptate împotriva lui Antipater, învinuiri al căror conținut constituia, de altfel, un mai mare pericol pentru tronul său. Cu toate acestea, nimic în atitudinea ori în cuvintele lui Alexandru n-a lăsat vreodată să se întrevadă vreo schimbare de sentimente față de persoana lui Antipater”.

Plutarh (*Alexandru*, 39) ne-a transmis şi el destule detalii referitoare la acest conflict. Într-o scrisoare, mama îi recomanda fiului: „îndeobşte, fă bine prietenilor şi cată să ai prieteni încărcați de glorie. Dar acum tu prea îi faci pe toți deopotrivă cu regele lor, le pregăteşti multe prietenii, iar pe tine te lipseşti”. Aluziile vizau pe Antipater şi pe fiii săi, care se găseau în armata lui Alexandru. Regele primea multe asemenea scrisori de la mamă, dar

nu le arăta prietenilor. Numai o dată, după ce îi sosise de la Olympia o scrisoare plină de acuzații împotriva lui Antipater, chemă pe Hephaistion, cel mai intim dintre amicii săi şi o citiră împreună. După lectura depeşei, Alexandru îşi scoase din deget inelul-pecete şi-l puse pe gura lui Hephaistion, ceea ce însemna că tăcerea şi discreția lui fuseseră sigilate pentru totdeauna. Se mai spune că altă dată, primind o scrisoare similară de la Antipater, ar fi exclamat după citirea ei: – „Antipater uită că o singură lacrimă a mamei mele şterge zece mii de scrisori”.

Veninul din scrisorile Olympiei împotriva regentului a avut ecou şi la cartierul lui Alexandru, pe când acesta se întorcea victorios, de la Indus la Babilon. Doi copii ai lui Antipater se găseau pe lângă rege, Iolas, în calitate de paharnic, şi Cassandros, ca ofițer de gardă. Ultimul a luat în derâdere pe perşii ce îngenunchiau în fața regelui, obicei neuzitat în Grecia şi Macedonia. Alexandru s-a înfuriat, l-a apucat de gât pe insolent şi l-a trântit cu capul de perete. Mulți ani mai târziu, Cassandros, domnind ca rege peste macedoneni şi greci, va dovedi că nu a uitat lecția primită de la Alexandru, căci ori de câte ori vedea statui ale cuceritorului începea să tremure. Se crede de asemenea că executarea lui Lymcestis, ginerele lui Antipater, din ordinul lui Alexandru, s-a produs tot din cauza acuzațiilor epistolare ale Olympiei. La şase ani după moartea

lui Alexandru, din ordinul Olympiei au fost deshumate oasele lui Iolas şi aruncate, deoarece ea credea că acesta, ca paharnic, îi dăduse otravă fiului său.

Învrăjbirile de la Pella o determinară pe certăreață regină ca în anul 331/330 să părăsească Macedonia şi să se retragă lângă fratele său, în Epir, acum şi ginere al său, prin căsătoria cu fiica sa, Cleopatra. Spera ca acolo să ducă o politică mai liberă şi să fie respectată ca mamă a unui mare erou, dar în acelaşi timp să poată continua liber urzirea intrigilor împotriva lui Antipater, rămas deplin stăpân la Pella.

În acel moment, regele Alexandru al Epirului se găsea plecat cu oastea în Italia sudică, chemat de oraşul Tarent, atacat de către lucani şi bruți, populații din interiorul peninsulei (334 î.e.n.). Campania purtată de epirot se termină cu un mare dezastru în iarna anului 330. Regele a fost asasinat de către un lucan, iar armata sa fu total distrusă la Pandosia. În timpul acestei nenorociri, Olympia se găsea în Epir. În absența soțului plecat în Italia, treburile Epirului fură suplinite de către Cleopatra, care deveni apoi regentă pentru fiul său minor. Față de sora sa Cleopatra, Alexandru Macedon arăta aceeaşi afecțiune, ca şi pentru mamă, îi trimitea şi ei daruri din Orient, de aceea aprobă regența ei. Cleopatra se bucura de mare stimă, atât în Epir cât şi în Macedonia şi Grecia. La moartea soțului său, o solie ateniană îi

prezentase condoleanțe sincere.

Raporturile dintre casa regală a Macedoniei şi a Epirului ajunseseră excelente şi ar fi continuat să se dezvolte în chip fericit, dacă, şi de astă dată, nu ar fi intervenit nesăbuitele ambiții ale Olympiei. Mama lui Alexandru credea că are drepturi mai mari asupra tronului Epirului şi nu se împăca cu regența fiicei sale. În mod cu totul abuziv se amestecă în treburile politice, interne şi externe ale țării. Într-o scrisoare adresată oraşului Atena tuna şi fulgera împotriva faptului că acesta restaurase şi înfrumusețase sanctuarul oracolului de la Dodona, fără consimțământul ei. După spusele sale, ea era singura ce deținea calitatea de stăpână legală peste țara molossilor, în care se afla templul.

La un moment dat, relațiile deveniră atât de încordate, încât Cleopatra părăsi Epirul şi căută protecție lângă Antipater, în Macedonia. Alexandru nu reuşi să le împace pe cele două văduve – mamă şi fiică – întărâtate una împotriva alteia. Deplin satisfăcută rămase Olympia. Acum domnea în Epir de una singură şi de acolo ticluia cu mai multă libertate intrigile împotriva lui Antipater. Autoritatea ei se simți imediat în Epir şi Macedonia: Rechemă pe lângă ea pe Aiakides, fitil fostului său unchi şi tutore, Arybbas, cu intenția de a-l face rege. Când află că Harpalos, vistiernicul lui Alexandru Macedon, se refugiase de la Babilon la Atena cu o parte din tezaur, scrise imediat

atenienilor să i-l predea ei pe fugar, împreună, cu banii furați. Or, Atena intra în domeniul de control politico-militar al lui Antipater, ceea ce dovedea din partea mamei lui Alexandru un amestec fățiş şi abuziv în treburile Macedoniei.

Cu toate că Arrian şi Plutarh subliniază ca atitudinea binevoitoare a lui Alexandru față de Antipater a rămas neschimbată până la moartea sa, există unele dovezi contrarii, în legătură cu tulburarea relațiilor dintre guvernator şi rege, ca rezultat al scrisorilor Olympiei. Înainte de moartea sa, Alexandru lăsase la vatră zece mii de veterani care reveneau din Orient în Macedonia, sub comanda lui Crateros şi Polyperchon, doi valoroşi generali ai săi. Crateros aducea cu el şi un ordin al regelui pentru înlocuirea lui Antipater care, odată demis, trebuia să plece în Orient cu noi întăriri pentru armată. Olympia nu putu gusta bucuria destituirii şi îndepărtării marelui său duşman, deoarece Alexandru muri pe neaşteptate, la Babilon în iulie 323 î.e.n. Roxana, soția celui dispărut, era gravidă, foştii generali ai lui Alexandru Macedon îşi împărțiră guvernarea statului. Moartea fiului, marele său protector, a provocat adevărata tragedie a vieții Olympiei. Atinsese vârsta de cincizeci de ani şi, în pragul bătrâneței, rămânea la discreția hrăpăreților generali ai lui Alexandru, ajunşi prin împărțirea teritorială stăpânii giganticului imperiu cucerit de sabia fiului său. Alexandru fusese mândria întregii

sale existențe; nu putea plânge cel puțin la capul lui, deoarece Ptolemeu, satrapul Egiptului, îi dusese resturile pământeşti la Alexandria Egiptului. Peste tot întâlnea numai duşmani, iar Antipater, scăpat de primejdia de a fi înlocuit, triumfase asupra ei. Plină de durere, îndoliata mamă gemea spunând: – „Nefericit copil! Tu crezi că vei merge între zei, dar tu nu te bucuri cel puțin de ceea ce-i hărăzit fiecărui mort: puțin pământ şi un mormânt”.

Dar setea ei de răzbunare şi dorința de a domni nu o părăseau, cu toate nenorocirile ce se abătuseră asupra ei şi multele primejdii ce o asaltau de pretutindeni. Deoarece se răspândise zvonul că moartea lui Alexandru s-ar fi produs din cauza otrăvii dată lui de fiii lui Antipater, toată furia ei se abătu timp de şase ani asupra acestei familii. Nicanor, fiul cel mare al regentului a fost executat; oasele celui de-ai doilea fiu, Iolas, au fost profanate. Scăpă din masacrul provocat de Olympia numai Cassandros, după ce o sută dintre prietenii acestuia căzură sub sabia călăului Olympiei.

Antipater continua însă să păstreze postul său de guvernator al Greciei şi Macedoniei. Până să nască Roxana, rămasă gravidă la moartea soțului său Alexandru, imbecilul Filip Arrhidaios, despre care se spunea că otrăvurile Olympiei îi tulburaseră mintea în copilărie, ocupă postul de regent, sub tutela lui Perdiccas, ales cancelar al

imperiului de către generalii lui Alexandru. În învălmăşeala atâtor evenimente ce au urmat după moartea lui Alexandru, Olympia nu a putut să-şi mențină decât stăpânirea asupra Epirului. Dar şi acolo, autoritatea ei începea să se clatine. La Atena trăia încă unchiul său Arybbas care dorea să ajungă el rege al Epirului. Când grecii se răsculară împotriva lui Antipater, Arybbas obținu ajutorul Atenei şi încercă să o alunge pe nepoată din țara sa natală.

Într-o situație atât de disperată, izolata Olympie luptă să se pună sub protecția unuia dintre puternicii diadohi – guvernatorii satrapi ce-şi împărțiseră imperiul. Spre această soluție nu se putea merge decât prin căsătorii „dinastice”. Se împăcă repede cu fiica sa Cleopatra, disponibilă pentru căsătorie după moartea soțului său Alexandru din Epir. Mama încercă mai întâi să-şi recăsătorească fiica cu puternicul general Leonnatos, proaspăt întors din Orient. Acest prim proiect a eşuat, deoarece acela căzu ucis de grecii răsculați, în lupta de la Lamia. Atunci Olympia îşi oferi fiica regentului Perdiccas, dar într-un moment destul de delicat pentru regent. Din motive politice, Perdiccas ducea deja tratative de căsătorie cu Nicaia, fiica lui Antipater. Fu pus în mare încurcătură, deoarece o uniune cu sora lui Alexandru Macedon îi surâdea mult mai mult. El căută să dea o dublă lovitură: scrise Olympiei să o trimită pe fiică la Sardes pentru căsătorie, dar, în

acelaşi timp, deveni ginerele lui Antipater şi cumnatul puternicului Cassandros. Nu mult după aceasta, bunele relații dintre Antipater şi Perdiccas se destrămară, deci se ivise un moment favorabil de a o repudia pe Nicaia. Expedie imediat, cu daruri bogate, la Sardes, pe Eumene – fostul secretar al cancelariei lui Alexandru Macedon –, ca să-i comunice Cleopatrei apropiatul său divorț de fiica lui Antipater şi hotărârea de a o lua în căsătorie pe ea. Însă fiica Olympiei, jignită de comportarea nesinceră a lui Perdiccas, ezită, apoi renunță la căsătorie. Al doilea plan matrimonial al Olympiei eşua definitiv, în anul 321, când Perdiccas fu asasinat. Mama-regină se găsea acum şi mai izolata.

După dispariția lui Perdiccas, şefii militari din fosta armată a lui Alexandru se întruniră la Triparadeisos, în Syria. Ca regent în locul lui Perdiccas a fost ales Antipater, deci cel mai înverşunat duşman al Olympiei. El aduse în Macedonia pe Filip Arrhidaios cu soția sa Euridice şi pe Roxana însoțită de micul Alexandru. Pentru mama lui Alexandru Macedon nu mai era loc la Pella. Stătu liniştită în Epir, timp de doi ani (321–319), până ce află satisfăcută vestea morții lui Antipater (ajuns la vârsta de 80 de ani). Era o mare bucurie pentru ea, dar şi o nenorocire pentru liniştea Macedoniei (319). Testamentul lăsat de Antipater era redactat împotriva ambițiilor de domnie ale Olympiei. Bătrânul numea ca

succesor-regent pe generalul Polyperchon, om popular în Macedonia, iar cancelar, pe fiul său Cassandros, personaj autoritar, răzbunător şi crud. Acela nu putea uita instigațiile făcute cândva împotriva lui, prin scrisorile Olympiei, trimise la Babilon, când Alexandru Macedon îl lovise cu capul de perete.

Între generalii lui Alexandru Macedon care îşi împărțiseră imperiul în calitate de satrapi guvernatori, aşteptând majoratul fiului Roxanei, se formaseră două tabere. Unii doreau menținerea unității imperiului şi a dinastiei (Polyperchon, Eumene etc.), dar cei mai mulți (Ptolemeu, Seleucos, Antigon, Lysimah etc.) se gândeau la împărțirea definitivă a statului şi la înlăturarea urmaşilor lui Alexandru. Perdiccas şi Antipater luptaseră pentru păstrarea moştenirii lui Alexandru, iar acum Polyperchon trebuia să continue această idee. Noul regent nu avea însă calitățile necesare pentru îndeplinirea unei atare sarcini. Trebuia ca cineva, cu un prestigiu mai mare, să-l tuteleze şi pe el. Se gândi la mama aceluia ce cucerise lumea şi-i scrise, rugând-o să vină în Macedonia, ca tutore al fiului lui Alexandru Macedon. Pentru Olympia invitația apărea extrem de atrăgătoare, dar şi periculoasă; ambițioasa regină urma să reintre în viesparul din Macedonia, unde lăsase triste amintiri. Mai înainte de a lua o hotărâre, ea scrise lui Eumene, în Asia, om de încredere al ei şi ataşat sincer față de interesele

urmaşilor lui Alexandru Macedon. Pe acest grec inteligent îl întrebă dacă în acele momente de mare nestabilitate politică este bine sau nu să meargă în Macedonia, pentru a se ocupa de educația unui nepot expus multor pericole. Eumene reflectă serios şi-i răspunsese sincer, sfătuind-o să rămână deocamdată în Epir, deoarece lupta dintre diadohi, pentru stăpânirea imperiului fiului său, se arăta din ce în ce mai înverşunată. În cazul când se va hotărî să nu-i asculte părerea, el o îndemna pe Olympia ca, odată ajunsă în Macedonia, să fie atentă la primejdiile ce o aşteaptă acolo şi pe care le poate evita, dacă va înceta cu răzbunările personale. Concomitent, credinciosul Eumene scria lui Polyperchon, cerându-i să o apere pe ilustra mamă a lui Alexandru. În tratatul încheiat la Nora de către Eumene cu alți rivali (320), el a cerut ca, alături de numele celor doi regi ai Macedoniei, unul debil mintal (Arrhidaios) şi altul minor (Alexandru), să figureze şi numele Olympiei, deoarece „ea reprezintă pentru armată ideea de dinastie şi de imperiu unitar”.

Deocamdată, Olympia ascultă sfaturile lui Eumene şi rămase în Epir. Chemă însă acolo pe Roxana şi pe micul Alexandru, ca să-şi poată îndeplini sarcina de tutore şi educator pentru nepot. Dar prin această chemare se scindase dinastia, deoarece un rege se găsea în Macedonia iar altul în Epir, fiecare supus unor influențe

politice divergente, pe timpul luptelor dintre diadohi. Având lângă ea pe urmaşul legitim al lui Alexandru Macedon, fără a dispune de investitură, Olympia se considera îndreptățită să se amestece în treburile politice din Europa şi Asia. Atunci când se iscă lupta dintre Eumene şi Antigon, ea „dădu ordin” ca toți generalii să-l susțină pe grec, căci, în Orient, acesta era reprezentantul legal al regentului Polyperchon. Scrise de asemenea generalului Nicanor ce comanda în Attica armatele lui Cassandros, ajuns între timp stăpân al Macedoniei şi în conflict cu Polyperchon, să lase pe seama atenienilor portul Pireu şi cetățuia Munichia. Cum, Nicanor tărăgăna îndeplinirea ordinului, Olympia veni ea însăşi la Atena şi eliberă Pireul, câştigându-şi astfel simpatia atenienilor.

Divizarea dinastiei mări discordia dintre generalii ce-şi disputau posesiunile din jurul Mării Egee. Lupta se ducea acum între Polyperchon, aliat cu Eumene, pe de o parte, şi Cassandros, aliat cu Antigon Monoftalmul (Chiorul), stăpânul Asiei, pe de altă parte. A doua partidă găsise sprijin în Macedonia, din partea lui Filip Arrhidaios, condus de soția sa Euridice. Polyperchon şi Eumene primeau îndemnuri din partea Epirului, unde se găsea Olympia cu nepotul şi nora. Cele două părți ale dinastiei macedonene intrară indirect într-un conflict acut. În Atena şi Pelopones, Cassandros avu succes deplin împotriva armatei lui

Polyperchon, iar în Asia, Antigon era de asemenea victorios. Ca să slăbească poziția Euridicei şi a lui Cassandros în Macedonia, Polyperchon îi ceru Olympiei să părăsească Epirul. Aflând despre apropiata reîntoarcere a mamei lui Alexandru în Macedonia „de îndată, Euridice, geloasă pe puterea ce i se oferea rivalei sale şi profitând de sănătatea precară a soțului său, a cărui putere o uzurpase, scrise lui Polyperchon, în numele lui Arrhidaios, ca să predea lui Cassandros armata, deoarece acesta fusese ales regent. Încurajat de Euridice, Cassandros deveni sclavul acestei femei îndrăznețe” (Justinus, XIV, 5).

În timp ce Cassandros se găsea prins în luptele din Pelopones, cu spartanii, Polyperchon, de comun acord cu Aiakidas, regele Epirului, aduse pe neaşteptate în Macedonia pe Olympia (anul 317). Euridice şi Arrhidaios avizară pe Cassandros şi încercară să se opună reîntoarcerii moştenitorilor direcți ai lui Alexandru Macedon în patrie, ceea ce produse indignare printre macedonenii ce se alăturară Olympiei din respect pentru Alexandru Macedon, şi-l reconfirmară ca regent pe Polyperchon. După şase ani de domnie, Arrhidaios şi Euridice aveau şi ei destui duşmani la Pella.

Se spune că Euridice pornise cu armata sa spre granițele Epirului, ca să bareze drumul Olympiei. Cele două femei s-ar fi întâlnit călare, față în față, pe câmpul de luptă de la Euia, localitate situată la

sud de lacul Ohrida. Olympia îmbrăcase un costum de bacantă şi înainta în mijlocul unui taraf de țimbale care făceau un zgomot asurzitor, pe când Euridice se prezenta în armură de luptă macedoneană. Cuvintele şirete ale epirotei ar fi determinat soldații duşmanei sale să o părăsească. Arrhidaios a fost prins pe loc, iar Euridice, însoțită de Polycles, consilierul său, în fuga sa grăbită spre oraşul Amphipolis, ca să se salveze, a fost ajunsă din urmă. Deocamdată, cei doi prizonieri fură închişi sub pază severă, în aşteptarea unor suplicii pe care numai o Olympie, care nu cunoştea niciun fel de clemență, se pricepea să le pregătească cu mare cruzime.

Olympia îşi ajunsese visul. Capturase doi mari rivali, iar acum era stăpâna Macedoniei şi regentă în numele nepotului său Alexandru. Polyperchon îi cedă întreaga putere. Dar şi de data aceasta lipsa de măsură puse stăpânire pe firea ei violentă. Se dezlănțui pătimaş ca şi atunci când se reîntorsese în Macedonia după moartea lui Filip al II-lea. Eumene nu mai era în viața ca să-i trimită noi sfaturi de clemență. Căzuse şi el în lupta cu Antigon Monoftalmul şi, o dată cu acesta, dispărea ultimul sprijin al ideii unității fostului imperiu al lui Alexandru.

Nefericiții Arrhidaios şi Euridice se găseau închişi în mizere celule strâmte, unde primeau hrană prin câte o ferestruică şi aveau o groapă într-un colț, pentru nevoile zilnice. Nenorocirea lor

înduplecă populația care pretinse Olympiei să le acorde un tratament mai uman. Aceste proteste grăbiră însă sfârşitul captivilor. Din ordinul Olympiei, mai mulți mercenari traci din garda sa îl străpunseră cu lancea prin ferestruică pe inocentul Arrhidaios, după ce domnise şase ani şi patru luni. Euridice se trăgea din sângele lui Amyntas, minorul rege căruia Filip al II-lea îi uzurpase tronul[1]. Ea rămase demnă până în ultimul moment. Pe ferestruică căuta să-şi strige drepturile asupra tronului şi să o insulte pe epirotă. În cele din urmă, Olympia o sili să se sinucidă. Îi trimise pentru acest act un pumnal, o sfoară şi o cupă cu otravă, ca să-şi aleagă singură felul de a muri. Înainte de a se stinge, Euridice în fața gardienilor o blestemă pe tirana regină, dorindu-i ca zeii să-i trimită şi ei aceleaşi instrumente pentru moarte. Apoi, ea se spânzură, cu cordonul de la rochie, fără să verse o lacrimă. Bătrâna regină nu se mulțumi numai cu aceste jertfe. Cruzimea ei se abătu apoi asupra rudelor, partizanilor şi prietenilor lui Cassandros. Sute de oameni, unii nevinovați, căzură sub sabia călăilor Olympiei, din cauza pornirilor criminale ale unei femei, aproape dementă. „Femeie răzbunătoare şi nu regină, ea a vărsat sângele nobililor fără milă, ceea ce făcu ca dragostea supuşilor săi să se

---

[1] Vezi. mai sus.

transforme în ură” (Justinus, XIV, 6). Mulți îşi aduceau aminte de avertismentele date de Antipater pe patul de moarte, când spusese: – „Fiți atenți ca nicio femeie să nu se urce pe tron” (Diodor, XIX, 11).

Cassandros nu putuse opri răzbunările Olympiei, fiind ocupat cu războiul din Pelopones. Acolo primi ştirile despre atrocitățile Olympiei. Chemat de ai săi cu disperare, în Macedonia, plecă imediat spre nord, găsi strâmtoarea Termopile închisa de etolieni, aliații Olympiei, şi trecu pe mare în Tessalia. Ocupă apoi cea de-a doua strâmtoare, Tempe, mai înainte de a lua contact cu forțele Olympiei, comandate de Aristonous. Mulți partizani ai reginei, înspăimântați de atrocitățile ei şi de apropiata răzbunare a lui Cassandros, o părăsiră.

Mama lui Alexandru împreună cu nora sa, Roxana, şi cu minorul Alexandru, se retraseră între zidurile puternice ale oraşului macedonean Pydna, însoțite de Deidamia, fiica regelui Aiakidas şi sora lui Pyrrhus, de Thessalonike, o fiică vitregă a Olympiei, care a adus numai cinste numelui tatălui său Filip, şi de multe alte femei de înalt rang, „un cortegiu mai mult strălucit decât util” (Justinus, XIV, 6).

Oraşul-cetate fu blocat pe mare şi pe uscat de forțele lui Cassandros şi astfel începu un lung asediu. La apelul Olympiei, regele Aiakidas al Epirului porni cu trupele sale, ca să despresoare

Pydna. Dar soldații săi se revoltară şi pactizară cu Cassandros, sub influența căruia se instală în Epir o altă guvernare, susținută acolo de trupele lui Cassandros. În Macedonia Oştile lui Polyperchon, ce se pregăteau şi ele să-i sprijine pe asediați, au fost de asemenea corupte de promisiunile şi banii lui Cassandros. Toate ajutoarele sperate de dârza regină se spulberaseră. Mica sa garnizoană de apărare ducea lipsă de alimente alături de întreaga populație, deoarece oraşul nu avea depozite de hrană. Voința de fier a Olympiei îi sili pe toți să reziste până în primăvara anului 316. O încercare de a evada pe mare nu-i reuşi. Foametea era aşa de mare în oraşul asediat, încât se ajunsese la canibalism. Ea capitulă numai după ce primi asigurări din partea lui Cassandros că va fi lăsată în viață. Protestă împotriva arestării sale şi pretinse să apară în fața unui tribunal special de judecată, demn de rangul ei, unde să se poată disculpa. Dar Cassandros nu-i acordă această favoare, temându-se de puterea ei de convingere față de judecători. Ce a urmat, ne povesteşte Justinus (XIV, 6):

„Însă Cassandros convocă o adunare a poporului pentru a-l consulta în ceea ce priveşte soarta reginei captive. În secret, el determină familiile victimelor ei sa apară în haine de doliu la adunare şi să o acuze pe Olympia de cruzime. Ațâțați de acest spectacol, macedonenii nu mai ținură seamă

de măreția rangului său de odinioară: ei o condamnară la moarte. Uitară că prin vitejia soțului şi a fiului său trăiseră fără frică în mijlocul atâtor duşmani puternici, că au putut strânge pentru ei atâtea bogății şi că au cucerit un imperiu mondial. Văzându-i pe aceşti oameni înarmați că înaintează amenințători spre ea, Olympia îi întâmpină sprijinită de două sclave ale sale, acoperită de podoabele regale. Impresionați de aspectul reginei şi frământați de amintirile unui strălucit trecut legat de atâția regi pe care ea îi reprezenta acum, asasinii se opriră în fața ei. Însă alți călăi împinşi de Cassandros, o loviră în sfârşit; ea nu se dădu înapoi înaintea săbiilor ridicate să o străpungă, nu scoase niciun strigăt care să-i arate slăbiciunea feminină. Primi moartea cu un curaj demn de ilustrul său neam şi, în ultima suflare a mamei, fu recunoscut Alexandru. Se spune că în momentul prăbuşirii la pământ şi-a acoperit picioarele cu rochia şi cu părul, ca nimic să nu ofere privirilor un spectacol impudic”.

Diodor (XIX, 50) ne informează că, după condamnare, spionii lui Cassandros i-ar fi propus reginei să fugă cu o corabie, astfel pregătită de ei încât să se scufunde în largul mării. Regina a refuzat această ofertă, bazându-se pe respectul ce-l mai deținea printre unii macedoneni.

Felul cum a murit Olympia apare, de asemenea, controversat. După Justinus ar fi fost omorâtă cu sabia (vezi mai sus), după Diodor (XIX, 51), ea ar

fi fost sugrumată, iar Pausanias (IX, 7) vorbeşte de o ucidere a ei cu lovituri de pietre. Se pare că versiunea lui Pausanias este cea mai apropiată de adevăr.

După capitularea oraşului, Roxana cu fiul său deveniră ostaticii lui Cassandros. El le fixă domiciliu forțat în cetățuia Amphipolis.

Mama celui mai mare căpitan al lumii antice murise cu curaj, în urma unor acte de cruzime pe care le practicase ea însăşi, fără remuşcare. Fire demoniacă şi sălbatică, Olympia nu a fost condusă de rațiune, ci de pasiuni violente.

Nu posedăm un portret realist şi bine identificat al acestei faimoase regine. Bustul ei apare numai pe unele medalioane macedonene, bătut într-o formă cu totul idealizată şi tinerească. Se crede însă că Olympia era cu adevărat una dintre cele mai frumoase principese ale timpului său. O dată cu unele aspecte bune sau rele ale caracterului său, ea a transmis fiului şi trăsăturile nobile ale feței sale.

Alexandru Macedon fusese ataşat sufleteşte mai mult de mama decât de tatăl său, care era o fire mai ponderată. De la mama sa moştenise neliniştea care îl mâna să realizeze noi cuceriri. Avea în el, după cum spuneau ofițerii din suita sa, „demonul ce-l ațâța”, atunci când pornea la luptă. Istoricii vechi vorbesc adesea despre corespondența afectuoasă ce se schimba între mama, rămasă în Europa, şi fiul ce pătrunsese

adânc în Orient. Pe măsură ce gloria lui creştea se deştepta şi mai puternic în el orgoliul mamei. După ce consultase oracolul lui Amon-Râ din Egipt, Alexandru ajunsese să creadă că tatăl lui nu fusese Filip al II-lea, ci Zeus – Amon-Râ. Într-o scrisoare către mama sa folosi titulatura: „Regele Alexandru, fiul lui Zeus – Ammon, către mama sa Olympia, sănătate!” Mama i-ar fi răspuns sub o formă ironică: – „Fii bun, fiul meu şi taci, nu mă denunța Herei; se va răzbuna crunt pe mine, dacă tu mărturiseşti prin scrisoarea ta că eu i-am fost rivală”. Această blândețe a unei femei culte şi înțelepte față de fiul ei orgolios îi atrăgea lui Alexandru în chip fin şi delicat atenția să părăsească încrederea deşartă – pe care i-o cultivaseră marile victorii, complimentele linguşitorilor şi succesele nesperate.

— Că el este fiul lui Zeus. (Aulus Gellius, *Nopțile attice,* XIII, 4).

Atât pe Olympia, cât şi pe Alexandru, firea şi cursul vieții i-au dus spre prăpastia unor mari tragedii. Mama se profilează pe ecranul istoriei ca o femeie stăpânită de cele mai bizare pasiuni, zguduită de ambiții fără limite şi gata oricând să înfigă pumnalul sau să ofere cupa cu otravă duşmanilor săi. A săvârşit crime înfiorătoare în timpul vieții sale conjugale nefericite, iar după moartea fiului său, mâinile ei nu se mai puteau curăți de atâta sânge vărsat. Simpatia ce i s-a păstrat de-a lungul veacurilor se datoreşte numai

faptului că a fost mama lui Alexandru Macedon.

ROXANA

Nefericita soție a „Cuceritorului lumii”

În anul 327 î.e.n., după ce murise Darius al III-lea Codomanul, regele perşilor, Alexandru Macedon înaintase adânc în inima fostului imperiu persan. Oştile sale duceau lupte grele în provincia Sogdiana din Bactria, situată între fluviile Oxos (Amu-Daria) şi Iaxartes (Sîr-Daria), la sud-est de lacul Oxianos (Aral), într-o regiune muntoasă şi greu accesibilă. Acolo, în Munții Paraitaceni (azi Hissar), satrapul Oxyartes organizase o dârză rezistență în cetăți ridicate pe culmi prăpăstioase. Cea mai inexpugnabilă dintre aceste fortificații se găsea pe Stânca Sogdienilor (lângă actualul oraş Derbent), unde aşezase o garnizoană puternica, pentru a-i păzi familia şi tezaurele. În cetatea de pe stânca înzăpezită şi îndestulată cu mari cantități de provizii, Ariamazes, comandantul garnizoanei, refuză capitularea pretinsă de Alexandru, strigându-le macedonenilor că vor ajunge la el, numai dacă au aripi.

Regele Macedoniei institui un premiu de 12 talanți pentru ostaşii săi care vor reuşi, primii, să se cațăre până la cuibul de vulturi al lui Ariamazes. Se oferiră 300 de îndrăzneți, înarmați cu funii şi crampoane de fier. Pe timp de noapte şi

neobservați de dușmani, pierzând în prăpastie pe 30 dintre ei, aceşti voluntari reuşiră să se cațere pe stânci şi să ajungă pe crestele zidurilor cetății unde înfipseră un mare steag. Un crainic al regelui le strigă atunci barbarilor, surprinşi, că macedonenii au într-adevăr aripi şi că sunt de acum stăpâni pe cetatea lor. Înspăimântată, garnizoana lui Ariamazes se predă fără luptă, împreună cu tezaurul şi toți refugiații de acolo. De îndată ce a aflat Oxyartes despre căderea în captivitate alor săi, s-a predat lui Alexandru, care-l primi cu toată cinstea, deoarece Roxana, fiica satrapului învins, începuse să exercite o mare atracție asupra regelui, asupra armatei macedonene şi asupra „barbarilor" (Amanus).

— „Cu acest prilej – scrie Amanus (IV, 19) – au mai căzut captive femeile multor „barbari „, copiii lor, ca şi femeia şi copiii lui Oxyartes. Oxyartes avea o fată de vârsta măritişului, pe numele ei Roxana; tovarăşii de arme ai lui Alexandru pretind că, dintre toate femeile văzute de ei în Asia, Roxana era cea mai frumoasă, dacă nu punem la socoteală pe a lui Darius. De îndată ce o văzu, Alexandru se îndrăgosti de ea; deşi Roxana era prizoniera lui, Alexandru nu se gândi să profite de ea ca de o captivă, ci o găsi demnă de a-i fi soție. În ce mă priveşte – observă Amanus – eu unul sunt mai degrabă de acord cu Alexandru în această privință, decât în dezacord cu el. Oricum, nu poate fi trecut sub tăcere că Alexandru, care era aşa de

tânăr şi în culmea gloriei nu s-a atins de femeia lui Darius – cea mai frumoasă femeie din Asia, după cât se pare – fie că nu s-a simțit atras către ea, fie că şi-a impus singur acest lucru (alt bărbat n-ar fi rezistat, desigur, în locul lui). Probabil însă că i se făcuse milă de soarta ei, aşa că, făcând uz de multă stăpânire de sine, izbutise să aleagă calea ce avea să-i crească, pe bună dreptate, renumele”.

Quintus Curtius Rufus (VIII, 4) ne mai informează că Oxyartes „pregăti după capitulare un ospăț cu un fast asiatic, la care îl invită pe rege. Pe când petreceau cu multă veselie, intrară treizeci de fecioare de familie bună, între care se găsea şi propria sa fiică, cu numele de Roxana. Era de o deosebită distincție, lucru rar întâlnit la „barbari „. Deşi era înconjurată de atâtea fete frumoase, ochii tuturor se îndreptau în primul rând asupra ei şi mai ales ai regelui, care nu-şi mai putu înfrâna dorințele, mai cu seamă când era copleşit de norocul său fără seamăn din pricina căruia îndeobşte omul îşi pierde cumpătul”.

Îndrăgostit peste măsură de această fecioară, el îi spuse gazdei că nu are de gând să săvârşească o faptă josnică, ci că doreşte să se căsătorească cu ea în mod legitim. Oxyartes a acceptat cu bucurie cererea, şi Alexandru, pe dată, porunci să se aducă pâine. „Aceasta era la macedoneni dovada cea mai sfântă a căsătoriei; pâinea se tăia cu sabia în două şi fiecare dintre soți mânca din pâinea ce

i se dădea” (Curtius Rufus, *loc. Cât.).*

Socrul a avut numai foloase de pe urma căsătoriei fiicei sale cu stăpânul Europei şi al Asiei. Trei fii ai săi au intrat în rândul ofițerilor macedoneni, iar satrapia sa fu dublată ca teritoriu, în dauna altor vecini supuşi de Alexandru.

Căsătoria lui Alexandru cu Roxana arăta şi o nouă concepție a sa, în ceea ce priveşte raporturile dintre cuceritori şi cuceriți, ca sistem de guvernământ. Marele cuceritor dorea o contopire a greco-macedonenilor cu perşii şi o reconciliere a lor cu populațiile supuse din Orient. În tendința sa de a transforma regalitatea macedoneană într-o monarhie de tip oriental, practicarea căsătoriilor mixte înlesnea mărețul său plan de apropiere între neamuri şi ducea la contopirea dintre popoare. Înamorarea şi unirea sa cu Roxana nu trebuie deci privită numai ca un capriciu „romantic”, de dragoste, al unui tânăr rege, ci şi ca o inițiativă politică ce se anunța. Se ştie însă că aceste tentative de împăciuire şi orientalizare au produs mari nemulțumiri în armata cuceritorului, care înțelegea să comande „barbarilor” nu să se încuscrească cu ei. Animozitatea s-a văzut chiar la ospățul de nuntă, când amicilor lui Alexandru Macedon „le era ruşine să vadă că la un banchet cu vin şi cu mâncare din belşug şi-a ales un socru din rândurile supuşilor” (Curtius Rufus, *loc. Cât.).*

Din Sogdiana, Roxana îl va urma pe soț în

campania sa anevoioasă din India. Pe aceste drumuri ea a născut un prim copil, în anul 326 î.e.n., mort încă din leagăn.

Până în momentul când Alexandru s-a reîntors victorios din India la Babilon nu mai posedăm nicio ştire despre Roxana, care, desigur, urmase convoiul retragerii, împreună cu alte soții ale generalilor macedoneni.

În primăvara anului 324 se desfăşoară faimoasele nunți de la Susa, actul cel mai categoric al dorinței regelui de a contopi pe greco-macedoneni cu iranienii. Era o veche idee a lui Alexandru, de la care pornind îşi construia el acum noi fundamente în colaborare cu orientalii. Întemeierea de colonii în Orient, formate din populație civilă macedoneană şi elenă, trebuia întărită de o căsătorie în masă a elementelor militare cu femei asiatice. Toți cei ce acceptau această inițiativă regală, de apropiere cu cei cuceriți, erau răsplătiți împărăteşte şi deveneau dragi inimii lui Alexandru. Generalul său Peucestas, numit satrap al Persiei, primi de la rege, drept recompensă, o cunună de aur, fiindcă adoptase costumul şi obiceiurile iraniene.

„La Susa – ne spune Amanus (VII, 4).

— Alexandru se ocupă de nunta sa proprie şi de a intimilor săi. Într-adevăr, Alexandru s-a căsătorit acolo cu Barsine (Stateira), fiica mai vârstnică a lui Darius (aşa, cel puțin scrie Aristobul), şi cu Parysatis, fiica cea mai tânără a

lui Ochos. Alexandru mai avea o soție, pe Roxana, fata bactrianului Oxyartes”.

Optzeci de mari comandanți de armată, între care: Hephaistion, Orateros, Perdiccas, Ptolemeu, Meleagru, Eumene, Leonnatos, Nearh, Leostenes, Seleucos etc. Au urmat şi ei exemplul regelui și au luat de soții femei din aristocrația Persiei. Alături de ei, zece mii de soldați macedoneni s-au căsătorit, de asemenea, cu asiatice, pentru care faptă li s-a distribuit o gratificație de douăzeci de mii de talanți ca dotă şi o cupă de aur, ca dar de nuntă.

Atunci când Alexandru îşi sărbătorise nunta sa cu Roxana, în țara lui Oxyartes, ceremonialul nupțial se desfăşurase după ritul macedonean. Acum însă, ritualul matrimonial s-a făcut după obiceiul persan: „Mirii s-au aşezat mai întâi pe câte un scaun – scaunele fuseseră înşirate în ordine – iar după ce au băut, au apărut şi miresele, care s-au aşezat fiecare lângă mirele ei. Aceştia le-au luat în brațe şi le-au sărutat, după exemplul regelui, întrucât toate căsătoriile s-au oficiat laolaltă. A fost, de altfel, una dintre ideile datorită căreia Alexandru a reuşit să pară, poate mai mult ca oricând, popular şi apropiat camarazilor săi. Odată împreună, perechile s-au retras fiecare la casa ei. Alexandru le-a înzestrat pe toate, apoi a dat ordin să se întocmească o listă a tuturor macedonenilor care se căsătoriseră cu femei din Asia; şi cu toate că numărul lor s-a

ridicat la mai mult de zece mii, toți au primit de la el zestre” (Amanus, VII, 4).

Sub un chioşc imens s-a organizat un mare banchet al nunților. La fiecare fel de mâncare servit sunau trompetele. Au urmat jocuri, concursuri atletice şi reprezentări dramatice. Nunțile de la Susa anunțau că va veni o zi când perşii şi macedonenii vor constitui o singură familie, aşa cum dorea Alexandru Macedon.

Aceste uniuni consfințeau în acelaşi timp şi adoptarea oficială a poligamiei la greco-macedonenii din armata lui Alexandru. Exemplul îl dăduse însuşi Alexandru, care avea acum trei soții. Dar aceste planuri „revoluționare” ale politicii lui Alexandru Macedon, de fuzionare a europenilor cu asiaticii, au produs multe nemulțumiri, chiar şi revolte militare, toate înăbuşite prin marea sa autoritate.

Este de presupus că la nunțile de la Susa fusese de față şi Roxana, singura soție legitimă de până atunci a lui Alexandru. Pentru ea, nu apărea ca ceva anormal tripla căsătorie a soțului său, deoarece cunoştea asemenea obiceiuri practicate în Orient. Ceea ce o alarma, acum, apărea teama de a nu-şi pierde situația de primă regină, deoarece se găsea în fața a două serioase rivale. Stateira era fiică de rege ahemenid, mai tânără decât ea. Prin căsătoria cu aceea, Alexandru căuta să dovedească că este moştenitorul legal al tronului persan. Se anunța deci primejdia, ca

Stateira-Barsine să ocupe cândva locul ei oficial, alături de soț. Cea de-a doua, Parysatis, era şi ea fiică de rege; tatăl său, Artarxerses al III-lea Ochos, domnise înaintea lui Darius al III-lea Codomanul. Deci şi rangul aristocratic al acesteia apărea superior față de al Roxanei, fiica unui satrap, norocos ca socru, de la marginea imperiului. Principesa din Sogdiana se putea bizui însă pe faptul că era mult mai frumoasă decât cele două rivale ale sale de sânge regal. Apoi, spre norocul ei, Stateira şi Parysatis au rămas sterile în anul ce a urmat după nunțile din Susa, şi tot aşa până la moartea lui Alexandru. Cele două fiice de regi străluceau la curtea regală, ca „soții de paradă", ajunse regine numai din calcule politice. Prin ele, Alexandru se legase de dinastia Ahemenizilor ce domnise două veacuri în Persia, aşa încât regele-soț avea să nu apară un uzurpator. Este de asemenea sigur că gelozia dintre cele trei regine a izbucnit încă din timpul faimoaselor nunți de la Susa. Urmările acestor duşmănii au avut un final tragic, imediat după dispariția lui Alexandru Macedon.

În ajunul plecării în marea sa expediție pentru cucerirea Asiei, tânărul rege fusese sfătuit de către bătrânii săi generali, Parmenion şi Antipater, să se căsătorească pentru a asigura cel puțin domnia la tronul Macedoniei. Regele, numai la aşa ceva nu se gândea, când visul lui zbura vertiginos la cucerirea Orientului.

Până la căsătoria cu Roxana, fiul lui Filip al II-lea avusese şi el destule concubine, între care şi pe Barsine, fiica satrapului Artabazos. Din legăturile cu această orientală se născuse (327 î.e.n.) un fiu, numit Heracles, care, mai târziu, a avut şi el pretenție la tron, până ce a fost suprimat de Cassandros. O căsătorie Barsine-Alexandru şi o recunoaştere a copilului ei nu au fost realizate niciodată. Barsine fusese capturată cu multe alte femei nobile în bătălia de la Issos (331 î.e.n.)! Şi, până la acea dată, mai fusese căsătorită de două ori. Primul său soț fusese Mentor, iar al doilea Memnon din Rhodos, celebru comandant grec intrat în slujba lui Darius al III-lea! Codomanul, dar mort de boală, în timp ce Alexandru cucerea coastele feniciene. Heracles şi mama sa au fost ucişi în anul! 309 î.e.n. De către Cassandros, cel care a înlăturat pe toți urmaşii lui Alexandru Macedon. După căsătoria cu Roxana! Alexandru părăsi această metresă.

În luna iunie 323 î.e.n., Alexandru căzu grav bolnav la Babilon, în toiul febrilelor pregătiri pentru cucerirea Arabiei. Suferința sa s-a manifestat printr-o febră acută, dar boala a ținut puțină vreme, regele s-a stins în seara zilei de 13 iunie.

Dintr-o informație transmisă de către Amanus (VII, 27) deducem că pe timpul bolii Roxana se găsea lângă patul soțului său.

„Cineva a avut chiar îndrăzneala de a scrie că în

clipa în care şi-a dat seama că i se apropie sfârşitul, Alexandru s-a dus pe malul Eufratului şi s-a aruncat în apa fluviului, pentru ca dispariția lui neaşteptată să facă mai verosimilă pe viitor tradiția despre originea lui divină şi despre înălțarea lui la cer. Acelaşi autor mai scrie că Roxana, soția lui, încercase să-i ațină calea, dându-şi seama ce avea de gând să facă, dar că Alexandru îi strigase, gemând, să-şi stăpânească invidia pe care i-o provoca gloria ce-l aştepta de aici încolo, ca viitor şi adevărat zeu".

Deşi Arrian se îndoieşte de realitatea istorică a acestei întâmplări, ea nu poate fi totuşi omisă în întregime. Febra puternică îl putuse îndemna pe bolnav să caute apele răcoroase ale fluviului, dorință răstălmăcită altfel de către martori. Intervenția Roxanei de a-l opri de la o asemenea baie cu apă rece dovedeşte că ea stătea zi şi noapte în preajma bolnavului, deşi se găsea însărcinată în ultima lună.

Pe patul de suferință, Alexandru nu indicase niciun nume, în ceea ce priveşte succesiunea la tron. În asemenea situație, în conformitate cu dreptul eredității la tron practicat în Macedonia, succesorul se alegea de către armată. Aceasta se găsea strânsă la Babilon, împreună cu cei şapte mari comandanți ai săi *(somatophylakes).* Odată regele mort, cei şapte fură convocați imediat de către Perdiccas, comandantul cavaleriei şi cel ce deținuse primul loc ierarhic după Alexandru.

Discordia şi tendințele divergente apărură de la acest prim consiliu, ținut la palat, lângă cadavrul regelui. Marii generali au venit înarmați, ca să hotărască soarta conducerii marelui imperiu. „Procesul-verbal” al acestor discuții se păstrează prescurtat într-un capitol din *Istoria Universala* a lui Trogus Pompeius, rezumată de către Justinus (XIII, 2):

„Perdiccas era de părere să se aştepte până ce va naşte Roxana, deja într-a noua lună de sarcină şi dacă va aduce pe lume un băiat, acesta să fie ales moştenitor al tatălui său.

Meleagru avea însă cu totul altă opinie; că nu trebuie să se amâne o hotărâre legată de soarta lor până la o naştere nesigură; că nu trebuie să se aştepte naşterea unui rege, când deja există atâția regi, că dacă ei vor un copil, îl vor putea găsi la Pergam, în persoana tânărului Heracles, fiul lui Alexandru şi al Barsinei, iar dacă ei preferă un bărbat, în tabără se găseşte Arrhidaios, fratele lui Alexandru, tot aşa de drag soldaților, prin bunătatea şi numele său, ca şi tatăl său, Filip. Roxana este de altfel născută din sânge persan – argumenta Meleagru – şi Macedonia nu poate să aleagă pe regii săi dintr-o națiune pe care a supus-o. Alexandru însuşi nu a dorit aşa ceva, deoarece în ultimele sale clipe n-a vorbit nimic despre acest copil – încheia Meleagru.

Ptolemeu s-a declarat împotriva alegerii lui Arrhidaios, nu numai din cauza proastei reputații

a mamei sale, o curtezană din Larisa, dar şi din cauza gravei boli de care suferea. Arrhidaios, spunea Ptolemeu, va fi un rege numai cu numele şi va lăsa puterea în mâinile altora, de aceea este mai potrivit să fie urcat pe tron unul dintre generalii ale cărui merite îl apropiase cel mai mult de Alexandru, deci pe unul dintre aceşti oameni, capabili de a guverna şi de a lupta, decât să se supună toți unei fantome de rege şi unor favoriți nedemni”.

Cu unele variante, Curtius Rufus (X, 6) ne-a lăsat şi el ştiri asupra primei conferințe a generalilor lui Alexandru. Nearh pledase şi el zadarnic ca diadema regală să fie atribuită lui Heracles, fiul Barsinei. După acelaşi istoric, Ptolemeu ar fi rostit cuvinte grave în legătură cu candidatura fiilor Roxanei şi Barsinei, pe care îi califica: „... pe trei sferturi sclavi şi al căror nume, Europei îi va fi ruşine să-l rostească”.

Odată terminate aceste dezbateri furtunoase, se adoptă cu majoritate propunerea lui Perdiccas şi se hotărî să se aştepte până va naşte Roxana. În cazul că se va naşte un băiat – spuneau ei – acesta urma să aibă ca tutori pe Leonnatos, Crateros, Antipater şi Perdiccas, deci o conducere militară colectivă, formă dorită de către Ptolemeu.

Singur Meleagru nu se resemnă şi agită infanteria macedoneană, ca să proclame rege pe Arrhidaios, care îşi luă numele de Filip. Se ajunse în pragul unei lupte între cavaleria, care acceptase

planul lui Perdiccas, şi falanga, ațâțată de Meleagru. Eumene, apreciat de ambele tabere pentru judecata lui sănătoasă, reuşi în cele din urmă să joace rolul de conciliator; cavaleria recunoscu şi ea ca rege pe Filip Arrhidaios.

Roxana născu un băiat, numit tot Alexandru (al IV-lea), căruia i se recunoscu titlul regal. De la această naştere, soarta ei va fi legată de a copilului său, de care nu se va despărți până la moarte. După ultima recunoaştere se găseau în fruntea imperiului un rege care nu-şi putea exercita puterea, din cauza debilității mintale, şi un minor în leagăn. Treptat, în loc de patru tutori (Leonnatos, Antipater, Meleagru şi Perdiccas) votați de conferința generalilor, efectiv, rămăsese numai unul: Perdiccas, în calitatea lui de conducător al întregii administrații a imperiului. Leonnatos a murit în luptele din Grecia; Meleagru a fost executat de către Perdiccas pentru vină de înaltă trădare, iar bătrânul Antipater se găsea departe, în Europa. Acelaşi Perdiccas îndepărtă apoi legal şi elegant din Babilon pe ceilalți mari generali, numiți satrapi-guvernatori în diferite sectoare întinse ale imperiului, rămas deocamdată unitar. Perdiccas urmărea să-şi asigure o regență unică şi îndelungată, până în momentul când fiul Roxanei va putea să conducă direct. Cu excepția Olympiei, ce se afla în Epir, toți membrii familiei regale stăteau acum cu el, la Babilon, capitala oficială a marelui imperiu şi sediul regenței. Ca să-

şi asigure alianța cu Antipater, în dorința de a realiza o diarhie a conducerii imperiului, Perdiccas luă în căsătorie pe Nicaea, fiica aceluia.

Ca mamă a moştenitorului lui Alexandru Macedon, Roxana, după naştere, îşi întări poziția la Babilon şi în întregul imperiu, deoarece „macedonenii au început să o țină la mare cinste”. Pentru ea sosise momentul potrivit să scape de acele rivale, care, prin naşterea lor ilustră şi cinstirea de care se bucuraseră la curtea lui Alexandru, puteau, în viitor, să-i provoace complicații.

„Purtând însă duşmănie Stateirei (Barsine) – scrie Plutarh (Alexandru, 77) – Roxana a amăgit-o printr-o scrisoare plăsmuită, să fie acolo la Babilon cu sora ei şi, atrăgându-le într-o cursă le-a omorât, iar leşurile lor le-a aruncat într-un puț pe care l-a astupat cu pământ. Perdiccas ştia şi îi dădea ajutor”.

Nu cunoaştem care a fost soarta celei de-a treia soții a lui Alexandru, Parysatis, despre care nu s-a mai amintit nimic, după nunțile de la Susa. Este foarte probabil că a avut aceeaşi soartă ca şi Stateira, fiind ucisă tot de către Roxana, cu asentimentul lui Perdiccas. Lichidarea celor două fiice de regi s-a făcut deci de către Roxana, în deplină înțelegere cu regentul, şi după o anumită chibzuială politică, fără să fie la mijloc numai intrigi femeieşti. Căsătoria uneia dintre acestea cu un general, îi putea acorda aceluia pretenția de a

ocupa tronul persan, uzurpat de Alexandru.

Dar generalii lui Alexandru, oameni cu voință puternică „formați la şcoala războiului, au ajuns stăpâni deplini în satrapiile lor. Aceşti diadohi (succesori) au început a se război între ei pentru întâietate şi, treptat, n-au mai ascultat de autoritatea centrală din Babilon. Perdiccas s-a străduit să-i aducă la ascultare pentru a menține unitatea imperiului şi angajamentul luat de el față de monarhie în ceea ce priveşte respectarea succesiunii, dar a căzut în luptă cu Ptolemeu. Regența fiind vacantă, diadohii s-au întrunit la Triparadeisos în Siria, unde l-au numit regent pe Antipater, în locul lui Perdiccas. Capitala imperiului a fost mutată acum acolo, unde se afla şi regentul (321). Cei doi regi, Arrhidaios, condus de soția sa Euridice şi copilul Alexandru, tutelat de mama sa Roxana, au schimbat atunci palatul din Babilon cu cel de la Pella, din Macedonia. Acolo n-au putut întâlni pe Olympia, mama lui Alexandru Macedon, deoarece aceasta se retrăsese în Epir.

Doi ani, cât a mai trăit regentul Antipater (321–319), cele două perechi regale, transferate în Macedonia, au asistat la spectacolul dârzei lupte dintre acesta şi Olympia. Regentul mai intrase în conflict şi cu Euridice, soția neputinciosului Filip Arrhidaios, care dorea şi ea să guverneze în numele celor doi regi. Antipater lăsase succesor al său, ca regent, pe bătrânul Polyperchon, cunoscut

şi acesta prin ataşamentul său față de cauza casei regale a Macedoniei. Adjunct al noului regent fusese numit Cassandros, fiul lui Antipater, una dintre cele mai sinistre figuri din perioada diadohilor, detestat pentru crimele sale odioase. Cassandros considera drept injurie decizia testamentară a tatălui său, ca el să dețină locul al doilea, după Polyperchon şi credea că este un drept firesc al lui de a ajunge rege al Macedoniei şi al Greciei. Era deci de aşteptat ca pretențiile de domnie ale lui Cassandros să ducă la un conflict cu Olympia, cu Polyperchon şi cu cele două case regale. Până la urmă, fiorosul criminal va înlătura pe toți cei care, putând ridica pretenții la tronul lui Alexandru, avuseseră nenorocul de a i se găsi în preajmă.

Din dorința Olympiei, după moartea lui Antipater, nora şi nepotul veniseră în Epir, sub protecția ei. Acolo au stat în siguranța până în anul 317 î.e.n., când, o dată cu readucerea Olympiei în Macedonia, au revenit şi ei, urmând-o – de voie de nevoie – pe vijelioasa epirotă.

Într-o scrisoare pe care Olympia o trimitea din Epir în Asia, lui Eumene, credinciosul diadoh față de interesele dinastiei, bătrâna regină apela la sprijinul acestuia pentru protecția nepotului şi nurorii împotriva periculosului Cassandros. Atunci când Antigon Monoftalmul se adresă lui Eumene să-i înlesnească o împăcare cu Olympia şi Roxana, acesta refuză o atare mediațiune,

fiindcă ştia că Antigon urmăreşte capturarea familiei lui Alexandru Macedon, printr-o atare şireată stratagemă (Diodor, XVIII, 57–58).

Roxana şi micuțul Alexandru au asistat la măcelărirea lui Filip Arrhidaios, a Euridicei şi a multor partizani ai lui Cassandros, atrocități organizate de răzbunătoarea mamă a lui Alexandru Macedon (vezi mai sus, p. 102). Tot Olympia a fost aceea care a târât pe Roxana şi pe copilul Alexandru, atunci în vârstă de şase ani, în citadela de la Pydna, unde au fost asediați şi capturați de către Cassandros. Bătrâna regină şi-a încheiat viața printr-o tristă condamnare la moarte, dar Roxana şi fiul său, deocamdată, au fost cruțați de către Cassandros, urmând ca soarta lor să fie decisă de comun acord cu aliatul său, Antigon Monoftalmul. În chip brutal, ultimii reprezentanți ai casei lui Alexandru Macedon, Roxana şi Alexandru-fiul, au fost închişi din ordinul lui Cassandros, în citadela din oraşul Amphipolis.

Acolo vor rămâne, uitați, în detențiune şase ani. Cassandros dădu onoruri numai memoriei lui Filip Arrhidaios şi Euridicei, acum nişte morți inofensivi, ale căror rămăşițe pământeşti, pângărite de Olympia, au fost îngropate solemn în necropola de la Agai. Cassandros îşi legitimă stăpânirea asupra Macedoniei prin căsătoria sa forțată cu Thessalonike, o fiică a lui Filip al II-lea. În onoarea soției sale, va întemeia oraşul cu

acelaşi nume, azi Salonic.

Mai târziu, când relațiile dintre Cassandros şi Antigonos Monoftalmul se încordară, ultimul împreună cu alți diadohi îl acuzară, între altele, pe Cassandros, ca fiind vinovat de uciderea Olympiei, de arestarea lui Alexandru şi a Roxanei şi de căsătoria forțată la care o silise pe Thessalonike. Adunarea generalilor, prezidată atunci de către Monoftalm, declara duşman public pe Cassandros şi, între altele, îi cerea printr-un ultimatum: „să dea drumul din închisoare regelui şi mamei sale Roxana, ca astfel ei să fie redați macedonenilor” (Diodor, XIX, 61).

În anul 311 î.e.n., cu ocazia păcii dintre aliații Cassandros, Ptolemeu şi Lysimah, cu rivalul lor Antigon Monoftalmul, se spunea, între altele, în pactul lor, că în Europa, Cassandros va păstra în continuare comanda armatelor „până la majoratul fiului Roxanei”. Dar nimeni nu putea şti precis – în afară de Cassandros – dacă la acea dată, soția şi fiul lui Alexandru Macedon vor mai fi fost în viață.

Cu toate acestea, numele fiului marelui cuceritor nu fusese definitiv uitat şi era invocat atunci când diadohii aveau nevoie de el, în probleme politice. Într-un nou acord încheiat tot în 311, pe țărmurile Hellespontului, între Antigon Monoftalmul şi Cassandros, se spunea iarăşi că ultimul: „era recunoscut strateg pentru Europa până la majoratul lui Alexandru, fiul Roxanei”. Asemenea

formule de natură pur „politică”, în ceea ce priveşte drepturile succesorale ale copilului Alexandru, se mai întâlnesc şi în alte tratate încheiate între diadohi, dar, în realitate, Alexandru rămânea mai departe prizonier, împreună cu mama sa, la Amphipolis.

Pe măsură însă ce copilul creştea, creştea şi dorința diadohilor de a ajunge regi în satrapiile lor. Dintre aceştia cel mai zorit apărea Cassandros. Dar mai existau şi partizani sinceri ai monarhiei macedonene, care-şi manifestau deschis bucuria de a-l vedea pe copilul Alexandru reluându-şi tronul de la Babilon. Creşterea simpatiei populației macedonene pentru cei doi copii rămaşi de pe urma lui Alexandru Macedon, Heracles, fiul Barsinei şi Alexandru, fiul Roxanei, îl determină pe Cassandros să rezolve această problemă printr-o împătrită crimă, după cum ne informează Justinus (XV, 2):

„Respectul poporului față de memoria lui Alexandru Macedon putea sa aducă coroana Macedoniei fiului său, Heracles, pe atunci în vârstă de 14 ani. De aceea Cassandros ordonă în taină uciderea lui şi a mamei sale, Barsine, şi dispuse îngroparea cadavrelor, de teamă ca nu cumva eventualele ultime onoruri aduse resturilor lor pământeşti să nu dea pe față nelegiuirea sa. Ca şi cum pentru el ar fi fost prea puțin că făcuse să piară mai întâi regele (Alexandru Macedon) apoi mama sa Olympia, şi pe unul dintre fiii lui

(Heracles), de îndată Cassandros ucise pe un al doilea fiu (Alexandru) împreună cu mama sa, Roxana. Şi se părea că numai aceste crime îi puteau asigura domnia în Macedonia, la care aspira”.

Relativ la aceste evenimente încheiate cu odioase crime, Diodor (XIX, 105) notează şi el următoarele: „Văzând că Alexandru, fiul Roxanei, înaintează în vârstă şi spunându-i-se că în Macedonia se vorbeşte că acum este timpul ca tânărul principe să fie eliberat din închisoare pentru a fi aşezat pe tronul tatălui său, Cassandros gândi că existența sa se află în pericol. El ordonă deci lui Glaucias, comandantul închisorii, să-i sugrume pe Roxana şi pe tânărul rege, să le ascundă corpurile şi să facă să dispară orice urmă a dublului asasinat. După executarea acestui ordin, Cassandros, Lysimah, Ptolemeu şi Antigon se văzură eliberați de teama de a-l vedea într-o bună zi pe fiu pretinzând tronul tatălui său, Alexandru. Din acel moment încolți în mintea lor speranța de a domni ca regi peste popoarele şi oraşele ce se aflau sub guvernarea lor”.

Lexicograful bizantin Suidas menționează ca medic al Roxanei pe un Hippokrates din Cos, ucis şi el din ordinul lui Cassandros, o dată cu cei doi, la Amphipolis.

Asasinarea Roxanei şi a fiului său, cu sabia sau cu otrava, a avut loc prin anii 311/309 î.e.n. Şi acest act odios a fost tăinuit mult timp de către

Cassandros. Călăul a fost deci Glaucias, comandantul cetății din Amiphipolis. Atunci când ceilalți diadohi au aflat de aceste atrocități, mult timp învăluite în misterele tăcerii, s-au indignat fățarnic şi au protestat, numai de formă, față de actele criminale ale lui Cassandros. Pumnalele şi otrava, folosite de Cassandros ca să facă să dispară definitiv pe toți cei ce se trăgeau din sângele lui Filip al II-lea şi al lui Alexandru Macedon, le-a deschis hrăpăreților diadohi mult visatul drum spre diadema regală.

În comparație cu alte figuri feminine ilustre ale lumii antice, Roxana nu s-a remarcat a fi fost o regină energică, stăpânită de mari ambiții politice, o regină care să pună mâna pe frânele guvernării în calitate de regentă a unui ilustru fiu. Originară din ținutul sălbatic, în care îşi petrecuse copilăria, ea nu putuse străluci nici în domeniul culturii sau al unor modeste activități intelectuale. Evenimentele politice la care a fost silită să asiste, după moartea prematură a soțului sau, i-au închis drumul unor asemenea preocupări.

Roxana s-a făcut cunoscută lumii antice şi moderne prin deosebita-i frumusețe, despre care s-a vorbit atâta, şi prin căsătoria cu cel mai de seamă general din antichitate. În viața ei se pot distinge mai multe etape, scurte ca şi vârtejul politic în furtuna căruia ea nu s-a putut menține în picioare. Ca regină oficială a lui Alexandru Macedon, l-a urmat pe acesta în drumul lui, timp

de patru ani (327–323), până în momentul când ea i-a închis ochii la Babilon. Şederea sa în prima capitală a imperiului (323–321), ca regină-mamă, nu a însemnat nimic altceva decât perioada în care Perdiccas, ale cărui gânduri zburau spre o conducere unică şi personală, şi-a exercitat tutela asupra ei şi asupra fiului ei, Alexandru. Este foarte probabil că uciderea Stateirei, fiica lui Darius, să fi rămas un act politic pus la cale numai de ambițiosul diadoh, şi nu o răzbunare femeiască urzită de Roxana. Etapa următoare din viața ei (321–319) se desfăşoară la Pella, în Macedonia, pe lângă Antipater, succesorul la regență al lui Perdiccas, când Roxana şi fiul său s-au bucurat de atenție şi protecție. Anii următori (319–316), întunecați prin violentul conflict dintre Cassandros şi Olympia, au silit-o să plece cu fiul său în Epir, iar de acolo, alături de ambițioasa soacră, să fie târâtă în luptele de la Pydna, la încheierea cărora devine o captivă. Cea de-a cincea (316–311/309), şi ultima etapă din viața nefericitei soții a lui Alexandru Macedon, s-a scurs într-o lungă şi tristă captivitate, într-o cetate, unde avea să dispară tainic cu fiul său, ucişi ca să nu provoace complicații de domnie generalilor ce-şi împărțiseră imperiul lui Alexandru. Roxana nu a făcut mult zgomot în jurul ei, ca Olympia sau Arsinoe a II-a. Ticăloşiile politice ale furtunoasei perioade a diadohilor au transformat-o într-un instrument politic neputincios şi inconştient,

folosit de acei oameni lipsiți de scrupule, ca să-şi atingă țelurile lor militare şi politice.

Din însemnările unor scriitori, aflăm că artiştii lumii antice au închinat numeroase portrete, sculptate sau pictate, frumoasei principese din Sogdiana. Între aceste opere ajunsese renumit în antichitate un tablou ce reprezenta nunta lui Alexandru Macedon cu Roxana, pictat de către Aetion, al cărui original pierdut s-a încercat a fi identificat în diferite copii romane. Faimoasa frescă intitulată „Nunțile Aldobrandine”, descoperită la Roma şi datând din primii ani ai Imperiului roman, ar fi, după părerea unora dintre specialişti, o copie după celebrul tablou al lui Aetion. Sunt însă mulți arheologi care contestă această ipoteză şi identifică acolo, ca miri, nu pe Alexandru şi Roxana, ci pe zeul Dionysos cu Ariadna. Din păcate, până în momentul de față, descoperirile arheologice n-au reuşit să ne furnizeze niciun portret al prea frumoasei şi nefericitei Roxana.

ARSINOE a II-a FILADELFICA

O regină inteligentă, ambițioasă şi lipsită de scrupule

Prin moartea prematură a lui Alexandru Macedon, întâmplată la Babilon, în 323 î.e.n., marele său imperiu, ce se extindea de la gurile Dunării până la fluviul Indus, a intrat în perioada

dezmembrării teritoriale. Generalii marelui căpitan şi l-au atribuit, la început, în calitate de satrapi-guvernatori, pentru ca, după lichidarea urmaşilor marelui cuceritor, fiecare să se încoroneze ca rege în satrapia sa. La două decenii după dispariția Macedoneanului, se formează trei state mai importante, cunoscute mai târziu sub denumirea de regatele elenistice: Egiptul, Macedonia, şi Imperiul Seleucizilor, conduse de aşa-zişii *diadohi,* primii urmaşi ai cuceritorului.

Între acestea, cel care a strălucit timp de trei secole, prin puterea sa politică, economică şi culturală, a fost Egiptul, cu baza sa geografică în Valea Nilului, apărat şi izolat din punct de vedere strategic, prin marile deşerturi ce-l înconjurau. Datorită granițelor sale naturale, statul egiptean nu a suferit numeroase şi grave invazii din afară şi a fost ferit de procesul dezmembrării teritoriale.

Fondatorul şi marele organizator al Egiptului elenistic rămâne Ptolemeu I Soter („Mântuitorul”), fiul lui Lagos, strălucit continuator al politicii lui Alexandru, creator al unui stat închis, numai în ceea ce priveşte apărarea lui, nu însă izolat de restul lumii elenistice din punct de vedere politic, economic şi cultural. În politica sa externă, fiul lui Lagos a dat dovadă de o remarcabilă înțelepciune şi prudență, ferindu-se de angajări primejdioase în luptele ce s-au dat între diadohi. În Valea Nilului, el a fundamentat o monarhie în care milenarele tradiții locale orientale s-au contopit cu elemente

macedonene şi greceşti, aduse din afară.

Ptolemeu I a deschis noi drumuri comerciale spre Orient, a stabilit capitala la Alexandria (311 î.e.n.), unde a fost amenajat un port internațional. A sprijinit cultura, el însuşi fiind autorul unor *Memorii* ce povesteau campaniile lui Alexandru Macedon, la care participase activ. Ieşit din mica nobilime macedoneană, se bucura de prestanță şi autoritate. Sub domnia sa s-au fundat la Alexandria Muzeionul şi marea Bibliotecă.

În timpul său, rolul femeii, alături de conducătorul statului, cunoaşte primele modeste afirmări. Începutul acestei ieşiri a femeii din gineceu pe arena politică îl făcuse deja o femeie epirotă, Olympia, sub Filip al II-lea şi Alexandru, dar se încheiase tragic. Din dinastia lagizilor, creată de Ptolemeu I Soter, se vor desprinde însă destule femei de sânge regal, care se vor impune în politică prin calități „virile”; vor dirija acțiunile de alianțe, vor provoca războaie şi, în unele cazuri, toată conducerea va fi în mâna lor. Dintre femeile elenistice energice pot fi amintite, Apameea, soția lui Seleucos I (312–280), regele elenistic din Babilon, apoi Stratonice, pe care acesta, la bătrânețe fiind, a cedat-o ca soție fiului său Antiochus I; Euridice şi Berenice, soțiile lui Ptolemeu I Soter şi Arsinoe a II-a Filadelfica.

Ptolemeu I Soter (323–283) a avut mai multe soții şi concubine. Mai toate i-au dăruit numeroşi copii, care trăiau cu toții la curtea din Alexandria. Se

înțelege uşor câte lupte şi intrigi puteau să existe în palatul locuit de atâtea soții, concubine şi moştenitori, în ceea ce priveşte problema succesiunii la tron. Din căsătoria sa cu Euridice, o uniune cu caracter politic, pentru a obține alianța lui Antipater, guvernatorul Macedoniei şi al Greciei, s-au născut mai mulți copii, între care şi Ptolemeu Keraunos („Fulgerul”). Uşuraticul rege se îndrăgosteşte însă de Berenice, damă de onoare a reginei, o femeie mult mai frumoasă, mai prevenitoare şi mai cultivată decât stăpâna sa (317 î.e.n.). Favorita deveni în scurt timp metresa oficială a regelui şi-i dărui doi copii: Arsinoe a II-a, născută în 316 şi Ptolemeu al II-lea Filadelful, născut în 308, principi destinați a juca un însemnat rol pe timpul furtunoasei epoci elenistice. Treptat, Berenice capătă o mare influență asupra lui Ptolemeu I; Euridice fu înlăturată şi metresa se încoronă regină. Noua poziție îi înlesni să obțină de la rege designarea lui Ptolemeu al II-lea, fiul lor, ca moştenitor al tronului şi înlăturarea de la domnie a lui Ptolemeu Keraunos, fiul cel mai mare al regelui, născut din căsătoria cu Euridice. Deoarece noul aranjament dinastic a provocat protestul atenianului Demetrios din Phaleron, principalul consilier al lui Ptolemeu I, Berenice i-a cerut regelui ca recunoaşterea moştenitorului, Ptolemeu al II-lea, să se facă în fața şefilor armatei. Ca o nouă măsură de siguranță, în viață fiind, Ptolomeu I l-a

asociat la domnie pe fiul Berenicei (285).

Jignită şi îndurerată, Euridice îşi adunase copiii şi părăsise Egiptul în anul 287. Fiul său, Ptolemeu Keraunos, găsi azil la curtea regelui Lysimah al Traciei (mai apoi şi al Macedoniei), unde sora sa, Lisandra, era căsătorită cu Agathocles, moştenitorul tronului. Lysimah îşi mărise treptat posesiunile sale europene, ajungând stăpân până pe coasta vestică a Pontului Euxin, iar dincolo de strâmtori, până în inima Asiei Mici. La vârsta de 80 de ani se bucura încă de o remarcabilă vigoare fizică, arătându-se un om aspru, suspicios, tiranic față de supuşii săi şi lacom de bani. Certurile „domestice” de la curtea sa se țineau lanț; neînțelegerile vor fi complicate şi de Arsinoe a II-a, atunci când aceasta îi va fi devenit cea de-a treia soție. Căsătoriile dinastice se făceau şi se desfăceau uşor în acea vreme şi, dacă ele urmăreau şi scopuri politice, de alianțe şi prietenii, ele înmulțeau totodată numărul principilor de la curte.

La curtea lui Lysimah se mai găsea deci, în calitate de soție a acestui rege, şi Arsinoe a II-a, sora vitregă a lui Keraunos (născută din uniunea cu Berenice), care, ca regină, deținea o poziție foarte puternică. Ca la toate curțile elenistice, şi în Tracia se agitau multe duşmănii de care tânăra regină nu era străină. Arsinoe a II-a primise din copilărie o frumoasă educație şi cultură, în mediul filosofilor, poeților şi învățaților de la Museion. De

aşa ceva nu mai putea fi vorba în Tracia semibarbară. Acolo trebui să se deprindă cu aviditatea, intriga, ambiția, crima, lipsa de scrupule, dorința de a conduce şi de a ordona, arme absolut necesare pentru cel ce dorea să se impună.

Din vremea copilăriei principesei Arsinoe, posedăm un singur document, de natură epigrafică, în limba greacă, descoperit la Halicarnas. Textul lui are următorul conținut: „Bunului noroc al lui Ptolemeu, mântuitor şi zeu, lui Serapis şi Isidei, Arsinoe a ridicat acest sanctuar, pe când Chairemon era intendent al templelor”. Documentul a fost datat între anii 308–306, când fetița dedicantă avea doar opt-zece ani. O atare importantă acțiune de caracter religios şi public, din partea unei minore, se explică prin influența cea mare a mamei sale Berenice la curtea lagidă şi în inima lui Ptolemeu I Soter.

Însăşi căsătoria sa, la vârsta de 16 ani (300–299 î.e.n.), cu un rege ce ajunsese la şase decenii de viață, s-a făcut tot cu un țel politic. În anul 301 î.e.n., alianța dintre Ptolemeu I Soter, Seleucos I, Cassandros (regele Macedoniei) şi Lysimah reuşise să-l lichideze pe puternicul diadoh al Asiei, Antigon Monoftalmul, în bătălia de la Ipsos, iar teritoriile învinsului reveniseră în mare parte regelui din Tracia. Rămânea însă periculos, pentru Egipt şi Tracia, Demetrios Poliorcetul, fiul Monoftalmului, stăpân în insula Cipru şi pe

drumurile maritime ale Egeii. Atare situație l-a determinat pe Ptolomeu I să caute alianța lui Lysimah, pe care o întări prin căsătoria principesei Arsinoe a II-a cu bătrânul rege al Traciei. Şi astfel, o dublă legătură de familie unea Egiptul cu Tracia, soția (Arsinoe a II-a) şi nora (Lisandra) lui Lysimah fiind surori vitrege.

Căsătoria tinerei Arsinoe a II-a cu bătrânul Lysimah a fost chibzuită, din punct de vedere politic, de regele Egiptului. Ptolemeu I Soter mai avea destule fiice, mai vârstnice şi mai frumoase decât Arsinoe, pe care le-ar fi putut oferi lui Lysimah. Dar niciuna nu se bucura de calitățile intelectuale şi de precocitate în treburile politice ca Arsinoe a II-a. Aşa stând lucrurile, ea era pentru tată, un foarte potrivit instrument de acțiune diplomatică la curtea din Tracia. Din puținele informații istorice rămase se constată că, o dată cu căsătoria tinerei principese, ritmul politicii din regatul tracic capătă o altă vigoare, de care Arsinoe a II-a nu putea fi străină.

Din căsătoria anterioară cu Nikaia, prima sa soție, diadohul din Tracia avea deja mai mulți copii, la care se vor adăuga Ptolemeu, Lysimah şi Filip, născuți de Arsinoe. Situația se asemăna cu aceea din Alexandria, cu lupta ce se dăduse acolo, între fiii reginelor Euridice şi Berenice. Amastris, cea de-a doua soție (rămasă sterilă) a lui Lysimah, fusese repudiată în ajunul căsătoriei cu Arsinoe a II-a, se pare chiar asasinată în anul 289, de către

fiii regelui din prima sa căsătorie. Oraşele Heracleea pontică, Tios şi Amastris, care aparţinuseră celei alungate, trecură imediat în stăpânirea reginei Arsinoe şi ea introduse acolo o guvernare severă. Menon, un istoric din Heracleea, sublinia ingerința crescândă a reginei în politica soțului său, impusă cu ambiție şi voință de fier, cum a fost cazul acaparării de către ea a acestor oraşe pontice. De îndată ce a devenit mamă, Arsinoe a II-a a luptat să îndepărteze de la domnie pe fiii rivalei sale, Nikaia.

Tot ea l-a determinat pe rege să inițieze o politică de influență activă în insulele din Marea Egee. La Delos, un favorit al casei regale, spartanul Demaratos, fusese onorat cu o inscripție, în care se arăta interesul şi bunăvoința lui Lysimah şi a soției sale Arsinoe față de sanctuarul lui Apollo din această insulă. Menționarea reginei în inscripția dedicatorie deliană, dovedeşte că ea nu era străină de proiectele politice ale soțului în Marea Egee. Arsinoe a II-a va păstra până la moarte o atitudine favorabilă față de acest important centru religios panelenic.

Un alt document care arată ingerința politicii lui Lysimah în insulele egeene, acțiune stimulată tot de Arsinoe a II-a, s-a aflat în insula Samothrake. Pe blocurile de marmură ale templului rotund din această insulă, templu denumit în onoarea ei „Arsinoeion”, o inscripție dedicatorie gravată pentru „Marii Zei” din insulă menționează numele

lui Lysimah şi al reginei Arsinoe a II-a, în calitate de ctitori (anii 288–281). După tragica ucidere a fiilor săi de către Ptolemeu Keraunos şi alungarea reginei din Cassandria, Arsinoe a II-a găsi refugiu în Samothrake, de unde va porni apoi spre țara sa natală, pe care nu avea s-o mai părăsească.

Influența însemnată pe care o exercitase asupra soțului său rezultă şi din faptul că unele oraşe supuse sau aliate lui Lysimah au căpătat numele reginei, ca o deosebită cinstire pentru ea.

Străvechiul Ephes ionian din Asia Mică, cu prilejul reconstruirii lui de către Lysimah pe un teren salubru, îşi atribui cu această ocazie numele de *Arsinoe* sau *Arsinoeia* şi bătu apoi monede de argint sau de aramă, cu chipul şi numele reginei, însoțite de cerb, arc şi tolba cu săgeți, vechile embleme ale cetății (288 î.e.n.). Acest oraş-port nu era însă în bune relații cu „patroana” sa. Se spune că în 281, când Lysimah căzu pe câmpul de bătălie, Arsinoe căută adăpost la Ephes. De acolo trebui să fugă de teama unei răscoale a populației, în momentul când Oştile lui Seleucos se apropiau de Marea Egee.

Un alt oraş cu numele Arsinoe ne este cunoscut în Etolia (Grecia), fundat concomitent alături de un altul, numit Lysimachia. În afară de atenția pe care regele o purta constant tinerei sale soții, deducem din aceste fundări de oraşe şi politica de expansiune a regatului Traciei şi al Macedoniei în Grecia, acțiune sprijinită de aceeaşi regină.

Arsinoe avu din căsătoria cu Lysimah un prim fiu, denumit Ptolemeu. Din primul moment, grijulia mamă s-a gândit să înlăture pe moştenitorul recunoscut al tronului, pe Agathocles, în favoarea acestui fiu al său. Având asemenea ambiţioase proiecte, ea a căutat din timp să-şi popularizeze odrasla, aşa cum rezultă dintr-o inscripţie descoperită la Teba (Grecia). Adolescentul Ptolemeu – se spune în textul documentului – a înălţat mamei sale, Arsinoe, soţia regelui Lysimah, o statuie.

Agathocles, fiul cel mare al lui Lysimah, născut de prima sa soţie, Nikaia, se umpluse de glorie şi fusese desemnat moştenitor legitim al tronului. Deci nu era uşor a îndepărta pe acesta de la putere. Arsinoe, care în ultimii ani de viaţă ai soţului ocupa o poziţie puternică la curtea din Tracia, îşi dădea seama că apropiatul sfârşit al bătrânului rege va aduce dizgraţierea ei şi a fiilor săi, de către un nou stăpân. Acesta fu mobilul uciderii lui Agathocles.

În legătură cu odioasa omorâre a moştenitorului tronului ne-au rămas din antichitate şase expuneri istorice, în unele părţi contradictorii, dar toate de acord în ceea ce priveşte responsabilitatea, mai mică sau mai mare, pe care a avut-o Arsinoe, hotărâtă să asigure prin crimă succesiunea la tron fiilor săi. Ea a încercat, mai întâi, să-l suprime pe Agathocles prin otravă, dar, nereuşind, a recurs la alte mijloace. Agathocles fu

aruncat în mijlocul unor intrigi pregătite de regină, acuzat între altele că ar fi încercat să o siluiască. După alți autori antici, Arsinoe ar fi încercat ea să-l seducă pe moştenitor. Nu-i fu greu intrigantei lagide să ațâțe mânia tatălui asupra valorosului fiu, victorios în atâtea războaie. Acțiunea de denigrare avea loc în anii când bătrânul se lăsase cu totul condus de tânăra regină. Din ordinul lui Lysimah, Agathocles a fost aruncat în închisoare şi, nu mult după aceasta, executat (284 î.e.n.). Se ştie că monstruoasa ucidere a moştenitorului tronului s-a îndeplinit de către violentul Ptolemeu Keraunos, aliat cu Arsinoe, inspiratoarea crimei. După omorârea lui Agathocles, Lisandra, soția sa, a fugit în Siria, la curtea diadohului Seleucos, urmată acolo de către Philetairos, paznicul tezaurului lui Lysimah, păstrat în cetățuia Pergamului din Asia Mică. Şi acesta îşi părăsea postul, tot din cauza persecuțiilor reginei Arsinoe, pentru motive rămase necunoscute nouă. Mai înainte de a trece în imperiul seleucid, Philetairos încercase să provoace şi o răscoală în Pergam.

Poate tot din cauza ei au mai fugit la curtea seleucidă din Babilon frații săi vitregi, Ptolemeu Keraunos şi Meleagru, cei care o sprijiniseră la organizarea asasinării lui Agathocles. În acelaşi timp, partizanii lui Agathocles începură să se agite, ceea ce a determinat pe Lysimah să ordone alte execuții. Răsculații, aliați cu refugiații din Siria, apelară la sprijinul regelui Seleucos. Astfel

s-a ajuns la războiul dintre cei doi diadohi, conflict provocat de către imprudenta Arsinoe. Cum Seleucos avea de rezolvat vechi litigii de frontieră cu vecinul său, îndemnurile refugiaților îi oferiră prilejul să deschidă războiul cu Lysimah. Dorea în acelaşi timp ca, după victorie, să revadă Macedonia, de unde plecase cu 55 de ani mai înainte, în expediția lui Alexandru.

Timp de 20 de ani, cât a fost soția lui Lysimah, Arsinoe a desfăşurat o acțiune negativă în regatul acestuia, prin ambiția sa fără margini şi aviditatea pentru putere. Plutarh credea că o voință de fier ca a Arsinoei nu se putuse întâlni decât la Penelope, răbdătoarea soție a lui Ulise. În cele două decenii, nu a urmărit altceva decât să-şi consolideze influența asupra bătrânului soț şi să pregătească venirea la tron a fiului său, Ptolemeu. Deşi a fost o femeie inteligentă şi plină de inițiative îndrăznețe, activitatea pe care a desfăşurat-o, la curtea primului său soț, nu a găsit aprobarea autorilor antici, şi nici a celor moderni.

La sfârşitului primăverii anului 381 î.e.n., bătrânul Seleucos îşi porni Oştile împotriva lui Lysimah, într-un moment când, în jurul regelui din Tracia şi Macedonia, dezertările la duşman lăsau din ce în ce mai mult gol. În bătălia angajată la Cyrus (Curupedion), octogenarul Lysimah căzu pe câmpul de luptă, şi armatele lui se înscriseră sub steagurile învingătorului. Când vestea dezastrului ajunse la Ephes, unde se găsea

Arsinoe a II-a, populația se răsculă împotriva reginei. Deghizată într-un costum de împrumut, împreună cu cei trei copii ai săi, cu destulă greutate, regina reuşi să fie transportată pe o corabie la Cassandreia, în Macedonia. Aştepta acolo o rază de speranță pentru a-l înscăuna, pe tronul vacant al Macedoniei, pe fiul său, Ptolemeu. Dar evenimentele luară alt curs decât cel scontat de fugara văduvă.

Moartea lui Lysimah încheia prima etapă din viața reginei Arsinoe a II-a, acum femeie matură, ajunsă la vârsta de aproximativ 35 de ani. Fuga la Cassandreia nu însemna că ea căuta să între în umbră şi să renunțe la putere, ca o rătăcitoare descurajată şi fugărită de duşmanii săi.

Seleucos, ultimul dintre diadohi, rămas în viață, după victoria de la Curupedion, se îndrepta cu marea sa armată spre Europa. Dorea să unească Macedonia cu întinsul său imperiu asiatic şi să-şi revadă locurile copilăriei. La cartierul său se găsea şi crudul Ptolemeu Keraunos, cel ce asasinase pe Agathocles. Seleucos îi promisese repararea unei vechi nedreptăți, adică sprijin ca să ocupe tronul Egiptului, deținut la acea dată de fratele său vitreg, Ptolemeu al II-lea Filadelful. Sângerosul asasin se răzgândi în privința Egiptului şi găsi că-i mai potrivit să ajungă rege al Macedoniei, tot cu ajutorul pumnalului. De îndată ce Seleucos trecu Hellespontul, în oraşul Lysimachia de pe actuala peninsulă Gallipoli, Ptolemeu Keraunos îl asasină

pe ultimul diadoh. În februarie 280 î.e.n., lângă corpul cald încă al lui Seleucos, armata îl proclamă pe ucigaş rege al Macedoniei.

Deşi aclamat ca rege de către oştire, Ptolemeu Keraunos avea în Macedonia numeroşi contracandidați la tron şi duşmani. Îşi dădu seama că numai o căsătorie cu regina văduvă şi sora vitregă a sa, care se găsea în mijlocul acestei opoziții, îi putea consolida tronul. Tratativele pentru realizarea acestei căsătorii politice se desfăşurau cu destule greutăți, deoarece Arsinoe a II-a îi purta multă ură lui Keraunos pentru fuga sa în lagărul lui Seleucos, unde ațâțase războiul împotriva lui Lysimah. Dar interesele celor doi convergeau spre aceleaşi țeluri: unul obținea întărirea domniei, cealaltă – ambițioasă şi pătimaşă – dorea să redevină regina autoritară de odinioară. Arsinoe a II-a acceptă mariajul numai atunci când fratele său vitreg îi promise că va adopta pe fiii ei din căsătoria cu Lysimah.

Noua căsătorie a Arsinoei s-a desfăşurat cu mare fast şi pompă. În fața armatei, gătită ca pentru paradă, Keraunos puse pe capul surorii sale vitrege diadema regală, o proclamă regină şi soție, ceea ce însemna părtaşă egală la domnie. Dar această uniune incestuoasă se sfârşi repede şi avu consecințe cu totul nefaste.

Ptolemeu, fiul cel mai mare al Arsinoei, îl sfida pe tatăl său vitreg şi, în dorința de a relua el tronul, se refugie la Monunios, regele ilirilor. Acolo încercă

să obțină sprijin ca să-l alunge cu armele din Macedonia pe criminalul Keraunos. Atunci Keraunos îşi luă unele măsuri de siguranță. Plecă la Cassandreia, unde se găsea regina, apărată de propriile ei trupe. Prin viclenie puse mâna pe cei doi fii care se mai găseau lângă mama lor, Arsinoe – Lysimah de 16 ani şi Filip de 13 ani. Nefericiții principi au fost ucişi fără milă de către fiorosul Keraunos. Prin spioni şi bani, Keraunos asasină şi pe fratele lor mai mare, transfug la iliri.

Pentru a doua oară, Arsinoe fugi deghizată, întovărăşită numai de două sclave. Debarcă în insula Samothrake şi se puse sub protecția „Marilor Zei", pentru care începuse construcția monumentalului templu rotund, Arsinoeionul, încă din timpul vieții primului său soț. Cu această fugă se încheia cea de-a doua căsătorie şi etapă din viața ei, mai dezastruoasă decât prima. În afară de coroană şi de posesiunile din Macedonia, îşi pierduse şi pe cei trei copii. În Macedonia nu mai avea pentru cine să lupte ca să-şi păstreze diadema de regină. Insula Samothrake se găsea prea aproape de Macedonia, stăpânită acum de un despot sângeros. De teamă, se hotărî să revină – după o absență de 20 ani – în țara natală, unde domnea fratele său bun, Ptolemeu al II-lea Filadelful. În Valea Nilului s-a deschis a treia perioadă a vieții şi activității sale, de astă dată mult mai constructivă, deşi ca timp, ea nu a depăşit nouă ani (279–270 î.e.n.) Reîntoarcerea la

Alexandria, după o amară experiență în Tracia şi Macedonia, nu însemna pentru această femeie neastâmpărată căutarea unei vieți liniştite. Pierduse de două ori coroana; fusese în două rânduri la un pas de moarte; asistase la tragicul sfârşit al celor trei fii ai săi, dar orgoliul său şi dorința de a domni nu secase totuşi, după atâtea nenorociri. Egiptul îi oferea deocamdată slabe speranțe către o nouă ascensiune spre puterea supremă. Acolo îşi consolidase domnia fratele său, Ptolemeu al II-lea Filadelful, regent încă din anul 285, căsătorit cu Arsinoe I (ieşită din uniunea lui Lysimah cu Nikaia); Arsinoe I se dovedise femeie fecundă şi îi adusese pe lume trei copii sănătoşi. Ptolemeu (mai târziu numit al III-lea Everghetul), Lysimah şi Berenice. Familia regală conviețuia în deplină armonie, numai că Arsinoe a II-a se pricepea acum de minune să țească intrigi pentru a o destrăma.

Din versurile lui Teocrit, pe atunci poet al curții din Alexandria, deducem că venetica, într-o bună zi, îi atrase atenția fratelui său că regina Arsinoe I, aliată cu Hrisippos, medicul curții şi cu un intrigant, Amintas, pregătiseră un complot împotriva tronului. Intriga a fost atât de bine aranjată, încât regele o crezu, ucise imediat pe cei doi presupuşi complici, iar regina Arsinoe I luă drumul exilului, la Coptos în Thebaida. Apoi cei doi frați plecară să se odihnească, undeva în Egipt. Nu mult după aceasta, Arsinoe a II-a, acum în

vârstă de 40 de ani, se căsători cu fratele său consanguin, cu opt ani mai mic decât ea (277 î.e.n.). Pentru a treia oară, fiica lui Ptolemeu I Soter îmbrăca mantia regală.

Dar o asemenea căsătorie, între doi frați născuți din aceiaşi părinți, produse mare nedumerire între greci şi macedoneni, ea nefiind obişnuită în Europa, ci doar în casa faraonilor. Greco-macedonenii admiteau căsătoria numai între frații vitregi, dar pentru cei consanguini, o astfel de uniune apărea ca o formă incestuoasă şi barbară. Atare căsătorii se practicaseră cândva, numai la curțile persane şi faraonice.

Încă din antichitate, istoricii s-au străduit să lămurească mobilul acestei căsătorii. Dată fiind marea diferență de vârstă între cei doi şi faptul că Filadelful avea şi el numeroase concubine, putem exclude ipoteza unei legături sentimentale puternice ce i-ar fi unit. Ceea ce i-a apropiat în primul rând au fost interesele personale reciproce şi diversitatea de caractere. Aceea care a pus la cale căsătoria nu putea fi decât Arsinoe a II-a, lipsită de scrupule şi fără un suflet curat. Beneficiarul uniunii apare tot ea, o femeie dotată cu o mare putere de convingere, impusă unui frate lipsit de voință şi bolnăvicios. Acela îşi repudiase cu atâta uşurință prima soție, de îndată ce sora îi şoptise la ureche câteva calomnii! Ptolemeu se bucura şi de faptul că o soție energică ca Arsinoe a II-a îl va scuti de sarcina multor treburi de stat,

lăsându-i timp liber pentru ocupațiile sale predilecte, intelectuale şi artistice. Era ceea ce dorea şi Arsinoe a II-a, femeie vârstnică de la care fratele nu mai spera să aibă o nouă serie de copii. Regina-soră adoptă deci pe copiii fratelui din prima căsătorie cu fosta sa rivală şi se arătă față de ei ca o mamă destul de grijulie.

Se găseau printre greco-macedonenii stabiliți în Egipt destui nemulțumiți de această căsătorie incestuoasă; uniunea lor a fost criticată ca ceva monstruos şi de către unii poeți ai timpului. Coloniştii veniți din Europa civilizată înțelegeau să păstreze pe pământul egiptean obiceiurile strămoşeşti de acasă, respectul față de zei şi familie. Pentru a preîntâmpina această opoziție, s-a apelat tot la poeții de curte, universal recunoscuți pentru talentul lor. Teocrit (XVII, 128–134) a scris imediat un imn cu titlul *Elogiul lui Ptolemeu*, în care se proslăvea căsătoria celor doi frați, comparați (deci şi motivat!) cu perechea consanguină Zeus-Hera... „El şi puternica sa soție: căci nu există o femeie mai bună pe pământ ca Arsinoe, iubind un om care-i totodată şi frate şi soț. Odinioară şi zeii şi-au sărbătorit la fel sfintele lor căsătorii; un singur pat avea Zeus şi Hera” etc.

Pe aceeaşi linie a elogiilor a mers şi Callimah, alt mare poet al curții lagide şi bibliotecar-şef la Museion. Din panegiricul său versificat nu ni s-a păstrat însă decât primul vers: „Străinule, vreau să-ți cânt căsătoria Arsinoei”.

Pe de altă parte, satira alexandrină îndrăzni să atace căsătoria fraternă insolită. Poetul Sotades comise imprudența de a lansa câteva epigrame caustice, adresate mai ales Arsinoei, autorul „diplomatic” a uniunii care ofensa morala greacă şi macedoneană. Dar „femeia celor trei bărbați” şi „amanta fratelui său”, cum o ironiza poetul, devenise stăpâna unei țări bogate şi strânsese puternic în mâinile sale frânele guvernării. Mândria ei nu putea fi jignită de flecărerile poetice şi Sotades plăti cu viața grava sa necugetare.

Femeia cu voința de fier stătea pe tron alături de un rege-frate, om cu o fire pasivă şi visătoare. Acum, Arsinoe a II-a îşi putea realiza pe deplin aspirațiile politice, neîmplinite la curtea traco-macedoneană. Timp de opt ani, până la moartea sa prematură, ea va fi rege şi regină în politica internă şi externă. Rolul conducător al reginei în treburile Egiptului va fi recunoscut şi după moartea sa. Un decret al lui Ptolemeu al II-lea Filadelful, dat în favoarea recunoaşterii libertăților *grecilor,* după trecerea Arsinoei în lumea zeilor, menționează că a fost emis în conformitate cu politica de odinioară a Lagizilor şi cu aceea a defunctei sale surori.

Aprecierile istoricilor moderni asupra personalității lui Ptolemeu al II-lea Filadelful sunt diferite. Unii îi atribuie diferite calități politice şi intelectuale; alții îl acuză de un dezinteres total față de treburile statului egiptean. Cu toții sunt

însă de acord că în anii când Arsinoe a II-a a fost regină a Egiptului, voința, personalitatea şi capacitatea de conducător ale Filadelfului au rămas cu totul în umbră. Regina-soră s-a amestecat mai ales în politica internă a statului, de unde a alungat pe toți cei ce-i stăteau în cale. Demetrios din Phaler, vechi „consilier regal”, a fost înlăturat de la curtea din Alexandria, considerat acolo ca un „cenzor” al regelui. Argeus şi Magas, doi frați vitregi ai lui Ptolemeu al II-lea Filadelful, nemulțumiți de funesta faimă ce o purtase peste tot regina Arsinoe, puseseră la cale chiar o revoltă împotriva ei, dar plătiră cu viața fapta lor îndrăzneață.

Un rol de seamă l-a avut regina şi în războiul cu Siria, purtat pentru stăpânirea regiunii denumită Coele-Siria, mărul discordiei cu imperiul seleucid în ceea ce priveşte controlul unei importante ferestre asiatice spre Marea Mediterană. O inscripție descoperită la Pithom ne spune că în anul 274/3 î.e.n., împreună cu fratele său, Arsinoe a II-a venise în această localitate siriană, „ca să apere regatul de atacul țărilor duşmane”. Războiul fusese provocat de ea în dorința consolidării teritoriale a Egiptului. Armata egipteană obținu o victorie completă împotriva lui Antiochus I, regele seleucid al Siriei, astfel că, în anul 270/69, stăpânirea lagidă, grație energiei Arsinoei, se putea considera deplin stabilită în Coele-Siria. Succesul militar găsi ecou şi în *Idilele*

lui Teocrit, care-şi lăuda patronul pentru stăpânirea unor părți însemnate din Fenicia, Arabia, Siria şi Libia; apoi arată că navele lui brăzdează mările; pământul şi fluviile îi sunt supuse. Dacă n-ar fi intervenit în acest război energia reginei, asemenea elogii poetice ar fi sunat numai ca nişte simple adulări. Rolul reginei în conflict rezultă apoi din onorurile ce i s-au acordat, din numele unor oraşe denumite Arsinoe şi din venerarea sa religioasă.

Între elogiile epigrafice ce i s-au adus, un loc de seamă, ca documente istorice, îl dețin două inscripții gravate în onoarea perechii regale de către navarcul Callicrates, cel ce condusese operațiile navale împotriva lui Antiochus I. Textele lor fuseseră scrise pe bazele a două statui ale regilor, aşezate pe frumoase coloane de marmură.

Din inițiativa reginei, în anul 273 î.e.n. Fusese trimisă la Roma o ambasadă a cărei vizită avu drept răspuns sosirea la Alexandria a unei solii de senatori romani. Cele două mari puteri din Mediterana legau alianțe politice şi economice în ajunul conflictelor, atât de bogate în consecințe, ale Romei cu Cartagina. Arsinoe a II-a poate fi considerată ca promotor al relațiilor politice romano-egiptene.

Mare importanță se atribuie acestei femei, dăruită cu un nesecat spirit de inițiativă, şi în ceea ce priveşte progresul realizat de viața intelectuală la Alexandria. Acolo se fundase în anul 308 î.e.n.,

la propunerea filosofului Demetrios din Phaleron, celebrul Museion, ca centru al culturii elenistice. Meritul cel mare pe care l-a avut regina a constat în faptul că a făcut din Muzeu o adevărată grădină a muzelor. Ajutată şi de soțul său, Arsinoe a atras la Alexandria cele mai proeminente figuri intelectuale ale lumii greceşti. Avântul economic şi cultural al capitalei reiese şi din însemnarea orgolioasă transmisă nouă de un papyrus egiptean contemporan: „Celelalte oraşe ale lumii nu sunt decât simple sate în comparație cu Alexandria, care este capitala acestei regiuni a lumii”. Se dădu mare atenție bibliotecii Muzeului, pusă sub conducerea savantului multilateral Callimach, autorul unui catalog al ei. Posteritatea va putea găsi acolo prețioase opere clasice produse de spiritul elenic. Poeții, filosofii şi toți savanții primeau la Museion întreținere gratuită şi infinite înlesniri în munca intelectuală, oferite de perechea regală cu multă generozitate. Se vorbeşte chiar de o „cultură feminină” rafinată, introdusă de Arsinoe a II-a la curtea lagidă. În contrast cu vechile obiceiuri elenice, femeile capătă acum libertatea şi deprinderea de a se dedica tuturor muzelor.

În frunte cu Teocrit, la curte trăiau mulți poeți, autori a numeroase poeme apologetice, adesea de caracter servil, prin care erau lăudați exagerat cei doi amfitrioni regali. Linguşirea poetică prezenta adesea aspecte comice, atunci când Arsinoe a II-a era comparată cu zeițele olimpice: Hera, Afrodita,

Elena, Jo, Isis etc. Egipteana Isis fusese şi ea promovată în soborul zeilor olimpici, unde figura, după concepția acestor poeți, ca o replică a reginei Arsinoe a II-a. Un sculptor mediocru avu inspirația fericită, pentru el, să o reprezinte pe regină aşezată pe spinarea unui struț, ceea ce îi aduse mulți bani şi laude.

Din dorința reginei, Ptolemeu al II-lea Filadelful a introdus la Alexandria fastuoasele sărbători ale „zeilor Mântuitori" (Theoi Soteres) create în onoarea părinților lor, Ptolemeu I Soter şi Berenice I. Din patru în patru ani, ele se desfăşurau după un program şi cu o pompă pe care le fixa însăşi regina. Se proslăveau, cu această ocazie, cele nouă Muze, se desfăşurau întreceri atletice, iar învingătorii obțineau aceleaşi premii, (cununi, vase cu untdelemn sfânt etc.) ca la străvechile jocuri olimpice. Figura în programul lor şi un cortegiu de caracter dionisiac, mult apreciat de mulțimea dornică de spectacole amuzante.

Încă din timpul când cei doi frați domneau împreună, soțul-rege o onoră pe colaboratoarea sa cu titlul de *Philadelphos,* adică „Iubitoare de Frate". O inscripție redactată cu hieroglife menționează o călătorie a perechii regale pe Nil în sus, când se spunea că regele a fost însoțit de „... principesa coroanei, generoasa, foarte plăcuta şi nobila regină, stăpâna a două regate, Arsinoe, sora regelui, regina lui Ptolemeu, sfânta ce poartă coroana albă, Filadelfica". În multe alte inscripții

omagiale, ea se împăunează cu epitete ca: plina de grație, fermecătoarea, dornica de a fi iubită, preafrumoasa etc.

— După cum se vede, date toate în formă superlativă.

Într-un anumit fel, Arsinoe era o coregentă, recunoscută în acest post de către soț, de aceea ea folosea două peceți, ca şi regele.

În domeniul religios, Arsinoe a II-a a mai avut şi alte inițiative. Se reanimară cu mare fast religios sărbătorile dedicate frumosului Adonis, act ce nu a scăpat nici de astă dată, unui atent poet de curte, Teocrit. Dintr-o poemă a sa, scrisă ca un obişnuit omagiu pentru regină, aflăm că Afrodita, zeița frumuseții, rugată de Arsinoe, primise între zeițe pe mama sa Berenice. Teocrit cântă în acelaşi poem şi pe Arsinoe a II-a, despre care ne arată „... că Helena, fiica lui Zeus, care s-a măritat de trei ori, a fost cea mai frumoasă femeie din lume”.

Arsinoe nu a uitat nici pe zeii Egiptului faraonic, pentru care a reparat şi construit noi temple. La Samothrake, unde regina trăise zilele restrişteі celui de-ai doilea refugiu, s-a mărit şi terminat Arsinoeionul, devenit cu timpul templul zeilor Cabiri-Dioscuri, protectori ai navigației. Ptolemeu al II-lea Filadelful a mai ridicat, alături de acesta, un al doilea sanctuar.

Neobişnuitele onoruri acordate reginei Arsinoe a II-a, mai ales după succesul din războiul sirian, nu mai fuseseră atribuite până atunci reginelor de

la alte curți elenistice. Explicația trebuie căutată în personalitatea excepțională a reginei şi în faptul că fusese zeificată în timpul vieții. În toate unghiurile țării Nilului i s-au ridicat statui, inscripții şi sanctuare. Într-o inscripție hieroglifică, descoperită pe unul dintre malurile Nilului, Arsinoe tronează alături de zeii egipteni şi de soțul său; Amon declară în inscripție că va veghea asupra corpului fratelui său ca acesta să nu fie vătămat, ca în onoarea lui a creat o sărbătoare în Egipt, şi de atunci se poartă în procesiune insignele lui etc. Amon se adresează apoi şi reginei, spunându-i că o va transforma într-o ființă divină pe pământ, că-i va insufla viața cu respirația sa, ca regina să capete tinerețe eternă, în suflet şi corp.

De altfel, ştim sigur că în anul morții reginei, Arsinoe a II-a şi Ptolemeu al II-lea erau divinizați sub numele de „Zeii Frați” şi că, în tot secolul III î.e.n., ei au constituit obiectul unui adevărat cult.

Cu puține zile înainte de a muri (9 iulie 270 î.e.n.) soțul i-a acordat Arsinoei titlul de „zeiță care-şi iubeşte fratele” *(Thea Philadelphos)*. I-a ridicat concomitent un templu slujit de o preoteasă şi a declarat-o egală cu toți zeii egipteni. În multe basoreliefuri sculptate pe pereții templelor dedicate zeilor egipteni, figura divină a zeiței Arsinoe, orânduită în cortegiul zeilor, are în față pe rege în costum de preot oferindu-i sacrificii. Din toate aceste omagii laice şi divine ce i se aduceau

reginei în viață ne putem da seama ce loc important deținea ea la curte şi în viața de stat. Chiar şi oamenii de jos se obişnuiseră s-o venereze.

Pe o peninsulă din vecinătatea portului Alexandriei, un comandant de navă îi ridicase un sanctuar rotund, denumit Zephyrion, botezat după numele vântului ce mângâia domol țărmul egiptean. Aceasta l-a determinat şi pe poetul Callimah ca, într-o poemă a sa, să-şi numească protectoarea „Afrodita Zephyrionului". Multele onoruri religioase ce i s-au adus Arsinoei au contribuit la venerarea în viață şi a altor regine de mai târziu. Mai multe texte hieroglifice descoperite la Mendes, pe valea mijlocie a Nilului, amintesc fapte din viața lui Ptolemeu al II-lea şi a Arsinoei. Imediat după înscăunarea sa, regele făcuse un pelerinaj la „berbecul sfânt" de la Mendes, unde a fost binecuvântat de preoți. Căsătorindu-se cu Arsinoe, îi acordă acesteia calitatea de preoteasă supremă a cultului „berbecului sfânt" din Mendes, ca, după moartea ei, amintirea să-i fie cinstită în toate templele, alături de al „berbecilor vii".

Aşa cum ne mărturiseşte o stelă funerară, descoperită în acelaşi orăşel Mendes, Egiptul suferi o mare pierdere: „în luna Pachos, în al XV-lea an de domnie al lui Ptolemeu, când zeița (Arsinoe) se înălță la ceruri şi acolo se uni cu membrele lui Ra". Se pare că moartea reginei provocase o durere sinceră în întreaga țară, aşa

cum ar rezulta şi din versurile ocazionale lăsate de Callimah. Amintirea ei se va perpetua şi după moarte în producțiile poetice, în artă, în tradițiile populare şi chiar în ceea ce priveşte orientarea vieții politice externe, stimulată de ea. Ani de-a rândul, firea nehotărâtă şi gata de concesii a lui Ptolemeu se orientase după directivele politice fixate de defunctă.

Perioada de după războiul sirian a fost epoca de aur pentru Arsinoe. În Alexandria, multe străzi au primit numele ei, iar zece oraşe căpătară numele de Arsinoe Philadelphia sau Theadelphia. Între aceste cetăți sunt de menționat două din Siria. Damascul însuşi, străvechiul şi marele oraş sirian, căpătase denumirea Arsinoe.

După moartea reginei, onorurile ce i s-au atribuit au fost mai numeroase decât cele primite în viață. Cultul „Zeilor Frați” *(„Theoi Adelphoi”)* se răspândi şi reintroduse ideea divinizării faraonului egiptean de odinioară. În acelaşi sanctuar se venerau statuile lui Ptolemeu al II-lea şi Arsinoe, o pereche pământeană asimilată acum cu zeii. Astfel, concepția cea nouă, elenistică, trebuie să accepte şi ea teocrația pornită din practica zeificării reginei Arsinoe a II-a. Cultul ei şi al lui Ptolemeu se ataşă apoi celui practicat pentru Alexandru Macedon, devenind astfel o religie de stat. Adorarea în viață a suveranilor, o inițiativă originală a reginei Arsinoe, s-a răspândit din Egipt în toate statele elenistice şi a rămas în vigoare timp de aproape

trei secole.

Cultul reginei nu ocupa un loc periferic în panteonul greco-egiptean, ci se situa în centrul practicii religioase de stat. Un document ne spune ca în al douăzeci şi patrulea an al domniei sale, Ptolemeu al II-lea Filadelful dispunea ca vechiul impozit de caracter religios, denumit *apomoira,* să constituie în viitor venitul principal pentru templul zeiței Arsinoe, adorată acolo ca divinitate principală. Până atunci, acest important impozit revenise statului şi consta dintr-o şesime din produsul viilor şi al grădinilor. Prin noua dispoziție a regelui, impozitul trebuia folosit pentru nevoile festive ale cultului defunctei sale soții şi soră, ca acesta să fie ținut cu mare fast. La zece ani după moartea sa, zeița Arsinoe se încetățenise în toate nomele Egiptului, chiar şi acolo unde era citadela unor vechi zei refractari, ca în Fayum. Coloniştii militari („cleruchii”) au asociat la Fayum cultul crocodilului zeu (Sobek-Suchos) cu acela al zeiței Arsinoe şi i-au statornicit o sărbătoare comună, denumită Arsinoetes, după numele reginei.

La Alexandria se înălțase construcția unui măreț templu-mausoleu, pentru Ptolemeu şi Arsinoe, denumit Arsinoeion, clădire executată după planurile arhitectului Timocrate. Pliniu cel Bătrân ne informează că monumentala construcție fusese decorată cu obeliscuri, statui de fier şi din roci eruptive cu frumoase jocuri de culori, aduse de pe țărmurile Mării Roşii. Temple ale celor doi regi

comune cu cele ale zeilor egiptului se mai menționează la Memphis, Sais, Pito, Teba etc.

Numeroasele onoruri *post mortem* aduse zeiței Arsinoe suscită şi azi, pentru cercetători, diferite probleme mult controversate, de caracter istorico-politic, economic, religios, numismatic, juridic, arheologic etc.

Îndată după moartea Arsinoei, au fost emise diferite tipuri de monede cu portretul ei şi cornul belşugului. Seriile emisiunilor au continuat cu octodrahme de aur, decadrahme şi tetradrahme de argint, pe care chipul ei apare sub aspect divin, asimilat cu al Afroditei. Din Egipt, emisiunea acestor piese se răspândi în Cipru, Palestina, Fenicia, Ionia şi Cirenaica. Pentru prima dată o regină elenistică apărea pe monede, singură sau asociată cu soțul său.

Continuând politica sa orgolioasă din vremea când era soția lui Lysimah, regina a introdus şi în statul Lagizilor obiceiul cinstirii persoanei sale prin acordarea numelui său unor oraşe. Cu denumirea de *Arsinoe,* se cunosc trei oraşe pe coasta Mării Roşii; unul în oaza Fayum, iar alte şapte în Cirenaica, Cilicia, Lida, Cipru, Creta, Ceos şi Argolida, la care trebuie să le adăugăm şi pe cele deja menționate în Siria. Cât priveşte statuile şi monumentele epigrafice ce i s-au ridicat, acestea sunt foarte numeroase.

Reconstituirea înfățişării fizice a reginei Arsinoe se realizează azi mai mult pe bază de efigii

monetare, deoarece este greu a o identifica în sculpturile în piatră sau în cele turnate în bronz. În multe cazuri, portretul său a fost idealizat printr-o înfrumusețare folosită şi de mama sa, Berenice. După unele sculpturi şi monede se pot reconstitui caracterele portretului său fizic: frunte joasă, ochii puțin măriți, un frumos nas subțire şi prelung cu vârful grațios ridicat, o gură mică cu buze mici, dar proeminente, un oval al feței puțin asimetric cu umerii obrajilor dezvoltați şi prelungiți spre bărbie. Capul său semeț, puțin adus spre spate, se rezema pe un gât alungit, de tip aristocratic.

Împreună cu fratele său, Arsinoe apare şi pe camee. Pe marea gemă săpată în sardonix (115×113 mm), păstrată la Muzeul din Viena, suveranii au o înfățişare idealizată. Deşi aceste producții gliptice se remarcă prin iscusință artistică şi tehnica de lucru, capetele de profil ale celor doi regi sunt prezentate într-o manieră cu totul idealizată, încât nu ne pot servi ca documente realiste de portretistică, ci numai ca modele de artă.

Fiica lui Ptolemeu I Soter şi a Berenicei a fost cea mai de seamă regină a epocii elenistice, femeie excepțională prin iscusința sa politică şi prin impulsul dat culturii alexandrine. În cele trei etape ale vieții sale (ca soție a lui Lysimah, a lui Ptolemeu Keraunos şi a lui Ptolemeu al II-lea Filadelful), ea a cunoscut momente de mare prestigiu, dar şi zile

de prăbuşire, ca rezultat al unor erori grave, pricinuite de marea sa ambiție de a fi mereu în frunte. Personalitatea sa politică s-a maturizat în cei 20 de ani, cât a stat la curtea din Tracia, ca spectatoare – de loc pasivă – în fața instabilității relațiilor politice şi a luptelor dintre diadohi. Tot acolo a învățat să se folosească de intrigă şi de crimă, să observe şi să învețe cum se poate atinge țelul propus, prin prudență şi şiretenie. La câțiva ani după căsătoria cu un rege care putea să-i fie bunic, a început a cunoaşte aviditatea fără margini pentru cuceriri şi puteri, aviditate ce i-a devenit şi ei trăsătură dominantă. Lysimah s-a arătat recunoscător față de o soție tânără, inteligentă şi cu mari capacități de guvernare. A dăruit-o cu stăpânirea directă a unor oraşe ce au adoptat numele reginei. În ultimii ani ai domniei s-a lăsat mult influențat de ea. Ambiția şi inteligența, componentele de bază ale acestei personalități feminine, au căpătat cea mai pregnantă formă la curtea din Tracia, între anii 288–281 î.e.n. Avidă de a guverna, în acelaşi timp, temută, iubită şi urâtă, Arsinoe a II-a s-a zbătut să deschidă drumul fiilor săi către domnie chiar şi prin crimă; dar, prin cumplita ei violență, a provocat singură dezastrul lui Lysimah la Curupedion.

Cea de a doua etapă a vieții sale (281–279), prin căsătoria cu fratele vitreg, Ptolemeu Keraunos, om mult mai şiret decât ea, s-a încheiat cu mari

nenorociri pentru ambiţioasa lagidă. Orgoliul de a figura mereu între reginele elenistice, groaza de a-şi pierde coroana, i-au întunecat judecata. A acceptat mâna unui criminal care, după ce şi-a consolidat domnia, i-a acaparat posesiunile, i-a ucis copiii şi a alungat-o din Macedonia ca pe o sclavă.

Vederile sale politice, actele de guvernare, prudenţa sau îndrăzneala, ştiinţa de a folosi momentul oportun pentru atingerea scopului, calităţi pe care le avusese tatăl său, s-au maturizat în gândirea reginei Arsinoe a II-a, atunci când a revenit pe pământul natal. Nu-i fu deci de loc greu să înlăture la Alexandria o regină legitimă, să se căsătorească cu un frate consanguin şi să conducă ea, în locul unui bărbat nevolnic. Între anii 277–270 se poate vorbi de o domnie efectivă a Arsinoei a II-a în Egipt. Războiul sirian, urmat de răsunătoare victorii navale şi de fructuoase cuceriri, au fost – după cum am mai amintit – opera ei. Introducerea Egiptului pe întreaga piaţă a Mediteranei şi primul contact politic cu Roma s-au realizat tot de ea, pe cale diplomatică.

În viaţa internă a Egiptului, Arsinoe a introdus unele reforme care au zdruncinat moravuri consacrate de secole.

Este autoarea răsturnării legii tradiţionale a căsătoriei, aşa cum se practicase până atunci în lumea greacă şi macedoneană, introducând în Egiptul greco-macedonean căsătoria dintre fraţii

consanguini. Alături de Alexandru Macedon, ea a fost prima muritoare adorată după moda egipteană faraonică. Divinizarea suveranilor în viață a impus relații noi între demnitarii greco-macedoneni şi tron, în felul celor ce se practicaseră de către supuşii egipteni față de faraoni.

Poziția de frunte pe care şi-a asigurat-o regina a avut darul de a ridica rolul femeii la curtea regală şi în societate. Având ca model inițiativa ei, şi alte regine lagide de mai târziu s-au căsătorit cu frații lor şi au participat cu aceştia pe picior de egalitate la conducerea statului.

Zeificarea perechii regale în viață a fost introdusă tot de ea şi a fost marcată prin ceremonii de cult şi prin acordarea unor titluri suveranilor, ca: „Zei mântuitori" *(Theoi Soteres); „Zeii frați" (Theoi Adelphoi);* „Zei binefăcători" *(Theoi Euergetai*), „Zei scoborâți pe pământ" *(Theoi Epiphanes)* etc.

În anul morții, Arsinoe a II-a pregătea alte planuri politice, vizând cucerirea Macedoniei şi a Greciei, proiecte a căror realizare Ptolemeu al II-lea nu a mai avut curajul să o urmărească după dispariția ei.

În etapa egipteană a vieții sale, când firea ei se înăsprise, după suferințele din Tracia şi Macedonia, caracterul şi profilul moral al reginei Arsinoe a II-a au căpătat cele mai pregnante trăsături. Cel mai mare defect al ei, ambiția nemăsurată, şi-a pus pecetea asupra vieții reginei

din copilărie până la moarte, alimentat fiind de un singur ideal: gloria numelui său. Lipsa de scrupule, pornită tot din ambiția ce o stăpânea, a lăsat pete negre în viața sa, cum au fost asasinarea lui Agathocles, îndepărtarea reginei legale a Egiptului şi subjugarea totală a personalității unui rege lipsit de voință, cum era fratele său. A fost înfrântă numai de un om mult mai viclean decât ea, violent, dur şi sângeros: Ptolemeu Keraunos.

Se pare că Arsinoe a II-a nu a făcut notă discordantă în acea vreme zbuciumată, plină de intrigi, lipsită de adevărata prietenie şi pătată de crime. Ca să învingă toate aceste tare, trebuia să se folosească de arme diabolice. Tot felul de intrigi puse la cale de regine şi curtezane, actele abuzive ale înalților funcționari, violențele şi crimele suveranilor s-au succedat timp de trei secole în istoria Egiptului elenistic. Dinastia lagidă a pierdut treptat poziția dominantă la a cărei consolidare contribuise şi Arsinoe a II-a; independența statului a rămas la discreția Romei, pentru ca, în cele din urmă, după o scurtă etapă de splendoare adusă tot de o femeie, Cleopatra a VII-a, Egiptul elenistic, ultimul vestigiu din marele imperiu al lui Alexandru cel Mare, să sucombe şi el sub picioarele legiunilor romane (30 î.e.n.).

FULVIA

„O femeie care niciodată nu putea sta liniştită”
(APPIAN)

Marea criză provocată în sânul societății romane republicane de războaiele civile s-a răsfrânt şi asupra situației femeii nobile romane care, până atunci, trăise mai mult în umbra căminului conjugal. Dezagregarea familiei, provocată de proscripțiile lui Sulla şi ale triumviratelor, de confiscările averilor şi de nesiguranța vieții, a creat pentru femeia din înalta societate momente favorabile pentru a aspira la o oarecare „independență feminină”. Căsătoriile cu caracter politic, divorțurile frecvente, aventurile amoroase şi chiar depravarea tineretului au adus pe arena politică a Romei o serie de figuri feminine energice, egoiste şi cu veleități de emancipare. Unele dintre acestea s-au amestecat în certurile politice ale soților şi partizanilor lor.

În galeria matroanelor de seamă ale secolului I î.e.n., cel mai important loc l-a deținut celebra Fulvia, care între anii 58–40 î.e.n. A fost părtaşă la multe evenimente politice zgomotoase. Era fiica unui Marcus Fulvius Bambaius („Bâlbâitul”) şi despre copilăria ei nu se ştie nimic. Din spusele lui Suetonius *(De rhetor,* 5) rezultă că poseda, încă de copilă, o mare putere de atracție, deşi „avea un obraz puțin mai umflat decât celălalt”. Toți istoricii antici îi atribuie o inteligență limitată, un caracter

excesiv de orgolios, impetuos şi violent.

Pe scena istoriei a intrat o dată cu prima sa căsătorie, încheiată cu tribunul Publius Clodius Pulcher („Frumosul”), în anul 58 î.e.n. Nu-i cunoaştem anul naşterii, care trebuie fixat prin 76–74 î.e.n. Căsnicia sa cu acest faimos depravat, numit de către Plutarh (Antonius, 2): „cel mai îndrăzneț şi mai netrebnic dintre demagogi”, a contribuit la creşterea viciilor ei, pe care le avea de la natură. Clodius se afişase în societatea romană ca o creatură afemeiată, cu apucături imorale, venal şi gata oricând a provoca scandaluri publice. Necinstise casa lui Cezar, patronul său politic, batjocorise pe Pompei, alungase pe Cicero din Roma şi teroriza viața politică a forului cu bandele sale de bătăuşi. În cârdăşia lui Clodius puteau fi văzuți Caius Scribonius Curio şi Marcus Antonius, doi tineri imorali, participanți atât la maşinațiile politice, cât şi la dezmățurile demagogului. Dacă ar fi să dăm crezare invectivelor răutăcioase ale lui Cicero, aceşti doi viitori soți ai Fulviei îi deveniseră amanți încă de pe timpul căsniciei ei cu Clodius, de la care avea doi copii.

Istoricul Valerius Maximus (III, 5, 3,) ne informează despre influența ce o avea Fulvia asupra primului său soț: „Clodius Pulcher, bucurându-se de popularitate printre plebei şi lăsându-şi sabia sa atârnată totdeauna de rochia Fulviei, şi-a subordonat onoarea sa de soldat voințelor unei femei”. Fiul lor cel mare apărea ca o

creatură degenerată a părinților, prin lenevie, lăcomie şi depravare în tovărăşia curtezanelor.

În anul 52 î.e.n., Clodius a fost asasinat pe Via Appia de către „ciomăgaşii” rivalului său electoral Milo. Uciderea demagogului a provocat serioase tulburări în sânul plebei romane, pe care neastâmpărata Fulvie a ştiut să le ațâțe şi mai mult prin plânsetele ei la funeraliile soțului, apoi la faimosul proces intentat lui Milo, apărat de Cicero.

Dar în scurt timp, Fulvia se căsători cu Curio, ales tribun al poporului în anul 50 î. E.n. Şi apărător al intereselor politice ale lui Cezar în locul defunctului Clodius, cu care se potrivea *eiusdem farinae!* Fulvia, femeie ambițioasă, dură şi turbulentă, se amesteca acum direct în treburile politice ale soțului. Dar şi de astă dată, cea de-a doua căsătorie a ei, din care a rezultat un alt copil, a fost scurtă şi s-a încheiat în mod tragic. Trimis cu trupe de către Cezar, în Africa, ca să alunge de acolo pe Cato cel Tânăr, Curio şi-a pierdut armata şi viața (49 î.e.n.). Acest dezastru l-a determinat pe Cicero să spună mai târziu că Fulvia a fost „femeia fatală” pentru căsniciile lui Clodius şi Curio.

Dar o ființă orgolioasă şi în continuă agitație ca Fulvia, nu putea rămâne mult timp departe de frământările politice ale Romei. Ea puse ochii pe Marcus Antonius, mâna dreaptă a lui Cezar. În anul 46–45 î.e.n. Realiză cu acesta cea de-a treia căsătorie, ceea ce îi oferă lui Plutarh (*Antonius,* 10)

ocazia de a nota următoarele considerente:

„În adevăr, Antonius renunțând la viața de petreceri, s-a căsătorit cu Fulvia... femeie care nu se gândea la torsul lânii, nici la grija gospodăriei şi care nu era mulțumită să domine un soț oarecare, ci voia să conducă pe un conducător şi sa comande un comandant. În acest fel, Cleopatra îi datoreşte Fulviei docilitatea cu care Antonius se învățase să suporte dominația femeilor, căci îl acaparase după ce fusese obişnuit şi supus să asculte de poruncile lor. Totuşi, Antonius încercase să-i între în voie şi Fulviei glumind şi spunând vorbe de duh”.

Perechea se instalase în somptuoasa casă a lui Pompei din Roma, unde o femeie de 30 de ani şi un bărbat de 37 ani, după acuzațiile avocățeşti ale lui Cicero, risipeau o mare avere, se lăfăiau în încăperi luxos mobilate şi la mese strălucind de veselă scumpă. Nimeni ca Fulvia nu cunoştea mai bine firea lui Cezar, în serviciul căruia acționaseră primii săi soți, Clodius şi Curio. Ea ştia că arareori dictatorul refuza cererile femeilor insistente, de aceea căuta să câştige cât mai mult loc pe lângă stăpân, pentru cel de-ai treilea soț al său.

După victoria de la Ilerda din Spania (45 î.e.n.), Cezar se îndrepta victorios spre Italia. Calculata Fulvia caută să profite de acest moment favorabil şi degrabă îşi expedie soțul înaintea dictatorului, ca să-i prezinte felicitări pentru izbândă. Întâlnirea dintre cei doi a avut loc la Narbo

(Narbonne) în sudul Galiei, unde Antonius a fost primit cu brațele deschise de către dictator. Spre deosebire de alți comandanți de seamă, până în apropiere de Roma, Antonius a călătorit în car alături de Cezar. Antonius era mândru de inițiativa fericită a Fulviei, femeie mult stimată de dictator. Atât de bucuros a fost Antonius de această primire, încât îi ceru îngăduința să plece mai înainte la Roma, împins de dorința firească de a comunica soției succesul avut pe lângă Cezar.

— „îmbrăcându-se cu hainele unui sclav – povesteşte Plutarh (*Antonius,* 10) – Antonius s-a dus noaptea acasă şi, zicând că aduce Fulviei o scrisoare de la soțul ei, a fost introdus în camera ei cu capul acoperit. Fulvia plină de spaimă, mai înainte de a citi scrisoarea, l-a întrebat dacă Antonius trăieşte, iar el i-a întins scrisoarea în linişte; când ea începuse s-o citească, după ce o deschisese, a îmbrățişat-o şi a sărutat-o”. Scrisoarea fusese compusă de Antonius, într-o tavernă, şi el îi declara că o iubeşte mult pe Fulvia şi că niciodată nu-i va fi necredincios. Până unde mergea fidelitatea conjugală a lui Antonius se vede dintr-o epigramă a poetului Marțial (XI, 20, 3–8), în care se arată cum acela îşi împărțea amorurile între metresa Glaphyra şi Fulvia, neuitând nici războiul.

Fericirea celor doi se mări în urma naşterii unui copil care primi numele de Antonillus („micul Antonius”). Singura lor nemulțumire venea din

partea Calpurniei, soția legitimă a lui Cezar. În calitatea sa de consul, Antonius, împreună cu Fulvia, vizita des pe Cleopatra, găzduită oficial în grădinile lui Cezar din Roma, vizite ce supărau pe virtuoasa Calpurnie.

Au urmat idele lunii martie (44 î.e.n.), când Cezar s-a prăbuşit asasinat. Acum, pe capul lui Antonius, în calitatea sa de consul, s-au abătut numeroase necazuri. În senat, Cicero deschidea seria celor patrusprezece *Filipice*, discursuri violente şi denigratoare, îndreptate împotriva lui Antonius. Bineînțeles, nici Fulvia nu era cruțată de limba veninoasă a temutului orator. Cicero acuza pe această femeie de venalitate: şi anume că vindea – datorită influenței sale – posturile de guvernatori ai provinciilor, că, în schimbul unor mari sume de bani, asigurase tronul regelui Dejotarus în Galatia, că rechema condamnații din exil după bunul ei plac ş.a. Nori din ce în ce mai întunecoşi se adunau deasupra lui Antonius şi Fulviei. Tânărul Octavian, în calitate de moştenitor legal al lui Cezar, strângea în jurul său pe veteranii fostului dictator. La instigațiile lui Cicero, senatul recrută şi el o armată. Cu toții erau porniți împotriva lui Antonius, retras în Campania, apoi la Brundisium, ca să-şi adune şi el forțele militare.

În octombrie 44 î.e.n., Antonius şi Fulvia se găseau în portul Brundisium, cartierul general al legiunilor lor, proaspăt aduse din Macedonia.

Acolo doreau să se încredințeze de fidelitatea soldaților, căci mulți căutau să dezerteze în lagărul lui Octavian. În tabără, ei fură primiți cu manifestări de nemulțumire: banii şi promisiunile rivalului lor câştigaseră simpatia unei legiuni. Dar alături de Antonius stătea o femeie energică, care vocifera şi blestema pe ofițerii trădători, într-o stare apropiată de demență. Ea îl sili pe soț să treacă la acte de cruzime. Din ordinul ei, centurionii infideli au fost executați, ceea ce a intimidat pe soldați.

Călătorind alături de Fulvia, Antonius îşi duse legiunile la Tibur (Tivoli), în vecinătatea Romei, şi sili senatul să-i acorde mandatul de guvernator al Galiei Cisalpine (nordul Italiei). Dar ocuparea acestui post trebuia făcută *manu militari*, căci i se împotriveau armatele fostului guvernator al provinciei, aliate cu ale lui Octavian şi cu cele ale noilor consuli Hirtius şi Pansa. Astfel s-a ajuns la bătălia de la Mutina (Modena); Antonius pierde lupta şi este silit să fugă la prietenul său, Lepidus, care conducea Galia Narbonensis (43 î.e.n.).

În acest timp, Fulvia trăia zile amare la Roma împreună cu cei cinci copii ai săi, moşteniți de la cei trei soți (Clodius, Clodia, Antonia, Antonillus şi Iulius Antonius). Spre norocul familiei, ea a găsit un adăpost tainic în casa bogătaşului Atticus, prieten cu toți oamenii politici de seamă ai timpului. Ne putem închipui prin ce griji a trecut prolifica matroană, ştiind că peste tot, în Roma,

agenții lui Cicero căutau să-i descopere cuibul.

Dar în curând veniră şi zilele senine pentru impetuoasa fugară. Sătui de atâtea vărsări de sânge, soldații şi veteranii din diferitele tabere siliră pe Octavian, Antonius şi Lepidus să încheie, la sfârşitul lunii octombrie 43 î.e.n., cel de-ai doilea triumvirat – o cârdăşie politică pactizată atât în detrimentul senatului, cât şi al ideologului său, Cicero. „Monstrul cu trei capete”, cum numea Varro triumviratul, îşi împărți conducerea provinciilor şi a armatelor, în scopul de a porni împotriva lui Brutus şi Cassius, asasinii lui Cezar care se întăriseră în Orient, dispunând acolo de numeroase legiuni.

Fulvia părăsea casa ospitalieră a bunului Atticus şi, împreună cu odraslele sale, se reinstală în confortabila casă care aparținuse marelui Pompei. O dată cu aceasta, avea satisfacția să devină şi soacră... La cererea soldaților din ambele partide, împăcarea Antonius-Octavianus se cimentă prin căsătoria celui din urmă cu micuța Clodia, în vârstă de 12 ani, fiică a Fulviei din căsătoria sa anterioară cu demagogul Clodius. Se realiza o legătură de rudenie de caracter politic. Peste doi ani, scrie Suetonius (*Augustus*, 62), „certându-se cu soacra sa Fulvia, Octavianus îi trimise fata acasă, fecioară, aşa cum o luase” (41 î.e.n.).

Firea ticăloasă a Fulviei s-a arătat mai ales pe timpul sângeroaselor proscripții, ordonate de triumviri împotriva rivalilor politici. Dezlănțuindu-

şi duşmăniile personale şi în goana avidă după bani, ea a pricinuit moartea a mulțime de cetățeni; unii dintre cei vânați nu erau inamici politici – îşi atrăseseră trăsnetele Fulviei numai din pricina bogățiilor lor, care stârniseră poftele primejdioasei femei. Un nevinovat ca senatorul independent Cesetius Rufus a fost una dintre victimele Fulviei, numai pentru că poseda o casă magnifică, dorită de nesățioasa matroană. Multe femei romane căutau zadarnic sprijinul ei, ca să-şi salveze soții şi averile. Istoricul Appian (IV, 32) ne spune despre 1400 de femei bogate că fuseseră obligate, de cei trei stăpâni ai republicii, să contribuie, din averile lor, cu mari sume de bani pentru susținerea războiului împotriva lui Brutus şi Cassius. Dacă ele au găsit înțelegere pe lângă Octavia, sora lui Octavian şi pe lângă mama lui Antonius, „în schimb, Fulvia... le goni de la uşile ei". Femeile se simțiră adânc jignite, se adunară în for şi acolo Hortensia, conducătoarea grupului, ținu un discurs, spunând: „Fiindcă am fost respinse în mod nedemn de Fulvia, ne-am adunat aici în for spre a cere dreptate". În adevăr, multe dintre ele au beneficiat de dreptate, dar nu Fulvia a fost aceea care le-a protejat, ci Octavia şi mama lui Antonius.

Setea de răzbunare a Fulviei n-a cunoscut nicio limită în cazul nefericitului Cicero, la cererea ei, trecut în fruntea listei proscrişilor. Neîmpăcatul duşman al lui Antonius a căutat să fugă în Orient,

la republicani, dar a fost prins şi decapitat de un centurion. Când i-au fost aduse lui Antonius capul şi mâna dreaptă a oratorului, le-a privit cu satisfacție şi dispreț, apoi a ordonat să fie expuse în punctul cel mai înalt de pe Rostra (tribuna oratorilor), chiar în acel loc, de unde poporul îl ascultase vorbind împotriva lui. Istoricul Dio Cassius (XLVIII, 8) ne relatează însă fapte înfiorătoare în ceea ce priveşte comportarea soției lui Antonius:

„Fulvia apucă capul (lui Cicero) în mâinile sale, mai înainte de a fi transportat (pe Rostra), şi după ce l-a insultat prin cuvinte triviale şi l-a scuipat pe frunte, l-a aşezat pe genunchii ei. Apoi, deschizându-i gura, i-a tras limba afară şi a înțepat-o cu acele pe care le purta ca podoabe în păr, continuând a-l batjocori”.

Nu putem şti dacă lugubra povestire a lui Dio Cassius corespunde întru totul adevărului. Mulți istorici moderni păstrează unele rezerve asupra ei, dar dacă ținem seamă de caracterul sângeros al acestei femei, faptele pot fi reale cel puțin în parte.

În anul 42 î.e.n., Antonius şi Octavianus şi-au îndreptat armatele lor împotriva lui Brutus şi Cassius, fortificați în Macedonia. La Roma, interesele politice ale soțului urmau a fi asigurate de Fulvia, „femeie neastâmpărată şi violentă, care avea feminin în ea doar corpul şi care aducea peste tot numai război şi dezordine” (Velleius Paterculus, II, 74, 3). Într-adevăr, în absența lui

Antonius, ea nu a stat inactivă. Trecând peste indolentul Lepidus, triumvirul lăsat să asigure liniştea Italiei, în calitate de soție şi soacră a doi triumviri, ea conducea treburile, în aşa fel, încât nici poporul, nici senatul nu îndrăzneau să facă nimic împotriva dorinței sale.

În anul 42 î.e.n. S-a ales consul, numai cu concursul ei, Lucius Antonius, fratele lui Marcus Antonius. Cumnatul ei, om mediocru, obținuse câteva succese asupra unor neînsemnate populații alpine şi pretindea pentru aceasta onorurile triumfului. Atât timp cât Fulvia s-a opus acordării acestor distincții, nimeni nu a îndrăznit să se împotrivească voinței ei de fier. Numai în urma unor îndelungate insistențe ale lui Lucius, Fulvia consimți să i se acorde triumful cumnatului său. „În realitate – notează Dio Cassius (XLVIII, 4) – Fulvia a fost aceea care a primit onorurile triumfului”. Festivitățile s-au programat pentru prima zi a anului 41 î.e.n., au fost prezidate de ea şi organizate în aşa fel, încât toate atențiile erau îndreptate spre ea. Lucius, îmbrăcat în toga albă cerută de ceremonial, a trecut aproape neobservat în carul său de triumf, în timp ce Fulvia aşezată pe scaunul prezidențial primea defilarea cortegiului şi toate onorurile din partea poporului şi a senatului.

La Philippi, în Macedonia, Oştile celor doi triumviri au înfrânt pe ale republicanilor, Brutus şi Cassius. După victorie, s-a hotărât ca

Octavianus să revină în Italia, pentru a împroprietări pe veterani, iar Antonius să plece în Orient, ca să strângă banii necesari plății armatei cu care obținuseră victoria. În răsărit, scăpând de sub controlul Fulviei, Antonius a alunecat în brațele Cleopatrei, pe când în Italia, Octavianus, căutând să-şi exercite autoritatea sa de triumvir, s-a ciocnit de pretențiile soacrei şi ale unchiului, consulul Lucius Antonius. La început conlucraseră în armonie, dar, când Fulvia şi-a dat seama de popularitatea pe care, în detrimentul lui Antonius, şi-o câştigase ginerele printre ostaşi, datorita împroprietăririi veteranilor, ei s-au certat. La îndemnul lui Manius, care comanda Oştile lui M. Antonius din Italia, Fulvia încercase să amâne împroprietăririle până la înapoierea celui din Orient. De aceea, câțiva soldați plătiți: „aducând pe Fulvia şi pe copiii lui Antonius în fața armatei implorau, într-un chip respingător, să nu îngăduie ca Antonius să fie lipsit de gloria şi recunoştința pe care o merită, în urma serviciilor aduse de el armatei” (Appian, V, 14). Veteranii care serviseră în armatele celor doi triumviri erau însă alături de Octavianus, ca viitori beneficiari ai împroprietăririlor. Ei detestau pe Lucius şi pe Fulvia, fiindcă se opuneau intereselor lor. Cei doi căutau să facă şi ei colonii militare, dar fără succes.

Pe de altă parte, Octavianus era şi el supărat: triumvirul nu primise de la soacră şi unchi

legiunile italice promise lui de către colegul său, Antonius.

În urma acestor diferende, Octavian hotărî să nu mai aibă legături de rudenie cu o soacră atât de trufaşă, mai ales că, deocamdată, el nu era în dezacord cu Marcus Antonius, socrul său vitreg.

Micuța Clodia îi fu expediată mamei. Octavianus „întări prin jurământ că ea era încă fecioară, deşi nu-i păsa câtuşi de puțin, dacă repudiata, după ce stătuse atât timp în casa sa, mai era sau nu virgină” (Dio Cassius, XLVIII, 5). După această umilință, sub pretext că apără interesele lui Antonius, Lucius şi Fulvia încercară să pună mâna pe frânele guvernării. Cu multă abilitate, Octavianus, ca să nu-şi ridice şi pe Antonius împotrivă-i, acuză pe cei doi că acționează contrar dorinței celui plecat în Orient şi că tulbură pacea.

Pentru a găsi pământ, Octavianus expropriase multe teritorii urbane şi particulare şi-şi crease antipatia a numeroşi foşti proprietari care se agitau. Fulvia şi Lucius îşi schimbară tactica de luptă împotriva lui Octavianus, căutând să se folosească de această masă de nemulțumiți. Îi luară pe expropriați sub protecția lor, alcătuiră un fel de „ligă” şi îi amăgeau că vor fi sprijiniți de Antonius. Populația Romei mai era nemulțumită şi din cauza foametei. Transporturile de cereale erau interceptate de flota lui Sextus Pompeius, fiul lui Pompeius Magnus, ajuns stăpânul Siciliei şi al mărilor. Foametea, sili pe soldații lui Octavian din

Placentia să se revolte. Aceasta îi încurajă pe Lucius Antonius, pe Fulvia şi pe Manius să cheme la arme pe expropriați şi pe soldații din garnizoanele italice rămase credincioase lui Marcus Antonius. Şi astfel s-a ajuns la „războiul perugin”, denumit aşa după localitatea Perusia (Peruggia), teatrul principal al acestor lupte.

Appian (V, 20) arată că Fulvia îl acuza, la început, pe Lucius Antonius „de a fi provocat un război într-un moment cu totul nepotrivit. Manius însă i-a schimbat într-un mod abil părerile în această privință, arătându-i că atât timp cât Italia va fi liniştită, Antonius va rămâne lângă Cleopatra, iar dacă țara va fi tulburată de război, el se va întoarce în grabă. Atunci Fulvia a început să-l încurajeze pe Lucius în neînțelegerea cu Octavianus. Plecând acesta din urmă pentru a stabili alte colonii, ea trimite pe urmele lui pe fiii lui Antonius însoțiți de Lucius, ca nu cumva Octavianus, prin apariția sa în fața armatei, să câştige mai multă simpatie decât Antonius”.

Ostilitățile le-a deschis chiar Fulvia, prin ocuparea oraşului Praeneste (Palestrina), sub motiv că aici îşi poate pune copiii în siguranță. Acolo delibera cu grupul de senatori şi cavaleri din suita sa, punând la cale toate treburile publice şi trimițând ordine peste tot, Lucius fiind doar auxiliarul ei. Despre marile ei veleități de comandant, la Praeneste, ne vorbesc mulți istorici antici. „Să nu ne mirăm de aceasta – notează Dio

Cassius (XLVIII, 10) – căci atunci ea se încinsese cu sabia, dădea cuvântul de ordine soldaților şi adesea le ținea discursuri, în aşa fel, încât în această privință se lua la întrecere cu Octavianus”. Comportarea de comandant a Fulviei l-a determinat pe cumnatul său, Lucius, să afirme: „am ştiut că Fulvia nutreşte sentimente monarhice” (Appian, V, 54).

Dar majoritatea veteranilor italici, interesați în realizarea şi consolidarea împroprietăririlor, nu au urmat-o pe Fulvia, care împreună cu Lucius, s-a întărit în cetatea Perusia.

Asediul Perusiei s-a încheiat în februarie 40 î.e.n., când răzvrătiții au capitulat. Ura asediatorilor conduşi de Octavianus se constată şi din insultele scrise pe proiectilele lor de plumb aruncate în cetate, prin care Fulvia este batjocorită într-un mod trivial. Căderea cetății a micşorat marile ambiții ale Fulviei. Octavianus s-a arătat mărinimos numai față de ea şi de Lucius, lăsându-i să plece nestingheriți spre Orient, la Marcus Antonius. Comportarea triumvirului se explică prin dorința sa de a nu ajunge la un conflict direct cu colegul său din răsărit. Învingătorul a lăsat-o să plece împreună cu suita sa din Perusia, pentru ca, de la Puteoli, Fulvia şi copiii săi să ajungă la Brundisium, matroana fiind condusă de o gardă de onoare formată din 3 000 de călăreți. Din port ea porni cu cinci corăbii pentru a-şi întâlni soțul în Asia Mică. Pe când se

afla în Fenicia, Antonius a primit o scrisoare de la Fulvia, „plină de jale”, ceea ce l-a determinat să plece spre Italia cu 200 de corăbii. Voia astfel „să se trezească din somnul plăcerilor şi al inactivității şi să-şi alunge din cap aburii vinului” (Plutarh).

De la fugarii întâlniți în Grecia, el a aflat că pricina războiului perugin fusese Fulvia, „care din fire, neastâmpărată şi îndrăzneață, nădăjduia să-l smulgă pe Antonius de la Cleopatra, dacă se va produce o schimbare în Italia” (Plutarh, *Antonius*, 30). El îşi mai dădu seama că autorul moral al războiului fusese intrigantul Manius şi că în Italia îi scăzuse prestigiul de care se bucura printre veterani şi în mijlocul populației de jos. (Mai târziu, Antonius îl va pedepsi cu moartea pe Manius pentru faptul de a o fi întărâtat pe Fulvia). Dimpotrivă, Octavianus se arătase mărinimos şi conciliant.

În loc să pornească un război împotriva colegului său, Antonius trimise scrisori pline de reproşuri celor trei vinovați apoi sosi şi el la Atena pentru a-i întâlni.

Revederea dintre cei doi soți nu a fost de loc plăcută. Ea s-a încheiat repede cu învinuiri reciproce şi certuri violente, din cauza Cleopatrei şi a războiului perugin. Mânioasă, Fulvia s-a retras la Sicyone, unde, „supărată din pricina urii pe care i-o arătase Antonius, s-a îmbolnăvit şi şi-a agravat boala din cauza relei dispoziții, căci Antonius n-a vizitat-o de loc în timpul bolii, aşa

încât el este cauza morții sale” (Appian, V, 52).

În timp ce Fulvia îşi dădea obştescul sfârşit pe țărmurile golfului Corint (la mijlocul anului 40 î.e.n.), în Italia se profila un nou război între Octavianus şi Antonius, pe care, de fapt, nimeni nu-l dorea. „Orice s-ar spune – afirmă Dio Cassius (XLVIII, 28) – la vestea morții ei, armele au fost depuse de ambele părți, fie că realmente Fulvia fusese cauza principală a războiului dintre ei, fie ca aceştia au găsit în moartea ei un pretext de a-şi ascunde teama ce şi-o inspirau reciproc, în ceea ce priveşte egalitatea forțelor şi speranțelor lor”.

Se ajunse astfel la acordul de la Brundisium, înlesnit de faptul că, pentru triumviri, Fulvia murise la timpul potrivit. „Această moarte părea că va avea în alte privințe urmări avantajoase pentru ambele părți, căci scăpau de o femeie care niciodată nu putea sta liniştită şi care din gelozie față de Cleopatra provocase un război atât de greu. Cu toate acestea, Antonius a suportat cu greu întâmplarea, pentru că se socotea şi el vinovat într-o oarecare măsură” (Appian, V, 59).

Dispariția „femeii fatale” l-a determinat pe Cocceius Nerva, în timpul tratativelor de la Brundisium, să găsească țapul ispăşitor al tuturor relelor în defuncta Fulvia. „Acum când Fulvia nu mai există – spunea el – nu vă mai rămâne vouă (triumvirilor), nimic altceva, decât să vă comunicați în mod deschis chestiunile asupra cărora vă bănuiți unul pe altul” (Appian, v, 52).

Toți condamnau amestecul nefericit al Fulviei în viața politică a republicii şi, în scurt timp, fu detestată, apoi dată uitării. Doar Shakespeare, în vremurile mai noi, în marea sa tragedie *Antonius* şi *Cleopatra,* i-a acordat Fulviei mai multă simpatie decât paginile istoricilor moderni. Doliul lui Antonius pentru o soție ce ştiuse „să-i bată din picior” n-a ținut mai mult de trei luni. Din motive politice, el se căsători cu Octavia, sora lui Octavianus, uitând provizoriu pe Cleopatra, dar definitiv pe Fulvia.

Portretul fizic al Fulviei ne este imperfect cunoscut din monedele vremii. Imediat după căsătoria sa cu Marcus Antonius, autoritara matroană dispunea ca monetăriile din Roma şi din provincii să-i reproducă portretul pe reversul pieselor de argint, de aur şi de bronz. Pe baza acestor modeste efigii monetare, specialiştii au încercat să-i identifice chipul în unele capete de marmură rămase anonime şi păstrate la Roma sau Copenhaga.

Pe monede, Fulvia prezintă o față plină, frunte joasă şi bombată, nas acvilin, maxilare dezvoltate, o pieptănătură specifică epocii sale: cu cărare şi cosiță, moț pe creştet şi cu un coc la ceafă.

Numele Fulviei este cunoscut azi doar prin nesăbuita sa faptă de a fi înțepat limba lui Cicero. Amestecul în viața politică şi energia ei tiranică față de cei trei soți şi față de alți comandanți de seamă ai vremii sale sunt lăsate în umbră. De la

moartea ei vor trece două secole şi jumătate, până ce Roma va mai vedea femei aidoma Fulviei: acestea au fost împărătesele siriene.

CLEOPATRA a VII-a

Dramatica luptă a unei regine pentru a-şi salva coroana

După aproape trei veacuri de stăpânire în milenarul stat egiptean, dinastia elenistică a Lagizilor arăta vădite semne de degenerare: nesfârşit lanț de crime, viață destrăbălată, lupte meschine pentru tron. Epuizarea fizică şi morală a urmaşilor lui Ptolemeu I, fondatorul dinastiei, era o urmare şi a căsătoriilor dintre frați. Egiptul lagid intrase, treptat, sub tutela economică şi militară a Romei, bucuroasă a exploata Valea Nilului, de unde lungi coloane de corăbii duceau grâu înfometatei plebe de pe malurile Tibrului. Statul era condus de o pătură despotică, alcătuită din vechi elemente macedonene şi greceşti, sprijinite de o armată mercenară – instrument de opresiune a milioanelor de felahi, cultivatorii milenari ai fertilului pământ egiptean. Monopolul asupra vânzării produselor meşteşugăreşti şi asupra comerțului exterior făcea să crească anual veniturile vistieriei regale. De la Coloanele lui Hercule (Gibraltarul) şi până la gurile Indului, prin Marea Roşie, corăbiile egiptene dispuneau de comptoare pentru depozitarea şi încărcarea

diferitelor mărfuri. Sub domnia lui Ptolemeu al XII-lea Auletes, tatăl Cleopatrei, venitul tezaurului regal se ridica anual la 12500 de talanți. Centrul acestei intense vieți economice rămăsese tot orașul Alexandria, dotat cu un minunat port și luminat de renumitul far. După ce fusese ctitorită ca plan în formă de hlamidă macedoneană de către însuși Alexandru Macedon, marea capitală crescuse treptat sub Ptolemei și fusese împodobită cu multe construcții publice de tip grecesc.

Multiplele funcții economice făcuseră din Alexandria și delta. Nilului o regiune cosmopolită, dominată de cultura grecească.

Caracterul străvechi al culturii egiptene se păstrase aproape intact în Egiptul de Sus, unde legile și decretele erau redactate în cele două limbi: greaca și egipteana. Orașul capitală cuprindea mari cartiere locuite separat de indigeni, greci, evrei, sirieni etc., o populație eterogenă ce atinsese cifra de o jumătate milion locuitori. Numeroasa sărăcime din aceste cartiere, apăsată de impozite și lipsită de drepturi, aștepta totdeauna, cu interes „răsturnările" de la palat, sperând în libertățile oferite de noii suverani.

Ultimul reprezentant al secularei dinastii lagide, Cleopatra a VII-a, s-a născut la Alexandria, în anul 69 î.e.n., ca fiică a regelui Ptolomeu al XII-lea, poreclit Auletes („Flautistul") și *Notbos* („Bastardul"), dar purtând ca nume oficial pe acela de *Neos Dionysos* („Noul Dionysos"). El a avut o

domnie nestabilă între anii 80–51 î.e.n. Nu ştim precis cine a fost mama Cleopatrei; se bănuieşte a fi Cleopatra a V-a Tryphaina a II-a, sora şi soția lui Auletes, decedată în anul naşterii Cleopatrei. În asemenea caz, faimoasa regină s-ar fi născut şi ea dintr-o uniune consanguină. Este ştiut de asemenea că amintitul rege avusese mai multe regine şi numeroase concubine, lăsând la moartea sa cinci-şase fete şi băieți.

În atmosfera desfrânată a palatului din Alexandria a crescut şi Cleopatra. Copilăria şi tinerețea ei au fost destul de furtunoase, din cauza nepopularității tatălui său, alungat în anul 58 î.e.n. Şi reînscăunat peste trei ani de către romani. Această fetiță precoce a avut totuşi răgazul, în aceşti ani furtunoşi, să-şi însuşească o temeinică cultură, între care şi învățarea a cel puțin opt limbi importante, ca greaca, latina, vechea egipteană, ebraica, araba, siriana, persana etc. Cunoaşterea perfectă a limbii supuşilor săi – egipteana – îi mărea popularitatea printre felahi. În absența lui Auletes, tronul fusese ocupat, rând pe rând, de fiicele sale mai vârstnice, Cleopatra a VI-a Tryphaina a III-a şi Berenice a IV-a. Ele au reținut la Alexandria pe sora lor mai mică, Cleopatra a VII-a. Primind o mare sumă de bani de la cel detronat, Aulus Gabinius, guvernatorul provinciei Siria, trimisese trupele sale în Valea Nilului, sub comanda ofițerului Marcus Antonius. Cu această ocazie, tânărul comandant roman văzu în palatul

Lagizilor, pentru prima dată, pe Cleopatra, pe atunci o fetiță atrăgătoare, în vârstă de 14 ani. Distincția şi frumusețea acestei copile lăsară o puternică impresie asupra lui Marcus Antonius, omul care iubea atât de mult vinul şi femeile.

Ptolemeu al XII-lea Auletes a murit în mai-iunie 51 î.e.n. Prin testament hotărâse ca să-i urmeze la tron fiica sa, Cleopatra a VII-a, acum în vârstă de 18 ani, asociata cu fratele ei, Ptolemeu al XIII-lea, în vârstă de 10 ani. După obiceiul egiptean, cei doi se căsătoriră şi primiră fiecare denumirea de *Philopator* („iubitor de tată”). Deoarece, noul rege era minor, se institui o regență din trei persoane: ambițiosul eunuc Potheinos, Theodotos din Chios (dascălul de retorică al regelui) şi egipteanul Ahillas. De fapt, conducerea regenței se afla numai în mâna lui Potheinos. Acesta a fost omul cu care tânăra regină a intrat de îndată în conflict, în ceea ce priveşte conducerea treburilor. Inteligenta şi abila Cleopatra nu înțelegea să aibă un tutore la o vârstă când se credea capabilă să guverneze de una singură, purtând pe cap ca şi Hatşepsut cele două coroane ale faraonilor. Domnia sa va dura 22 de ani, desfăşurată într-o perioadă de decadență a statului egiptean, ce se izbea de pretențiile Romei. Cetatea celor şapte coline se hotărâse să anexeze Egiptul, urmărind ca, prin inelul de cuceriri din jurul Mediteranei, să realizeze faimoasa *mare nostrum.*

Primul act politic al reginei față de Roma, a fost

arestarea şi predarea ucigaşilor celor doi fii ai lui Bibulus, proconsulul Siriei, refugiați în Egipt.

Pentru Egipt şi Cleopatra, războiul civil dintre Cezar şi Pompei a constituit o grea dilemă în ceea ce priveşte orientarea politicii de neutralitate sau de ataşare, la o partidă sau alta. Era firesc ca Valea Nilului să cadă în orbita lui Pompeius Magnus, ajuns stăpân al Orientului, după fuga sa pripită din fața lui Cezar. Tocmai în aceşti ani (49–48 î.e.n.), mândra regină urmărea să-şi consolideze suveranitatea față de copilul-rege şi față de regență. De aceea ea a căutat să-i piardă pe toți spre a evita o diarhie, dar un intrigant ca Potheinos nu era uşor de înlăturat. Tutorele se străduia şi el să o îndepărteze pe regină. Apărură astfel două partide rivale, partizanii reginei, pe de o parte, şi ai lui Ptolemeu al XIII-lea cu Potheinos, pe de altă parte, care se foloseau de rivalitățile dintre miniştri şi înalții ofițeri de la palat. Cleopatra era acuzată că intenționează să introducă o guvernare personală şi tiranică, pentru care apela în ascuns şi la sprijinul romanilor. Regele şi Potheinos reuşiră chiar să răscoale poporul din Alexandria împotriva reginei. Dar tocmai în acel moment, debarca în port o misiune militară pompeiană, condusă de către Cn. Pompeius, fiul cel mare al lui Pompeius Magnus (anul 49 î.e.n.). Alexandrinii se cumințiră pe dată de teama săbiilor romane. Tânărul Pompei obținu imediat de la Cleopatra o încărcătură de 60 de

corăbii cu cereale, trimisă în portul Dyrrachium (Durazzo) pentru asigurarea subzistenței armatei părintelui său. În scurta lui şedere la Alexandria Cn. Pompeius-fiul a fost şi primul amant al Cleopatrei, dintre ofițerii romani.

Prevăzătoarea regină şi-a dat seama, după plecarea romanilor că situația ei în capitală devenea iarăşi nesigură. Camarila alcătuită de Potheinos, cu sprijinul aristocrației capitalei, o acuza, în continuare, de tendința spre o putere despotică. Alături de monedele bătute cu efigia comună a celor doi frați-regi, Cleopatra scoase şi o serie de piese personale, pe care era reprezentat numai bustul şi numele ei. Pentru toți, această emisiune monetară apărea ca o mare îndrăzneală: până aci, niciuna dintre reginele lagide nu se bucurase, în timpul vieții, de aşa ceva. Era un motiv şi mai puternic ca duşmanii săi să provoace o nouă insurecție, pe care regina o evită prin fuga sa din Alexandria.

Fugara nu înțelegea totuşi să renunțe la cele două coroane ale Egiptului, pe care le purtase deja trei ani. În curând Alexandria alarmată avea sa afle că regina se apropia pe la Pelusium de capitală, cu o armată mercenară recrutată din Arabia şi Peninsula Sinai. Războiul civil dintre ea şi fratele său părea iminent, când înfrângerea lui Pompeius la Pharsalos şi fuga acestuia în Egipt aveau să dea un alt curs evenimentelor din Delta Nilului.

Despre o frumusețe excepțională a Cleopatrei nu poate fi vorba. Apărea însă ca o femeie foarte agreabilă, spirituală, inteligenta, seducătoare şi isteață ca o bună artista, care, plină de sine, ştia să subjuge bărbații. Relativ la fizicul ei, Plutarh (Antonius 27) scria: „Frumusețea ei, în sine, nu era dintre cele mai ispititoare, aşa încât să înmărmurească pe cei care o priveau, dar, în relațiile cu oamenii, ea dispunea de un laț care nu dădea greş, iar elocvența ei, îmbinată cu frumusețea şi cu spiritul de înțelegere de care dădea dovadă în convorbire, şi felul ei de a se comporta cu oamenii lăsau un fior în sufletul celui pe care îl avea în față. Avea şi un farmec cu totul deosebit în glas. Iar limbile, ca o liră cu multe coarde, le folosea cu uşurință, trecând de la o vorbire la alta şi numai cu puțini străini se înțelegea prin interpret; celor mai mulți le dădea ea însăşi direct răspunsurile: etiopienilor, troglodiților, evreilor, arabilor, sirienilor, mezilor, parților! Se zice că mai ştia şi alte limbi, deşi regii de dinaintea ei nu cunoşteau nici egipteana şi unii uitaseră chiar macedoneana”. Afirmația lui Dio Cassius, cum că această „sirenă a Nilului” ar fi fost „cea mai frumoasă dintre toate reginele” este deci exagerată. În antichitate şi în timpurile moderne s-a vorbit mult despre nasul Cleopatrei – lung, proeminent şi puțin acvilin, aspect ce o dezavantaja. Astfel ne apare acest nas voluminos şi pe unele monede emise de Cleopatra, nu însă şi

în sculptura litică, unde portretul reginei a fost idealizat. Mărimea nasului Cleopatrei arată o moştenire a numeroaselor căsătorii ale Lagizilor cu Seleucizii. Pascal spunea că dacă nasul Cleopatrei ar fi fost mai mare, alta ar fi fost soarta lumii!

De mică, ea şi-a asimilat o vastă şi variată cultură în domeniul literaturii, artei, ştiințelor şi filologiei, folosindu-se pentru aceasta de tezaurul livresc acumulat în faimoasa bibliotecă a Museionului. Dragostea pentru cultură, inteligența, energia sa şi dorința de a domina le moştenise de la înaintaşele sale din dinastia lagidă, în special de la străbuna sa Arsinoe a II-a Filadelfica. De la aceleaşi înaintaşe păstrase şi natura senzuală, abilă armă feminină, completată cu strălucitoarele sale toalete, toate – mijloace rafinate de a-i seduce pe bărbați. Cleopatra nu se îndrăgostea uşor de primul venit, aşa cum este prezentată de producțiile literar-artistice ale vremurilor noastre, impresionate probabil de mediul profund pervers al curții de la Alexandria, unde, după Plutarh şi alți istorici vechi, nu puteai întâlni femei virtuoase. În numeroase cazuri, „sirena Nilului” simula dezlănțuirea sentimentelor sale de dragoste, acordându-le deliberat, când socotea că era necesar, totdeauna cu măsura şi chibzuiala unei femei raționale care urmărea, în acelaşi timp, şi un anumit țel. Plinius cel Bătrân a denumit-o cu prea multă uşurință „regina

curtezanelor”, pe când unii contemporani ai ei, ca de pildă numeroşi poeți, arată mai multă înțelegere față de Cleopatra. De-a lungul veacurilor i s-a creat, în chip fals, faima de femeie ce şi-ar fi vândut grațiile sale feminine în schimbul unor avantaje politice. Nu s-a avut în vedere nici faptul că în fața ei au stat doi dintre cei mai uşuratici bărbați cunoscuți în lumea antică: Cezar şi Marcus Antonius. Idila sa cu tânărul Pompei se petrecuse într-o vreme când ea era o tânără fără experiență. Întâlnirea sa cu Cezar şi Antonius avea loc însă la vârsta când femeile sunt în floarea frumuseței, inteligenței şi a unei îndelungate experiențe cu vicisitudinile vieții; când ştiu, după cum spunea Plato „să împartă linguşirea nu în patru, ci în mai multe părți” (Plutarh, *Antonius,* 28).

În ajunul încleştării oştilor Cleopatrei cu ale fratelui său, la Pelusium, sosi în acel loc, cu o corabie, nefericitul înfrânt de la Pharsalos. Vasul ancoră în zona ocupată de trupele tânărului rege. Pe plaja de la Pelusium, Pompeius Magnus fu asasinat în urma sfatului dat copilului-rege de către Potheinos, Achillas şi Theodotos, cei ce formau triumviratul camarilei. La trei zile după odiosul asasinat a debarcat şi Cezar la Alexandria, unde ocupă, cu puținii săi soldați, punctele strategice importante ale oraşului. Se instală apoi în palatul Ptolemeilor, pretinse o mare sumă de bani şi invită pe cei doi rivali în fața arbitrajului

său. Fratele şi sora trebuiau să-şi licențieze trupele şi apoi să vină în capitală. Prin asemenea măsuri, Cezar aplica vechea politică romană de a interveni în viesparul certurilor interne ale statelor din Orient, în folosul Romei, acum, şi în folosul său personal. În acelaşi timp, dictatorul se considera executor al testamentului lui Ptolemeu Auletes, care cerea ca poporul roman să-i asigure îndeplinirea dispozițiilor sale, în primul rând, domnia comună a lui Ptolemeu al XIII-lea şi a Cleopatrei. Motivul principal ce-l determina pe Cezar să restabilească *statu-quo*-ul politic în Egipt, era însă altul. El pretindea plata imediată a sumei de şaptesprezece milioane cinci sute mii sesterți, datorie pe care trebuiau să o onoreze moştenitorii lui Auletes pentru tatăl lor. Erau banii promişi lui Cezar şi Pompei de către defunctul rege, în anul 58 î.e.n., prețul de atunci al recăpătării coroanei, cu ajutorul celor doi generali romani. Pretențiile lui Cezar nu fură de loc domolite de către vicleanul Potheinos ce-i prezentă capul lui Pompei. Eunucul căuta să tergiverseze lucrurile, arătând că tezaurul lagid era gol. Spera că Cezar va pleca în curând din Alexandria chemat de numeroasele evenimente grave ce se desfăşurau la Roma şi în Asia Mică. Apoi îndrăznețul regent a început a-i obiecta lui Cezar că arbitrajul propus înseamnă o imixtiune ilegală a unui străin în treburile politice egiptene, că prezența fasciilor romane în palatul Ptolemeilor jignea demnitatea regală egipteană, că

poporul alexandrin este gata să se răscoale, nemulțumit de insolența celor patru mii de soldați romani cantonați în oraş etc.

Dictatorul ştia însă să bată din picior şi eunucul trebui să-i îndeplinească ordinele, dar acela le transmisese deformat. Comunică Cleopatrei dispoziția lui Cezar de a-şi licența armata şi de a se prezenta la Alexandria. Concomitent sfătui pe rege să nu-şi dizolve tabăra, ci numai să vină în capitală pentru a trata cu proconsulul roman. Înaltele dispoziții date de Cezar se îndeplniră în defavoarea Cleopatrei, rămasă fără apărare şi în imposibilitate de a pătrunde în capitală; acum o simplă fugară, regina era urmărită peste tot de oamenii lui Potheinos. La Alexandria, Ptolemeu cu miniştrii săi căutau să-l convingă pe Cezar asupra inutilității convocării Cleopatrei, maşinații ce nu-l induseră în eroare pe proconsul. Ei întrezăreau puterea de seducție a Cleopatrei asupra marelui căpitan, pe care Roma îl numea şi „bărbatul tuturor femeilor”. De aceea căutau să folosească toate mijloacele de a împiedica o întrevedere între cei doi. Prin oamenii săi, Cezar invită direct şi în două rânduri pe regină să vină la Alexandria. Dar cum putea să pătrundă ea până la palat? Gărzile lui Potheinos controlau toate intrările în oraş; navele regale supravegheau toate împrejurimile portului; în capitală, spionii regenților mişunau pe toate străzile, iar în jurul palatului, unde acum Cezar se găsea ca „oaspete al regelui” se instalase

o straşnică pază. La Cezar, ea nu putea ajunge întovărăşită de ceremonialul demn pentru o mare regină, ci numai deghizată, spre a nu fi recunoscută şi ucisă pe loc. Poetul Lucanus, istoricul Dio Cassius şi Plutarh ne relatează cu lux de amănunte stratagema folosită de ingenioasa femeie, ca să ajungă sănătoasă la picioarele dictatorului, fără a fi văzută de cineva:

„Cleopatra, luându-şi însoțitor numai pe Apollodor din Sicilia – scrie Plutarh *(Cezar,* 49) – şi îmbarcându-se pe o mică corabie, la căderea nopții a început să se apropie de palatul regal. Neputând să treacă nevăzută, în acest chip, s-a învăluit într-o piele de acoperit lectica, căutând să țină trupul cât mai alungit, iar Apollodor, legând-o ca pe un balot cu o curea, a dus-o chiar la uşa lui Cezar”.

Misteriosul balot strâns puternic în curele conținea, în realitate, un mare şi frumos covor oriental, pe care negustorul Apollodor se grăbea să-l ofere ca dar proconsulului roman, fapt ce a indus în eroare gărzile lui Potheinos. În fața lui Cezar, covorul fu desfăcut spre a se arăta măiestria prețiosului obiect. Dar, din mijlocul lui, întocmai ca Venus din spuma mării, apăru trupul mlădios al Cleopatrei, spre uimirea întregii asistențe. Cel mai încântat rămase afemeiatul beneficiar al darului. Ştirea apariției Cleopatrei la palat, ajunsă acum sub protecția lui Cezar, se răspândi cu repeziciune printre demnitarii

egipteni, în armata lui Ptolemeu şi în mijlocul populației alexandrine, incitată la răscoală de către Potheinos.

Prima întrevedere dintre Cezar şi Cleopatra se prelungi până în zorii zilei, când Ptolemeu fu invitat în sala tronului, ca să se împace cu sora-regină. „Într-o noapte – scrie Dio Cassius (XLII, 35) – Cezar se transformă în avocatul aceleia despre care se crezuse până atunci că-şi va găsi în persoana proconsulului un judecător”. Marele comandant roman, în vârstă de 52 de ani, fusese captivat, într-o noapte, de glasul fermecător al unei tinere de 21 de ani.

Cel mai indignat rămase Ptolemeu, când, a doua zi, la palat se trezi față în față cu marea sa rivală. Nebun de mânie, aruncă diadema regală la picioarele lui Cezar şi, strigând „trădare, trădare, toată lumea la arme”, ieşi vijelios din palat. Regele reuşi să împingă mulțimea asupra palatului, unde Cezar şi Cleopatra se găseau izolați de grosul gărzilor romane. Proconsulul se urcă pe o terasă a clădirii şi de acolo vorbi alexandrinilor, pe care-i calmă, promițându-le că va îndeplini toate cererile lor. În acelaşi timp, el îşi concentră la palat toate gărzile împrăştiate în oraş şi reuşi a-l reține ca ostatic, lângă el, pe Ptolemeu. Ştafetele lui Cezar porneau de asemenea, în grabă, spre Asia Mică, ca să aducă în Egipt întărituri de acolo, deoarece… „cunoştea bine acest popor perfid, care întotdeauna gândea într-un fel şi se manifesta

într-altul” (Cezar, *Răzb. Alexandr.,* 24).

A doua zi, poporul alexandrin fu convocat la o mare adunare, într-o piață, unde, escortat de lictori şi de o puternică gardă, proconsulul roman apăru însoțit de Ptolemeu şi de Cleopatra. Dictatorul citi cu voce puternică testamentul lui Ptolemeu Auletes, apoi declară solemn că, în numele poporului roman, respectă hotărârea defunctului rege, ca cei doi să domnească împreună, iar frații lor mai mici să devină suverani în insula Cipru, o insulă oferită lor, ca dar, din partea sa. Argumentarea lui Cezar convinse şi linişti pe locuitori. Reconcilierea şi domnia comună a fiilor lui Auletes nu putea fi însă durabilă din cauza camarilei.

Din umbră, Potheinos acționa pentru a destrăma aceste aranjamente ale lui Cezar şi pentru a ridica împotriva romanilor populația veşnic agitată a marelui oraş. El răspândi printre alexandrini ştiri false: că cei doi regi se găseau prizonieri la palat, că Egiptul devenise o provincie romană, că regina-amantă va ajunge singurul conducător al țării, că Cezar a trimis după noi forțe de sprijin etc. Etc. Mai înainte ca legiunile lui Cezar să sosească la Alexandria, din ordinul lui Potheinos, armata lui Ptolemeu, cartiruită la Pelusium şi comandată acolo de către Ahillas, încercui capitala şi blocă pe romani.

Cea mai grea lovitură pentru Cezar a fost evadarea de la palat a surorii Cleopatrei, Arsinoe

a IV-a, care, cu ajutorul eunucului Ganymedes, se proclamă regină, în locul fraților ținuți ostatici. Noua schimbare de domnie fu aclamată de popor şi de armata lui Ahillas, în număr de peste douăzeci de mii de luptători. În curând, comandamentul fu preluat de Ganymedes, înlocuind pe Ahillas. Astfel s-a deschis faimosul *război alexandrin*, denumit şi *războiul Cleopatrei.* Un puternic comandant roman – se spunea –, îndrăgostit prosteşte de o vicleană şi tânără regină, s-a trezit angajat într-o bătălie periculoasă, care-l putea costa chiar viața.

Blocat în cartierul palatelor de pe peninsula Bruchium, cu cei patru mii de soldați romani, Cezar fu asediat continuu de ostaşii lui Ganymedes şi de populația alexandrină. Ca flota romană să nu cadă în mâna duşmanilor, ce dominau întregul port, se dădu ordin a fi incendiată. Focul se extinse însă asupra caselor şi edificiilor publice de pe chei, distrugând arsenalul, depozitele de cereale şi faimoasa bibliotecă a Museionului, fundată de primii Ptolemei. Fortificați după baricade, legionarii respinseră peste douăzeci de asalturi egiptene, apoi se înstăpâniră în insula Faros, cheia de control a marelui port.

Este sigur că în aceste momente grele, Cleopatra l-a încurajat pe Cezar cu mângâieri şi cu îndemnul glasului său zeiesc.

Dându-şi seama că pozițiile deținute de Cezar nu

erau uşor de cucerit, alexandrinii îi făcură propuneri de încetare a ostilităților, în cazul că tânărul Ptolemeu va fi pus în libertate. Deşi cunoştea necredința acestor orăşeni, comandantul roman acceptă oferta. Dar abia scăpat din captivitate, regele se aşeză în fruntea armatelor (înlăturând pe Arsinoe şi Ganymedes) şi reorganiză asediul cu mai multă vigoare. Norocul lui Cezar a fost sosirea legiunii a 37-a, apoi a unui ajutor din Siria, comandat de Mithridate, regele Pergamului. Atunci Cezar luă inițiativa, rupse blocada şi făcu joncțiunea cu trupele lui Mithridate. Acuzat de trădare, Potheinos fu executat, după ce căzuse în mâinile lui Cezar. Cleopatra respiră uşurată după dispariția celui mai înverşunat inamic al său, inspiratorul tuturor relelor pe lângă minorul rege şi în sânul camarilei.

În primăvara anului 47 î.e.n., comandând toate forțele, Cezar dădu o mare bătălie cu egiptenii; îi înfrânse şi fugări pe rege, care se înecă în Nil. După această victorie, Cezar reintră triumfător în Alexandria, a cărei turbulentă populație, de teama sabiei romane, îl primi cu aclamații. Astfel luă sfârşit războiul pentru Cleopatra, în urma căruia Cezar ar fi putut transforma cu uşurință Egiptul în provincie romană, dacă la mijloc nu ar fi fost pasiunea sa pentru regină. Fidel testamentului lui Ptolemeu Auletes, proconsulul proclamă şi acum, solemn, pe Cleopatra ca regină a Egiptului şi o căsători cu cel de-ai doilea frate al său, Ptolemeu

al XIV-lea Neoteros, în vârstă de numai 11 ani! Noua uniune consangvină rămânea tot iluzorie, dată fiind vârsta acestui copil ce nu putea fi nici soț şi nici rege adevărat. În realitate, Cleopatra domnea în calitate de „metresă” a lui Cezar.

Cele 18 luni cât ținuse războiul alexandrin, închis în palat, Cezar stătuse zi şi noapte alături de regină, într-o captivitate plăcută, şi fusese înlănțuit sufleteşte de egipteană. Deşi la Roma şi peste tot era solicitat de numeroase probleme de stat, inima sa nu se putea hotărî atât de uşor să părăsească Egiptul. Proconsulul îşi prelungi şederea cu încă două luni, fiind mereu alături de Cleopatra. La Roma (unde nu scrisese de un an) se produseseră mişcări cu caracter politic; în Asia Mică, Farnace, fiul lui Mithridate se răsculase contra Republicii; în Africa pompeianii alcătuiseră o nouă armată; în Spania se grupaseră noi forțe anticezariene. Dar toate aceste pericole erau uitate de Cezar, fericit în brațele Cleopatrei.

Cei doi îndrăgostiți îşi petrecură „luna de miere” într-o călătorie de plăcere, organizată pe Nil, în sus, şi prelungită până la granița etiopiană. Din ordinul Cleopatrei fusese pregătită o corabie specială pentru plutire şi odihnă, aleasă dintre cele mai mari şi cu fundul plat. Nava, construită din cedru şi chiparos, avea aspectul unui palat plutitor, cu o suprafață de o jumătate de stadiu (aprox. 3000 m^2), fiind înaltă de 40 de coți, de la linia de plutire în sus, şi dotată cu câteva etaje

înconjurate de portice, prevăzută cu chioşcuri şi având pânze vopsite cu purpură. În interior cuprindea numeroase încăperi luxos mobilate şi împodobite cu colonade, cu sculpturi în pietre prețioase sau în ivoriu, cu plafoanele şi pereții pictați în culori aurii. Pe punte se găseau pregătite trupe de mimi, de acrobați, de cântăreți şi dansatori, aduse pentru distracția celor doi amanți. Deliciosul voiaj pe lângă cetățile şi monumentele milenare ale faraonilor, răspândite pe malurile Nilului, fu întrerupt de murmurul gărzii legionare, care-i aminti lui Cezar că este roman şi că a sosit timpul să iasă din brațele ispititoarei regine. Interesele Romei nu trebuiau sacrificate pentru iubirea față de o regină nesățioasă.

Părăsind Egiptul, Cezar îi lăsă Cleopatrei o impunătoare gardă, alcătuită din patru legiuni romane, necesară pentru a ține în frâu pe nedisciplinații alexandrini, veşnic ostili reginei. Permanența acestei garnizoane neobişnuit de numeroasă mai avea şi misiunea de a asigura transportul normal al grânelor egiptene spre Roma. De fapt, cantonarea ei la gurile Nilului inaugura o adevărată stăpânire romană.

— Era, prin urmare, vorba de un succes politico-militar – şi nu reprezenta deci un simplu corp de gardă destinat pazei unei amante. Criza politică egipteană se încheiase pentru totdeauna, regalitatea lagidă rămânând doar o păpuşă

romană în Valea Nilului, unde fusese introdusă o cvasianexiune romană. Afectiv, Cleopatra rămăsese ataşată de Cezar, în timp ce iubirea acestuia față de ea s-a estompat treptat, dictatorul fiind absorbit, în ultimii trei ani ai vieții, de rezolvarea unor importante probleme de stat.

La câteva săptămâni după plecarea dictatorului, Cleopatra dădu naştere unui băiat, prilej de mare bucurie pentru Cezar, care pierduse pe Iulia, unicul său copil. Nou-născutul căpătă numele de Ptolemeu al XV-lea Cesarion, expresie a legăturii puternice dintre Cleopatra şi Cezar. Alexandrinii erau la curent cu aceste relații, precum cu intenția pe care o avusese dictatorul de a o transporta pe regină la Roma, în timpul sarcinii. Unii istorici antici şi moderni au căutat să conteste paternitatea ce se atribuia lui Cezar. Obiecțiunile lor nu pot fi reale, deoarece Cezar recunoscuse a fi tatăl copilului prin numele ce i s-a dat, preoții egipteni îi atribuiseră o naştere miraculoasă, ca tuturor faraonilor, iar peste 17 ani, Octavian Augustul s-a grăbit să-l ucidă, socotindu-l un serios rival la domnie.

Părăsind Egiptul şi pe Cleopatra, Cezar se repezi vijelios asupra oştilor lui Farnace pe care-l învinse aşa de repede, încât, putea comunica la Roma cunoscuta frază formată din trei verbe: *veni*, *vidi*, *vici* („am venit, am văzut, am învins”). Trecu apoi cu Oştile în nordul Africii şi zdrobi la Thapsus armata strânsă de Cato cel Tânăr şi de Juba regele

Numidiei.

Mai înainte de a părăsi Africa, el scrise Cleopatrei, invitând-o oficial să vină la Roma. Regina sosi la mijlocul verii anului 46 î.e.n., în momentul când Cezar îşi celebra cele patru mari triumfuri ale sale: împotriva galilor, a egiptenilor, a lui Farnace şi a lui Juba. La toate aceste strălucite festivități, egipteanca a asistat ca invitată de onoare. Nu ştim cu ce fel de sentimente a privit Cleopatra cortegiul captivilor egipteni târâți în cel de-ai doilea triumf, în fruntea cărora mergea sora sa Arsinoe, aceea care în timpul războiului alexandrin se aliase cu duşmanii săi.

Venirea la Roma a tinerei regine era motivată diplomatic, ca fiind necesară pentru semnarea unui tratat de alianță. Dar nimeni nu credea în adevărul acestei explicații. Pe străzile capitalei italice, soldații nu se sfiau să cânte, în gura mare, amorurile lui Cezar cu Cleopatra. La Roma, regina venise cu o strălucită suită de funcționari, curtezani şi ofițeri. Mai adusese cu ea pe minorul frate-soț şi pe Cezarion, copilul ce trebuia prezentat tatălui său nelegitim. Întregul alai egiptean a fost găzduit, timp de doi ani, în magnifica vilă a dictatorului, situată dincolo de Tibru, de fapt un splendid palat înconjurat de vaste grădini. În orele lui de răgaz, Cezar venea acolo să vadă pe egipteană şi pe fiul lor, şi astfel se reluară legăturile lor sentimentale din vremea când se plimbau cu corabia-palat, pe undele

Nilului. Mulți bărbați şi femei de seamă din Roma alcătuiau un fel de suită în jurul Cleopatrei. Adulatorii erau încântați să stea de vorbă pe aleile minunatei vile cu femeia preferată inimii dictatorului.

Din inițiativa lui Cezar, senatul acordă cuplului regal titlul de „aliat şi prieten al poporului roman”. În forul lui Cezar, marele templu al zeiței Venus Genetrix primi o enormă statuie de marmură a zânei frumuseții, care purta în brațe fructul dragostei, pe Eros, după părerea – se pare greşită – a lui Appian (II, 102), monument sculptat după chipul şi asemănarea Cleopatrei şi a lui Cezarion. Dar toate aceste onoruri acordate reginei aliate şi oaspete treziră multă ură la Roma. Populația credea că a fost jignită demnitatea poporului roman şi că zeii au fost şi ei profanați prin multele atenții acordate de Cezar, Cleopatrei. Deşi războaiele civile, împreună cu dezmățul politic, transformaseră mult austerele moravuri ale strămoşilor romani, mai existau totuşi oameni virtuoşi în oraşul minat de adultere şi prostituție; orgoliul roman condamna amorurile oficiale ale lui Cezar cu „hetaira” Cleopatra. Dictatorul era un om căsătorit, cu o femeie castă, primise puterea suverană, se încununase cu un fel de apoteoză, deținea demnitatea de mare preot *(pontifex maximus)* şi, cu toate acestea, devenise sclavul înamorat al Cleopatrei. Dictatorul nu se sfia să vorbească cu entuziasm despre regină, iar vizitele

sale dincolo de Tibru erau din ce în ce mai dese. Opinia publică se aştepta ca Egiptul să fie transformat în provincie romană, în schimb, Țara Nilului devenise aliatul Romei. Templul unei străvechi divinități naționale oferea acum poporului roman, ca obiect de cult, statuia unei regine barbare, a unei prostituate din Alexandria – se spunea la Roma. În vila de pe malul drept al Tibrului, această regină din Orient huzurea înconjurată de magicieni, taumaturgi, eunuci şi mulți servitori insolenți. Lumea se întreba, până unde va ajunge nebunia amoroasă a lui Cezar.

Zvonuri peste zvonuri frământau Cetatea celor şapte coline: care erau viitoarele proiecte ale lui Cezar în legătură cu Cleopatra? Se spunea că, din ordinul dictatorului, tribunul plebei, Helvius Cinna pregătea un proiect de lege pentru introducerea poligamiei la romani şi aceasta, numai ca Cezar să se poată căsători oficial şi cu Cleopatra. Mulți credeau într-o apropiată legitimare civilă a fiului Cleopatrei, care ar fi fost recunoscut astfel ca moştenitor şi urmaş al lui Cezar.

Întreaga Romă tremura de teama unui transfer al capitalei din Italia la Alexandria, unde el urma să domnească alături de Cleopatra.

Teama crescu de îndată ce „cărțile sybiline” preziseră că parții, marii duşmani ai Romei, vor fi învinşi numai de un om ce va purta coroana.

Aceste multiple zvonuri, unele întemeiate, altele

simple scorneli, după cum remarca Dio Cassius, măreau numărul acelora ce purtau pumnale ca viitori asasini ai dictatorului. Cleopatra apărea deci femeia fatală pentru Cezar, aşa cum, mai târziu, va fi şi pentru Marcus Antonius.

Liniştită în vila sa, regina nu se sinchisea de ostilitatea Romei, ştiindu-se protejată de „divinul Cezar”. La ea veneau acum, cu linguşeli, toți colaboratorii amantului său, ca Marcus Antonius, Lepidus, Dolabella, Curio, Balbus, Cinna, Venditius, Trebonius, şi alții. O vizitau şi cei ce-i purtau destulă antipatie, ca bogătaşul Atticus, cămătar interesat în economia egipteană. Cicero era adus acolo de cunoscuta sa pasiune pentru cărțile pe care le colecționa în marea bibliotecă de la Tusculum.

Într-o zi, Cicero prezentă reginei o lungă listă de manuscrise greceşti şi de antichități egiptene, de care avea nevoie pentru studiile sale. Cleopatra îi promise marea cu sarea, ordonă ofițerului său, Ammonius, ambasador la Roma al Egiptului şi vechi amic al lui Cicero, să le procure din Alexandria. Din neglijență sau din pricina evenimentelor grave ce avură loc nu peste mult timp la Roma, o dată cu asasinarea lui Cezar, făgăduiala făcută de regină marelui orator n-a putut fi îndeplinită. Ura lui Cicero, alimentată şi de promisiunile neîndeplinite, crescu şi mai mult o dată cu insolența față de el a lui Serapion, unul dintre slujbaşii reginei. Amărăciunea şi antipatia

lui Cicero pentru Cleopatra şi oamenii săi au găsit ecou în scrisorile adresate de el lui Atticus.

Dar „frumoasele zile de la Aranjuez” ale Cleopatrei se încheiau cu o lovitură de trăsnet: asasinarea lui Cezar, la 15 martie 44 î.e.n. Pentru tânăra regină, acum în vârstă de 25 de ani, odioasa crimă a însemnat prăbuşirea multor iluzii şi a amorului ei cu Cezar, nu însă şi a unor speranțe noi. Nimic nu o mai putea reține la Roma, în acest oraş ostil. La o lună de la idele lui Marte, părăsi pentru totdeauna vila de pe malul Tibrului, cu minunatele ei grădini, destinate *post mortem* de către dictator ca loc de odihnă şi trândăvie pentru plebea romană. Cleopatra şi-ar fi făcut bagajele şi mai în grabă, dacă la un moment dat, consulul Marcus Antonius n-ar fi încercat să declare pe Cezarion ca moştenitor al fostului dictator. Consulul se izbi însă de testamentul lui Cezar, în care numele fiului Cleopatrei nici nu era menționat. Ca moştenitor era indicat, nepotul şi fiul său adoptiv, Octavian, viitorul împărat.

După o absență de doi ani, Cleopatra reintra în străvechiul palat al Lagizilor din Alexandria, într-un moment când se dezlănțuia, sângeros, războiul dintre cezarieni şi republicani. În vacarmul acestor frământări, grija Cleopatrei se îndrepta numai spre asigurarea tronului său. Se găsea acum în aceeaşi cumpănă ca în anii războiului civil dintre Cezar şi Pompei. Ca aliată a poporului roman nu putea păstra neutralitatea. Trebuia să

între într-una dintre cele două tabere, spre a feri Egiptul de posibilitatea transformării în provincie romană. Cleopatra înclina spre cezarienii conduşi de triumviratul format din Antonius, Lepidus şi Octavianus, stăpâni în Occident. Dar Egiptul se găsea în Orient, unde ajunseseră acum stăpâni republicanii, în frunte cu Brutus şi Cassius, ucigaşii lui Cezar.

La începutul ostilităților ce avură loc în Siria, între Cassius şi Dolabella, guvernatorul acestei provincii şi omul triumvirilor, Cleopatra a fost solicitată de ambele părți să trimită ajutoare. Prudența o îndemnă să ia partea celui dintâi, dar în chip tacit să păstreze alianța cu cezarienii, căutând să-l ajute şi pe Dolabella, locotenentul lui Marcus Antonius. Deocamdată, ea dădu ordin celor patru legiuni ce staționau la Alexandria sa plece în Siria şi să-l sprijine pe Dolabella, asediat în cetatea Laodiceea. Incapabilul Dolabella fu înfrânt mai înainte de a primi acest ajutor. Cele patru legiuni se înregimentară în armata lui Cassius. Oarecum compromisă față de Cassius, regina căută să se mențină într-un fel de atitudine defensivă față de republicani.

De îndată ce legiunile evacuară Alexandria, tânărul rege-soț, Ptolemeu al XIV-lea muri subit. Bănuiala de a-l fi otrăvit căzu asupra Cleopatrei. Nemaiavând scutul roman alături, ea se putea aştepta la o nouă răscoală a alexandrinilor în favoarea regelui, aşa cum se întâmplase pe timpul

domniei ei comune cu primul frate-soț. După unii, acesta ar fi fost mobilul lichidării regelui. Locul celui dispărut în chip misterios a fost luat imediat de Cezarion, în vârstă de patru ani, proclamat rege sub numele de Ptolemeu al XV-lea Caesar-Theos-Philopator-Philometor („Ptolemeu al XV-lea, Cezar, zeu iubitor de tată şi de mamă”). Epitetele *Caesar* şi *Philopator* exprimau ideea că acest copil ocupase tronul alături de mamă din voința tatălui său, dictatorul, cu dreptul de a primi întreaga moştenire a celui răpus la idele lui Marte. La Roma, în fața senatului, consulul Marcus Antonius, apără pretențiile lui Cezarion, în ceea ce privea domnia asupra Egiptului.

Primejdia pierderii tronului nu dispăru pentru Cleopatra. Flota egipteană, care staționa în Cipru sub comanda lui Serapion, se uni cu a lui Cassius, fără a o întreba pe regină. Apoi, pretențiile lui Cassius se înmulțiră prin noi cereri de oameni, corăbii, alimente şi bani. Vicleana regină căuta să temporizeze acordarea acestor ajutoare, motivându-şi întârzierile prin seceta şi ciuma ce bântuiau de câțiva ani în Egipt. Dar Cassius nu se lăsă convins de răspunsurile diplomatice ale reginei, ci echipă o flotă şi pregăti invazia Egiptului. Salvarea Cleopatrei fu adusă de marşul vertiginos al trupelor triumvirilor spre tabăra lui Brutus din Macedonia, care-l rechema pe Cassius, silit astfel să anuleze expediția spre Alexandria. Încurajată de acest neaşteptat noroc, egipteanca

dădu ordin flotei să se unească cu cea a cezarienilor, dar, în drum, o furtună i-o distruse aproape în întregime. Cu toată dorința sa de a-i ajuta pe triumviri, nenorocul îi stătea mereu în cale şi întăririle destinate lor ajungeau în tabăra adversă sau erau înghițite de furtunile mării. Cu aceasta se încheia a doua mare dramă a domniei Cleopatrei.

După ce republicanii fură distruşi la Filipi (42 î.e.n.), se profilară noi primejdii pentru regina ce se menținuse într-un fel de echivoc şi involuntar sprijinise pe Brutus şi Cassius. Marcus Antonius, eroul de la Filipi, primi mandatul de a-i pedepsi în Orient pe toți cei care îi ajutaseră pe republicani. Triumvirul aplica amenzi, destituia şi jefuia ca un satrap pe vinovații ce nu ştiau să-şi răscumpere greşeala. Ca să-şi păstreze tronul, micii suverani vasali din Asia Mică se grăbeau să obțină, prin daruri regeşti, bunăvoința puternicului triumvir. Numai orgolioasa Cleopatra, femeia dotată cu un fin calcul diplomatic, nu se grăbi să se umilească în fața noului stăpân al Orientului. Ea îl cunoscuse bine pe Antonius, încă de la vârsta de paisprezece ani, iar în grădinile de la Roma avusese prilejul să cunoască slăbiciunea acestuia pentru femei. Îşi reaminti de impresia puternică ce o făcuse, în ambele împrejurări, asupra lui Antonius. Era de aşteptat deci ca el să vină să stea de vorbă cu „sirena de la Nil”, al cărei cuvânt îl putea face să asculte, nu să poruncească.

Antonius o invită pe Cleopatra, în cursul anului 41 î.e.n., să vină în oraşul Tarsus, de pe coasta Asiei Mici, pentru ca, în fața tribunalului său, să-şi justifice poziția ambiguă pe care o avusese în timpul războiului. Triumvirul se gândea la marea satisfacție ce o va simți, atunci când în fața lui se va prezenta, rugătoare, femeia la ale cărei picioare stătuse supus divinul Cezar. Se deschidea acum, pentru Cleopatra, în vârstă de 28 de ani, al treilea act al dramaticei sale vieți. El trebuia jucat în fața unui om de 40 de ani, comandant cu mari calități militare, iubitor de fast şi de petreceri zgomotoase. Era de aşteptat ca întâlnirea celor două firi pasionate să aducă în viitor numai nenorociri. Marele Shakespeare le va dramatiza zguduitor în tragedia ce poartă numele celor doi protagonişti.

Antonius a înaintat însă cu stângul de la primul pas, când a ales pe Quintus Dellius să ducă invitația Cleopatrei. Purtătorul mesajului, un intrigant fără pereche, depravat şi venal, îi înşelase pe toți cei ce apelaseră la serviciile lui. Mai târziu, ajuns amic al lui Augustus, apoi prieten de pahar a lui Horațiu, a murit bogat şi lăudat în odele poetului din Venusia. Dellius întrezări şi de astă dată un fericit moment ca să obțină foloase şi protecție, devenind curtezan şi omul de încredere (după unii şi amant) al egiptencei. El a fost acela care a pus în scenă mascarada apariției reginei la Tarsus, sfătuind-o să nu se teamă de omul cu aspect de gladiator, de sălbaticul comandant de la

Pharsalos şi Filipi, căci poate fi uşor transformat într-o păpuşă, în mâinile ei.

— „Niciodată – îi spunea Dellius – Antonius nu va lăsa sa plângă nişte ochi atât de frumoşi şi nu va fi în stare să-ți facă cel mai mic rău, dimpotrivă, te va încărca cu toate onorurile” (Plutarh, *Antonius,* 25). Îndemnul sincer al lui Dellius o încurajă pe Cleopatra să pregătească daruri şi bani mulți, să se gătească cu multe podoabe, dar mai ales să-şi pună „nădejdea în farmecele şi grațiile ei”.

Comedia apariției la Tarsus a rafinatei regine a fost amănunțit colorată de Plutarh, de unde Shakespeare a transpus-o în curgătoare versuri scenice. Se spune că, într-o zi, în timp ce Antonius împărțea dreptatea de pe estrada instalată în mijlocul pieței din oraşul Tarsus, observă pe malurile râului Cydnus, ce se varsă acolo în mare, o neobişnuită mişcare de oameni.

„Cleopatra... pornise pe râul Cydnus, într-o corabie cu prora de aur, cu pânzele de purpură întinse, iar echipajul vâslea cu vâsle de argint în ritm de flaute şi chitare. Ea însăşi şedea sub o umbrelă aurită, împodobită aşa cum este pictată Afrodita, iar de o parte şi de alta, copii în chipul amoraşilor pictați, stăteau şi-i făceau vânt. De asemenea, sclave dintre cele mai frumoase, îmbrăcate ca *Nereidele* şi *Gratiile* şedeau unele la cârmă, iar altele în spatele corabiei. Mirodenii minunate împrăştiau pe țărm mirosuri de tot felul.

O mulțime de oameni o însoțeau pe ambele țărmuri ale râului, iar alții coborau din cetate ca să vadă spectacolul. Când mulțimea de oameni din piață s-a revărsat ca puhoiul la acest spectacol, Antonius a rămas singur pe tribună. Mergea printre toți o vorbă că Afrodita vine să petreacă cu Dionysos, spre binele Asiei" (Plutarh, *Antonius,* 26).

Antonius, ca „noul Dionysos", fu invitat pe puntea corabiei ce purta pe Cleopatra în postură de Afroditā, zeiță a frumuseții. Luminile, luxul şi comportarea gingaşă a reginei au înfrânt, „asprimea soldățească şi bădărănia" triumvirului. Romanul fu zăpăcit de viziunea divină a corabiei, de cântecele lirelor şi de farmecul reginei, ca şi Cezar odinioară, când o văzuse ieşind din covorul misterios, la Alexandria. Nu-i mai ceru Cleopatrei nicio explicație asupra comportării ei în timpul războiului cu republicanii şi îi îndeplini toate pretențiile. Banchetele se țineau lanț, onorate cu cele mai prețioase vinuri, turnate în cratere de aur masiv şi însoțite de cele mai alese bucate, mult apreciate de lacomul Antonius. Amfitrionul nu mai putea lupta şi târî acum pe regină la judecată, în fața tribunalului său, deoarece ea îi comanda ca unui „sclav egiptean", după expresia plină de indignare a istoricului Dio Cassius.

Profitând de subjugarea erotică a marelui comandant roman, Cleopatra îşi puse la punct o serie de probleme politice. La cererea Cleopatrei,

Antonius emise un decret, ratificat mai apoi şi de colegii săi triumviri, prin care Cezarion era recunoscut de Roma ca moştenitor legitim al coroanei lagide. Se justifica această favoare drept răsplată pentru ajutorul dat de Egipt cezarienilor, pe timpul războiului cu Brutus şi Cassius!

Ca toate înaintaşele sale din palatul de la Alexandria, Cleopatra nu uită să se răzbune pe rivalii săi, prin crime odioase. Prima mare victimă fu sora sa, Arsinoe a IV-a, evadată de la Roma, după triumful lui Cezar. Fugara găsise azil în templul zeiței Artemis de la Ephes. La cererea Cleopatrei, sicarii lui Antonius o gâtuiră chiar în sanctuarul zeiței. Cleopatra elimina astfel pe o rivală ce putea provoca în viitor tulburări la Alexandria. Tot la Ephes au mai fost ucişi un anonim pretendent la tronul egiptean, apoi Sarapion, comandantul escadrei egiptene de odinioară, care, fără să fi primit ordinul Cleopatrei, trecuse cu flota în lagărul lui Cassius.

Atunci când Cleopatra a debarcat la Tarsus, însoțită de mascarada cortegiului său bahic, Antonius se pregătea cu mari forțe militare să plece împotriva părților. Dar de îndată ce fu prins în mrejele reginei, pasiunea îl făcu să uite de campanie şi o contramandă ca să răspundă invitației de a petrece iarna anilor 41/40 la Alexandria. Acolo şi-a irosit timpul în beția plăcerilor, în petreceri şi orgii, despre care s-a vorbit foarte mult în antichitate ca despre

întâmplări ce nu se mai puteau repeta. Plutarh şi Dio Cassius ştiau că serbările se succedau una după alta; banchetele veneau unul după altul, partidele de vânătoare şi plimbările pe Nil se țineau lanț. Bucătăria regală frigea câte opt mistreți deodată pentru ospătarea cu carne veşnic proaspătă numai a 12 comeseni; medicii aveau de furcă cu stomacurile prea încărcate, iar amforele cu vin se goleau repede.

Appian (V, 11) îl acuză pe Antonius de înstrăinare față de demnitatea romană: „Antonius petrecu iarna în Egipt fără să poarte semnele exterioare ale unui comandant suprem, ci îmbrăcându-se şi trăind ca un simplu particular, fie pentru că se socotea că se găseşte într-un stat străin şi într-o reşedință regală, fie că lua încartiruirea de iarnă drept timp de sărbătoare. Lăsând la o parte grijile şi îndatoririle unui comandant suprem, în loc de togă romană purta stola grecească, iar ca încălțăminte – sandala albă atică…”

Animatorul acestor petreceri şi divertismente era Cleopatra. Ea îl conducea pe Antonius ca pe un copil, nu-l părăsea pe roman zi şi noapte, bea cu el, jucau zaruri, vânau, pescuiau mereu împreună, rătăceau, deghizați în costume de sclavi, prin cartierele oraşului şi făceau glume josnice pe la ferestrele locuitorilor, de unde adesea se întorceau acasă cu urme de lovituri. „Sirena Nilului” nu lipsea de lângă Antonius, nici când

amantul său îşi aducea aminte că este comandant roman şi că trebuia să organizeze manevre cu legiunile aduse de el în Egipt.

Nebuniile celor doi îndrăgostiți nu-i supărau pe alexandrini. Triumvirul le deveni în curând o persoană simpatică. Ei spuneau că Antonius purta pentru romani o mască tragică, pe care Alexandria i-a înlocuit-o cu una comică. Cam la fel gândeau şi romanii din suita militară a lui Antonius, părtaşi şi ei la o viață voluptoasă, lipsită de scrupule şi îmbuibată cu de toate. Cleopatra devenise idolul lor, o iubeau şi o admirau pentru extravaganțele sale. Toți se întreceau în adulații şi prosternări în fața reginei, iar simplul surâs al egiptenei le mergea drept la inimă. În fruntea acestor marionete se găsea L. Plancus, un fost consul, care, se prostise în aşa măsură, încât absolut gol, cu pielea pictată în albastru, purtând o cunună de trestie şi o coadă de peşte ataşată la spate, dansa frenetic în fața Cleopatrei.

Multe dintre „copilăriile” celor doi, caracteristice oamenilor care şi-au pierdut capul din cauza unei dragoste nechibzuite, au fost colectate de Plutarh şi Pliniu cel Bătrân. Biograful din Cheroneea ne istoriseşte şi următoarea întâmplare:

„Odată (Antonius) pescuia în prezența Cleopatrei şi, cum nu prindea nimic, era tare supărat. Atunci porunci pescarilor să se afunde pe furiş în apă şi să lege de undiță peşti prinşi mai dinainte. Făcând el de două sau de trei ori acest lucru, n-a scăpat

neobservat de egipteană. Prefăcându-se că se minunează de succesul lui Antonius, le-a spus prietenilor ca a doua zi să fie de față la pescuit. Îmbarcându-se mulți în bărci, iar Antonius lăsând funia în apă, Cleopatra a poruncit unuia dintre oamenii săi să-i înfigă pe ascuns în undiță o sărătură de Pont. Antonius fiind convins că prinsese un peşte viu, a tras de trestie; în mijlocul unor cascade de râs, cum era firesc, Cleopatra a zis: «Dă-ne nouă regilor de la Pharos şi Canopos trestia de pescuit, comandantule, iar datoria ta este să pescuieşti regi şi regate»" (Plutarh, *Antonius, 29).*

Ceea ce i-a uimit pe mulți istorici romani a fost luxul şi cheltuielile nebuneşti făcute pentru ospețe, pe care nici Nero sau alți împărați risipitori nu le-au putut întrece. Ne spune Plinius *(Nat. Hist.,* IX, 35) că, odată, Antonius a rămas extaziat în fața unui atare somptuos banchet, declarând că niciun altul nu-l va putea depăşi. Dar Cleopatra a pariat cu oaspetele său că, a doua zi, va organiza un altul, pentru care se vor cheltui zece milioane de sesterți. Amicul lor comun, L. Plancus, fu ales ca arbitru al rămăşagului. Dar ospățul cel nou nu avu nimic în plus față de cel precedent şi Antonius luă în râs pe Cleopatra. Gazda îi răspunse, pe loc, că ceea ce vede pe masă nu-i decât un accesoriu, deoarece numai ea va bea cele zece milioane de sesterți. De îndată, regina desfăcu din montura unuia dintre cerceii ce purta o perlă de o mare

valoare şi o aruncă într-o cupă de aur plină cu oțet, unde prețioasa piatră se topi în acid. Apoi bău până la fund această soluție şi se pregăti să sacrifice şi a doua perlă. Arbitrul o opri, declarând că a câştigat pariul. Macrobius *(Saturnalele,* II, 13) povesteşte că cea de-a doua perlă salvată de Plancus a fost capturată de către Octavian din tezaurul Cleopatrei şi, tăind-o în două, a împodobit cu ea cerceii statuii zeiței Venus din Pantheonul lui Agrippa, ridicat la Roma.

Ceea ce dorise Cleopatra să obțină de la Cezar primea acum de la noul său amant, deoarece ea ocupa primul loc alături de stăpânul Orientului. Pe Antonius îl considera viitor împărat al Romei, căsătorit cu ea, iar Egiptul, ca cea mai importantă provincie a imperiului. Dragostea ei căpătase deja… un caracter pronunțat politic.

Față de Cezar, Cleopatra fusese o Aspasie discretă şi o curtezană ce se ascunsese sub demnitatea de regină. Cu dictatorul putuse discuta despre artă, despre literatură, despre politică, şi acela admirase din plin facultățile ei intelectuale. Dar cu ignorantul Antonius nu se puteau încerca atare delectări intelectuale. Relațiile lor degeneraseră în brutalități triviale, în orgii senzuale şi în nesfârşite petreceri cu băutură. Cinica regină îi cânta la ureche cântece de tavernă, îi recita versuri priapice şi, câteodată, îl lua la bătaie în glumă, acoperindu-i cu cele mai josnice înjurături. Aceasta era o existență pe

măsura lui Antonius şi cu care se acomodase înțeleaptă regină.

Două veşti îngrijorătoare, una de la Eufrat şi alta de la Roma, ajungând la Antonius, au pus capăt petrecerilor de la Alexandria. În răsărit, Labienus, locotenentul lui Antonius, nu reuşise să stăvilească atacul parților, care amenințau Lidia, Ionia, Siria şi Fenicia. „Trezindu-se din somn ca după o beție”, triumvirul porni spre Fenicia, unde află. De retragerea parților şi unde primi o scrisoare de la Fulvia, soția sa. Aceasta iscase un război la Perugia împotriva lui Octavian, sperând că-l va sili pe Antonius s-o părăsească pe nimfa din deltă şi să vină în Italia pentru a lupta. Dar răscoala organizată de furtunoasa Fulvie s-a încheiat cu o dezastruoasă capitulare, şi ea, fără a fi pedepsită, a fost expediată spre Orient ca să-şi smulgă soțul din brațele Cleopatrei. Neastâmpărata femeie muri însă în Grecia, fără să-l mai poată recâştiga pe Antonius.

Războiul perugin, provocat de ambițiile Fulviei, adusese oarecare răceală între triumviri, ceea ce-l hotărî pe Antonius să pornească spre Italia cu 200 de corăbii. Nu se iscă însă un nou război civil, deoarece prietenii comuni ai triumvirilor, Cocceius Nerva, Pollio şi Mecena îi reconciliară în timpul întrevederii din portul Brundisium (40 e. N.), unde se făcu o nouă împărțire a imperiului. Octavian lua Occidentul până la Adriatica, Antonius păstra Orientul, iar Lepidus se mulțumi cu posesiunile

africane.

Tratatul de la Brundisium (Brindisi) fu parafat şi cu o căsătorie „dinastică”. „Luptând cu rațiunea, împotriva dragostei pentru Cleopatra”, văduvul Antonius se căsători cu Octavia, frumoasa şi virtuoasa soră a lui Octavian, în acel moment şi ea văduvă.

Seriozitatea, inteligența, sensibilitatea feminină şi afecțiunea sinceră a acestei soții reuşiră, timp de trei ani, să-l țină departe pe Antonius de Cleopatra. Totodată, noua uniune politică menținu o dorită armonie între cei doi cumnați, spre binele republicii. Legea interzicea văduvilor să se recăsătorească mai înainte de zece luni, dar o dispensă a senatului le îngădui urgentarea matrimoniului. „După aceste rânduieli, Antonius petrecu iarna la Atena, împreună cu Octavia, întocmai ca şi mai înainte, în Alexandria, cu Cleopatra” (Appian, V, 76).

În tot cursul anului 39 î.e.n., Antonius trăi la Roma într-o perfectă înțelegere cu Octavia, ocupându-se serios cu treburile de stat ce-i reveneau. Dar îşi dădu seama că la Roma se găsea pe planul al doilea, la remorca tânărului său cumnat. La ospețe se puteau auzi adesea glume pe seama lui şi a Cleopatrei. Un renumit ghicitor egiptean, trimis pe ascuns la Roma de regina Egiptului, întocmi horoscopul lui Antonius, spunându-i, cu mult curaj, că el îşi va pierde total puterea, stând mereu în umbra lui Octavian şi că

numai în Orient îşi poate regăsi strălucirea. În acest timp fu încheiat la Puteoli acordul dintre triumviri şi Sextus Pompeius, stăpânul Siciliei (39 î.e.n.), dar peste trei ani, Octavian reuşi să-l alunge din sudul Italiei pe fiul lui Pompeius Magnus.

O nouă agresiune partică îi oferi lui Antonius pretextul să părăsească Roma. Plecă împreună cu Octavia şi se opri mult timp la Atena, unde îl reținu puternica afecțiune ce o avea pentru soția sa. Către finele iernii făcu o mică expediție în Siria împotriva regelui Antiochus din Commagena, dar reveni repede la Atena.

În anul 36 se produse un alt diferend între Octavian şi Antonius, dar o nouă vărsare de sânge fu oprită prin intervenția Octaviei. Rugându-şi fratele să ajungă la o înțelegere, îi spunea să nu o facă „din cea mai fericită dintre femei – cea mai nenorocită”. Octavian cedă lacrimilor surorii sale şi încheie la Tarent o nouă înțelegere cu Antonius. De la Tarent, Octavia plecă la Roma cu cei doi copii pe care îi avea cu Antonius. Soțul ei se îmbarcă apoi pentru Orient, chemat de războiul cu parții.

Din iarna anului 39 î.e.n. Şi până în vara anului 36, Cleopatra nu-l mai văzuse pe Antonius. Triumvirul îi asigurase ei, lui Cezarion şi altor doi fii născuți din legăturile cu Antonius deplina stăpânire în Egipt şi Cipru. Ea îl iubea totuşi pe triumvir, cu o pasiune puternică; orgoliul său o împingea să-l recucerească pe acest bărbat frumos

şi puternic ca un Hercule, înconjurat de glorie. Puțini autori antici ne spun clar dacă frumoasa regină l-a iubit cu adevărat pe marele comandant de oşti. Se ştie însă că prima sa soție, Fulvia, l-a adorat, şi că cea de-a doua, Octavia, nu se arătase mai prejos. Evenimentele ulterioare au dovedit că şi semeața Cleopatra fusese puternic ataşată de acest om. Numai Shakespeare, marele pictor al sufletului omenesc, a reuşit, printr-o analiză profundă a textelor antice, să pună în lumină puternicele sentimente care au legat pe Cleopatra de Antonius, vibrații pe care literatura istorică romană le-a lăsat în umbră.

În cei trei ani de la despărțire, fără să geamă ca Didona părăsită de către Enea, regina şi-a continuat viața fastuoasă de până atunci, întreruptă de ceremonii oficiale, de consilii de stat, de audiențe şi de alte probleme de guvernământ. Tezaurul lagid se îmbogățea mereu şi ea nu uita că este urmaşa unor regi, mari constructori. Ajutată de aceste inepuizabile mijloace materiale şi de o bună echipă de arhitecți-constructori, Cleopatra edifică numeroase temple, la Denderah, Edfu, Hermonthis, Coptos, Theba, Alexandria etc., unde inscripțiile hieroglifice şi greceşti îi amintesc opera de ctitor. Pe pereții acestor edificii întâlnim adesea portretul ei, redat după înfățişarea zeiței Isis şi în stil egiptizant.

Plutarh ne vorbeşte de unele mesaje şi apeluri dezolate trimise în secret de regină lui Antonius,

în cei trei ani de izolare. Istoricul Flavius Josephus afirmă însă că voluptosul temperament al „Nimfei Nilului” a împins-o spre numeroşi alți amanți pe lângă cei cinci „oficiali”, cunoscuți din alte texte antice (Cn. Pompeius, Cezar, Dellius, Antonius şi Herodes, rege al evreilor).

Se pare însă că Antonius, sub influența unei soții ca virtuoasa Octavia, uitase pe Cleopatra. În anii despărțirii, triumvirul navigase în trei rânduri spre Orient, dar nu se abătuse din drum spre Alexandria, ci se reîntorsese cuminte la Atena sau Roma, unde îl aştepta Octavia cu copiii. De îndată însă ce puse piciorul pe pământul sirian, ca să pregătească războiul cu parții, în cartierul său militar de la Laodiceea (bineînțeles, lăsând-o pe Octavia în Occident), Antonius simți reînvierea unor vechi pasiuni pentru Cleopatra.

„Dar crunta nenorocire, ce dormise multă vreme, anume dragostea lui pentru Cleopatra, care părea aproape stinsă şi învinsă de gânduri mai bune, iar s-a trezit şi a prins putere, pe măsură ce el se apropia de Siria. Şi, în cele din urmă – cum zice Plato –, ca un animal neascultător şi neînfrânat, călcând în picioare toate lucrurile frumoase şi căile salvatoare, a trimis pe Fonteius Capito s-o aducă pe Cleopatra în Siria” (Plutarh, *Antonius,* 36).

Cleopatra răspunse imediat invitației şi plecă spre Laodiceea, de astă dată fără mitologicul alai de odinioară, de la Tarsus.

Vechiul amant o primi cu brațele larg deschise. Scrise imediat Octaviei, care se afla în insula Corcira (Corfu), să se înapoieze la locuința sa din Roma. Cei doi îşi mutară viața de plăcere la Antiochia, unde Antonius „nu i-a făcut Cleopatrei un dar mic şi neînsemnat, ci i-a dăruit Fenicia, Coelesiria, Ciprul, Cilicia, apoi parte din Iudeea care produce balsamul şi din Arabia nabateilor, acea parte care este spre Marea Mediterană” (Plutarh, *Antonins*, 36).

Antonius nu avea dreptul să dispună de aceste teritorii, aparținând, în virtutea cuceririi, poporului roman. Zestrea acordată Cleopatrei a provocat o mare indignare la Roma împotriva generalului roman, orgolios şi turmentat de iubirea unei regine profitoare. Îndrăgostitul declară, fără niciun fel de scrupul, că măreția Romei nu o formau aceste posesiuni dăruite, ci faptele sale de arme.

Ruşinea onorurilor pe care le acorda Cleopatrei a continuat în cartierul de la Antiochia. El a recunoscut ca fii ai săi doi gemeni pe care îi avusese cu Cleopatra, pe băiat numindu-i Alexandros-Helios (” Soarele”) iar pe copilă, Cleopatra-Selene („Luna”). În anul 35 î.e.n. Se născu un al treilea fiu, Ptolemeu Philadelful, recunoscut de asemenea de către Antonius. Din biblioteca Pergamului luau drumul Alexandrei trei sute de mii de manuscrise, ca să înlocuiască o parte dintre operele arse în timpul incendiului

bibliotecii Museionului, când Cezar era asediat acolo.

Se crede că, mai înainte de a pleca în expediția partică, între Antonius şi Cleopatra se realizase un fel de „căsătorie”, după modelul suveranilor orientali şi elenistici, la care se admitea poligamia. „Căsătoria” cu Cleopatra a fost pusă în legătură cu năzuința celor doi de a crea un mare stat elenistic în Orient. S-au emis chiar monede ale lui Antonius prin care se indica suveranitatea lui deplină în Asia Mică, toate aceste manevre fiind puse la cale de Cleopatra.

În sfârşit, Antonius plecă în expediția mereu amânată, împotriva imperiului parților, promițându-i Cleopatrei (care-l însoți până la Eufrat) că în primăvara anului viitor se va găsi victorios lângă ea, la Alexandria. Regina se întoarse în Egipt, prin Apameea, Damasc şi Petra, unde regii evrei şi arabi deveniseră, prin darul lui Antonius, supuşii ei. Noua stăpână le stabili tributul ce trebuiau să-l verse în tezaurul Lagizilor. Flavius Josephus afirmă că Herodes I, şiretul şi frumosul dinast din Ierusalim, întâlnind-o la Damasc pe noua sa stăpână, i-ar fi respins reginei ofertele amoroase, ba chiar plănuia să o ucidă ca să-l scape pe Antonius de o femeie fatală. Consilierii săi îi demonstrară însă că o atare crimă nu-i va aduce decât teri bila răzbunare a triumvirului. Nu ştim ce poate fi adevărat din toată această istorioară diplomatică şi sentimentală. La

Damasc, s-au întâlnit de fapt două vulpi şirete şi intrigante, cea mai iscusită fiind însă Herodes, care reuşi să obțină de la regină unele avantaje teritoriale. El a condus-o pe Cleopatra până la Pelusium; i-a dat fastuoase onoruri regale, de teamă ca nu cumva aceasta să-şi schimbe gândurile, folosindu-se de calitatea sa de „soție” a celui mai puternic om din Orient.

Abia se reinstalase Cleopatra la Alexandria, când primi de la Antonius un mesaj disperat, prin care i se cereau bani, alimente şi haine pentru soldații săi. Graba lui de a-şi ține promisiunea reîntoarcerii în primăvară, lângă Cleopatra, compromisese total expediția organizată contra parților. Legiunile fuseseră supuse unor marşuri forțate prin pustiul Armeniei spre Media superioară. În acelaşi timp, în spatele romanilor cavaleria partică le distruse convoaiele cu alimente şi maşinile de război. Antonius a fost silit la o retragere dezastruoasă, pe timp de iarnă, fără hrană şi mereu hărțuit de parți. Atunci când reveni pe teritoriul roman, triumvirul pierduse mai mult de jumătate din efectivele de şaptezeci de mii de oameni, cu care plecase. Plutarh (*Antonius*, 37) arată că expediția a eşuat din pricina Cleopatrei, deoarece „... Antonius grăbindu-se să petreacă iarna cu ea a amânat războiul, pierzând momentul prielnic, şi toate le-a făcut la învălmăşeală, căci nu mai era în mințile lui, ci se părea că era cuprins de farmece şi de magie, încât se uita mereu la ea

şi era grăbit mai curând să se întoarcă la ea, decât să-i învingă pe duşmani”.

Numai grație vitejiei excepționale a lui Antonius, armata romană a scăpat de la un dezastru total, asemănător cu acela suferit de Crassus (53 î.e.n.). S-a mai adăugat la această nenorocire şi trădarea regelui Armeniei, Artavasdes, pe care Antonius îl va prinde mai târziu şi-l va purta legat de carul său triumfal, la Alexandria, ca apoi să-l dăruiască Cleopatrei, spre indignarea ofițerilor romani.

Dar Cleopatra nu s-a grăbit să-l ajute pe Antonius cu cele solicitate şi s-a mişcat cu mare întârziere. Învinsul din Partia îşi închipui că regina are acum alte gânduri, ceea ce l-a împins… să fie cuprins de tristețe şi repede s-a dat băuturii şi beției, dar nu putea şedea liniştit întins la masă, ci din mijlocul comesenilor care beau cu el, se ridica şi sărea să vadă dacă vine; până când, în sfârşit, a venit şi ea, aducând multe haine şi bani pentru soldați” (Plutarh, *Antonins,* 51). După dezastrul partic, steaua lui Antonius începuse să pălească, în timp ce a lui Octavian străluci puternic în acel an, prin înfrângerea lui Sextus Pompeius. După ce fusese alungat din Sicilia, fiul lui Pompei apăru pe coastele Asiei Mici, unde fu capturat de Antonius. Cleopatra încercă zadarnic să salveze viața nefericitului „pirat”, ucis din ordinul triumvirului.

Femeia cea mult aşteptată şi dorită adusese cu ea 240 talanți de argint, bani folosiți acum pentru

reorganizarea armatei şi plata soldelor. Cei doi amanți regăsiți petrecură mai mult timp la Leuke Kome („Satul Alb”) din Siria (între Beirut şi Sidon), unde fericirea lor fu tulburată de o veste neplăcută.

În timp ce Antonius, cu ajutorul bănesc al Cleopatrei făcea noi pregătiri pentru un război cu parții, sosi o scrisoare de la Octavia. Ştirea dezastrului lui Antonius ajunsese până la Roma. Devotata soție se hotărî să plece în Orient, ca să-i aducă bărbatului său ajutoare băneşti, haine şi materiale de război, obținute cu multă greutate de la fratele său. Octavia aflase desigur şi de reluarea legăturilor lui cu Cleopatra, ceea ce o determina să se grăbească, îndemnată şi de Octavian. Bigamul Antonius se găsea acum în situația de a alege între soția sa romană şi „soția” sa egipteană. Ca să evite o întâlnire între cele două rivale, îi răspunse Octaviei, „poruncindu-i sa rămână pe loc la Atena”, până ce va primi noi dispoziții de la el. De teamă ca nu cumva să-l piardă pe triumvir, stâlpul ei politic de nădejde în Orient, frumoasa regină adoptă o nouă tactică feminină, dezvăluită de Plutarh (*Antonius*, 53):

„Aflând Cleopatra că Octavia merge direct împotriva ei şi temându-se ca nu cumva, prin distincția caracterului şi prin puterea lui Octavian, adăugând şi felul de a vorbi grațios cu Antonius şi de a-l îngriji, să fie de neînfrânt şi să-şi câştige cu totul bărbatul, se prefăcu că-l iubeşte

pe Antonius, îşi subția corpul cu un regim alimentar redus, apoi când venea Antonius se arăta pătrunsă de o mare iubire, iar când pleca, se făcea că este mistuită şi distrusă. De multe ori când se ducea la el, era văzută cu lacrimi în ochi, apoi le ştergea repede şi se ascundea, ca şi când n-ar fi voit să fie văzută aşa”.

Linguşitorii şi intriganții căutau să complice această situație de duplicitate; ei țeseau fel de fel de calomnii împotriva omului dur, lipsit de simțire, care ucide femeia ce-i este atât de devotată. „În cele din urmă – continuă Plutarh – aşa de tare l-au zăpăcit şi l-au sleit pe Antonius, încât, temându-se ca Cleopatra să nu-şi ridice viața, s-a întors cu ea la Alexandria, iar expediția împotriva mezilor a amânat-o pentru primăvară.

Când era gata pregătit să se îmbarce pentru Egipt, Antonius primi din Atena o a doua scrisoare de la Octavia. Fără a se arăta ofensată de domiciliul ce i se stabilise în acest oraş, nobila femeie îl întreba, pur şi simplu, ce destinație urmează să dea ajutoarelor de război, materiale şi umane, pe care le adusese din Italia, pentru strângerea cărora sacrificase şi o parte din averea sa personală. Emisarul Octaviei, Niger, bărbat mult stimat şi de Antonius, avu mai multe întâlniri amicale cu triumvirul. Îi arătă deschis primejdia la care se expune părăsind-o pe Octavia şi ataşându-se de Cleopatra. Argumentele sănătoase ale lui Niger îl puseră pe gânduri pe Antonius. Căuta

acum un compromis; se gândea să plece imediat împotriva parților, expediind pe Cleopatra la Alexandria şi prelungindu-i Octaviei şederea la Atena.

Dar Cleopatra, grație perspicacității sale binecunoscute, prinse firul cel nou al gândurilor lui Antonius şi de aceea, trecu la o nouă „ofensivă feminină”, profitând de împrejurarea că se afla alături de omul iubit. Îşi dublă zâmbetele, mângâierile şi dezlănțuirile fizice față de triumvir, iar atunci când el îi expuse noul proiect, Cleopatra simulă, pe dată, o durere disperată. Nu mai mânca, nu mai dormea; plângea zi şi noapte şi slăbea văzând cu ochii. Anturajul, fidel reginei, îi reproşa comandantului roman atenția nemeritată acordată Octaviei, o soție acceptată cândva din interese politice. Modesta Cleopatra – spuneau ei –, regină peste atâtea popoare, trecea numai ca „amantă a lui Antonius”, titlu, pe care totuşi ea nu se simțea dezonorată a-l purta. Cleopatra câştigă partida şi cuplul îndrăgostiților plecă la Alexandria, ca să reîncepă viața de huzur.

Revenirea lor în capitala Egiptului coincise cu unele frământări în Palestina, provocate tot de Cleopatra. Alexandra, soacra lui Herodes, se plângea mereu reginei Egiptului că ginerele său nu se ocupă cum trebuie de educația propriului fiu, Aristobulos. Tânărul prinț fu asasinat într-o bună zi şi atunci, bunica îl acuză pe Herodes de asasinat. Cleopatra, protectoarea Alexandrei, ar fi

dorit să intervină cu armata împotriva lui Herodes, dar fu oprită de Antonius, dornic de linişte la Alexandria. Evenimentul arată, în acelaşi timp, că nu totdeauna Cleopatra îl putea domina pe „soț”.

Umilită, Octavia părăsi Atena şi reveni la Roma. Fratele său considera că ea fusese batjocorită şi îi ceru să nu mai locuiască în casa lui Antonius. Octavia nu ascultă de acest sfat şi continuă să rămână în casa bărbatului său, ca şi când el ar fi fost prezent acolo. Mai mult, înțeleapta femeie îngrijea cu aceeaşi dragoste şi pe copiii Fulviei, care conviețuiau alături de ai săi. Comportarea demnă a Octaviei scădea însă prestigiul lui Antonius.

Orgoliul Cleopatrei răscoli şi mai mult ambiția lui Antonius de a ajunge stăpân şi în Occident. În timp ce Octavian din prudență amâna ciocnirea finală, Antonius, îndemnat de Cleopatra – cea plină de răzbunare împotriva Romei –, căuta să precipite reizbucnirea războiului civil, deoarece dispunea de forțe mai puternice şi se încredea în calitățile sale de mare strateg. Încrezătoare în succesul sabiei lui Antonius, Cleopatra „jura pe sfânta dreptate că în curând, va urca pe Capitol” (Dio Cassius, L, 5). Cu o vădită indignare de mândru roman, istoricul Florus (IV, 11) ne spune, că acum „femeia din Egipt pretindea ca un împărat bețiv să-i dea Imperiul roman, în schimbul mângâierilor sale”.

În loc să ducă o campanie de răzbunare

împotriva parților, Antonius organiză o incursiune în Armenia. Pe Artavasdes îl făcu prizonier cu întreaga familie regală şi îl aduse în captivitate, la Alexandria. Acolo îşi organiză triumful, intrând în oraş pe un car strălucit, primit cu orgoliu de către Cleopatra* pe care şi-o asocie la aceste onoruri. Pentru prima dată, un roman triumfa în afara capitalei Republicii, într-un oraş străin, fără consimțământul senatului şi al poporului roman, singurii îndreptățiți a acorda generalilor victorioşi această cinstire. Fapta lui Antonius adusese Romei o gravă jignire a tradițiilor, religiei şi legilor ei de fier.

Serapis înlocuise pe Jupiter, Antonius devenise un rege elenistic. Ruptura cu Roma apăru definitivă, deoarece pătimaşul îndrăgostit servea de acum numai interesele meschine ale Cleopatrei.

Scandalosul triumf fusese organizat cu o pompă neobişnuit de fastuoasă, aşa cum ştia să o facă numai un regizor cu o mare imaginație, ca regina egipteană. Principalele străzi pe care defila cortegiul gemeau, încărcate cu ghirlande de flori proaspete. În sunete stridente de trompetă se scurgea lungul cortegiu alcătuit din legionari, călăreți, din soliile unor oraşe ce aduseseră coroane de aur, din care pline cu pradă, preoți, din mii de captivi etc. Înaintea carului lui Antonius, tras de patru cai albi, păşea familia lui Artavasdes legată la mâini şi picioare cu lanțuri de aur.

Aşezată pe un tron chrisoelefantin, ridicat în fața templului zeului Serapis, Cleopatra prezida triumful şi cerea ca toată lumea ce-i trecea prin față să i se prosterneze *(proskynesis)*. Sărbătoritul îşi opri carul triumfal în fața ei, ca să-i prezinte captivii regali. Regele Armeniei refuză însă a se prosterna în fața unei metrese.

După încheierea defilării, s-au organizat mari sacrificii publice, urmate de banchete vesele oferite poporului din Alexandria. În grădini, în piețe şi chiar pe străzi se vedeau mese imense încărcate cu mâncăruri şi băuturi. O mare festivitate se organiză în Gimnaziul din Alexandria, unde fură văzuți stând pe tronuri chrisoelefantine, aşezate pe o mare tribună din argint, Antonius şi Cleopatra, unul purtând insignele zeului Osiris, alta pe ale zeiței Isis. La picioarele lor, pe tronuri mai mici, luaseră loc Cezarion şi frații săi, toți gătiți pompos în veşminte de regi orientali. La un sunet de trompete, armata şi poporul se apropiară de tronurile celor doi amanți. Cu voce puternică, Antonius decretă că, de acum încolo, Cleopatra se va numi „Regina regilor”, iar fiul ei, Cezarion, ca moştenitor al divinului Cezar, va purta titlul de „Rege al regilor” cât şi pe cel de coregent al mamei. Cleopatra mai beneficia şi de calitatea de a fi numită „Noua Isis”, încuviințându-i-se astfel să apară în public cu atributele şi haina cea sfântă a zeiței.

O ură şi mai mare şi-a creat Antonius la Roma,

de îndată ce s-a aflat de noua împărțire a Orientului, nebunească şi duşmană, reglementată de el pentru familia Cleopatrei (34 î.e.n.). Declarase pe Cleopatra regină a Egiptului, Ciprului şi Coelesiriei, având drept coregent pe Cezarion. Alexandru Helios, primi Armenia şi Media, Cleopatra Selene, Cyrenaica, iar Ptolemeu Filadelful, Fenicia, Cilicia şi nordul Siriei. Aceşti trei copii ai săi, făcuți cu Cleopatra, îmbrăcară costumele regale purtate în țările ce li se atribuiseră şi beneficiau de gărzi îmbrăcate şi înarmate după moda regiunilor unde li se repartizase domnia. Urmând eticheta acestor mascarade, capricioasa Cleopatra, în calitatea ei de „Noua Isis”, apărea la festivități în rochia strâmtă a zeiței, purtând pe cap coroana ornată cu capul de uliu, alături de coarnele de vacă, şi ținând în mână sceptrul sculptat în forma florii de lotus.

Docil în fața extravaganțelor Cleopatrei, Antonius acceptă şi el ca pictorii şi sculptorii din Valea Nilului să-l reprezinte sub forma alegorică a zeilor Osiris şi Bacchus, însoțit de Cleopatra-Isis şi de Cleopatra Selene.

Se părea că acest om ajunsese a fi total vrăjit de o femeie diabolică. Pentru ea îşi renegase patria, sperând să creeze în Orient hegemonia unui stat nou, total independent față de Roma, capitală ce trebuia înlocuită cu Alexandria. Făcuse în aşa fel încât steaua reginei ajunse la apogeul înălțimii

cereşti de unde arunca raze puternice ce ardeau mândria colinelor Romei. Neastâmpărata femeie îl determina să accepte sarcina, ca mare gimnaziarh al oraşului Alexandria, de a bate monede comune pentru ea şi el, de a ordona gravarea numelui reginei pe scuturile legionarilor ş.a. În mijlocul unei trupe abjecte de eunuci şi sclavi, luați de la palat, se puteau vedea, pe străzile marelui port, Cleopatra aşezată pe un scaun de tip roman şi Antonius mergând pe jos, târându-se după ea, într-o îmbrăcăminte purpurie decorată cu pietre prețioase şi aplice de aur, toate de modă orientală. Se mai puse în construcție şi un templu, ce urma a fi închinat celor zeificați, în frunte cu Antonius. Precipitarea evenimentelor a dus la stagnarea lucrărilor, iar după dispariția celor doi suverani-amanți, sanctuarul a fost dedicat lui Octavian Augustul. O inscripție alexandrină, gravată pe baza unui bust al lui Antonius, îl numeşte pe triumvir: „marele şi incomparabilul Antonius, zeul şi binefăcătorul”.

Octavian înlăturase pe Lepidus, devenind astfel şi stăpân ai Africii. Triumviratul ajunsese acum a fi duumvirat. Rămăseseră față în față Occidentul roman, condus de Octavian, şi Orientul greco-oriental condus de Antonius şi Cleopatra. Înaintea senatului şi a poporului roman, stăpânul Apusului denunța sistematic pe cel ce ajunsese marioneta Cleopatrei, un roman total înstrăinat de spiritul şi interesele Romei. Între cei doi s-a iscat

un adevărat „război epistolar”. Antonius era susținut la Roma de prietenii ce-i mai avea acolo. Triumvirul din Orient îl învinuia pe Octavian că nu-i făcuse şi lui parte din posesiunile lui Sextus Pompeius şi ale lui Lepidus, că nu-i înapoiase cele 123 de corăbii de război pe care i le împrumutase, că în Italia, stoarsă de impozite, îşi împroprietărise numai veteranii săi ş.a. M. D. Scrisorile lui Antonius îi aminteau adesea lui Octavian că nu el este adevăratul moştenitor al lui Cezar, ci Cezarion fiul Cleopatrei, după cum ar rezulta dintr-un al doilea testament al fostului dictator, aflat în posesiunea sa. După mărturia lui Dio Cassius, această insinuare îl umpluse de mânie, dar şi de îngrijorare pe Octavian.

Un alt mare necaz i-l producea sora sa, Octavia, în jurul căreia se adunase clientela lui Antonius. Deşi mereu ofensată după înapoierea din Grecia, devotata Octavia nu părăsea casa soțului legitim, locuință care fusese odinioară proprietatea lui Pompeius Magnus. Căuta de asemenea să-i ia apărarea în fața fratelui rătăcitului acela de la Alexandria, declarând că ar fi odios pentru lumea romană să se ajungă la un război civil, în care unul să răzbune nişte ofense personale, iar altul să se bată din cauza dragostei pentru o străină.

Octavian se comporta prudent, după deviza „Ceea ce se face bine se face destul de repede” (Suetonius, *Augustus,* 25). El cedase aparent rugăminților surorii, dar se pregătea de război pe

încetul şi populariza la Roma viața nedemnă a celui aservit Cleopatrei. În discursurile sale declara că Antonius este de acum sclavul Cleopatrei, incestuoasa fiică a Lagizilor, că zeii ei sunt monstruoasele divinități faraonice cu capete de dobitoace şi că înstrăinatul pregăteşte Alexandria ca să devină capitală în locul cetății lui Romulus, iar miniştri vor fi eunucii Cleopatrei, Mardio şi Charmion, alături de coafeza ei, numită Iras.

Propaganda organizată de Octavian stârni oroare în sufletul romanilor şi avu răsunet puternic în poezia latină. „Printre vulturii noştri – scria poetul din Venusia – soarele arăta murdarul drapel al unei egiptene. Unii romani vânduți acestei femei nu roşesc atunci când poartă armele pentru ea. În beția norocului său şi în nebunia unor speranțe, acest monstru visează căderea Capitoliului şi pregăteşte funeraliile Imperiului cu o neruşinată gloată de sclavi şi eunuci” (Horatius, *Carm.,* 37 şi *Epoci., 9).* Aceeaşi indignare o arată şi Propertius (III, 11): „Astfel, această regină prostituată, o ruşine eternă a sângelui lui Filip, doreşte să constrângă Tibrul ca să sufere amenințările Nilului şi vrea ca trompetele romane să se dea la o parte din fața sistrei cu vârf ascuțit”. După un veac, poetul Lucanus vorbea şi el de „ruşinea Egiptului” ce amenințase Capitoliul cu sistra.

În anul 33 î.e.n., Antonius organiză o a doua campanie în Armenia, cu scopul de a-şi crea

alianțe în Media. Acolo a mai negociat şi căsătoria copilului său Alexandru, cu Iotape, fiică a regelui mezilor. Dar el părăsi repede podişul armean, cu cele zece legiuni ale sale, nerăbdător să o întâmpine pe Cleopatra, care îl aştepta în Asia Mică, la Ephes. Regina îi adusese două sute de corăbii de război, provizii pentru toată armata şi 20 de mii de talanți în vederea luptei cu Octavian, război ce părea iminent.

Sfătuit de statul său major, Antonius a dispus ca Cleopatra să plutească înapoi spre Egipt şi să aştepte acolo rezultatul războiului. „Dar Cleopatra, temându-se ca nu cumva Antonius să se împace iarăşi cu Octavia, a cumpărat cu bani anturajul comandantului. Cei mituiți i-au arătat acum comandantului că «nu este drept să îndepărteze de la război pe femeia care adusese atât de mari contribuții pentru luptă şi nici nu este de folos să descurajeze pe egiptenii care constituiau o mare parte din forța sa navală, că, de altfel, nici nu se vede cărui rege aliat îi este inferioară în inteligență, ea, Cleopatra, care guvernase singură multă vreme un regat atât de mare şi care conviețuise multă vreme cu el, arătându-i cum să pună la cale lucruri mari»” (Plutarh, *Antonius,* 56).

Şi Cleopatra iarăşi a învins!

La Roma se aleseseră consuli pentru anul 32 î.e.n. Cneius Domitius Ahenobarbus şi Caius Sossius, ambii partizani ai lui Antonius. Deoarece

majoritatea senatului, în frunte cu Octavian, li se arăta ostilă, cei doi, împreună cu senatorii favorabili lui Antonius, se expatriară în Orient. Aceştia îi destăinuiră căpitanului de la Ephes marile pregătiri de război ale lui Octavian. La Ephes se strânseseră, în afară de navele lui Antonius, şi cele zece legiuni venite din Armenia, apoi flota Cleopatrei şi contingentele trimise de regii aliați ai Asiei Mici.

Cei proaspăt sosiți de la Roma constatară, stupefiați, aroganța Cleopatrei, locul ce-l deținea la cartierul general al lui Antonius, pe care-l întovărăşea la serbări, la tribunalul de judecată şi chiar la consiliile de război. Regina se plimba călare prin tabără pe un cal alb sau în litieră aurită şi împărțea adesea critici în dreapta şi în stânga, ceea ce irita pe ostaşi. Apoi, de dragul ei, Antonius ridica abuziv operele de artă din oraşele Asiei Mici şi le trimitea la Alexandria.

N-a fost de mirare deci că demnitarii romani s-au arătat pe față ostili Cleopatrei, văzându-l pe şeful lor cu totul îngenuncheat de ea. Dar şi de astă dată, corupția pusă la cale de egipteană îşi avu efectul scontat.

Din inițiativa ei, cartierul general (selectat de ea) al lui Antonius se mută de la Ephes în pitoreasca insulă Samos, unde adorabila, dar fatala creatură, reorganiză petrecerile nebuneşti de la Alexandria, fastuoase, dezordonate, dezmățate şi murdărite de senzualitate (aprilie 32 î.e.n.). Goana după

plăcerile artei lui Dionysos şi a Afroditei se întețea atunci când soseau acolo regi, guvernatori şi solii ale oraşelor asiatice, ca să-i aducă lui Antonius ajutoarele cerute. „Când aproape tot pământul, de jur-împrejur, era în gemete şi jale, o singură insulă, timp de mai multe zile, răsuna de cântecul din flaute şi din chitare, iar teatrele erau pline, ca şi corurile, de concurenți. Fiecare cetate participa la sacrificii, trimițând câte un bou, iar ei se întreceau între ei în ospețe şi daruri, astfel că lumea se întreba ce vor mai face când vor serba victoria, ei care făcuseră atâtea pregătiri pentru sărbătorirea începutului războiului" (Plutarh, *Antonius,* 56).

Singurul oaspete neagreat şi ținut la distanță de către Cleopatra a fost Herodes. De la Samos, el fu expediat repede să poarte război cu Malchos, regele arabilor nabateeni, şi acela duşman al Cleopatrei. Perfida regină urmărea ca cei doi rivali ai ei să-şi uzeze reciproc forțele militare. Herodes fu victorios şi îşi mări posesiunile prin anexarea oraşului Gaza, ceea ce nu-i conveni Cleopatrei.

Amicii şi căpitanii de seamă din jurul lui Antonius, ca Dellius, Silanus, Titius şi Plancus, renunțaseră de mult timp să mai facă opoziție Cleopatrei, câştigați de extravagențele şi banii ei. Dar acum, ei fură treziți din somn de către consulul Ahenobarbus, singurul roman ce nu o saluta pe Cleopatra cu titlul de regină. Cu toții se prezentară la Antonius şi-i cerură să o expedieze

pe această femeie în Egipt, până la încheierea ostilităților cu Octavian. Cleopatra află de îndată de acest demers, favorabil grupului lui Ahenobarbus, şi îşi luă imediat măsurile de rigoare. Nimeni ca ea nu cunoştea mai bine firea nestabilă a lui Antonius, gata oricând să ajungă la un compromis cu Octavian, dacă ar fi fost îndemnat de Octavia.

Şi iarăşi învinse Cleopatra! Ea nu-l părăsea un minut pe Antonius.

Lupta pentru alungarea în Egipt a geniului rău al lui Antonius a continuat şi după aceasta. Alarmați de ceea ce se petrecea în „cartierul-cabaret” de la Samos, puținii prieteni pe care îi mai avea Antonius la Roma au expediat de urgență pe un oarecare Geminus, ca să-i atragă atenția lui Antonius, că dacă nu se desparte de Cleopatra, va fi depus din magistratura ce deținea şi va fi declarat duşman al poporului roman. Inteligenta regină a intuit repede misiunea lui Geminus şi a mai bănuit că el „... unelteşte în favoarea Octaviei şi, deşi batjocorit la cină mereu şi insultat prin faptul că era aşezat la masă pe paturi care nu-i făceau cinste, a îndurat totul, aşteptând momentul să vorbească cu Antonius. În fine, poruncindu-i-se să vorbească la masă, a spus că restul conversației cere ca ei să fie treji, dar un singur lucru îl ştie, şi la trezie, şi la băutură, anume, că Cleopatra trebuie să plece în Egipt şi totul va fi bine. Antonius s-a mâniat auzind aceste

vorbe, dar Cleopatra a zis «Frumos ai făcut, Geminus, că ai mărturisit adevărul fără să fi fost pus la tortură». După câteva zile, Geminus a fugit şi a pornit spre Roma. Linguşitorii Cleopatrei au alungat şi pe alți mulți prieteni, care nu sufereau chefurile şi insultele, printre care erau: Marcus Silanus şi Dellius istoricul" (Plutarh, *Antonius,* 59).

Supravegherea, suspiciunea, ofensele, sarcasmele şi jignirile organizate de Cleopatra şi de curtea sa asupra anturajului comandantului suprem au determinat şi pe alți oameni de seamă (cum au fost consularii Munatius Plancus şi Titius) să-l părăsească pe triumvir. Toți se întorceau umiliți la Roma, unde divulgau lui Octavian secrete militare şi politice de la cartierul rivalului său. Prin aceştia se putură afla unele clauze secrete ale testamentului lui Antonius, depus în casa vestalelor din for.

Octavian pretinse vestalelor să-i dea testamentul, dar acestea motivară că, de bunăvoie, nu pot comite un sacrilegiu, dar că el, personal, poate să-l ridice cu forța. Fără niciun scrupul sau teamă de pedeapsa zeilor, Octavian ridică testamentul, îl deschise şi îl citi în senat. Uluiți, senatorii aflară că Antonius recunoştea pe Cezarion ca moştenitor, că împărțea Orientul între fiii Cleopatrei şi dispunea ca, după moarte, corpul lui să fie predat Cleopatrei la Alexandria, unde să li se ridice un mausoleu comun. Fugarii de la

cartierul lui Antonius confirmară autenticitatea acestor dispoziții testamentare, deoarece citiseră şi ei o copie a lui, pe când se aflau lângă Antonius.

Senatorii nu se indignară de sacrilegiul violării testamentului, ci de conținutul lui. Octavian dăduse o mare lovitură politică, câştigând de partea sa opinia publică. Obținu imediat un senatus-consult, prin care Antonius era destituit din funcția de consul şi, în aceeaşi zi, la 1 ianuarie anul 31 î.e.n., se declară război Cleopatrei. Războiul nu fusese declarat şi lui Antonius, ca poporul roman să aibă impresia că nu poate fi vorba de lupte între cetățenii romani; dar cum Antonius a menținut în slujba Cleopatrei legiunile romane, responsabilitatea războiului civil a căzut asupra lui.

În luna mai, anul 32 î.e.n., cartierul general de la Samos fusese transferat la Atena, împreună cu petrecerile şi dezmățul. În străvechea cetate a lui Pericle, Cleopatra şi Antonius au rămas până în iarna anului 32/31 î.e.n. Regina se arăta autoritară față de strălucita Atenă. Pretinse atenienilor să-i acorde aceleaşi omagii cu care întâmpinaseră cu trei ani mai înainte, pe Octavia. Pe Acropole a fost aşezată o statuie a lui Antonius, alături de a Cleopatrei, îmbrăcată în costum de zeiță. Un decret special al poporului atenian acorda cetățenia attică Cleopatrei şi vota ridicarea monumentului ei pe Acropole. Actul fu adus de Antonius şi citit în public, lectură urmată apoi de

discursuri ale magistraților orăşeneşti pline de laude pentru virtuțile reginei. Egipteana era geloasă pe amintirea plăcută ce o lăsase Octavia la Atena şi, cu daruri, serbări sau linguşiri, urmărea să o scoată din memoria locuitorilor. Regina continuă, cu aceeaşi energie, epurarea grupului ostil ei, ce înconjura pe Antonius.

Ultima mare ispravă a Cleopatrei a fost determinarea lui Antonius să o alunge pe Octavia din casa lor de la Roma. „Tot el a trimis la Roma oameni – scrie Plutarh (*Antonius,* 57) – ca să alunge pe Octavia din casa sa. Se zice că Octavia a plecat luând pe toți copiii lui Antonius cu ea, în afară de copilul cel mai vârstnic, pe care-l avea de la Fulvia (căci acela se afla la tatăl său), plângând şi jeluindu-şi soarta, pentru că se părea că una dintre cauzele războiului fusese şi ea. Dar romanii nu o plângeau pe ea, ci pe Antonius, şi mai ales cei care o văzuseră pe Cleopatra, care nu întrecea pe Octavia nici prin frumusețe şi nici prin tinerețe”.

Scrisoarea de despărțire a fost smulsă lui Antonius de către Cleopatra şi ea însemna dezlănțuirea războiului. În Grecia şi Orient, soldații lui Antonius făceau rechiziții forțate, la Roma popularitatea lui scăzuse catastrofal. Puținii prieteni pe care mai conta renunțară la sforțările depuse până atunci, în ceea ce priveşte rezolvarea conflictului printr-o rezoluție de împăciuire; ca urmare, îl părăsiră pe Antonius şi se

înregimentaseră în tabăra lui Octavian. Incapabil general, dar abil politician, Octavian convinse opinia publică că rivalul său este un miop trădător în serviciul unei curtezane destrăbălate, pe când el apăra demnitatea romană. Manevră în aşa fel încât Antonius să nu apară ca duşman pe primul plan, ci Cleopatra, vinovată de toate greşelile celui rătăcit dintre romani, prostit şi vrăjit de ea, aşa cum la un moment dat ajunsese şi Cezar în brațele Nimfei Nilului.

Planul de război conceput de Antonius apărea ca unul dintre cele mai îndrăznețe şi mărețe. El voia să-şi concentreze toate forțele rapid şi de pe coastele apusene ale Greciei să atace pe neaşteptate Italia, mai înainte ca Octavian să-şi fi putut concentra flota şi legiunile. S-a mişcat însă cu prea multă încetineală şi planul său strategic a fost dat peste cap, permițând astfel lui Agrippa, comandantul şef al trupelor lui Octavian să aşeze teatrul de război pe coasta estică a Mării Adriatice.

Într-un capitol, Plutarh (*Antonius,* 61) ne-a prezentat statistic forțele celor doi rivali în ajunul marii bătălii de la Actium. Antonius şi Cleopatra dispuneau de 500 de vase de luptă, împodobite ca de sărbătoare, unele fiind cu opt sau zece rânduri de vâsle, vase construite la şantierele Cleopatrei. Flota era sprijinită de 19 legiuni, de zece mii de călăreți şi de forțele aduse lui de către regii din Libia, Cilicia, Cappadocia, Paphlagonia, Commagona, Tracia, Pont, Arabia, Palestina,

Galitia etc., dintre care mulți veniseră pe câmpul de luptă. Octavian le opunea numai 250 de corăbii (în cea mai mare parte împrumutate cândva de la Antonius!), 13 legiuni şi foarte puțină cavalerie.

Deci superioritatea numerică se găsea de partea lui Antonius, mai ales în ceea ce priveşte flota de vase mari, adevărate cetăți plutitoare, înarmate cu turnuri de luptă şi puternice maşini de război. În schimb, deşi inferioare ca număr, corăbiile de război de dimensiuni reduse, comandate de Agrippa, erau mult mai rapide şi posedau echipaje excelent instruite. Istoricul Florus (IV, 11) avea dreptate când spunea hiperbolic că: „Marea gemea sub greutatea vaselor lui Antonius, iar vântul obosea când le punea în mişcare”. Lăsau mult de dorit însă echipajele flotei lui Antonius, mai ales că, din lipsă de mateloți pricepuți, fuseseră recrutați, în mod forțat, ca marinari, conducători de măgari, secerători, efebi ş.a.

În sfârşit, o altă greşeală: „Antonius într-atâta era captivat de Cleopatra, încât, deşi superior lui Octavian în forțe terestre, a voit totuşi ca victoria să fie obținută de flotă, în cinstea reginei” (Plutarh, *Antonius,* 62).

Vasele şi pedestrimea lui Octavian fuseseră concentrate mai întâi la Brundisium şi Tarent, unde grijuliul Agrippa făcu un amănunțit control al flotei şi echipajelor. În acest timp, Antonius ocupă mai multe puncte strategice pe coasta occidentală a Greciei, între Corfu şi Cirenaica, de

unde putea bara un atac duşman spre Egipt. Pregăti, totodată, viitoarele baze de pornire către Italia. Antonius şi Cleopatra îşi mutară cartierul de la Atena la Patras, în mijlocul forțelor lor. Agrippa s-a arătat însă un strateg mai dibaci, deoarece a ocupat insula Corfu, a debarcat apoi forțele terestre (conduse de Octavian) lângă Munții Acroceraunieni, iar de acolo le-a împins pe o peninsulă de la intrarea golfului Ambracia. Aceste inteligente manevre de forțe infiltrate pe peninsulă au izolat armata terestră a lui Antonius, de flotă. Aprovizionarea infanteriei deveni foarte dificilă şi nemulțumirile se îndreptară, ca de obicei, împotriva Cleopatrei, găsită vinovată de a se fi amestecat, cu sfaturile ei muiereşti, în consiliile statului major al lui Antonius. Când legiunile italice ocupaseră peninsula amintită, fapt care tulburase adânc pe consilierii militari din jurul lui Antonius, Cleopatra ar fi spus în bătaie de joc: „Ce lucru înfricoşător s-a produs, dacă Octavian s-a aşezat pe o lingură?” (Plutarh, *Antonius,* 62). Nu lipsiră nici acum defecțiunile unor oameni de seamă, ca aceea a lui Domitius Ahenobarbus (străbunicul lui Nero) şi a lui Dellius (confidentul Cleopatrei). Ei dezertară în tabăra lui Octavian, sătui de amestecul im pertinent al Cleopatrei în treburi de război şi îngrijorați de neghiobiile unui comandant îmbrobodit de ea. Exemplul celor doi a fost urmat şi de regii barbari, Amyntas şi Deiotarus.

Prin alte manevre tactice, forțele navale s-au apropiat treptat de golful Ambracia. Trupele lui Antonius ocupaseră partea nordică a Acarnaniei şi o zonă din coastele Epirului. Ele săpaseră puternice fortificații în strâmtoarea ce ducea spre golful Ambracia, unde ancorase flota lor. Octavian îşi împinse trupele tot în Epir, la o foarte mică distanță de ale lui Antonius şi blocase, cu legiunile şi flota sa, drumul aprovizionării lui Antonius care nu se putea face decât pe mare, prin golf.

Mai multe zile, oştile stătură față în față, cu toate provocările încercate de Octavian, nerăbdător de a exploata situația precară a lui Antonius, printr-o luptă generală, fie pe mare, fie pe uscat. Dar rivalul rămase nedecis, fiindcă nu ştia cum să înceapă. Ca şi când şi-ar fi pierdut mințile, Antonius îşi deplasă mai toate forțele pe coasta epirotă, apoi le trecu, fără de niciun rost, în Acarnania, obosindu-şi ostaşii. Ofițerii săi nu aveau de loc încredere în puterea unei flote compuse din vase greoaie, cu corăbii monstruoase şi cereau ca lupta să se dea pe uscat, unde hotăra puterea săbiilor lor.

Se povesteşte că un tribun militar, acoperit de cicatricele rănilor şi de glorie în luptele ce le dăduse sub comanda lui Antonius, i-ar fi spus: – „Comandante, de ce nu te încrezi în rănile şi în sabia asta şi-ți pui nădejdea în nişte lemne blestemate? Egiptenii şi fenicienii să se bată pe mare, dar nouă dă-ne pământul pe care ne-am

obişnuit să stăm şi să murim sau să învingem pe duşmani” (Plutarh, *Antonius,* 64). Din răspunsul lui Antonius se văzu că nici el nu mai avea vreo nădejde în victorie. Disperarea pusese stăpânire pe el şi din cauza unor prevestiri sinistre, vehiculate ca totdeauna de către „alarmişti” în ajunul unor mari nenorociri. Comandantul suprem suspecta acum pe toți cei din jur: pe ofițeri, pe prieteni şi chiar pe Cleopatra. Îşi imagina chiar că regina urmăreşte să-l otrăvească, în speranța că ea va putea obține, prin această crimă, iertarea din partea lui Octavian.

Antonius căzuse în aceeaşi apatie, ca şi Pompeius Magnus, după primele insuccese în bătălia de la Pharsalos. Câteva zile refuză orice mâncare şi băutură. I se păreau zadarnice toate atențiile şi drăgălăşeniile Cleopatrei, care era hotărâtă să-l scoată dintr-o atare disperata inerție şi să-i arate fidelitatea ce i-o păstra.

Plinius (XXI, 3) ne spune că, în cele din urmă, îndrăcita femeie reuşi să-i redea energia de soldat şi deplina încredere față de ea, printr-un şiretlic. Într-o seară, după cină, Cleopatra rupse un trandafir din coronița de flori ce purta pe cap şi-l aruncă într-o cupă cu vin, pe care o oferi apoi surâzătoare lui Antonius, ca să o bea. Pe când acesta ducea vasul la buze ca să soarbă vin în cinstea reginei, ea i-l smulse din mână şi obligă pe loc o sclavă să bea. Nenorocita roabă se prăbuşi pe covor, fiind răpusă fulgerător de un vin îmbibat

cu otravă scursă din floare. Apoi, regina se adresă comandantului: – „O Antonius, de ce suspectezi o asemenea femeie ca mine? Iată că nici mijloacele şi nici ocaziile nu-mi lipsesc ca să te omor dacă aş putea trăi fără tine”.

Nemulțumirile zguduiau însă puternic tabăra lui Antonius, fixată într-un loc nesănătos şi lipsită de hrană. Canidius, comandantul pedestrimii, îl mai sfătui, pentru ultima dată, pe Antonius, să o expedieze pe Cleopatra, să se retragă în Tracia şi Macedonia şi acolo să dea o bătălie terestră hotărâtoare, în care el era mare meşter. Acolo, spunea el, vom fi ajutați şi de Dicomes, regele geților, cel ce dispunea de multă armată. Ca de obicei a intervenit Cleopatra, declarând că ar fi ruşinoasă o atare retragere între barbari. În locul acestei replieri este preferabil să se decidă soarta războiului printr-o luptă navală de amploare. În cel mai rău caz, este preferabil să se retragă cu flota în Egipt, lăsând în Grecia numai pedestrimea. Ea se gândea de pe acum la fugă; se interesa ca propria-i soartă să nu fie pierdută, iar victoria o privea pe planul al doilea.

În cele din urmă, aşa cum ceruse Cleopatra, Antonius se hotărî pentru o luptă navală de mare amploare, prin care să distrugă pe adversari şi să rupă blocada din golf. Sconta că o victorie pe mare va demoraliza şi armata terestră a lui Octavian. În caz de eşec naval, gândea că superioritatea flotei sale îi va permite totuşi să se retragă în Egipt, ca

de acolo să reorganizeze lupta, idee ce pornise tot de la Cleopatra. Ca să împlinească lipsurile de marinari de pe unele vase, lipsuri provocate de molime şi dezertări, el incendie 140 de corăbii dintre cele mai vechi şi trecu echipajele disponibile ale acestora pe altele. Apoi mai îmbarcă pe vasele de război 20000 de pedestraşi şi 2000 de arcaşi, luați din trupele terestre, ca forța de luptă pe mare să fie sporită. În ipoteza unei înfrângeri, el nu dădu, în prealabil, nicio dispoziție căpitanilor de vase despre felul cum va trebui organizată retragerea. De aceea, ordonă ca pânzele să fie date jos şi manevrarea corăbiilor să se execute numai cu ajutorul vâslelor.

Marea încleştare de la Actium avu loc la 2 septembrie 31 î.e.n., dată, ce va prefața istoria Imperiului roman. Operațiile s-au limitat numai la o bătălie navală în golf, privită ca un spectacol dat în amfiteatru, de către pedestrimea lui Antonius, aşezată pe mal, sub comanda lui Canidius, şi de legiunile lui Octavian, dispuse pe malul opus, sub ordinele lui Taurus. Marea se liniştise, vântul încetase a mai sufla şi nici valuri nu se produceau.

Linia vaselor de luptă ale lui Antonius trecu canalul Actium şi se pregăti pentru luptă, făcând front în fața flotei adverse ce se afla la opt până la zece stadii față de țărm. Aripa dreaptă o comanda Antonius ajutat de Publicola; la centru fuseseră plasați Marcus Justeius şi Marcus Octavius, iar pe aripa stângă se afla Coelius. Vicleana Cleopatra

obținu avantajul de a rămâne în rezervă cu cele 60 de corăbii egiptene. Din această poziție îşi putea aranja fuga, aşa cum s-a şi petrecut.

În linia de luptă a occidentalilor, vasele de pe aripa dreaptă se orânduiseră sub ordinele lui Octavian; la centru, luase loc Arruntius, iar pe aripa dreaptă, lupta aprigul Agrippa, adevăratul şef al întregii flote.

Deşi manevrele flotelor începuseră dis-de-dimineață, încleştarea s-a produs numai către amiază, când corăbiile se repeziră unele asupra altora, spre a se izbi în pântece cu ciocurile de metal fixate la proră. Antonius alerga peste tot, sfătuind soldații care vâsleau să se încreadă în masivitatea corăbiilor şi să caute a da lupta ca pe uscat. Marinarii lui Antonius fură cuprinşi de nerăbdare, şi atacară cu flancul stâng, unde erau corăbiile cele mai mari şi greoaie, puse sub comanda lui Coelius. „Când Octavian a văzut (acest atac) s-a bucurat şi a început să se retragă cu flancul drept, vrând să atragă cât mai în afară din golf şi din strâmtoare pe duşmani, apoi, plutind în jurul corăbiilor duşmane cu corăbiile sale sprintene, au început să atace corăbiile duşmane care erau greoaie şi încete, din cauza mărimii şi lipsei de echipaje” (Plutarh, *Antonius,* 65).

Cum navele lui Antonius nu beneficiau de viteză şi de echipaje experimentate, vasele se treziră oarecum imobilizate. De pe puntea lor se trimitea

numai o ploaie de pietre, sulițe sau săgeți, aruncate de maşinile balistice; dar nu totdeauna proiectilele îşi atingeau ținta propusă. În schimb, câte trei-patru corăbii ale lui Octavian se asociau şi atacau deodată câte o corabie din cele mari ale adversarilor, pe care o izbeau concomitent în flancul pântecelui. În consecință, ori se produceau spărturi prin care năvălea apa, ori corabia rămânea imobilizată, ca apoi, cu sulițe, lănci şi făclii aprinse, atacanții să sară pe puntea duşmană şi să dea o luptă terestră. O atare tactică fusese aplicată cu succes de către greci împotriva greoaiei flote persane, la Salamina, în anul 480 î.e.n.

La aripa opusă, Agrippa simulă o mişcare de învăluire asupra lui Antonius şi Publicola, silindu-i pe aceştia să se desfacă din lanțul liniei frontului de nave şi sa lase un periculos spațiu gol. Prin această breşă pătrunseră vasele rapide denumite liburne şi atacară din spate flota lui Antonius.

Lupta continua îndârjită şi indecisă, cu succese sau eşecuri de ambele părți. Chiar şi în a doua fază a bătăliei, când Agrippa câştigase superioritatea tactică, victoria era încă nehotărâtă. Dar nervozitatea şi nesocotința Cleopatrei aveau să aducă dezastrul. De mai multe ore, stând pe puntea vasului său amiral, „Antoniada”, privea cu tremur şi groază ciocnirea vaselor şi auzea răcnetele celor ce mureau pentru viitorul reginei sau al statului roman. Când observă infiltrarea

corăbiilor lui Agrippa, nerăbdarea şi frica o determinară să fugă.

„Când lupta era încă generală şi nedecisă – notează Plutarh *(Antonius,* 66) –, deodată cele şaizeci de corăbii ale Cleopatrei au fost văzute ridicându-şi pânzele pentru retragere şi fugind prin mijlocul ostaşilor care luptau. Aceste corăbii fuseseră în spatele marilor corăbii şi, trecând prin mijlocul celor care luptau, produceau o mare dezordine. Duşmanii se uitau şi priveau cu mirare cum, folosindu-se de un vânt prielnic, se retrag spre Pelopones”.

Plecarea ruşinoasă a vaselor egiptene nu putea să influenţeze în rău mersul şi aşa defavorabil al operaţiilor, deoarece ele nu participaseră nici până atunci la luptă. Nenorocirea triumvirului a fost că a recunoscut pânzele purpurii ale vasului „Antoniada” (nume ce i-l dăduse regina în cinstea lui!) cum se îndepărtează, ducând pe aceea ce-i stăpânea inima şi-i potolea simţurile de atâţia ani.

„În acest moment, Antonius s-a dovedit că nu mai este condus nici de judecata conducătorului de altă dată, nici de cea a bărbatului, nici de propria-i judecată, ci a arătat ceea ce a spus cândva, cineva, în glumă, anume, că sufletul celui care iubeşte şi-a părăsit propriul corp, fiind târât de femeie, în corpul acesteia, ca şi cum amândoi ar fi crescut într-unul singur. Atunci când a văzut corabia ei că se retrage, n-a mai zăbovit, ci, uitând de toţi, trădând şi părăsind pe cei care luptau şi

mureau pentru el, s-a îmbarcat pe o corabie cu cinci rânduri de vâsle, luând cu el numai pe Alexa sirianul şi pe Scellius, şi a urmat pe aceea care acum se pierdea şi pe sine, şi pe el” (Plutarh, *Antonius*, 66).

Aşadar, pentru o femeie, Antonius a dat un imperiu a cărui soarta s-a hotărât prin victoria lui Octavian de la Acțiuni. Văzându-l că vine pe urma ei, întocmai ca un câine credincios, Cleopatra a ridicat pavilionul de pe „Antoniada” şi l-a primit pe punte. Fugarul reflectase asupra laşității şi trădării reginei, dar o forța tainică îl atrăgea, ca un magnet puternic, către această femeie fatală. S-a aşezat la proră, cu capul între mâini, unde, într-o tăcere funebră, a stat nemişcat timp de trei zile, refuzând chiar să o vadă pe Cleopatra, purtătoarea nenorocirilor sale. Numai în dreptul Capului Tainaron, sclavele de pe corabie au reuşit să-l facă să vorbească şi să îmbuce câte ceva. După numeroase îndemnuri, aceleaşi femei înfrânseră şi slăbiciunea umană a lui Antonius, îl împăcară cu Cleopatra şi, după un prânz copios, cei doi amanți petrecură iarăşi o noapte fericită.

În acest timp, la Actium, Agrippa nimicea grosul flotei duşmane, iar legiunile de pe coastă, rămase şi ele fără comandant, stăteau la discreția lui Octavian. Multe corăbii evadate din lupta de la Actium îl ajungeau din urmă pe Antonius, în drum spre Egipt, şi-i comunicau ştiri adesea optimiste, ceea ce mărea durerea generalului ce-şi trădase

ostaşii. Aflând că legiunile lui Canidius, încă nu se predaseră, trimise la ele o ştafetă, poruncindu-le să se retragă în Macedonia sau Asia. Dar era prea târziu, deoarece la Actium, Apollo, zeul protector al lui Octavian, învinsese total pe „Noul Dionysos” din Orient. Flotele s-au mai bătut câtăva vreme, iar ostaşii legiunilor au rămas pe loc şapte zile, aşteptându-şi zadarnic comandantul, în a cărui stea şi vitejie aveau mare încredere. Când şi Canidius a fugit, ei s-au predat învingătorului, fără luptă.

Mai înainte de a părăsi Capul Tainaron, Antonius şi-a adunat prietenii în jurul corabiei ce fusese încărcată cu tezaurul de război, cu multe obiecte regeşti de aur şi de argint, toate de mare preț. El le-a împărțit aceste comori, poruncindu-le să se salveze cu ele, răscumpărându-şi greşelile de la învingători. Apoi, cu lacrimi în ochi se depărtă de ei, îndreptându-se spre Libia, unde lăsase patru legiuni ce se luptau acum cu Cornelius Gallus, generalul lui Octavian. Dar abia debarcat pe țărmul african află, dezolat, că Pinarius Scarpus, care comanda trupele sale, se şi predase. A mai rătăcit câteva zile cu doi prieteni pe malul libian, pescuind în tăcere, după care învinsul de la Actium a încercat să se sinucidă. A fost împiedicat de aceşti prieteni şi dus la Alexandria, unde revăzând-o pe Cleopatra, gândul morții l-a mai părăsit.

Trădătoarea de la Actium părăsise Grecia la

câteva zile după împăcarea cu Antonius. Se grăbea să reintre în Egipt, unde vestea dezastrului de la Actium putea produce o răscoală generală a alexandrinilor împotriva unei regine nepopulare şi pe care nu o mai văzuseră de doi ani. În scopul inducerii lumii în eroare, ca să aibă timp să ia măsuri de siguranță şi să-şi asigure o atmosferă favorabilă, neîntrecuta „artistă” îşi organiză o intrare triumfală în port. Vasele sale fuseseră împodobite cu mari ghirlande de flori, iar în acorduri de flaute şi de chitare, pe punți, răsunau numai cântece de victorie! Reinstalată în palat, dispuse uciderea tuturor suspecților, bănuiți a pregăti mişcări împotriva ei. Averile acestora măriră veniturile tezaurului regal.

Atunci când Antonius regăsi şi el Alexandria, după eşecul din Libia, o află pe Cleopatra punând la cale, cu o îndrăzneală nemaipomenită, numeroase planuri himerice, croite sub impresia scenelor de război de la Actium. În momente de grave depresiuni sufleteşti, ea se gândea şi la sinucidere, dar voia o moarte fastuoasă, aşa cum fusese şi viața ei. Mânată de acest gând, construise deja pe țărmul mării, în vârful Peninsulei Lochias, un impozant mausoleu, şi acolo regina dorea să fie arsă împreună cu tezaurele sale. Dar a doua zi, gândea altfel, cu mintea chinuită de noi planuri de viitor.

Acum intenționa să organizeze o apărare în Egipt sau în Asia, concentrând toate forțele Orientului

împotriva Romei. În zilele următoare, noi planuri contradictorii dezvăluiau marea tulburare din sufletul ei. Voia să fugă în Spania, ca de acolo să atace Roma, pe drumul străbătut de Hannibal... în sfârşit, ultima himeră ce o mai frământa ca să scape de sclavie, şi de război, o îndemna la o fugă spre misterioasele Indii, cu toate tezaurele sale, astfel cum se petrecuse pe timpul legendarei Didone cartagineze. Antonius urma să o însoțească. Şi în țara paradiziacă a Puntului, ea putea continua existența măreață şi voluptuoasă de la Alexandria.

Din ordinele sale, un număr destul de însemnat de corăbii fuseseră deja transferate peste istmul ce separa Marea Mediterană de Marea Roşie. În curând i se nărui şi acest plan: arabii din jurul cetății Petra îi incendiaseră corăbiile, iar din Libia, Antonius nu i-a putut aduce niciun soldat.

La porțile oraşului, Antonius află că Herodes, acolitul său din regatul evreilor, se supusese învingătorului de la Actium. De altfel, de peste tot, se anunțau defecțiuni. O revăzu, în treacăt, pe Cleopatra, de a cărei credință începu iarăşi a se teme. De aceea, părăsi palatul şi îşi pregăti o locuință de țară, pe insula Faros, cu o mare terasă în față. Scârbit de perfidia oamenilor şi de ingratitudinea multor prieteni, anunță că doreşte să trăiască în singurătate puținele zile triste ce-i mai rămâneau din mila învingătorului. În acest mod simplu de existență căuta să imite pe

mizantropul atenian Timon, de la sfârşitul secolului V î.e.n., care, după o viață fericită urmată de prăbuşire, la fel se retrăsese pe țărmul mării. Dar un Antonius nu fusese croit pentru a duce mult timp o viață de pustnic, când la câteva stadii de bordeiul său se găsea vesela Alexandria şi optimista Cleopatra. Demonul l-a dus repede din locuința sa „timoniacă” în palatul de aur al Lagizilor, reanimat acum de cei doi amanți, cu ospețe, chefuri şi serbări nebuneşti.

Cleopatra nu fusese făcută să se plece cu uşurință destinului implacabil. Spre deosebire de Antonius, imaginația şi energia cu care se înarmase din copilărie, o ajutau să nu cunoască disperarea. În timp ce acesta din urmă se retrăsese ca Achile în cort, pe insula Faros, regina recruta noi trupe, pregătea alte vase de război; înnoda diferite alianțe în afară, arsenalele ei fabricau mulțime de arme, repara zidurile de apărare de la Pelusium şi Alexandria şi ciuta să-i însuflețească pe locuitori pentru a face față unei invazii apropiate. Egiptul trebuia pus în stare de apărare, fiindcă duşmanii, după succesul de la Actium, nu îndrăzniseră să vină imediat pe urma fugarilor, aşa cum făcuse Cezar, după victoria asupra lui Pompeius Magnus de la Pharsalos. Dacă în luptă ar fi dispărut cei doi mari actori ai dramei ce se juca la Alexandria, ar fi rămas copiii, la a căror soartă Cleopatra se gândea de asemenea. Din inițiativa ei, Cezarion fu declarat

major, apoi se dădu toga virilă (de „bărbat”) şi lui Antyllos, băiatul cel mare al lui Antonius cu Fulvia.

Antonius nu putea fi decât încântat de curajul şi acțiunile energice ale Cleopatrei. La palat fusese reprimit de ea ca în zilele când se întorcea victorios din Armenia. Vechea asociație dionisiacă a „celor de neimitat”, se transformă în grupul „Fraților şi surorilor nedespărțiți până la moarte”, care nu era cu nimic mai prejos decât aceea, prin înclinarea spre plăceri, lux şi desfrâu (Plutarh, *Antonius,* 71). În ceata „celor care mor împreună”, o confrerie sumbră, se înscriau mereu prietenii ce organizau pe rând ospețe vesele, consolându-se astfel în fața morții!

Adesea, Cleopatra cobora în criptele umede ale palatului, unde se găseau celulele condamnaților la moarte. Acolo, ea încerca otrăvurile mortale şi lipsite de durere, pregătite de vrăjitori. S-a constatat, pe baza experimentării asupra unor condamnați şi a unor animale, că „otrăvurile care provocau iuțeala morții aduceau şi cele mai mari dureri, pe când cele mai blânde şi întârziate ca efect, provocau o moarte fără chinuri. În cele din urmă s-a convins că numai muşcătura viperei produce fără spasme şi gemete un somn adânc, ca un fel de letargie. Cei care erau muşcați de viperă aveau o sudoare pe față şi cădeau în lâncezeală prin slăbirea simțurilor cu încetul. Ei nu mai puteau fi treziți sau mişcați, întocmai ca aceia care

dorm adânc” (Plutarh, *Antonius,* 71). Cu asemenea înfiorătoare experiență, ea ajunse la convingerea că numai muşcătura viperei egiptene, denumită *aspis,* îi va asigura moartea pe care o dorea.

În mijlocul acestor pregătiri de apărare şi de aranjare fastuoasa a morții, învinşii de la Actium se gândiră şi la negocieri cu Octavian. Situația se agravase prin faptul că la Rhodos, Herodes se întâlnise cu Octavian şi debarcaseră împreună în Siria, ca apoi să plece împotriva Văii Nilului. Scrisoarea comună către Octavian a lui Antonius şi Cleopatra îi solicita domnia pentru fiii lor în Egipt şi îngăduința să trăiască ca simpli particulari la Alexandria sau Atena. Primul reamintea lui Octavian vechea lor prietenie; îşi recunoştea rătăcirea şi se angaja a depune armele. Mai fu trimis ca sol de împăciuire la Herodes şi Alexas din Laodiceea, instrumentul Cleopatrei pentru subjugarea lui Antonius şi cel ce ponegrise pe Octavia. Ticălosul a fost însă arestat pe loc şi executat. Răspunsul lui Octavian a fost adresat numai Cleopatrei, asigurând-o că „nu va fi lipsită de nimic dintre cele de cuviință, dacă va ucide sau va îndepărta pe Antonius”. Curierul lui Octavian vorbise aşa cum trebuie unei „mândre regine care se bizuia pe nemaivăzuta ei frumusețe”. Unele intimități cu regina au trezit suspiciunea lui Antonius, care l-a biciuit şi l-a alungat. Ca să-l împace acum pe Antonius, vicleana nimfă a Nilului a organizat o fastuoasă aniversare pentru

ziua de naştere a iubitului ei.

Octavian nu a răspuns nici la a doua scrisoare trimisă de Antonius, prin care se oferea să-şi ridice zilele, numai domnia Cleopatrei să fie asigurată în Egipt. Fără ştirea lui Antonius, Cleopatra expedie şi ea, în acelaşi timp, lui Octavian, o solie, cu daruri bogate. Lipsită de generozitatea amantului care-şi oferise viața pentru binele ei, perfida regină îl anunța pe Octavian că se detaşează de cauza lui Antonius, omul vinovat de toate relele şi care profitase de inocența politică a unei femei. Acum când Antonius este zdrobit – argumenta solul egiptean – nu mai are niciun sens ca Roma să silească pe regină la o luptă disperată, ci mai bine să-i asigure tronul sau o retragere onorabilă, prin depunerea coroanei. Darurile aduse de solie au fost acceptate, dar Cleopatrei nu i se dădu niciun răspuns.

Acum, regina îşi dădu seama că toate speranțele de împăciuire sunt pierdute. Se pregăti să distrugă toate operele de artă, cât şi lucrurile prețioase strânse în mausoleul ce-l construia pe țărmul mării. Ea mai intui, de asemenea, intenția lui Octavian de a o captura vie, ca cel mai prețios trofeu de purtat în viitorul său triumf. Invazia Egiptului s-a amânat totuşi, deoarece situația politică complicată din Italia, îl sili pe Octavian să plece la Roma.

După trecerea iernii anului 31/30 î.e.n., Octavian a revenit în Siria şi, împreună cu

generalii săi din Libia, a organizat atacul asupra Egiptului din două părți. Tânărul împărat nu se temea câtuşi de puțin de ciotul de sabie pe care-l mai purta Antonius în mână şi nici de epavele flotei egiptene. Îl preocupa numai smulgerea unor prăzi importante. În primul rând, urmărea capturarea intactă a fabulosului tezaur al Lagizilor, cu care să-şi poată plăti armata şi alte cheltuieli militare. Dorea apoi, cu ardoare, să o prindă vie pe Cleopatra, femeie pe care Roma ținea să o vadă târâtă după carul de triumf al învingătorului. În ambele cazuri se impunea o acțiune prudentă. Tezaurul putea fi mistuit de flăcări, iar Cleopatra avea destule otrăvuri la îndemână. Pe neaşteptate, el adoptă o atitudine binevoitoare față de Cleopatra, trimițându-i asigurări prin curieri secreți. Atunci, în capul reginei apărură alte iluzii. Ea îşi aduse aminte de teribila armă pe care o mânuia în a seduce pe bărbați, armă cu care doborâse pe Cezar şi pe Antonius. Spera că o întâlnire directă cu Octavian îi va oferi ocazia să arunce şi asupra acestuia iscusita plasă a lui Eros. La vârsta de 39 ani, frumusețea şi farmecul ei se păstrau încă nealterate, puterea sa de seducție fiind încă foarte mare. Pe Antonius îl iubise cu pasiune, atât timp cât gloria, fizicul şi demnitatea acestui om îi încălziseră inima. Dar acum, ajunsese un om ridicol prin retragerea sa în căsuța de pe insula Faros, un descurajat şi un laş – față de o situație

politică gravă, pe care ea, o femeie, căuta singură s-o înfrunte. Numai din oarecare milă, ea nu-l ucisese şi nici nu-l predase spionilor lui Octavian, veniți tainic la Alexandria.

La începutul primăverii anului 30 î.e.n., oraşul Pelusium fu predat de Seleucos, generalul Cleopatrei, lui Octavian ale cărui armate pătrunseră apoi în deltă şi se apropiau de capitală. Se zvonise imediat că Seleucos se predase din ordinul reginei şi Antonius se înfurie. Ca să înlăture aceste bănuieli ale amantului său, ea îi predă familia generalului trădător ca să fie ucisă. Antonius se potoli în fața acestor probe de inocență, însoțite de obişnuitele lacrimi sincere sau false, pe care le vărsa artista Cleopatra. Îngrijorată în fața înaintării romane, egipteana transportă lângă templul zeiței Isis, cele mai de preț lucruri ale vistieriei regale, aur, argint, smaragde, mărgăritare, abanos, fildeş, ş.a., apoi multe torți şi câlți, ca să le dea foc.

Ca nu cumva regina să distrugă aceste comori, Octavian îi oferi prin curieri şi mai multe nădejdi de salvare.

Antonius avu atunci o neaşteptată revenire de energie. Cu puțina cavalerie de care dispunea, el puse pe fugă avangarda lui Octavian, ce ajunsese până la hipodromul cel mare de la marginea Alexandriei şi o urmări până în tabără. Fălindu-se cu această uşoară victorie, el intră în armură la palat, o sărută pe Cleopatra şi îi prezentă pe un

soldat ce luptase vitejeşte alături de el. (Se spune că ajungând lângă tabăra lui Octavian Antonius mai încercase fără succes să momească cu bani pe soldați). Regina trecu ostaşii în revistă, le vorbi şi-l dărui pe cel viteaz cu un coif şi o platoşă de aur, pe care luându-le, acela a fugit noaptea în tabăra duşmană.

A doua zi, un curier al lui Antonius îl invita pe Octavian să se măsoare într-o luptă corp la corp cu şeful său, în felul eroilor homerici, şi astfel, în prezența celor două armate martore la spectacol, să se aleagă cel mai tare. Fu întrebat în batjocură: cum se face că Antonius nu mai găseşte alt mijloc de a muri, decât pe acesta?

Prevăzând situația sumbră ce-l aştepta, înaintea unei mari bătălii, Antonius a mai organizat un strălucit şi ultim ospăț, trist ca o cină funebră, când a spus: – „mâine, probabil va fi prea târziu”. Comesenii, prieteni ce se mai găseau lângă el, mâncau şi plângeau în linişte. În schimb îi îndemna pe sclavi să benchetuiască, fiindcă mâine vor sluji altui stăpân, iar el va fi un schelet, deoarece preferă să caute o moarte glorioasă, decât salvarea sau victoria.

La revărsatul zorilor, în ziua de 1 august 30 î.e.n. Toate forțele lui Antonius stăteau pe poziții, gata de atac la ordinul comandantului ce se aşezase pe o înălțime. Flota sa porni în linie ordonată pentru bătălie, de lângă Peninsula Lochias. Dar când fu aproape de cea duşmană, marinarii săi ridicară

vâslele şi se înfrățiră cu ai lui Octavian. Cavaleria urmă şi ea exemplul flotei şi trecu de partea lui Octavian. Când infanteria lui Antonius auzi sunetele trompetelor şi cornurile legiunilor italice care porniseră la atac, n-a mai aşteptat şocul şi a rupt-o la fugă în debandadă, pe străzile oraşului, târându-l şi pe comandantul său, furios şi strigând că iarăşi a fost trădat de Cleopatra.

Dar Cleopatra nu mai avea puterea de a-l trăda sau de a-l salva pe Antonius. Fusese şi ea părăsită de supuşii săi, ca şi Antonius de armata sa. Fantoma „zeiței Isis cea nouă" şi a „Reginei regilor" se pierduse într-o dimineață de august, printre norii de praf pe care vânturile pustiurilor nubiene şi libiene îi îngrămădeau deasupra văii binecuvântatului Nil. Spionii lui Octavian activaseră o noapte întreagă printre soldații celor doi amanți, promițându-le bani, amnistie şi salvarea vieții, dacă vor dezerta. Astfel a capitulat Alexandria în fața unui nou stăpân al lumii.

Dezordinea de pe străzi, strigătele şi amenințările de trădare ce le auzea de la Antonius o înspăimântară pe regină. Nu credea însă că a sosit momentul să moară şi ea, de aceea încercă noi manevre.

„Cleopatra temându-se de mânia şi de nebunia lui, a dat fuga la mormânt şi a dat drumul la uşi care se lăsau întărite cu drugi şi cu zăvoare grele, apoi a trimis la Antonius vestitori care să-i spună că a murit. Antonius a crezut şi a zis către sine

însuşi: Ce mai şovăi, Antonius? Soarta ți-a răpit unicul motiv de a trăi care-ți rămăsese. A intrat apoi în casa şi dezlegându-şi şi depunându-şi platoşa, a zis: „Cleopatra, nu sunt îndurerat că am fost lipsit de tine, ci pentru că eu, un astfel de comandant, m-am vădit în curaj mai prejos decât o femeie” (Plutarh, *Antonius*, 76).

Ordonă apoi unui sclav credincios, Eros, ca să-l omoare, dar acesta s-a străpuns pe sine, căzând la picioarele lui Antonius. „Bine, Eros, că m-ai învățat să fac eu ceea ce n-ai putut să faci tu însuți”, ar fi spus Antonius, după acelaşi Plutarh. Lovindu-se cu spada în pântece, s-a lăsat pe un pat, dar n-a murit, deoarece scurgerea sângelui a încetat. Prietenii i-au sărit în ajutor ca să-l salveze, el însă le striga să-l ucidă pe loc, ceea ce nimeni n-a îndrăznit să facă.

Pe când Antonius se zbătea în mari chinuri, Cleopatra a fost înştiințată că încă mai trăieşte. Apucată de remuşcări, zguduită şi de durere, ea dori să-l revadă şi porunci lui Diomedes să i-l aducă pe brațe în mormânt, viu sau mort. Trimisul alergă la palat şi-i spuse muribundului că regina nu-i încă moartă şi că doreşte să-l vadă în clipa morții. Vestea îl reanimă pe sinucigaş, care, după cum remarcă Dio Cassius (LI, 10): „S-a ridicat, ca şi cum ar fi avut încă mult de trăit”. Sclavii l-au purtat în agonie pe brațe până la uşa mausoleului Cleopatrei, unde au avut loc alte scene dramatice relatate amănunțit de Plutarh *(Antonius,* 77).

„Uşile, Cleopatra nu le-a deschis, dar arătându-se la o fereastră, a lăsat în jos frânghii şi sfori, cu care legându-l pe Antonius, l-a tras în sus ea însăşi şi cu două sclave, singurele pe care le luase cu sine în mormânt. Cei care au fost de față spun că nu a existat un spectacol mai jalnic decât acela. Într-adevăr Antonius era tras, scăldat în sânge şi pe jumătate mort, în timp ce el întindea mâinile spre Cleopatra şi-şi îndrepta implorările către ea. Dar lucrul acesta nu era uşor pentru o femeie; Cleopatra, încordându-şi toate puterile, cu fața congestionată, trăgea funia în sus, pe când cei care se aflau jos strigau, o îndemnau şi luau parte sufleteşte la sforțările ei. Primindu-l ea astfel pe Antonius şi aşezându-l pe pat, şi-a rupt îmbrăcămintea care o acoperea, bătându-se cu pumnii în piept şi sfârtecându-se cu unghiile, cu fața pătată de sânge, numindu-i stăpân, soț şi comandant. Aproape că uitase de nenorocirile ei, din cauza jalei pentru el. Antonius rugând-o să înceteze cu jeluirea, a cerut sa bea vin, fie că-i era sete, fie că socotea că-şi va da suflarea mai repede! După ce a băut, a îndemnat-o să se îngrijească de salvare, dacă acest lucru se poate face fără dezonoare, şi să se încredințeze lui Proculeius, dintre toți prietenii lui Octavian, iar pe el să nu-l plângă acum, în cele din urmă schimbări ale sorții, ci să-l fericească pentru lucrurile frumoase de care a avut parte...”

Antonius îşi dădu sufletul în brațele Cleopatrei,

scăldat de lacrimile ei, murind, după cum zice Shakespeare, acolo unde voise să trăiască!

Aflând de sinuciderea spectaculoasă a lui Antonius, Octavian expedie imediat pe Proculeius şi pe Gallus să captureze pe Cleopatra, mai înainte ca aceasta să se omoare pe cadavrul iubitului ei. Regina refuză a primi în mausoleu pe cei doi şi angajă cu ei discuții de după uşile zăvorâte. Surdă față de asigurările viclene ale ofițerilor romani, ea le declară că nu se va preda, dacă Octavian nu se angajează prin jurământ solemn, ca o va menține pe ea sau pe fiul ei pe tronul Egiptului. Altfel, Octavian va primi cadavrul ei. Proculeius zări însă deschisă fereastra de la etaj, prin care fusese tras cu sforile muribundul Antonius. Îl lăsă pe Gallus să parlamenteze în continuare cu Cleopatra, iar el căută o scară şi pe furiş intră pe fereastră, în mausoleu, scoborându-se tiptil pe trepte în spatele reginei. O sclavă îl zări şi strigă disperată: „Nenorocita de Cleopatra este luată captivă”. În grabă, regina scoase pumnalul pirateresc ce purta la brâu de câteva zile şi voi să se sinucidă. Mai agil, Proculeius o apucă de ambele mâini, îi smulse arma şi îi controla hainele, ca să nu aibă ascuns asupra ei vreun flacon cu otravă. Ca să o calmeze, îi spuse respectuos:

„Îți faci Cleopatra o nedreptate şi ție şi lui Octavian, pentru că pe tine te lipseşti de putința de a vedea bunătatea lui, şi acuzi pe cel mai omenos comandant că este perfid şi neînduplecat”

(Plutarh, *Antonius, 79).*

Libertul Epaphroditus primi porunca de a o păzi zi şi noapte pe captivă şi să-i ofere cu larghețe şi eleganță toate cele cerute de ea, conform rangului ei. După mărturisirea lui Dio Cassius (LI, 11), atât de mult dorea Octavian să o ducă vie la Roma, încât spunea că: „O moarte prematură a Cleopatrei mi-ar răpi întreaga glorie”. Clemența lui Octavian față de ea şi iertarea poporului de orice vină, acordată de dragul lui Alexandru Macedon, întemeietorul oraşului, îi dădură noi speranțe nefericitei regine. Ce importanță mai avea faptul că tezaurul şi coroana sa intraseră în stăpânirea romană, când i se garantau demnitatea şi viața!

Mulți regi şi comandanți de oşti cereau corpul lui Antonius ca să-l îngroape ei, dar Octavian nu l-a răpit Cleopatrei. După obiceiul grecesc, cu propriile ei mâini spălă cadavrul, îl îmbrăcă, îl împodobi şi-i puse armura, ca unui viteaz gata pregătit pentru ultima luptă. Îl închise apoi într-un coşciug şi-l depuse în mausoleul ce-şi construise pentru ea, dar în care încă nu simțise fiorii morții, aşa cum dorise. De atâta durere şi jale, în timpul funeraliilor lui Antonius, pieptul i se umflase de lovituri şi obrazul îi era plin de răni. Făcuse şi febră, nu mai mânca şi spera că va putea muri de inaniție. Dar medicul său, Olympos, îl avertiză pe Octavian, care a început s-o amenințe şi s-o înfricoşeze cu aluzii la soarta copiilor ei, ceea ce o determină să-şi îngrijească corpul şi să se

hrănească.

Un şantaj odios îi prelungi iarăşi viața! Din ordinul lui Octavian, regina îşi reluase domiciliul în palatul Lagizilor, izolată complet de fiii săi, despre a căror soartă nu ştia nimic.

Antyllus, fiul cel mare al lui Antonius cu Fulvia, a fost predat soldaților de către pedagogul său Theodoros şi ucis de îndată. Copiii cei mai mici ai Cleopatrei, avuți cu Antonius, împreună cu pedagogii lor au fost puşi şi ei sub pază, dar se bucurau de o viață liberă. Cezarion fugise însă în Etiopia cu o parte din tezaur. Pedagogul acestuia, probabil tot un trădător, l-a convins pe tânărul prinț, în vârstă de 17 ani, să se întoarcă la Rhodos, unde l-ar aştepta Octavian ca să-i dea domnia Egiptului. După moartea Cleopatrei, naivul s-a încrezut, a părăsit Etiopia, dar a fost ucis imediat, fără să mai vadă strălucirea celor două coroane pe care le purtau de milenii faraonii din Valea Nilului.

În cele din urmă, Octavian s-a hotărât şi el să o întâlnească pe regină şi să o consoleze. Nu o mai văzuse din momentul când, la Roma, unchiul său căzuse sub pumnalele lui Brutus şi Cassius. Acum, om matur de 33 de ani, era împins de curiozitatea de a o vedea pe aceea care adusese atâtea necazuri romanilor şi familiei sale. Cleopatra demoralizată aştepta şi ea această vizită, cu speranța succeselor de odinioară, când ieşise din covor în fața lui Cezar şi apăruse la Tarsus în chip de Veneră. În realitate, acum aveau

să se întâlnească două vulpi, fiecare dornică să smulgă prin şiretenie prada celeilalte.

Scena întrevederii dintre Octavian şi Cleopatra, descrisă patetic de Plutarh *(Antonius,* 83), merită a fi reprodusă cuvânt cu cuvânt:

„Cleopatra era culcată pe un pat aşternut pe pământ, cu multă umilință, şi când a intrat Octavian, îmbrăcată numai cu o tunică, s-a ridicat şi i-a căzut la picioare, neînchipuit de urâțită la corp şi la față, cu vocea tremurândă şi cu ochii încercănați. Iar pe piept se vedeau multe urme de lovituri şi, în general, se vedea că corpul nu se află mai bine decât sufletul. Însă farmecul acela şi mândria frumuseții nu se stinseseră cu totul. Deşi ea se afla într-o atare stare, răspândea o lumină din interior, care făcea să-i fie văzute mişcările feței. La îndemnul lui Octavian să se aşeze, ea s-a aşezat, iar el lângă ea; regina a început să se justifice într-un anumit fel, punând toate cele întâmplate pe seama necesității şi a fricii de Antonius, dar, cum Octavian o întrerupea la fiecare afirmație, dovedindu-se că nu are dreptate, a început să plângă şi să se roage, ca şi când ar fi dorit cu ardoare să trăiască, în cele din urmă, având un inventar al lucrurilor, i l-a predat lui. Seleucos, unul dintre miniştrii ei, a început s-o denunțe că ea ascunsese şi furase unele lucruri, iar Cleopatra sărind şi luându-l de păr, i-a dat multe lovituri în față. Octavian a surâs şi a oprit-o, iar Cleopatra a zis: Nu este grozav, Octavian, ca

atunci când tu ai găsit cu cale să vii la mine şi să-mi vorbeşti, deşi sunt în acest hal, sclavii mei să mă acuze că am pus la o parte unele lucruri femeieşti, dar nu pentru mine, ci, nenorocita de mine, pentru Octavia şi Livia, soția ta, pentru ca făcând aceste mici daruri, prin mijlocirea lor, să obțin de la tine îndurare şi blândețe? Aceste cuvinte l-au încântat pe Octavian, socotind că ea doreşte să trăiască. Octavian spunând că îi acordă şi aceste lucruri şi că o va trata cum nu se aşteaptă ea, a plecat de acolo, socotind că o păcălise, dar în realitate fiind păcălit el de ea”.

De astă dată Cleopatra nu mai putea fi sirena ce încântase odinioară pe Cezar şi pe Marcus Antonius. S-a trezit alături de un om prudent, lipsit de pasiuni, rece şi rezonabil, care pentru interesele sale şi ale statului roman sacrifica pe Eros. Ca să-l înduplece pe Octavian pentru o mai largă clemență, ea scoase surâzând din sân scrisorile de dragoste ale lui Cezar şi-i mărturisi nepotului, cât de mult o iubise dictatorul, care din nenorocire murise înaintea ei (Dio Cassius, LI, 11–13 şi Florus, IV, 11). Cochetăria şi zâmbetele împrăştiate pentru a-l zăpăci şi pe Octavian se transformară însă într-o scenă lamentabilă pe care nenorocita captivă o juca şi prost. Oaspetele dădea răspunsuri evazive, privea în pământ, vorbea numai ca să o contrazică şi impasibilitatea lui se cobora ca un sloi de gheață în inima Cleopatrei. Nefericita înțelese că nu se poate

aştepta la niciun fel de milă din partea unui atare om dur şi ca pe ea numai moartea o mai poate scăpa de atâtea chinuri. Resemnată, îşi reluă atitudinea calmă, în momentul când Octavian ieşea pe uşă. Se spune că ar fi şoptit atunci cuvintele: „Nu-ți voi urma triumful tău”.

Dacă Octavian rămăsese stană de piatră alături de Cleopatra, se găseau totuşi în anturajul său destui tineri înamorați de faimoasa nimfă sau cuprinşi de un puternic sentiment de milă pentru ea. Dintre aceştia, tânărul Cornelius Dolabella păstra cele mai vădite sentimente de atracție față de Cleopatra. El a fost acela care i-a comunicat captivei, în ascuns, că peste trei zile, împreună cu fiii săi, din porunca lui Octavian, va lua drumul Romei. Aflând tainic de acest surghiun, ceru stăpânului să-i îngăduie a îndeplini cuvenitele libațiuni la mormântul lui Antonius, ceea ce i se îngădui. Purtată de lectică până la mausoleu, vărsă vin pe mormânt, îl împodobi cu coroane de flori şi pentru ultima oară îi îmbrățişă piatra de la cap, căzând leşinată pe ea, împreună cu femeile însoțitoare. Cuvintele de jale pe care le-ar fi rostit atunci ni s-au transmis în proza lui Plutarh *(Antonius,* 84), împodobită desigur cu multe ficțiuni şi floricele retorice, specifice acestui glorios biograf (după care Shakespeare a prelucrat o sfâşietoare, dar minunată, dramă funebră):

„Iubite Antonius – scrie Plutarh – ieri te-am înmormântat cu mâinile libere încă, iar acum fac

libații la mormântul tău cu mâini de captivă şi sunt păzită ca să nu urâțesc corpul acesta de sclavă cu lovituri şi plânsete, căci este păzit pentru triumful repurtat asupra ta. Alte cinstiri sau libații să nu aştepți, căci acestea sunt ultimele pe care ți le aduce Cleopatra. Când trăiam, nimic nu ne-a despărțit unul de altul, deci cu moartea suntem în primejdie de a schimba locul. Tu roman, ai să zaci aici, iar eu nenorocita, în Italia, luând din țara ta numai atât pământ. Dar dacă există puterea şi virtutea unui zeu de acolo – căci cei de aici ne-au trădat – nu mă lăsa pe mine, soția ta, care sunt vie, şi nu îngădui ca să se triumfe cu mine asupra ta, ci ascunde-mă şi îngroapă-mă aici, împreună cu tine, pentru că din miile de nenorociri pe care le-am îndurat, niciuna n-a fost mai mare şi mai grea decât timpul acesta scurt pe care l-am trăit fără tine”.

Reîntoarsă în palat, după acest pelerinaj funerar, a poruncit să i se pregătească baia şi, după îmbăiere s-a aşezat la un ospăț aranjat cu deosebit fast. Purta cele mai frumoase veşminte şi bijuterii, iar pe cap îşi aşezase coroana regala. Lipseau numai Antonius şi cântecele de chitare ca prânzul să ofere ochiului priveliştea completă a zilelor fericite de odinioară. De astă dată prânzea singură, într-o linişte de moarte, servită de Iras şi Charmion, credincioasele sale sclave de totdeauna. Reuşise pentru un moment să-l îndepărteze şi pe „cerberul” Epaphroditus,

expediat cu o scrisoare la Octavian. Era testamentul ei, pregătit în dimineața aceleiaşi zile, prin care cu rugăminți şi implorări cerea să fie îngropată alături de Antonius.

Pe când Cleopatra mânca liniştită, sosi un țăran cu un coş. Gărzile i-au cerut să le arate conținutul panerului şi, dând el frunzele la o parte, le-a arătat o frumoasă grămadă de smochine. A gustat din ele surâzând, i-a servit şi pe paznici, pentru a înlătura bănuiala otrăvirii. Căpătând încuviințarea gărzilor, țăranul a intrat la Cleopatra şi i-a oferit fructele proaspete. Regina a luat coşul, s-a întins pe un pat, a închis uşile şi a reținut lângă ea numai pe cele două sclave devotate.

Când Octavian a citit testamentul adus în scrisoarea purtată de Epaphroditus şi-a dat seama repede de cele ce se întâmplaseră. Călăreții săi au alergat în grabă spre palat, apoi a plecat şi el în urma lor ca s-o mai poată apuca pe Cleopatra în viață.

„Deschizând uşile, au găsit-o moartă, aşezată pe un pat de aur, împodobită regeşte. Dintre femei, aceea numită Iras era muribundă la picioarele Cleopatrei, iar Charmion, care se clătina şi-şi agita capul, aranja diadema reginei pe cap. Unul dintre cei trimişi a strigat mâniat „Asta-i frumos Charmion? Este frumos – a răspuns ea – şi demn de vlăstarul atâtor regi. Mai mult n-a mai spus şi a căzut lângă patul Cleopatrei” (Plutarh, *Antonius,* 85).

Octavian a ordonat imediat o straşnică anchetă, spre a se stabili precis împrejurările morții prețiosului trofeu, acum definitiv pierdut pentru mult visatul triumf roman. Cercetările n-au putut reconstitui în amănunt desfăşurarea dramei, incertitudine ce a creat multe versiuni în relatările istoricilor şi poeților antici. Cei mai mulți sunt de părere că moartea fulgerătoare i-a fost provocată de muşcătura unei vipere.

Reptila fusese, probabil, introdusă de către țăranul purtător al coşului fatal, ascunsă sub frunze. Se zice că atunci când Cleopatra a îndepărtat smochinele, a zărit-o şi ar fi spus: „«Aici era deci ea», şi şi-a întins brațul dezgolit la gura viperii”. (Plutarh, *Antonins,* 86). După unele versiuni, şarpele era păstrat de mult timp într-un vas de aur ascuns în apartamentul ei, unde a fost întărâtat de ea cu un fus de aur, ca să o muşte de braț. Se mai relata că moartea sa ar fi fost efectul unei otrăvi puternice păstrată într-o agrafă de aur ascunsă în păr.

Reptila nu a fost găsită în apartamentul reginei; prezența ei s-ar fi determinat numai pe baza unor urme de târâturi către țărmul mării spre care priveau încăperea şi ferestrele. Singurul indiciu concludent pentru Octavian ar fi fost doua înțepături subțiri şi negricioase, vizibile pe brațul Cleopatrei. Aceasta l-ar fi determinat, ca ulterior, în cortegiul său triumfal de la Roma (29 î.e.n.), în lipsa „originalului”, Cleopatra sa fie arătată de un

uriaş tablou al reginei muşcată de viperă. Portretul ultimei regine lagide era urmat, în cortegiu, pe picioare de fiii Cleopatrei şi ai lui Antonius, cruțați de Octavian.

Cleopatra a murit la vârsta de 39 ani, după o domnie de 22 de ani, dintre care aproape 14 ani îi petrecuse lângă Antonius. Deşi fusese supărat de felul cum îl păcălise Cleopatra, Octavian a admirat curajul şi noblețea ei. Ilustra regină, care făcuse să tremure Roma, a preferat să moară, decât să se târască legată cu lanțuri de aur la mâini, sfidând prin moarte pe Octavian, senatul şi poporul roman. Din porunca lui a fost înmormântată cu toată strălucirea, alături de Antonius, aşa cum dorise în testamentul ei, şi având la picioare pe nefericitele Iras şi Charmion. Un prieten comun al lui Octavian şi al Cleopatrei, bogătaşul alexandrin Archibios, a plătit împăratului două mii de talanți, ca statuile Cleopatrei să nu fie distruse. Octavian a executat numai pe senatorul Q. Ovinius, cel care la Roma reprezenta interesele Cleopatrei. O parte din garda reginei trecu în serviciul lui Herodes, ca o răsplată din partea lui Octavian, pentru credința ce-i arătase regele iudeu în lupta lor cu o duşmană comună. În zece luni, imperiul utopic al Cleopatrei se prăbuşise.

Fiii lui Antonius cu Fulvia şi Cleopatra, rămaşi în viață, s-au bucurat de mare cinstire la Roma, crescuți şi educați acolo de către buna Octavia. Mai toți, prin căsătorii, au intrat în familia lui

Octavianus Augustus, primind în acelaşi timp însemnate demnități de stat. Fiica cea mică, Cleopatra Selene, s-a căsătorit în anul 20 î.e.n. Cu savantul rege al Mauretaniei, Juba al II-lea, cu care a fondat o dinastie. Copiii Cleopatrei, prin strămoşii lor, se născuseră dintr-un amestec de sânge macedonean, persan şi roman.

Ultimul vlăstar feminin şi regal al Egiptului liber a fost o femeie dotată cu o energie excepțională, încununată de o ambiție de dominare rar întâlnita, înarmată cu superioare calități politice, pentru îndeplinirea cărora s-a folosit şi de o senzualitate adesea prea dezlănțuită. Planul său măreț de a realiza un vast imperiu elenistic în Orient, după modelul lui Alexandru Macedon şi având ca unealtă pe Antonius, a fost năruit de un adversar ce-i era superior, de Octavianus Augustus. O prințesă lagidă, considerată degenerată din cauza căsătoriilor consanguine ale dinastiei Ptolemeilor, printr-o mare înțelepciune politică, dragoste şi artificii feminine, subjugase pe Cezar şi pe satelitul acestuia, afemeiatul Antonius, ca să opună Romei, mult visatul său imperiu oriental. Istoria a pus-o față în față cu alte figuri feminine, dotate şi ele cu un fel de energie „virilă”, galanterie, aplecare spre intrigă şi sentimentalism, ca Semiramida, Zenobia, Maria Thereza, Caterina II ş.a.

Cleopatra a contat prea mult pe înlănțuirea erotică a unor amanți romani, ca să-şi ajungă

ţelurile, devenind astfel „metresă” şi „femeie fatală”. A trăit apoi prea mult stăpânită de orgoliu, fast, lux, risipă şi dragoste. Odată amantul său mort, bogăţiile pierdute, cu farmecul său în declin şi coroana răpită, nu i-a mai rămas decât sinuciderea, ca mijloc de fugă din faţa umilinţei. Cea mai dramatică eroină a antichităţii nu ar fi putut produce atâta vâlvă, oglindită în paginile istoricilor, dacă viaţa ei nu s-ar fi împletit cu a lui Cezar şi a lui Antonius.

Dotată cu deosebite calităţi intelectuale, Cleopatra se situează la limita dintre civilizaţiile elenistică şi romană. Niciuna dintre relatările privind femeile celebre ale antichităţii nu a cunoscut o mai largă răspândire în scrierile antice, aşa cum a cunoscut aceea despre Cleopatra. Peste patruzeci şi cinci de istorici romani, greci şi bizantini ne-au lăsat, în producţiile lor literare, ştiri despre nefericita regină; doisprezece poeţi i-au închinat strofe bune sau rele, iar alţi 57 de retori, filosofi, geografi, cronicari etc. Au înscris-o în paginile lor. De la Renaştere până azi, viaţa romantică a Cleopatrei a intrat în romane, dramaturgie, artă şi cinematografie, iar istoricii de meserie i-au rezervat numeroase monografii. Dar cea mai strălucită dramatizare a agitatei sale vieţi, analizată pe planul unor mari profunzimi psihologice şi într-o formă poetica genială, ne-a lăsat-o Shakespeare, în faimoasa tragedie *Antonius şi Cleopatra.*

ROMA IMPERIALĂ

LIVIA AUGUSTA

Sau „Ulisse în rochie”

Ultimul veac din istoria republicii romane a fost teatrul unor nesfârşite războaie civile, caracterizate prin brutalități militare, provocate de voința puternică a unor generali şi oameni politici, hotărâți să pună mâna pe conducerea unică. Cartelurile politice ale celor două triumvirate, masacrele asupra rivalilor politici, oficializate prin listele de proscripție, comploturi de tipul celui al lui Catilina pentru răsturnarea ordinii politice republicane, răscoale ale sclavilor, de genul celei conduse de Spartacus, confiscările de bunuri materiale, exproprierile agrare forțate etc. Arătau destrămarea constituției tradiționale. Se impunea cu necesitate ca în locul haosului şi anarhiei să se ajungă la o conducere unică, prin care să se pună capăt atâtor evenimente furtunoase. Cezar nu a putut-o realiza din cauza idelor lunii martie, dar nepotul său Octavian a ştiut să ofere cetățenilor ceea ce aceştia aşteptau: pace generală, asigurarea vieții şi a bunurilor lor materiale.

După reformele fraților Gracchi (133–123 î.e.n.), s-a produs o schimbare în ceea ce priveşte situația în societate a femeii romane. Descreşte natalitatea, cazurile de imoralitate se înmulțesc, căsătoriile se împuținează, relațiile extraconjugale

cu sclavele se înmulțesc, iar divorțurile apar din ce în ce mai frecvent. Femeia iese acum pentru prima dată pe arena politică. Cornelia, mama celor doi frați Gracchi; Clodia, sora tribunului Clodius; Fulvia, prima soție a lui Marcus Antonius; Servillia, mama lui Marcus Brutus şi altele lasă urme în viața politică a vremii lor. Tot acum se fac şi căsătorii cu caracter politic. Grupuri de femei discută în apartamentele lor probleme politice. Printr-o serie de legi, Augustus va tinde mai târziu să frâneze moravurile decăzute ale unor femei din aristocrația romană. Dar nu a reuşit sa le înlăture din viața politică. Fiica sa Iulia, soția sa Livia şi strănepoata sa, Iulia Agrippina (mama lui Nero), vor deține frâne importante în mecanismul de guvernământ al imperiului. Augustus însuşi va folosi pe fiica sa, Iulia, ca instrument al unor căsătorii politice, având în vedere doar interesul de stat şi sacrificându-i libertatea sentimentelor – ceea ce o va arunca, în cele din urmă, în brațele desfrâului.

Prudența observată de primul împărat al Romei în rezolvarea problemelor de stat se vădeşte şi în ceea ce priveşte cele trei căsătorii ale sale, făcute cu scopuri politice. Prima lui soție se numea Clodia, fiică a demagogului şi tribun al plebei, Clodius, avută de acela din căsătoria cu vijelioasa Fulvia, aceasta ultimă, devenită mai apoi soția lui Marcus Antonius. Deci Clodia era fiica vitregă a colegului său de triumvirat. Atunci când cursul

politicii îşi va schimba direcția, el va concedia pe Clodia, ca să se căsătorească cu Scribonia, rudă a lui Sextus Pompeius, rivalul său politic. Matrimoniul avu loc în anul 42 î.e.n. Şi a fost pus la cale de către Mucia, mama lui Sextus Pompeius. Cu cea de-a doua soție a avut o singură fiică, pe Iulia Maior. După patru ani, Octavian desfăcea şi căsătoria cu Scribonia, pentru a se uni cu Livia Drusilla. Se spune că şi-a adus în casă pe a treia soție, chiar în ziua când venea pe lume Iulia, în anul 38 î.e.n. Scribonia fusese măritată mai înainte de două ori cu doi foşti consuli. Octavian motiva despărțirea de ea ca fiind: „dezgustat de moravurile depravate ale acestei femei" (Suetonius, *Augustus,* 62). Numai pe Livia a iubit-o, a stimat-o şi a păstrat-o ca soție până la moarte, ea fiindu-i un prețios şi tainic auxiliar politic.

Căsătoria pripită cu Livia, în anul 38 î.e.n., a produs destulă nedumerire asupra felului în care s-a realizat. Livia Drusilla, pe atunci în vârstă de 20 de ani, fusese căsătorită de la vârstă de 15 ani cu un om mult mai vârstnic, Tiberius Claudius Nero; avea un băiat în vârstă de patru ani, viitorul împărat Tiberius, şi era gravidă în a şasea lună (cu viitorul său fiu, Drusus). Mama Liviei, de origine nobilă, fusese o femeie amabilă şi modestă, calități sufleteşti pe care le-a transmis fetei. La 16 noiembrie 43, ea dăduse naştere lui Tiberius, al cărui tată a avut o viață politică foarte agitată. Deşi om al lui Cezar, el devenise adversar al

triumvirilor, iar atunci când izbucnise conflictul între Octavian şi Antonius, în războiul de la Perugia, lupta împotriva moştenitorului direct al dictatorului. Trecuse apoi împreună cu Livia în lagărul din Sicilia al lui Sextus Pompeius, de unde fugi în Orient, ca să între în serviciul lui Antonius. A fost deci mereu duşman al lui Octavian. Pe când traversa Grecia, Tiberius Claudius Nero a fost surprins de incendiul unei păduri, din care Livia abia s-a putut salva, dar cu părul şi hainele arse.

După reconcilierea intervenită între Octavian şi Antonius (tratatul de la Brindisi, anul 40 î.e.n.), fugarul se reîntoarse în casa sa de pe Palatinul Romei. Numai acum Octavian cunoscu pe Livia şi probabil se legă între ei o afecțiune puternică. Octavian se adresă colegiului pontificilor, suprema autoritate religioasă şi civilă a republicii, ca să-i răspundă de urgență dacă o femeie însărcinată poate divorța şi recăsători mai înainte de a naşte. Colegiul preoțesc îi răspunse că. Aceasta este posibil numai în cazul când paternitatea nu lasă niciun fel de dubiu.

Foarte înțelegător, Tiberius Claudius Nero acceptă divorțul, oferi o dotă Liviei şi participă chiar la ceremonialul căsătoriei cu Octavian, care avu loc la 17 ianuarie 38 î.e.n. După trei luni, ea năştea al doilea fiu, pe Drusus Claudius Nero; Octavian hotărî ca acesta să fie crescut în casa tatălui său legitim. Fostul soț al Liviei a murit în anul 33 î.e.n. Şi atunci cei doi fii, Tiberius şi

Drusus, au trecut sub tutela lui Octavian, fiind aduşi spre a fi educați în casa acestuia, deci alături de mama lor. Cu toată puternica dorință a lui Octavian de a avea un moştenitor de la această femeie atât de iubită, căsătoria sa cu Livia a rămas sterilă.

Roma era obişnuită de un veac cu asemenea moravuri matrimoniale, fiind nedumerită numai asupra motivului care a dus la un acord unanim al celor trei. Abuz de putere din partea triumvirului Octavianus? O pasiune erotică puternică a aceluia? Răspunsul n-a putut fi dat niciodată.

Livia s-a născut la 30 ianuarie 58 î.e.n., ca fiică a lui Marcus Livius Drusus Claudianus, urmaş a două ilustre familii patriciene, Drusii şi Claudii, proscris de triumviri şi căzut în lupta de la Philippi (42 î.e.n.). Descindea direct din celebrul cenzor Appius Claudius Caecus, cel care ceruse senatului să nu stea de vorbă cu solii lui Pyrrhus, până ce acela nu-şi va retrage trupele din Italia (278 î.e.n.). După tată şi mamă, Livia număra în analele familiei sale multe nume de consuli, dictatori, cenzori, pretori etc., toți iluştri prin faptele lor. O soră a bunicului său fusese soția lui Tiberius Gracchus, o vară a ei, soție a lui Lucullus. Astfel, frumoasa Livia era o descendentă feminină din marea aristocrație romană, renumită prin glorie şi prin păstrarea vechilor tradiții republicane.

Dimpotrivă, nu se putea spune acelaşi lucru

despre înaintaşii lui Octavian, nobili de dată recentă. Bunicul sau, cunoscut cămătar la Veletri, reuşise cu bani să pătrundă în sânul nobilimii, căsătorindu-se cu o soră a lui Cezar, iar tatăl lui Octavian ajunsese doar pretor. Numai testamentul dictatorului îl adusese pe Octavian în sânul lumii patriciene, prin adopțiune. Dar originea obscură i se va reproşa mereu de către duşmani, ca şi faptul că era un general mediocru, un om perfid, violent şi intrigant.

După părerile multor istorici, căsătoria grăbită cu Livia s-ar explica prin dorința lui Octavian de a se lega cât mai puternic de vechea nobilime romană. Velleius Paterculus (2, 94), istoric din timpul domniei lui Tiberius (14–37 e. N.), prieten şi confident al acestui împărat, pretindea că însuşi primul soț al Liviei ar fi combinat această căsătorie, din pricina situației sale politice, a vârstei înaintate şi a unei boli. Se crede, de asemenea, că aristocrația romană fusese şi ea interesată în realizarea acestei căsătorii, deoarece brațul unei femei inteligente şi frumoase, petrecut pe după gâtul lui Octavian, era de fapt lanțul cu care se lega de interesele acestei clase. O jumătate de secol, în mod discret, ea va sprijini interesele acestei aristocrații, în casa soțului său. Femeie de viță veche patriciană, echilibrată în judecățile sale, demnă la palat şi virtuoasă în mijlocul unei societăți în descompunere morală, Livia „va consimți să sacrifice multe dintre veleitățile sale de

primă doamnă a imperiului”, pentru interesele politice ale soțului său. I s-au atribuit de către unii istorici păcatele obişnuite timpului: folosirea otrăvii în anumite împrejurări, intrigi sentimentale şi o ambiție vicleană pentru asigurarea viitorului fiilor săi din prima căsătorie. Dar nimeni n-a putut arunca asupra ei nici cea mai mică bănuială de adulter şi desfrâu. Gloria, bogățiile, adulațiile şi puterea n-au corupt-o, ca pe alte împărătesc de mai târziu. În casa neîncăpătoare de pe colina Palatin a văzut atâția oameni de seamă, colaboratori ai împăratului şi a fost martoră la discuții ce hotărau marile interese ale statului. În mijlocul acestora şi-a păstrat simplicitatea şi devotamentul față de soț.

Cu Octavian a locuit mai întâi lângă for, într-o casă ce aparținuse oratorului Calvus, situată deasupra scării giuvaergiilor. „Apoi s-au mutat pe Palatin, într-o casă dintre cele mai bune ale lui Hortensius, dar care nu se remarca nici prin mărime, nici prin lux, având scurte portice cu coloane de piatră de Alba, iar camerele fiind fără marmură sau mozaic deosebit. Timp de peste patruzeci de ani, a rămas iarna şi vara în aceeaşi cameră...” (Suetonius, *Augustus,* 72).

Aceasta este „casa Liviei”, de pe Palatin, transformată în „muzeu”, ca martor al unei vieți modeste, admirată secole de-a rândul de populația Romei. După dorința lui Augustus, fiica şi nepoatele sale au crescut în această casă unde,

sub ochii Liviei, învățau să toarcă lână şi să vorbească cuviincios (Suetonius, *Augustus,* 64). Ajutată de fete şi de sclave, patru decenii Livia a țesut hainele soțului său în locuința de pe Palatin, haine cu care el se mândrea în public. În această privință, ea a meritat admirația contemporanilor: Livia readucea în viața societății aristocratice vechi tradiții uitate, la care adăuga devotamentul familial, modestia, fidelitatea conjugală şi dragostea pentru muncă. Buna înțelegere cu soțul său a fost adesea sărbătorită prin mesele pe care le luau împreună în templul zeiței Concordia. Casa Liviei de pe Palatin a fost descoperită în 1869, fiind situată între palatele lui Augustus şi Tiberius. Este o locuință romană elegantă din secolul I e. N. Se ajunge până la ea prin criptoporticul în care a fost asasinat Caligula. Parterul casei conține elemente obişnuite: un *atrium* în centru; în fund – un *tablinium,* ca sală de recepție; la dreapta, un *triclinium* sau sufrageria. *Atrium*-ul, apare simplu, cu decorații în mozaic alb numai pe jos; conținea şi un altar domestic cu statui pe el, ale căror baze au rămas *în situ.* În schimb *tablinium*-ul de mărimea 4X7 m păstrează încă elegante picturi în stil pompeian, cu subiecte mitologice: Galateea navigând pe un monstru marin, urmărită de privirea lui Polifem; Mercurius eliberând pe Jo şi alții. Găsim şi o pictură realistă, reprezentând o romană care se întoarce noaptea acasă însoțită de sclavii ce-i luminează drumul cu o lanternă, în

timp ce vecinele îi aruncă priviri indiscrete de la balcon.

Tricliniul măsoară 4X8 m, este pavat cu acelaşi mozaic alb, iar picturile sale murale sunt peisaje campestre (vase cu flori, grădini, câmpuri irigate etc.).

Etajul superior fusese destinat locuinței private cu camere foarte mici (3X3 m!), în contrast cu caracterul unei locuințe princiare. În fund se găsea *bortus,* o grădină interioară.

Octavianus Augustus iubea tot aşa de mult şi pe sora sa, Octavia, căsătorită între timp cu triumvirul Marcus Antonius. Ambele femei se văzură emancipate de tutela bărbaților şi declarate sacrosancte, ca vestalele. Ofensarea lor aducea condamnarea la moarte pentru cel vinovat. Sora şi soția, considerate ca genii fericite ale statului, s-au bucurat de mari cinstiri din partea lui. Ca un privilegiu cu totul excepțional pentru femeile acelor vremuri, el a permis să li se ridice statui.

Până la căsătoria cu Livia, Octavian dăduse destule exemple de cruzime şi perfidie, pecetluite prin semnătura ce depusese pe lista de prescripții din anul 43 î.e.n., când triumvirii au trimis la moarte trei sute de senatori şi trei mii de cavaleri, duşmani politici ai lor. Prezența acestei femei, grațioase şi cumpătate, alături de el a determinat o schimbare a caracterului său intrigant, brutal şi feroce. Livia i-a recomandat totdeauna indulgență, bunăvoință şi chiar iertare față de supuşi. Ajuns

împărat, el va păstra această atitudine.

Istoricii au încercat a realiza o paralelă între Livia şi regina Berenice, soția lui Ptolemeu I Soter (323–285), fondatorul dinastiei Lagizilor din Egiptul elenistic. Ambele au avut mare înrâurire în bine asupra soților lor, folosindu-se de frumusețea şi inteligența cu care le dăruise natura. Dar, spre deosebire de Livia, Berenice se remarcase ca o femeie foarte cultă, pe când soția lui Augustus apărea ca încarnarea matroanei romane, preocupată de castitatea, austeritatea şi reputația sa, lăudate de Seneca şi Tacitus. Se spune că, o dată, a întâlnit pe stradă nişte oameni beți şi dezbrăcați. După lege, aceştia trebuiau executați, căci pângăriseră privirea unei femei cu atribuții sacre de vestală. Dar Livia a intervenit pentru grațierea lor, spunând că „o femeie consideră un om nud drept o statuie…”

Simplitatea Liviei în port şi hrană se încadra perfect în planul de austeritate lansat de Augustus, duşman al risipei şi luxului. La masă, împărăteasa obişnuia să bea vin adus din Dalmația, considerat ca un bun medicament pentru longevitate. Era vegetariană, consumând multe zarzavaturi şi fructe. Prefera salata de coacăze negre amestecate cu plante aromate, fructe, piper şi alte condimente. Credea că această salată, nelipsită de pe masa ei, este cea mai bună hrană pentru menținerea sănătății stomacului.

Disprețuitoare a ocupațiilor uşuratice, iubea

viața şi activitatea domestică, conducând munca sclavelor sale, ca şi Penelopa homerică. În afară o interesa numai administrarea bunurilor sale personale. Ea şi soțul său îşi închipuiau că pot reînvia, prin exemplul casei lor, austera viață familială romană din vechile timpuri ale republicii, ceea ce era privit ca o naivitate în societatea timpului. Exemplul familial al lui Augustus şi legile date prin senat pentru stăvilirea luxului stârneau doar zâmbetele unor oameni din sânul aristocrației decăzute, în perioada de trecere de la republică la imperiu.

Descoperirile arheologice infirmă însă viața modestă şi neluxoasă, de care fac atâta paradă istoricii antici şi moderni, atunci când reconstituie biografia Liviei şi îi descriu casa de pe Palatin.

În anul 1725 s-a descoperit lângă Via Appia din afara Romei, nu departe de poarta „Sfântul Sebastian”, un imens cavou subteran de tipul *columbaria,* compus din numeroase încăperi şi nişe. Epitafurile mormintelor indicau un numeros personal domestic, în slujba împărătesei Livia, în număr de peste şase sute de sclavi şi liberți. Cum ea a fost împărătească timp de peste 60 de ani, aceasta arată că circa zece persoane din personalul său decedau în fiecare an, ceea ce indică numărul mare de oameni de care dispunea în permanență.

Din conținutul textelor funerare ne putem face o idee clară despre varietatea slujbelor ce

îndepliniseră aceşti sclavi şi liberţi pe lângă împărătească. Pentru grija hainelor Liviei se întâlnesc servicii, ca: *a purpura,* îngrijitorul veşmintelor de purpură, *a veste matutina,* sclavul ce-i prezenta hainele folosite dimineața; *a veste regia,* supraveghetorul ținutei imperiale; *a veste magna,* adică îngrijitorul hainelor pentru marile ceremonii; *capsarius,* păzitorul dulapurilor cu haine; *lanipendius,* robul păstrător al rochiilor de lână; *vestiplicae,* slugile ce călcau stofele etc. O altă armată de sclave erau folosite pentru toaleta împărătesei: *ab ornamentis,* custodia bijuteriilor; *a tutulo ornatrix,* coafeza specializată în aranjarea cocului; *ad unguenta,* responsabile cu parfumurile; *aurifices,* pentru bijuteriile din aur*; margaritarius,* sclavul ce-i prezenta perlele şi pietrele prețioase; *ornatrix,* femeia şefă a toaletei; *ornatrix auriculae,* sclava ce-i prezenta cerceii; *untrix,* maseuza; *aquarius,* sclavul ce-i pregătea baia; *calciator,* cel ce-i pregătea încălțămintea; *a sandalio,* cel ce-i prezenta numai sandalele etc. Se mai întâlnesc şi alte atribuții, ca: *a sede Augustae,* omul ce se ocupa de scaunele împărătesei; *a cura catellae,* servitorul ce-i ducea câinele la plimbare; *ad imagines,* întreținerea portretelor stăpânei, *supra medicos,* adică medicul şef etc., etc.!

Şi tot acest personal se perinda prin casa Liviei de pe Palatin, a cărei suprafață nu depăşeşte 800 m 2! Mulțimea atribuțiilor acestui personal domestic aminteşte luxul din palatele bizantine de

mai târziu! Prezența lui vine în contradicție cu mult trâmbițata modestie a Liviei.

Concordia dintre Augustus şi Livia a crescut an de an. Atunci când cineva o întreba despre secretul de a fi obținut atâta ascendență asupra bărbatului său, Livia răspundea că a fost totdeauna credincioasă şi virtuoasă. Totdeauna a îndeplinit cu plăcere ceea ce îi era lui agreabil, fără să se fi amestecat în treburile sale; el nu-i cerea niciodată părerea. În ceea ce priveşte micile lui amoruri, în loc să facă pe ofensata, dânsa a căutat să le ignoreze. Păstrând această indiferență, era de aşteptat ca în căsnicie să nu se fi produs conflicte. Astfel, a închis ochii şi atunci când intimitățile lui Augustus cu frumoasa Terenția, soția lui Mecena, se discutau la toate colțurile de stradă.

Ca intelect, Livia era mult superioară soțului. Suetonius (*Augustus,* 84) ne spune că Augustus: „Chiar şi în conversațiile particulare cu soția sa Livia, când subiectele erau serioase le scria şi le citea după carnetul său, ca să nu vorbească dus de împrejurare mai mult sau mai puțin”.

Atunci când Augustus se îmbolnăvea sau i se părea că este bolnav, cel mai bun medic al său era prezența Liviei. De aceea, vrând-nevrând, ea trebuia să-l însoțească în toate călătoriile. Pe timpul îndelungatei lor vizite făcute în Orient, în anul 22, Livia purta pe corabie o capră ca să aibă lapte proaspăt pentru soț. Copleşit de atâta solicitudine din partea împărătesei, el o lăuda

peste tot mulțimilor.

În fața acestui concert de virtuți, apar însă şi defectele Liviei. Literatura istorică antică s-a străduit să o eticheteze pe Livia ca femeie inteligentă, geloasă pe Iulia şi soții săi, folosind chiar otrava – imputări ce nu corespund decât parțial realității istorice. Mult mai târziu, împăratul Caligula, care o cunoscuse bine în copilărie şi la maturitate pe această străbunică, a spus despre ea un mare adevăr, că era „Ulisse în rochie” (Suetonius, *Caligula,* 23). Modestia ei ascundea o mare şiretenie, o puternică dorință de a participa din culise la treburile de stat şi de a-şi spune părerea în problemele de guvernământ – ceea ce public nu se putea face, femeile neavând drepturi politice. Simplitatea domestică afişată de ea şi soț este demascată de cohortele de sclavi folosite numai pentru garderobă şi podoabele feminine. Noua generație aristocrată ce s-a format după victoria de la Actium (31 î.e.n.), dornică de lux, avidă după plăceri, ostilă căsătoriilor şi naşterilor, putea fi informată şi ea despre unele fățărnicii de la palat, unde lâna se torcea de formă.

Ca să se pună stavilă vieții voluptuoase şi deşănțate, practicată de această pătură parazitară, Augustus a intervenit cu legile sale severe de asanare morală în ceea ce priveşte obligativitatea căsătoriilor *(lex de maritandis ordinibus),* în frânarea adulterelor *(lex de adulteriis)* în stăvilirea luxului *(lex sumptuaria).*

Dorea să ia ca model de virtute străveche romană pe Livia, pe care o şi aminti într-un discurs. Pentru a-i convinge pe sceptici despre traiul modest din casa Liviei, dădu dispoziție să-i fie deschise porțile locuinței, povesti cum îşi petrece timpul împărăteasa, cu muncă şi fără distracții. Prea puțini au fost îndeajuns de curioşi ca să se convingă *de visu,* despre ceea ce se petrecea în casa şefului statului.

În orice caz, în ochii romanilor, Livia era considerată perfecțiunea virtuții feminine şi conjugale, încoronată de frumusețea sa fizică şi de gloria străbunilor. Poporul aprecia, de asemenea, educația ce dăduse fiilor săi, Tiberius şi Drusus, doi tineri serioşi, inteligenți, muncitori şi studioşi. Şi cum Augustus avea o fiică, pe Iulia, din căsătoria cu Scribonia, Livia îşi făcuse de mult iluzia de a o avea ca noră. Deci indirect, unul dintre fiii săi putea deveni succesorul tronului. Poate că împăratul ar fi acceptat bucuros acest proiect matrimonial, dacă n-ar fi fost solicitat, pe de altă parte, de către sora sa mult iubită, Octavia care era şi ea mama unui fiu, Marcellus, pe care dorea să-l vadă moştenitor al tronului printr-o căsătorie cu vara sa primară, Iulia. Augustus nu putea ezita prea mult şi a înclinat spre nepotul său de soră. Iulia, în vârstă de 14 ani, fu astfel căsătorită cu Marcellus, care se apropia de 18 ani. Pentru Livia a fost o înfrângere serioasă această căsătorie, dar ea ştiu să-şi ascundă rănile şi să

aştepte. După cum remarca Tacitus, ea se stăpânea, înarmată cu o virtute demnă de legendarele timpuri ale Romei; păstra acelaşi spirit curtenitor în felul de a se comporta, ca o mamă mândră şi o soție afectuoasă, căutând să nu producă răceală între membrii familiei. Atare prefăcătorie se poate citi şi pe statuile sale, prezentată în sculptură cu o frumusețe glacială, cu un obraz inexpresiv şi cu o fizionomie liniştită, aşa cum dorea ea să fie.

Iulia aparținea generației de tineret care crescuse sub scutul păcii întronate de Augustus şi nu cunoscuse grozăvia războaielor civile. Frumoasă şi inteligentă, iubea, pe lângă literatură şi artă, luxul şi fastul spre care se îndrepta cu elan, pasiune şi îndrăzneală. Lipsită astfel de rezerva şi prudența mamei sale vitrege, va ajunge în conflict cu *lex Iulia sumptuaria* a lui Augustus.

Adept al vechilor concepții familiale, Augustus mai organiză şi alte căsătorii cu scopuri politice. Tiberius deveni soțul Agrippinei, fiica lui Agrippa, din prima căsătorie, deci a celui mai bun colaborator al sau, iar Drusus lua ca soție pe Antonia, fiica surorii sale Octavia şi a triumvirului Marcus Antonius. Dacă aceste ultime două căsătorii au fost reuşite, aceea dintre Marcellus şi Iulia, considerați ca viitori stăpâni ai imperiului, a dat repede naştere la disensiuni şi certuri. Împins de Iulia, Marcellus devenise insolent şi arogant, încât insultase chiar pe Agrippa, primul personaj

de seama al imperiului, după împărat. Iulia ținea neapărat să obțină împreună cu Marcellus primul rang după Augustus, dând la o parte pe Livia şi pe Agrippa. Dar Marcellus muri destul de tânăr, în anul 23 î.e.n.

Augustus se hotărî să o recăsătorească pe Iulia cu un om energic, care s-o țină în frâu pe această răsfățată, care-l jucase pe degete pe delicatul şi bolnăviciosul Marcellus. Noul soț „politic” ales de către Augustus a fost însuşi Agrippa, mai mare cu 25 de ani decât Iulia. Astfel, în anul 18 î.e.n., acest om deveni colegul lui Augustus la conducerea imperiului, alături de Iulia, în vârstă de 21 de ani. Nu a contat faptul că Agrippa era de mult timp căsătorit cu Marcella, sora lui Marcellus, deci ginere al Octaviei. Pentru sora lui Augustus era mai plăcut să-şi vadă fostul ginere împărat decât pe fiul cumnatei sale Livia. Agrippa îşi iubea foarte mult prima soție, dar „interesele de stat” i-au impus divorțul de Marcella.

Pentru a doua oară speranțele Liviei se prăbuşeau. Şi de astă dată s-a repliat sufleteşte, sperând totuşi că va veni şi pentru ea un moment propice.

Cel de-ai doilea soț al Iuliei era un bărbat simplu, serios, sever, dur ca un ostaş, „mai mult iubitor de simplitate decât de finețe” ne asigură Plinius cel Bătrân. Acest om de origine obscură îi adusese însă lui Augustus victoria cea mare de la Actium şi lucrase numai pentru binele imperiului.

Iulia nu înțelegea să poarte haine de lână țesute în casă, ca Augustus şi Livia, ci iubea hainele scumpe de mătase, importate cu prețuri exorbitante din îndepărtatul Orient. Livia se arăta econoamă, Iulia, mână spartă. La ceremonii şi spectacole, împărăteasa lua loc în mijlocul oamenilor serioşi, pe când Iulia zburda în cercul tinerilor eleganți şi uşuratici. O dată, când Augustus îi dădu ca exemplu anturajul serios al Liviei, fiica îi răspunse râzând, că va avea şi ea în jurul ei asemenea oameni gravi, atunci când va atinge vârsta mamei sale vitrege!

În anul 16 î.e.n., împreună cu Agrippa, Iulia întreprinse o lungă călătorie în Orient unde făcu mare vâlvă. Fu întâmpinată de principese, de populația oraşelor, denumită „divina” în oraşul Paphos, cinstită cu temple ca „Venus Genetrix” şi „Noua Afroditi”, la Mitylene şi Ephes. Iulia începea să-şi piardă capul, lângă un soț aproape bătrân. Reîntoarsă la Roma, fiind încă Agrippa în viața, fiica împăratului se îndrăgosti de elegantul aristocrat Sempronius Gracchus şi pătă *lex Iulia de adulteriis*. Discreta Livie nu s-a amestecat în a corecta această alunecare a Iuliei; poate că se şi bucura de atare greşeli. La palat apăruseră deja două grupări ostile; una în jurul tradiționalei Livia şi alta susținând pe Iulia, formată din tineret aristocrat.

Augustus se străduia să mențină un echilibru între aceşti doi poli ostili. Îşi iubea unica fiică, şi

pentru faptul că de astă dată ea fu prolifică, aducând pe lume patru copii, pe băieții Gaius şi Lucius şi pe fetele Iulia şi Agrippina. Al cincilea băiat, Agrippa Postumus, se născu după moartea tatălui. Bucuros, Augustus adoptă pe cei doi băieți, pentru a asigura succesiunea la tron, deci un mare triumf pentru Iulia şi o altă înfrângere pentru Livia.

Agrippa muri pe neaşteptate, în anul 12 î.e.n., la vârsta de 52 ani şi, de astă dată, se schimbă direcția vântului. Pentru a doua oară Iulia rămânea disponibilă. *Lex Iulia de maritandis ordinibus* o obliga să se recăsătorească. Al treilea soț ales de Augustus trebuia să fie selectat tot pe baza „intereselor de stat”. Sorții căzură de astă dată pe Tiberius, căsătorit de mult timp cu o femeie pe care o iubea sincer. Din ordin, şi el, ca şi Agrippa odinioară, trebui să divorțeze de virtuoasa şi frumoasa Vipsania Agrippina pentru a lua în căsătorie pe frivola Iulia. Prin această uniune, Augustus spera să curme discordia dintre familiile Iulia şi Claudia, apoi dintre Livia şi Iulia.

Pentru Livia, noul matrimoniu nu mai prezenta atâta importanță, aşa că îşi dădu consimțământul cu indiferență. Dispăruse Agrippa, dar rămăseseră ca moştenitori ai purpurii imperiale Gaius şi Lucius. Cel mai nefericit se arăta Tiberius. El izbucnea în lacrimi, atunci când îşi întâlnea soția repudiată oficial. Pentru evitarea acestor scene, Augustus le interzisese să se mai vadă.

Tiberius avea aceleaşi concepții sănătoase ca şi mama sa, în privința vieții de familie. Îşi sacrificase afecțiunea pentru interesele majore ale imperiului. Iulia se simțea bucuroasă să fie soția unui om frumos, care, după moartea lui Agrippa şi a fratelui său Drusus, devenea mâna dreaptă a împăratului. Din întregul clan feminin al curții, singură Iulia, frumoasă şi în apropierea vârstei de 30 ani, se simțea frământată de pasiuni sentimentale. Din păcate, nu posedăm azi portrete fidele ale ei, iar pe monedele timpului, chipul îi apare schematizat şi deformat. Este posibil ca statuia din Muzeul Luvru să ne-o înfățişeze fidel, în chip de Ceres, cu coroana de spice pe frunte. Obrazul ei, cu trăsături fine şi delicate, respiră o distincție de mare farmec, dar păstrează totodată şi o expresie diabolică. Această statuie mai arată uşurință, cochetărie, lipsă de energie şi dorința de „a-şi trăi viața”. Corpul ei superb se ascundea sub faldurile unui *pallium* simplu.

O asemenea femeie frământată de puternice pasiuni se va lovi de glacialitatea lui Tiberius, aristocrat tradiționalist, rigid şi disprețuitor al uşurătății, soldat dur, croit aidoma după legile lui Augustus. În locul luxului şi prodigalității folosite de Iulia, el îşi dorea o soție pioasă, cu moravuri simple, econoamă, neîncărcată de bijuterii şi supusă bărbatului său. Discordia se iscă între ei imediat ce le muri primul şi unicul născut. Tiberius regretă şi mai mult pe casta Agrippina,

aflând că Iulia reluase legăturile nepermise cu Sempronius Gracchus. Ar fi trebuit să se plângă pretorului, folosindu-se de *lex Iulia de adulteriis,* dar se găsea în joc fiica împăratului, deci trebuia evitat scandalul public. Iulia vedea în cea de-a treia căsătorie a ei un mijloc de a se sustrage de la constrângerile impuse de palat şi de a căuta un fel de emancipare în afară. Pentru ea nu era de loc plăcut să-şi ducă viața ca într-un gineceu, flancată de austerele Livia şi Octavia, torcând şi țesând lână pentru îmbrăcămintea familiei. Îi plăcea să fie o Nausicaa, nu o Penelope!

Tiberius refuză să mai convieţuiască cu Iulia în acelaşi apartament, de îndată ce luă cunoştință de adulterul ei. Livia şi Tiberius nu puteau accepta, fără să reacționeze, o asemenea imoralitate a Iuliei, ostilă moravurilor austere ale familiei Claudia. Între cele două femei se săpase un mare abis: de o parte Livia, prin excelență matroană austeră şi virtuoasă, de altă parte o tânără femeie încântătoare şi spirituală, dornică de a evada în afara căminului conjugal, spre o viață licențioasă de care Augustus nu ştia încă. Tiberius absenta mult timp din Roma, plecat în campanii – răgaz fericit pentru Iulia de a petrece liberă. Revenit în Roma, Tiberius trebuia să suporte insolența Iuliei şi a fiilor vitregi, agreați de Augustus.

Tiberius nu se plânse lui Augustus şi nici nu o repudie pe fiica acestuia, temându-se de numeroşii tineri care formau alaiul decăzut al

Iuliei. Reînviară cele două partide ostile. Caius Caesar, acum în vârstă de 16 ani, ajuns pe primul plan, ca un rival al lui Tiberius şi candidat la primul loc, a devenit colaboratorul cel mai apropiat al împăratului. Prin intrigile Iuliei, tânărul principe fu propus pentru rangul de consul. Dezgustat, Tiberius cel orgolios renunță la toate sarcinile publice pe care le deținea şi se autorelegă în insula Rhodos, cu speranța că Roma va avea în curând nevoie de el (anul 6 î.e.n.). Se înşela însă! Retragerea lui Tiberius supără pe Augustus şi indispuse opinia publică. Plecat din capitală, lăsa frâu liber acțiunii duşmanilor săi în frunte cu Iulia. La Roma îi rămânea credincioasă numai mama sa Livia, care, de astă dată pregătea o răzbunare teribilă. În orice caz, ea nu poate fi făcută responsabilă de toate nenorocirile ce s-au abătut după aceea asupra urmaşilor direcți ai lui Augustus.

Cu toate înfrângerile şi dezamăgirile pe care le suferea la palat, Livia continua să lucreze mână în mână cu soțul său. Colaboră la legea privitoare la obligativitatea căsătoriei şi ajută material copiii familiilor senatoriale sărăcite. Participă cu aceeaşi discreție la treburile politice, exercitând câte o dată o influență sănătoasă asupra hotărârilor lui Augustus. Datorită ei a fost grațiat Cn. Cornelius Cinna, participant la o conjurație. Nu putea însă avea o înrâurire decisivă asupra soțului nici în probleme politice şi nici în viața de familie. Toate

căsătoriile şi divorțurile le hotăra împăratul. Întâmpina cu mare satisfacție atitudinea favorabilă a lui Augustus față de fiii săi, Tiberius şi Drusus, cărora le încredința importante comandamente militare şi demnități în viața administrativă.

Începând cu anul 11 î.e.n., viața Liviei fu întristată de evenimente nefericite. Pierdu pe fiul său Drusus, în vârstă de 30 de ani, mort la Rin în urma unei căderi de pe cal. Împreună cu Augustus, a plecat în plină iarnă (9 î.e.n.) ea să întâmpine la Ticinum, în câmpia Padului, cortegiul funerar al lui Drusus, înmormântat cu mari onoruri la Roma. Durerea doliului nu o aruncă în singurătatea casei, cum se întâmplase odinioară cu Octavia. Ca să-şi stăpânească durerea de mamă, găsi consolare în filosofie, discutând cu filosoful curții, Areios, despre rostul vieții şi al morții. Primi în casa sa pe Antonia, văduva lui Drusus, şi se ocupă de educația nepoților săi, dintre care cel mai dificil se arăta Claudius, viitorul împărat. Augustus şi senatul se străduiră să o consoleze pe Livia prin diferite onoruri acordate defunctului său fiu sau chiar ei, în viață.

La Rhodos, Tiberius locuia într-o casă modestă de țară, ca cel mai umil cetățean, vizita gimnaziile oraşului, fără lictori şi portar la uşă. Zilnic discuta cu grecii pe picior de egalitate. În timp ce fiul său ducea această viață retrasă şi incompatibilă cu

rangul său, mama sa, Livia şi cumnata sa Antonia vegheau şi pândeau la Roma o ocazie favorabilă pentru a lovi în Iulia şi a-l readuce pe Tiberius din exilul disperat ce şi-l crease el însuşi.

Antonia, fiica Octaviei şi a triumvirului Marcus Antonius, a fost cea mai nobilă figură feminină din istoria tragică a primilor împărați. Virtuoasă, modestă, serioasă, frumoasă şi echilibrată, luptase pentru bună înțelegere şi securitate în familia lui Augustus. Căsătoria ei cu Drusus fusese un luminos model de fidelitate şi dragoste, devenite proverbiale. Refuză să se remărite, preferând să trăiască alături de soacra sa Livia, într-o văduvie austeră. În vilele din Roma sau din Bauli se preocupa numai de creşterea fiilor săi Germanicus, Livilla şi Claudius. Antonia avea mare simpatie pentru Tiberius. Era deci de aşteptat ca, acum, în alianță cu Livia, să se îngrijească de soarta cumnatului său.

La Roma însă, timpul lucra în favoarea Iuliei şi a fiilor săi, care căutau să arunce diferite calomnii asupra celui din Rhodos, aflat acolo de patru ani. Dar o femeie abilă ca Livia nu se dădea uşor bătută. Pe seama Iuliei întocmise un adevărat „dosar”. Într-o bună zi, Livia veni în fața lui Augustus şi-i puse sub ochi o serie de acuzații teribile, întărite prin probe, în ceea ce priveşte adulterele Iuliei. Livia susținea aceste acuzații, nu ca o intrigantă, ci pe baza legii din anul 18 î.e.n., denumită *lex Iulia de adulteriis,* care îngăduia

oricărui cetățean să denunțe o soție infidelă, când bărbatul ei era absent. A fost o nemaipomenită durere pentru împărat – trist, umilit ca părinte şi pătat în ceea ce priveşte calitatea sa morală de şef al statului. Ancheta care fu ordonată imediat confirmă punct cu punct acuzațiile aduse de soacră nurorii. Anchetatorii au mai aflat că printre cei ce „frecventau” pe Iulia figura şi Iulius Antonius, fiu al lui Marcus Antonius, şi că acesta pregătea un complot pentru răsturnarea lui Augustus.

N-a mai fost deschis un proces în fața pretorului, pe baza legii *Iulia.* Pentru a se evita scandalul public, Augustus şi-a exilat fiica în insula vulcanică Pandataria (Pantelleria). La vârsta de 37 de ani, purtată într-o lectică deschisă şi păzită de soldați, ea părăsea Roma pentru totdeauna. Trebuia să-şi trăiască restul zilelor într-o insulă pustie, începea un exil asemănător cu un mormânt. Numai mama sa, Scribonia, a întovărăşit-o voluntar, la locul de pedeapsă (2 î.e.n.) Odată Iulia condamnată pentru adulter şi imoralitate, din ordinul lui Augustus, divorțul se pronunță în favoarea lui Tiberius.

După denunț, Livia se retrase în umbră, lăsând evenimentele să-şi urmeze cursul lor, fără a mai insista. Opinia publică a intervenit zadarnic pentru iertarea Iuliei.

Deşi catastrofa Iuliei îl eliberase pe Tiberius de o femeie compromisă, speranța lui şi a mamei sale

de a i se încheia exilul nu se îndeplini imediat. La Roma trăiau şi activau, acum ca oameni formați, Gaius şi Lucius, fiii exilatei şi moştenitori ai tronului, deci încă nu era nevoie de el acolo. Prin mijlocirea Liviei i se dădu numai o misiune *(legatio)* în Orient.

Pe lângă Gaius şi Lucius apăru un alt duşman feroce al lui Tiberius, Iulia cea Tânără, fiica celei din insula Pandataria, aidoma mamei sale ca moravuri. În cercul ei de tineret pierde vară se găsea şi poetul Ovidius. Dar, în cele din urmă, tot un duşman al lui Tiberius, Gaius Caesar, comandant şef al armatelor din Orient, obținu de la Augustus revenirea tatălui său vitreg, Tiberius, în Roma, cu condiția de a nu se amesteca în treburi politice (anul 2 e.n.). Tiberius revenea în Cetatea celor şapte coline după o absență de opt ani.

Pe Augustus însă evenimente teribile îl loviră din plin în acel an. Lucius Caesar, fiul Iuliei, în drum spre Spania se îmbolnăvi şi muri la Massilia (Marsilia). Fratele său, după doi ani, murea şi el în Lycia Asiei Mici, victimă a unui asasinat pe timpul campaniei din Armenia. Al treilea fiu al Iuliei, depravatul Agrippa Postumus, a fost şi el exilat în insula Planasia, fiindcă voise să-şi elibereze mama din exil (7 e.n.). În sfârşit, Iulia Minor fusese şi ea trimisă în exil în anul următor, la Trimeri pentru fapte nedemne. O dată cu ea lua drumul Pontului Euxin, în surghiun, la Tomis (Constanța), şi poetul

Ovidius, cântărețul femeilor frivole, în poeme erotice şi uşuratice, citite cu nesaț de tineretul indecent al Romei aristocrate. În jurul lui Augustus se găseau acum ca oameni maturi numai Livia şi Tiberius. Toate speranțele lui Augustus de a lăsa un succesor direct din sângele său dispăruseră definitiv. Fusese o adevărată hecatombă de copii şi rude ale lui Augustus, morți premature şi exiluri, datorită unei obscure fatalități şi nu intențiilor criminale ale Liviei, cum credeau unii autori antici. Dispariția timpurie a acestor principi se explică printr-un fel de degenerare a familiei lui Augustus, anemică şi bolnăvicioasă, din cauza căsătoriilor restrânse la cadrul unui îngust cerc aristocrat şi familial.

În calea lui Tiberius nu se mai ridica niciun obstacol ca să fie numit succesor. Augustus îmbătrânise, imperiul tremura, zguduit de răscoale interne şi era atacat de germani la Rin. Armata avea nevoie de un comandant încercat şi tânăr, care nu putea fi decât Tiberius. Se părea că un contracandidat al lui Tiberius putea fi tânărul Germanicus, fiul lui Drusus în vârstă de 17 ani. Dar, de astă dată, intervenția directă a Liviei decise întâietatea pentru Tiberius.

La 26 iunie anul 4 e.n., Augustus adoptă oficial pe Tiberius ca fiu al său, îi acordă pe zece ani puterea tribuniciană, îl luă de coleg şi-l obligă ca, la rându-i, să adopte pe nepotul său de frate, Germanicus, ginerele Iuliei. Alături de

Germanicus a fost adoptat mai târziu şi Drusus, fiul lui Tiberius.

Numai acum Livia se simțea deplin mulțumită. În tot imperiul i se ridicau statui şi inscripții onorifice, iar cultul ei ajunsese până la Oceanul Atlantic. O umplea de bucurie viața fericită de familie a nepoților lor, Germanicus şi Agrippina, de asemenea prolifici. Livia se găsea în foarte bune relații cu această familie ale cărei fiice Iulia Drussila şi Iulia Livilla îi purtau numele, ca un omagiu. Mai avu loc de asemenea o căsătorie fericită (deocamdată la început), între Drusus, fiul lui Tiberius, şi Livilla, sora lui Germanicus şi văduvă a lui Gaius Caesar. Îngrijorare îi aducea numai cel mai tânăr frate al lui Germanicus, viitorul împărat Claudius I, considerat înapoiat mintal şi netrebnic. La bătrânețe, Livia s-a ocupat insistent de viitorul numeroşilor săi nepoți şi strănepoți.

Tiberius se strădui să pună ordine în administrație şi finanțe, ceea ce a provocat nemulțumiri la Roma şi răscoale în provincii (Pannonia, Germania). Principiul lui de guvernare era: „Un bun păstor îşi tunde oile, nu le jupoaie” (Suetonius, *Tiberius,* 32). Concomitent se stăviliră şi frământările din sânul familiei imperiale, ultima pedepsită fiind Iulia Minor. Înainte de moarte, bătrânul împărat mai fu tulburat de vestea dezastrului legiunilor lui Varus în pădurile Germaniei, de la răsărit de Rhin.

Uniunea lui Augustus cu Livia a luat sfârşit la 19 august 14 e.n. La Nola, în Campania, când Augustus a murit în brațele ei, pronunțând cuvintele devenite mai apoi celebre: – „Dacă totul a mers bine, aplaudați piesa şi bateți din palme. Adio, Livia, fii fericită şi adu-ți aminte de căsătoria noastră” (Suetonius, *Augustus,* 99). Presimțindu-i sfârşitul, Livia chemase urgent prin scrisori, pe Tiberius, din Illyricum la Nola, unde gărzile puse de ea în jurul vilei bolnavului nu permiteau nimănui să între. Se comunicau zilnic buletine medicale, până ce s-au luat măsurile de rigoare pentru asigurarea succesiunii lui Tiberius. Paza straşnică pusă de Livia i-a făcut pe unii istorici (Tacitus, Dio Cassius) să bănuiască o otrăvire pusă la cale cu ajutorul fructelor servite împăratului de către împărătească – ştire ce trebuie considerată ca falsă. Este însă sigur că Livia şi fiul sau se fac vinovați de moartea lui Agrippa Postumus: – „Nu anunță moartea lui Augustus mai înainte de uciderea tânărului Agrippa, scrie Suetonius *(Tiberius,* 22). Pe acesta l-a ucis un tribun militar pus de pază, după ce i-a citit ordinul de execuție pe care-l primise. Nu se ştie precis dacă acest ordin l-a emis Augustus pe moarte, ca să înlăture orice tulburare după dispariția sa, sau l-a dictat Livia în numele lui Augustus, cu sau fără ştirea lui Tiberius”. Aceeaşi opinie o exprimă şi Tacitus *(Anale,* 1,6).

Noua domnie se deschidea şi ea cu o crimă.

Testamentul lăsat de Augustus asigura Liviei o treime din moştenire, precum şi titlul de *Augusta;* restul revenea lui Tiberius. Astfel, după 20 de ani de aşteptare şi de înfrângere a unor mari dificultăți, unele destul de tragice, Tiberius devenise împărat, iar Livia spera să fie o adevărată regentă.

Multe caractere comune asiguraseră convieţuirea armonioasă, de peste o jumătate de secol, între Augustus şi Livia. Rațiunea îi conducea pe amândoi – o rațiune practică specific romană. Energia lor comună se realiza foarte uşor, atunci când doreau să-şi impună voința asupra supuşilor. Îi mai aduceau pe aceeaşi cale respectul tradiției şi al religiei romane, simplitatea în viața cotidiană şi oroarea – cel puțin cea afişată – față de lux. Bărbatul admira tactul calm şi aristocratic al acestei femei nobile, şi totuşi modeste, care nu făcea mult zgomot în societate. În jurul lor s-au creat multe legende. Se povesteşte că, dorind să afle sexul primului său copil, pe care-l purta în pântece, Livia a clocit un ou sub braț, din care a ieşit un cocoş, prevestire fericită pentru naşterea lui Tiberius. Pe unele monede, Livia poartă o ramură de laur, pe altele o coroană din aceeaşi plantă pe cap. Legenda pretindea că, pe când era logodită cu Augustus, o acvilă a scăpat în poala Liviei o găină albă, nevătămată şi purtând o ramură de laur în cioc. Oracolele îi porunciră să crească găina şi să planteze ramura. Pentru

aceasta se construi pe via Flaminia o vilă denumită *Ad Gallinas* („la găini”), unde fu hrănită legendara pasăre şi unde a fost plantat laurul ale cărui ramuri au împodobit mai apoi triumfurile lui Augustus.

Livia a deținut un loc important în festivitățile de la palat, unde primea omagiile supuşilor şi soliilor străine, alături de soțul său. Popularitatea ei se dovedeşte şi din unele denumiri de mărfuri, ca „vinul Livia”, „smochinul Livia”, „bronzuri Livia”, „papyrus Livia” etc. Poeții au cântat-o; oraşe şi persoane particulare i-au consacrat inscripții onorifice şi statui. Ambasadorii străini şi principii barbari apelau la protecția şi la arbitrajul ei. În Palestina, prin autoritatea ei, se reuşi împăcarea lui Herodes cu sora sa Salomeea. După această reconciliere, Livia a convins pe Salomeea să renunțe la proiectul de căsătorie cu tânărul şi puternicul rege arab, Syllaios, care stăpânea în Obodas. Din punct de vedere politic, această căsătorie ar fi vătămat interesele lui Herodes. Recunoştința lui Herodes s-a arătat prin testamentul său, în care Augustus şi Livia figurau printre moştenitori. La rândul său, Salomeea îi dărui Liviei unele teritorii fertile din Palestina. În Orient, Livia era considerată ca un fel de suverană de tip elenistic, ce guverna alături de soț. Din punct de vedere religios, Augustus încurajă loialitatea arătată de supuşi față de Livia, prin statui, capele, ceremonii etc.

Livia dorea foarte mult ca, în timpul unor serbări, să fie înconjurată de elita femeilor din tagmele senatorială şi ecvestră. Ea cobora şi în rândul oamenilor de jos, cum s-a întâmplat pe timpul unui incendiu la Roma, când încuraja pe pompieri, în stradă.

Testamentul lui Augustus îi aducea de asemenea importante beneficii, ca o prețuire ce-i arătase soțul în viață. Tacitus, *(Anale,* I, 3) credea că, la bătrânețe, Augustus fusese îngenuncheat de Livia. În calitate de moştenitoare a unei treimi din averea lui Augustus, Livia intra în posesiunea a cinci milioane de sesterți; era adoptată în familia Iulia şi primea titlul de *Augusta.* Conform concepției lui Augustus şi a senatului, acest titlu însemna că, în viitor, Livia devenea părtaşa legală la împărțirea puterii în stat, situație ce nu-i convenea lui Tiberius, acum în vârstă de 55 de ani: „Tiberius ținea şi la renumele său, lăsând dinadins să se creadă că a fost ales şi chemat de republică şi nu că s-a strecurat printre ițele urzite de o femeie şi în urma adoptării lui de către un bătrân” (Tacitus, *Anale,* I, 7). Tiberius ajunse în curând să vadă în Livia „o pacoste pentru republică ca mamă, o pacoste pentru familia cezarilor, ca maşteră” (Tacitus, *Anale,* I, 10). Pe noul împărat îl supăra şi fiindcă: „Grozav o linguşeau senatorii pe Augusta. Unii propuneau să fie numită simplu mamă, alții «Mamă a patriei», cei mai mulți erau de părere ca la numele cezarului să se adauge «fiul Iuliei».

Tiberius spunea într-una că onorurile acordate femeilor trebuie să aibă o margine şi că, la rându-i, şi el va păstra aceeaşi măsură în toate onorurile cu care va fi cinstit. În realitate, ros de invidie şi socotind înălțarea unei femei drept scoborârea sa, n-a îngăduit să se acorde acesteia nici măcar un lictor şi s-a împotrivit să i se înalțe un altar al adorației şi alte onoruri de acelaşi fel" (Tacitus, *Anale,* I, 14). Linguşirea acestor slugarnici merse mai departe, atunci când s-a propus în senat ca luna octombrie să se numească *Livius* iar septembrie, *Tiberius* (deci după numele mamei şi al fiului). Cu totul alta era concepția lui Tiberius despre imperiu; linguşirile de tip elenistic ce se aduceau mamei sale îl supărau şi, de aceea, a pus frâu multor inițiative de adulație ce se proiectau în senat.

Tiberius era alarmat de faptul că senatorii, consulii şi cavalerii se prosternau cu servilism în fața mamei sale, o reprezentau în sculptură ca pe zeițele Juno, Cybele, Ceres etc. Această avalanşă de omagii va fi începutul luptei dintre Livia şi Tiberius. Mama îi reamintea fiului cât luptase în viață ca să-l vadă pe tron, iar el îi răspundea acum cu ingratitudine, dând-o la o parte de la conducere. Tiberius aştepta cu sânge rece să treacă furtuna acestor reproşuri. Păstra şi după aceea aceeaşi atitudine ostilă față de pretențiile despotice ale Liviei, aproape octogenară. El avea oroare de tutela unei femei şi din cauza

căsătoriilor sale nefericite. Încurajată de opinia publică care-i era favorabilă, Livia începuse a exercita un fel de coregență, pe față, ca un fel de regină elenistică. Aceste favoruri le avusese şi pe timpul lui Augustus, dar nu public, cum le pretindea acum, sub domnia fiului său.

Vorbind despre Tiberius, Suetonius (*Tiberius,* 50) relatează că: – „Pe mama sa Livia de-abia o suporta, sub motiv că ea şi-ar revendica dreptul egal cu el la conducere, de aceea o evita continuu şi nu avea cu ea convorbiri lungi şi secrete, ca să nu pară că este influențat de sfaturile ei, de care rar şi cu neplăcere ținea seama... în schimb o sfătuia adesea să nu se amestece în chestiuni importante de stat, care nu sunt pentru femei...”

Devotamentul Liviei se arătase constant față de memoria lui Augustus. Cu ocazia funeraliilor şi incinerării acestuia stătuse cinci zile îndoliată lângă cadavru. Dărui apoi un milion de sesterți unui senator, ce pretindea că, atunci când corpul defunctului ardea pe rug, îi văzuse sufletul urcându-se către ceruri. Se îngriji de construcția templului dedicat pentru divus *Augustus,* unde avea să servească în calitate de preoteasă.

Organiză jocuri în memoria celui dispărut şi ridică multe statui pentru fondatorul imperiului. Este greu de închipuit că acest devotament *post mortem* față de Augustus ar fi fost numai expresia unei afecțiuni din timpul vieții. Se urmăreau, desigur, anumite țeluri politice scontate de

împărăteasa văduvă, ca moştenitoare, cel puțin pe jumătate, a puterii politice ce deținuse sub întemeietorul Imperiului roman.

Odată trecută perioada doliului, Livia îşi aduse brusc aminte că este *Augusta,* numită astfel de cel dispărut, titlu deci ce-i conferea dreptul de a guverna. Acordându-i acest titlu, Augustus nu prevăzuse ce va urma. Popularitatea Liviei creştea, iar a lui Tiberius scădea.

Dimineața, Livia dădea audiențe, ca şi fiul său, menționate în dările de seamă oficiale ale statului *(acta diurna).* Numele ei se înscria imediat după al împăratului în actele de stat; inscripțiile oficiale de pe clădirile publice nou construite îl înregistrau de asemenea. Livia purta corespondență diplomatică cu principii din Orient, pe care-i sfătuia să vină la Roma pentru a aduce omagii ei şi fiului său. În Orient, mai ales, după moartea lui Augustus, omagiile pentru Livia se înmulțeau zi de zi.

Relațiile dintre mamă şi fiu reies din răspunsul ce se dădu, în anul 15 e.n., locuitorilor oraşului Gytheion, port al Spartei. Grecii de acolo, în mesajul lor, comunicau la Roma că vor să onoreze, din punct de vedere religios, la acelaşi nivel pe Augustus, Tiberius şi Livia. Duşman față de asemenea onoruri linguşitoare, Tiberius le acceptă numai pentru Augustus, refuză pe cele care îl priveau direct şi comunică celor din Gytheion că cele propuse pentru mama sa o privesc direct pe ea, lăsându-se a se înțelege că nu-i de acord. Noul

împărat nu era câtuşi de puțin dispus că accepte o suveranitate împărțită pe din două. El nu acceptă zeificarea sa, în timp ce Livia se arăta bucuroasă să se vadă în cortegiile religioase alături de Augustus. Tiberius refuză, de asemenea, să se ridice un templu în Asia Mică, în care să se adore trinitatea: Tiberius, Livia, Senatul. Împăratul ținu chiar un discurs aspru, în care condamna intențiile supuşilor de a-l adora, el fiind doar un simplu muritor, care nu doreşte altceva decât să-şi facă datoria de împărat.

În cele din urmă, Livia s-a resemnat față de ingratitudinea fiului său. Părăsi curtea şi totodată dorința de a mai guverna alături de fiul său, retrăgându-se în casa de pe Palatin, de unde făcea o opoziție surda lui Tiberius. Veneau acolo vechi şi noi conspiratori; se compuneau epigrame împotriva împăratului şi pamflete ce luau chiar calea oraşelor provinciale. Dintre cele mai acerbe duşmance antitiberiene din cercul bătrânei Livia, cea mai înfocată apărea Urgulania (prima soție a viitorului împărat Claudius I), insolentă față de împărat şi prea încrezătoare în protecția gazdei. Cuibul de femei de acolo devenea insuportabil pentru Tiberius. Nu se întrezăreau speranțe ca să se dizolve de la sine, printr-o apropiată moarte a Liviei, femeie cu sănătate de fier, datorită regimului vegetarian şi vinului dalmat vârtos ce i se serveau la masă. Amărât şi de alte necazuri ale guvernării, Tiberius se hotărî atunci să părăsească

Roma pentru o retragere solitară în insula Capri, de unde va reveni, ca să asiste la funeraliile mamei sale, care nu se hotărâse să moară decât nonagenară (anul 29 e.n.).

Tacitus *(Anale,* IV, 57), vorbind de retragerea împăratului la Capri, nota că: „Se mai spune că a fugit şi ca să scape de apucăturile despotice ale mamei sale, pe care nici nu o voia alături de el tovarăşă la domnie, nici de alungat nu putea să o alunge, de vreme ce puterea o primise ca un dar din partea ei”.

Livia făcuse totul ca să-l aducă la tron, nu pentru amorul său matern, cât pentru dorința de a conduce ea. După ce se luptase cu tot anturajul lui Augustus, la bătrânețe se văzu silită să-şi înfrunte pe propriul ei fiu. O ingratitudine similară va suferi mai târziu şi Iulia Agrippina din partea lui Nero. Livia a murit departe de Tiberius, la aproape 90 de ani, liniştindu-i astfel pe fiul său septuagenar şi mereu îngrijorat de tutela ei. Înainte de a-i muri mama şi după aceea, Tiberius păstra aceeaşi nerecunoştință față de Livia. Nu se grăbi să vină la căpătâiul bolnavei mai înainte de a afla că murise. Opri senatul de a-i organiza funeralii somptuoase şi de a-i expune corpul într-un templu. El nu rosti elogiul funebru pentru defunctă, aşa cum cerea tradiția romană. Nu admise înhumarea ei în mausoleul lui Augustus cu cheltuiala statului şi interzise doliul public. Zeificarea Liviei a avut loc abia în anul 42 e.n.,

prin grija nepotului său, împăratul Claudius I, care i-a ridicat şi o mare statuie în templul lui Augustus de pe Palatin. Vestalele primiră dispoziții să nu se ocupe de cultul ei. Tiberius nu voi să țină seamă nici de dorințele lăsate de Livia în testament. El refuză să plătească sumele lăsate de ea ca moştenire pentru diferite persoane, prietene ale sale.

Livia a fost „mare" numai pe timpul domniei lui Augustus, când a îndeplinit demnitatea vechei matroane romane şi a arătat cum trebuie să fie o împărătească. Sub Tiberius a fost îndepărtată din această mărire, în momentul când spera sa introducă o dominație feminină de tip elenistic. Domnia femeilor va apare după aceea, sub Claudius I, apoi pe timpul Severilor.

Cele mai pregnante şi, se pare, mai adevărate cuvinte despre Livia le întâlnim la Tacitus *(Anale,* V. 1), care o caracteriza astfel: „Prin sfințenia căminului său, ea aminteşte de sfințenia străvechilor moravuri, depăşind prin purtarea sa îndatoritoare tot ce a fost lăudat la femeile din vremurile apuse. Autoritară ca mamă, plăcută ca soție, potrivindu-se de minune cu soțul său în ce priveşte arta diplomatică şi cu fiul său în prefăcătorie".

AGRIPPINA SENIOR

Văduva ambițioasă şi imprudentă

Sub domnia lui Tiberius (14–37 e.n.) au izbucnit numeroase frământări în sânul familiei imperiale, legate de problema succesiunii. De stima poporului se bucurase, pe deplin, numai Germanicus şi soția sa Agrippina, a căror căsnicie solidară constituia un model demn de urmat pentru multe familii romane.

Germanicus era fiul lui Drusus, fratele lui Tiberius, deci nepot de fiu al împărătesei Livia. Vipsania Agrippina Senior („cea Bătrână") se născuse din căsătoria lui Marcus Vipsanius Agrippa cu Iulia Maior, deci era nepoata de fiică a lui Augustus. Tiberius şi mama sa nu puteau iubi pe nepot, în care întrezăreau un periculos rival la tron. „La neliniştea lui Germanicus – scrie Tacitus *(Anale,* I, 33) – se adăugau şi duşmăniile muiereşti, zădărâte de jignirile aduse Agrippinei de Livia, mama ei vitregă. Dar şi Agrippina avea o fire cam prea pătimaşă, numai că, fiind o femeie cinstită şi iubindu-şi bărbatul, aceste însuşiri făceau ca sufletul ei, deşi nestăpânit, să fie totuşi bun".

Spre deosebire de sora sa, Iulia Minor, această soție castă întruchipa virtutea matroanei romane, demnă şi prolifică. Până la vârsta de 26 ani născuse deja nouă copii, dintre care muriseră şase. Din păcate, în acele vremuri atât de pătimaşe, exemplul Agrippinei avea să arate că, la curtea lui Tiberius, virtutea era tot atât de periculoasă ca şi viciile. Prea mândră de credința sa conjugală, împăunată cu orgoliul de femeie

virtuoasă, Agrippina va răscoli noroiul unei societăți viciate, mocirlă care, în cele din urmă, se va revărsa şi asupra ei. Ambiția o ținea într-o continuă agitație nervoasă, mereu furioasă, stăpânită de pasiuni nechibzuite şi niciodată ponderată. Violența, intriga şi imprudența o mânau numai pe drumuri greşite. Nu-şi părăsea niciodată soțul, nici în Roma, nici în campanii, aceasta din dragoste pentru el, dar mai ales pentru a-l ațâța să stea mereu în opoziție față de Tiberius.

Dacă Germanicus, sfătuit de mama sa Antonia, n-ar fi temperat pornirile soției sale şi n-ar fi rezistat impulsurilor numeroşilor săi admiratori, ar fi provocat o gravă criză politică. Antonia, văduva lui Drusus, fiul Liviei, devenise cel mai bun sfătuitor al suspiciosului împărat Tiberius, cumnatul său. Influența Antoniei şi încrederea ce-i acorda Tiberius făceau să dispară multe dintre endemicele intrigi ce se însăilau la palat şi în for. Totuşi, disensiunile aveau să crească brusc, de îndată ce Livia a intrat în conflict cu Agrippina.

Germanicus primise un însemnat comandament pe Rhin, din partea lui Tiberius, cu misiunea de a stăvili agresiunile triburilor germanice, mereu amenințătoare după dezastrul lui Varus din Pădurile Teutoburgice. Instigat de soția sa, Germanicus depăşise instrucțiunile ce-i dase împăratul; ducea o politică proprie acolo, devenise foarte popular printre soldați şi mulți din

anturajul său îl îndemnau să meargă cu legiunile asupra Romei. Din proprie inițiativă, el trecuse Rhinul şi obținuse victorii frumoase, ceea ce-i mărise la Roma prestigiul de mare general.

Agrippina se amesteca şi ea în treburile militare ale soțului, o dată oprindu-i, ea însăşi, pe soldații în panică să nu dărâme un pod peste fluviu. „Dar această femeie cu suflet mare luă asupră-şi, în zilele acelea, îndatoririle unui comandant şi împărți soldaților îmbrăcăminte şi pansamente, după cum fiecare era în lipsă ori rănit” (Tacitus, *Anale,* I, 69).

Independența de comandament ce şi-o aroga Germanicus, dragostea soldaților pentru el, acțiunile de „mamă a răniților” practicate de Agrippina, care „ajunsese să aibă mai multă putere decât legații”, întărâtară gelozia şi teama lui Tiberius. Sub motivul unui grav pericol în Orient, el rechemă de la Rhin pe Germanicus, înlocuindu-l cu fiul său, Drusus. Acum curtea imperială se scindase şi se dezbinase, unii fiind pentru Germanicus, alții pentru Drusus. Dar aceşti doi prinți trăiau într-o desăvârşită unire, nezdruncinată prin neînțelegerile dintre rude (Tacitus, *Anale,* II, 43).

Într-adevăr, în anul 18 e.n., Germanicus a plecat în Răsărit cu misiunea de a restabili ordinea romană în Armenia. Trecea la un comandament lipsit de importanța celui de la Rhin. Ca să contrabalanseze influența imprudentă a

Agrippinei şi pe a multor adulatori inconştienți, lui Germanicus îi fu pus în coastă un senator, Cn. Piso, om cu experiență şi de încredere al împăratului. Livia îşi expedie şi ea „agentul” ei, în Orient, pe Plancina, soția lui Piso „ca să facă zile amare Agrippinei cu intrigi femeieşti” (Tacitus, *Anale,* II, 43).

Prezența lui Piso îl jignea pe tânărul general, acum în vârstă de, 33 de ani; ei intrară repede în conflict, la fel Agrippina cu Plancina. Orientul se împărți în două tabere, care se acuzau reciproc de ilegalități. Piso îl supraveghea de aproape pe Germanicus. Informații imparțiale nu putem avea de la Tacitus, despre cele ce s-au întâmplat între cei doi, deoarece marele istoric arată o vădită ostilitate față de Piso şi simpatie pentru Germanicus. Rămâne însă sigur faptul că, şi aici, Germanicus a călcat instrucțiunile ce primise de la Roma. Astfel, la solicitarea Agrippinei, ei plecară să viziteze, ca „turişti”, minunățiile văii Nilului. De teama unor răzvrătiri, o veche lege dată de Augustus, interzicea însă vizitele senatorilor şi generalilor romani în Egipt, fără o autorizație specială dată de împărat[2]. La Roma se formase o puternică opoziție împotriva Liviei şi a lui Tiberius, acuzați de persecuție împotriva lui Germanicus şi a familiei sale.

---

[2] Grânarul Romei trebuia ferit de o eventuală lovitură de forță.

Dar în anul 19 e.n., pe neaşteptate, Germanicus se îmbolnăvi grav, la Antiochia. Pe patul de moarte, suferindul acuză pe Piso şi pe Plancina ca vinovați de sfârşitul său. „Apoi, întorcându-se către soție – relatează Tacitus (*Anale*, III, 72) –, o roagă, pentru amintirea ce-i păstrează lui, în numele copiilor lor, să-şi lepede trufia; să-şi încovoaie sufletul în fața soartei îndârjite; şi, întorcându-se la Roma, să nu-i întărâte, împotrivindu-se lor, pe cei care au putere mai mare”.

Germanicus a murit la 34 de ani, în plină tinerețe, ca multe dintre rudele sale degenerate fiziceşte. Suspiciunea populară şi anturajul tânărului prinț lansară imediat ipoteza otrăvirii, pusă la cale de Piso şi Plancina, din ordinul Liviei şi al lui Tiberius. Agrippina cea vijelioasă îşi însuşi şi răspândi acest zvon, care pe toate drumurile ajunse la Roma. Acuzația apărea absurdă şi nici Tacitus nu i-a dat crezare. Dar în capitala imperiului circulau zvonuri peste zvonuri, cum că Piso se găsea în posesiunea scrisorilor lui Tiberius, prin care i se ordonase monstruoasa crimă, zvonuri întărite şi de faptul că senatorul se arăta indiferent şi sigur pe sine.

„Agrippina însă, deşi istovită de jale şi bolnavă, totuşi nemaiputând răbda niciun fel de întârziere a răzbunării, se îmbarcă pe vas, luând cu sine cenuşa lui Germanicus şi copiii. Toți erau cuprinşi de milă, văzând că cea mai de seamă femeie prin

noblețe, deprinsă până mai deunăzi să fie mereu înconjurată de oameni care o respectau şi o fericeau pentru căsnicia ei atât de frumoasă, purta acum la sân rămăşițele pământeşti ale soțului, nesigură de răzbunare, îngrijorată cu privire la ea însăşi şi din pricina nefericiților ei copii, având să înfrunte şi de aici înainte, de atâtea ori, loviturile soartei” (Tacitus, *Anale,* H, 75).

Corabia cernită a Agrippinei, îmbrăcată în mare doliu, s-a întâlnit pe mare cu aceea care transporta tot spre Roma, pe Piso, şi puțin nu a lipsit ca cele două tabere să se încaiere. După o călătorie fără întrerupere pe o mare furtunoasă şi în vreme de iarnă, nava îndoliată a ajuns în capitala imperiului, întâmpinată de două cohorte, de frații, surorile şi verii lui Germanicus. Tiberius şi Livia nu au ieşit însă să întâmpine cortegiul funerar, motivând că nu este potrivit cu mărirea lor să se tânguie în fața mulțimii; în realitate, ei erau nişte prefăcuți. După părerea lui Tacitus *(Anale,* III, 3), ei ar fi oprit în casă şi pe Antonia, mama lui Germanicus, „ca să pară că mâhnirea lor este la fel de mare şi că bunica şi unchiul sunt reținuți acasă de pilda mamei”.

Ziua funeraliilor lui Germanicus, când urna cu rămăşițele sale pământeşti a fost depusă în mausoleul lui Augustus, „fu când apăsătoare prin adânca ei tăcere, când zguduitoare de atâtea plânsete”. Străzile Romei gemeau de lume şi lacrimi; poporul se amestecase cu înalții

magistrați, cu armata, cu sclavii. „Totuşi nimic nu l-a cutremurat mai mult pe Tiberius ca iubirea fierbinte pe care o arătau oamenii fața de Agrippina, numind-o fala patriei şi spunând că numai ea este singura din sângele lui Augustus şi cea mai de seamă întruchipare a virtuții străbune…” (Tacitus, *loc. Cât.).*

Unul dintre prietenii lui Germanicus acuză în fața pretorului pe Piso şi pe Plancina de crimă prin otrăvire. Agrippina, un inconştient instrument în mâinile partidei ostile lui Tiberius, căuta să ațâțe poporul, prin doliul său exagerat şi prin lacrimile vărsate mereu în public. În senat se formase de asemenea o grupare ce o sprijinea.

Atunci când se deschise procesul, Piso se trezi complet izolat. Toată lumea credea că el va prezenta scrisorile compromițătoare ale lui Tiberius, dar acestea nu existau. Împăratul se declară imparțial şi ceru ca procesul să fie judecat fără întârziere. Împreună cu Livia, se gândi să salveze numai pe Plancina, care-şi părăsi soțul în timpul judecății. Dându-şi seama de sentința ce-l aştepta, Piso se sinucise. Tiberius reuşi să salveze familia şi averea acestui senator, victimă, poate nevinovată, a nestăpânitei Agrippina.

Răzbunarea dârzei văduve nu se opri însă aici. Dragostea poporului, dar mai ales propriul ei orgoliu o îndemnau să deschidă fățiş lupta cu Livia şi Tiberius, după părerea ei, principalii vinovați ai morții soțului său. După cum rezultă din

mărturiile istoricului Suetonius (*Tiberius*, 53), împăratul o prevenise de primejdia acestor acuzații: «Plângându-se o dată nora sa Agrippina, mai cu îndrăzneală, lui Tiberius, după moartea soțului ei, el o luă de mână şi-i recită un vers grecesc: „Dacă nu domneşti, fiica mea, crezi că ți se face nedreptate”». Curând după aceea nu i-a mai vorbit. Într-o zi, la masă, Tiberius oferindu-i câteva fructe şi ea neîndrăznind să guste, el n-a mai insistat, sub pretext ca să nu fie bănuit că vrea s-o otrăvească. În realitate şi una şi alta erau aranjate mai dinainte: el îi oferise aceste fructe ca să o încerce şi ca ea să se ferească de o moarte foarte sigură! Tacitus arată că cel ce pusese la cale această încercare fusese însuşi Seianus, marele duşman al Agrippinei.

După moartea lui Germanicus, se deschidea cea de-a doua parte a domniei lui Tiberius, cunoscută prin „tirania” împăratului, prin crime, procese scandaloase, asasinate, denunțuri, calomnii, sinucideri şi exilări. Împăratul făcu uz de faimoasa *lex maiestatis,* prin care trimitea la moarte pe toți cei ce îndrăzneau să se atingă de tronul său, prin faptă sau cuvânt. Această *dura lex* trebuia să mențină prestigiul principelui în mijlocul unei societăți aristocratice anarhice, pornită spre comploturi şi denigrări. Senatul nu-i putea fi de mare ajutor în sistemul complicat de guvernare, introdus de Augustus. Acest organ de stat, din servilism şi teamă, condamna cu uşurință, prin

lex de maiestate, pe toți dușmanii reali sau fictivi ai suveranului. Numai cu ajutorul acestei legi se putea face față războiului ce-i declarase Agrippina şi acoliții ei. Văduva lui Germanicus urmărea acum să asigure venirea la tron a fiilor săi.

Dezgustat de atmosfera penibilă a capitalei, viciată mai ales de agresivitatea nebunească a prea virtuoasei văduve, Tiberius se va retrage în solitara sa reşedință din insula Capri. Considera pe Agrippina ca pe femeia cea mai puțin inteligentă din familia sa şi găsea un sprijin deosebit, pentru domolirea ei, în Livia şi Antonia. Pentru a stăvili asaltul Agrippinei, el lăsa la Roma ca prefect al pretoriului pe sinistrul Seianus, senator de origine obscură. Noul comandant câştigase pe deplin încrederea împăratului, prin ostilitatea ce arăta față de aristocrație şi față de oamenii Agrippinei. Pe măsură ce împăratul îmbătrânea şi era lovit de frecvente accese de melancolie, copleşit de bănuieli şi de frică, provocate de băutură şi de alte abuzuri în retragerea sa din fermecătoarea insulă, puterea şi crimele lui Seianus se înmulțeau, el fiind adevăratul stăpân al capitalei şi al imperiului.

Tiberius avea acum deplină încredere numai în fiul său, Drusus, ajuns coîmpărat din anul 22 e.n. Dar moştenitorul stătea mereu pe granițele amenințate ale imperiului, pe când Seianus dispunea la Roma de mână liberă. Între cei doi izbucnise o mare neînțelegere.

În anul 23 e.n., Drusus murea şi el prematur, la vârsta de 38 de ani. A fost pentru Tiberius o mare lovitură. Momentul devenise favorabil pentru o reconciliere cu partida Agrippinei, al cărui fiu, Caius Iulius Caesar (viitorul împărat Caligula) devenea moştenitor al tronului, alături de fratele său Nero.

Raza de lumină ce începea să cadă asupra palatului a fost repede acoperită de ticăloşia lui Seianus care, după spusele Agrippinei, urmărea să distrugă familia lui Germanicus. Nero, fiul cel mai mare al lui Germanicus, aliat cu mama sa, pornea o înfocată ofensivă împotriva lui Tiberius şi a lui Seianus, însoțită de numeroase calomnii şi intrigi.

Ceea ce urmărea prefectul pretoriului lui Tiberius s-a văzut clar în anul 25 e.n., când şi-a repudiat soția şi a cerut împăratului să-i acorde mâna Livillei, văduva lui Drusus. Aceasta căsătorie îl introducea în casa imperială. Luat prin surprindere, bătrânul de la Capri ceru un timp de gândire, motivând că o asemenea căsătorie ar îndârji şi mai mult pe Agrippina. În cele din urmă, Seianus înțelese refuzul tacit al împăratului.

În anul următor s-a produs o altă surpriză de acelaşi gen. Agrippina, austera şi neconsolata văduvă, ceru şi ea împăratului permisiunea de a se recăsători! „Sunt încă plină de tinerețe – zicea Agrippina despre sine – iar pentru o femeie cinstită altă mângâiere în viață nu este decât căsătoria.

Sunt în Roma – adăuga ea – bărbați... (care) vor socoti că este de demnitatea lor să primească pe soția lui Germanicus şi pe copiii lui" (Tacitus, *Anale,* IV, 53).

Nestăpânita Agrippina s-a dus direct la Capri pentru a prezenta această cerere, reproşându-i mai întâi împăratului că prigoneşte pe urmaşii lui Augustus. Păstra în suflet aceeaşi mânie, vărsa lacrimi şi un fel de boală a urii îi stăpânea tot corpul. Consultând nişte memorii rămase de la Iulia Agrippina, fiica Agrippinei Senior şi mama împăratului Nero, Tacitus ne spune că Tiberius şi-a dat seama imediat de consecințele politice ale unei atare cereri de căsătorie şi că n-ar fi dat niciun răspuns, întorcându-i spatele. Ce urmărea ea prin această căsătorie? Probabil, dorea să găsească un şef energic al partidei sale, pentru a duce lupta împotriva lui Tiberius, sprijinit de Livia, Antonia şi Seianus. Opinia publică interpreta dorința Agrippinei ca o extravaganță isterică. Seianus obținea o primă importantă victorie.

Odată retras la Capri, Tiberius neglija treburile publice şi Seianus apărea la Roma ca veritabilul împărat. Prin mâinile prefectului pretoriului treceau acum toate deciziile care veneau sau plecau spre Capri. Senatorii şi adulatorii se țineau cu toții de pulpana lui Seianus, un cavaler ce stăpânea imperiul. Rând pe rând, cei mai apropiați confidenți şi apărători ai familiei lui Germanicus au fost câştigați cu bani sau şantaj de către

puternicul locțiitor al împăratului.

Deşi Livia nu o iubea pe Agrippina, totuşi atât timp cât venerabila împărătească a fost în viață, Seianus nu a îndrăznit să o lichideze pe vijelioasa văduvă. Livia a murit însă la începutul anului 29 e.n. Numai la câteva luni de la această dispariție, vicleanul Seianus a deschis un răsunător proces de conspirație împotriva împăratului – complot ce ar fi fost surzit de către Agrippina şi fiul ei Nero. Din păcate, maşinațiile acestui proces, pus în mod sigur la cale de Seianus, nu ne sunt cunoscute în detaliu, din cauza textului lacunar rămas de la Tacitus. Procesul a fost deschis în urma unei scrisori adresată senatului, prin care Tiberius o învinuia pe Agrippina „de semeție în vorbă şi de firea-i îndărătnică”, iar pe Nero „pentru aventurile lui de dragoste cu tinerii şi dezmățul său neruşinat” (Tacitus, *Anale*, V, 3). În timp ce senatorii discutau cele relatate în scrisoarea imperială, norodul, purtând chipurile Agrippinei şi pe ale lui Nero, înconjurase clădirea senatului, strigând că se urzeşte pieirea casei lui Germanicus.

Este puțin probabil ca Agrippina şi Nero să fi organizat un complot. Cei doi au fost condamnați la exil. Suetonius (*Tiberius,* 53) ne spune că Tiberius o mai acuza pe Agrippina „şi de rea-credință, că vrea să se refugieze ba la picioarele statuii lui Augustus, ba lângă armată şi o exilă în insula Pandataria. Fiindcă ea îl insulta, puse pe

centurion s-o bată; prin lovituri de bici, acesta îi scoase un ochi”.

Fiul său, Nero, nu a mai îndurat exilul şi umilința mamei sale, sinucigându-se.

În exil, nefericita soție a marelui Germanicus, s-a hotărât să moară, făcând greva foamei. Deşi din ordinul lui Tiberius i se deschidea gura cu forța pentru a i se da hrană, ambițioasa principesă îşi urmări cu cerbicie intenția şi muri de inaniție.

Se mai spune că ura lui Tiberius a urmărit-o şi după moarte. A acuzat-o şi după aceea de multe crime, iar ziua ei de naştere a fost trecută în calendarul zilelor nefaste. Regreta că nu dăduse ordin ca, legată cu lanțul de gât, să fi fost țintuită pe scările Gemoniei din Roma, locul de expunere a criminalilor şi a capetelor marilor duşmani ai imperiului. Lui Iupiter Capitolinul i s-au oferit mulțumiri, daruri în aur şi sacrificii, pentru faptul că îl scăpase de Agrippina.

Până la moartea sângerosului împărat, Roma a mai cunoscut şi alte crime. Din gura cumnatei sale, Antonia, Tiberius a aflat la Capri de intrigile lui Seianus, autor al otrăvirii fiului său Drusus, cu intenția de a pune mâna pe putere, printr-o lovitură îndrăzneață. Livilla fusese şi ea amestecată în această odioasă crimă. Adunându-şi ultimele puteri, Tiberius veni la Roma, arestă pe Seianus, care fu dat apoi călăului cu întreaga sa familie (31 e.n.). Livilla, acuzată şi urmărită, murea şi ea de inaniție, ca şi Agrippina.

Nici Tiberius nu a avut o moarte naturală. Presimțindu-și sfârşitul, bătrânul părăsi surâzătoare insulă şi muri la 78 ani, în drum spre Roma, zice-se înăbuşit cu perne din ordinul lui Macro, prefectul pretoriului, ce-l înlocuise pe Seianus.

Succesorul lui Tiberius a fost un fiu al lui Germanicus şi al Agrippinei, Caius Iulius Caesar, denumit şi Caligula (37–41 e.n.). Dacă mama sa ar fi întrezărit această mult dorită succesiune, nu ar mai fi produs atâta agitație, intrigi şi fărădelegi, într-un oraş şi aşa pângărit de atâtea crime.

VALERIA MESSALINA

Cea mai desfrânată împărătească romană

La 16 martie în anul 37 e.n., după o domnie dintre cele mai agitate şi aproape octogenar, murea, în vila lui Lucullus de la Misenum, sumbrul împărat Tiberius (14–37). Succesorul său a fost un nepot, Caius Iulius Caesar, cunoscut în istorie sub numele de Caligula (37–41). În anii de domnie ai lui Caius Caligula, surorile sale Drusilla, Livilla şi Agrippina, împreună cu bunica lor, Antonia Maior, s-au bucurat la palat de onoruri deosebite. Numele celor trei surori apăreau înscrise alături de cel al împăratului în anumite acte de stat, participau la diferite solemnități publice şi în formula oficială de jurământ public ele se menționau de asemenea

alături de fratele lor.

Suetonius presupune că dezechilibratul mintal, care a fost împăratul Calligula, avusese raporturi incestuoase cu toate surorile sale. Afecțiunea nebunului s-a concentrat mai ales asupra Drusillei şi s-ar fi ajuns la o uniune consanguină, dacă sora sa n-ar fi decedat subit, în anul 38 e.n.

Regimul de cruzime şi nebunie al lui Caligula s-a încheiat la 24 ianuarie 41, când acest degenerat cădea sub sabia lui Cassius Chaerea, tribun din garda pretoriană. Asasinatul lăsa tronul vacant, fără un candidat direct. Mulți doreau restabilirea constituției republicane, iar senatul pierdu o întreagă zi în discuții inutile. O întâmplare comică descoperi însă pe noul împărat, într-un moment de mare panică şi zăpăceală, înfățişată astfel de către Suetonius (*Claudius*, 10):

„Claudius se retrăsese într-o cameră izolată, numită Hermenum. Puțin după aceea, îngrozit de tulburarea produsă de asasinat, se strecură pe o terasă din apropiere şi se ascunse între perdelele uşii de la intrare. Astfel ascuns, un simplu soldat care trecea pe acolo, văzându-i picioarele şi dorind să ştie cine este, îl dezveli şi, recunoscându-l, îl salută ca împărat, în momentul când Claudius căzuse în genunchi de frică, înaintea soldatului. De aici îl duse şi la alți soldați care nu ştiau ce hotărâre să ia şi deocamdată nu făceau altceva decât să se frământe. L-au pus într-o lectică şi, fiindcă sclavii fugiseră, l-au dus pe umerii lor cu

schimbul, până în tabără, trist şi abătut, trezind compătimire în mulțime, ca un om nevinovat dus la moarte”.

Pretorienii luară inițiativa înaintea Senatului şi, după ce primiră fiecare câte 15 000 de sesterți de la cel purtat pe umerii lor, îl proclamară împărat pe Claudius, care fu recunoscut apoi de Senat, popor şi armată. Noul ales se bucura de popularitate prin faptul că era fratele celebrului Germanicus, deci descendent şi el din familia lui Augustus.

Tacitus, Suetonius şi Dio Cassius ne-au lăsat destule descrieri în privința fizicului, intelectului şi caracterului acestui om, până atunci ținut în umbră şi adesea batjocorit de toți, la curtea predecesorilor săi. Mama sa spunea despre el că este „o arătare de om, pe care natura numai a început-o, fără a o termina” (Suetonius, *Claudius,* 3). Apărea ridicol din cauza picioarelor strâmbe, a unui tremurat continuu al membrelor, fiind bâlbâit, uituc, adesea violent şi nestabil în hotărârile sale. Grotescul său dispărea însă în fața erudiției şi a bunului-simț, de care dădea dovadă în rezolvarea unor probleme importante de stat. Lipsit de voință şi influențabil, „subordonat liberților şi soțiilor sale, el nu se comporta ca un împărat, ci ca un subaltern. După interesele fiecăruia dintre aceştia sau după faptele şi capriciul lor, el acorda onoruri, făcea daruri armatei, grația, pedepsea, adesea fără să ştie şi

fără să fie informat” (Suetonius, *Claudius,* 39). Astfel, domnia lui Claudius I (41–54) a însemnat o conducere şi o cârdăşie a soțiilor şi liberților săi din fruntea birourilor de stat.

Este totuşi meritul acestui împărat de a fi reorganizat administrația centrală de stat, compusă dintr-un fel de „ministere”, conduse de liberți, veritabilii conducători ai sistemului imperial de guvernământ. Şefii acestor servicii, concentrate în jurul cancelariei palatului, fuseseră recrutați dintre liberții intelectuali, supuşi şi activi, foşti sclavi ai împăratului. Claudius a trecut în mâna lor şi politica externă. În cursul domniei sale s-au remarcat patru liberți: Narcissus, Pallas, Polybius şi Callistus – parveniți, intriganți, lacomi, necinstiți şi aroganți, detestați de Senat şi de aristocrație. Polybius a fost amantul Messalinei, iar Pallas, al Agrippinei. Situația l-a determinat pe Tacitus să scrie că aceşti liberți aveau putere de regi, dar mentalitate de robi. Devotați tronului, disprețuitori față de rămăşițele tradițiilor republicane, ei au contribuit la întărirea monarhiei.

Femeile au ştiut să speculeze caracterul nestabil, lipsa de voință a lui Claudius. Logodit de două ori şi căsătorit de patru ori, el a rămas mereu un „nefericit în căsnicie”. Unele femei l-au părăsit, altele i-au fost necredincioase, pe altele le-a dus el la mormânt.

Valeria Messalina – celebra Messalină despre

care s-au rostit atâtea sentințe defavorabile, în antichitate şi azi – a fost cea de-a treia soție a sa. Se născuse în jurul anului 25 e.n. Ca fiică a lui Marcus Valerius Messalla şi a aristocratei Domitia Lepida, deci strănepoată a Octaviei, sora lui Augustus. Cu Claudius s-a căsătorit prin anii 39/40 e.n. Între cei doi soți era o diferență de vârstă de 30 ani! Împăratul împlinise 50 de ani, iar ea avea mai puțin de 20, în anul căsătoriei. În următorii doi ani, li s-au născut doi copii: Tiberius Claudius Germanicus, denumit mai apoi Britannicus, şi Octavia, viitoarea soție a lui Nero. Aceste două naşteri i-au asigurat Messalinei o bună poziție la palat, dar Claudius nu i-a acordat niciodată titlul de *Augusta.* Lacomă şi desfrânată, Messalina rămâne geniul nefast din prima parte a domniei împăratului.

Monetăriile din Roma nu au emis niciodată monede cu chipul ei. Gliptica a cinstit-o cu o serie de camee, unde este gravată cu obrazul plin, nasul uşor arcuit, un cap rotund şi acoperit cu păr bogat, despărțit în două de o cărare. Sculpturile în bronz şi marmură au redat pregnant caracterul ei, aşa cum a fost el descris de istoricii romani: senzualitate unita cu cruzime şi lăcomie. Tacitus, Suetonius, Juvenal, Plinus cel Bătrân, dar mai ales Dio Cassius ne-au transmis lungi liste, înşiruind ticăloşiile acestei femei anormale, care schimba amanții fără prea multă alegere. Desigur, sunt şi multe relatări născocite de istorici, toate

stranii şi tenebroase, dar ea se situează totuşi ca un element de dizolvare morală în sânul aristocrației romane:

„În acest timp – scrie Dio Cassius (LX, 18), Messalina trăia în desfrâu şi silea şi pe alte femei să-i urmeze exemplul spre destrăbălări. Multe dintre ele, forțate de ea, comiseră adultere în palat, în prezența şi sub ochii soților lor. Pe acestea ea le iubea, le proteja, le încărca cu daruri şi demnități. Dar pe cele care nu se asociau la asemenea fapte urâte, ea le ura şi le făcea să piară. Aceste comportări, atât de grave şi săvârşite public, mult timp nu fură cunoscute de către Claudius. Messalina trimitea sclave să se culce cu împăratul, ca să-i sustragă atenția de la faptele ei. Plătea tăcerea sau pedepsea pe cei ce voiau să-i denunțe desfrâul. Aşa procedase cu Iustus Catonius, prefectul pretoriului, a cărui ucidere preveni denunțurile pe care el le pregătise. Geloasă pe Iulia, fiica lui Drusus, fiul lui Tiberius şi soție a lui Germanicus Nero, o ucise” etc.

Numărul victimelor nevinovate ale Messalinei apare destul de mare, mai importante fiind: Valerius Asiaticus, Annius Vincianus, Furius Camillus Scribonianus, Cnaeus Pompeius Magnus şi libertul Polybius. Tot ea l-a exilat în insula Corsica pe filosoful Seneca, acuzat de complicitate antiimperială. Nenorocirea lui Valerius Asiaticus a fost proprietatea sa magnifică rămasă de la Lucullus, actualele grădini de pe

colina Pincio din Roma, pe care Messalina le dorea în stăpânirea sa. Îl denunță de complot în fața lui Claudius. Acuzatul dându-şi seama că-i inutilă orice apărare îşi deschise vinele în baie. Pe cei urâți de ea îi trimitea uşor la moarte, fără o culpabilitate dovedită şi fără drept de apărare; după cum ne spune Tacitus, Iulia, soția fostului consul Marcus Vinicius, a primit otrava fiindcă refuzase să participe la destrăbălările tagmei Messalinei.

„Când liberții şi Messalina voiau să omoare pe cineva – scrie Dio Cassius (LX, 14), înspăimântau pe împărat şi astfel obțineau permisiunea să facă tot ce doreau". Cu asemenea metode a fost ucis Caius Appius Silanus, nobil de seamă, căsătorit cu mama Messalinei şi foarte bun prieten al împăratului: „Narcissus dându-şi seama că nu se poate aduce nicio vină lui Silanus, imagină un vis, în care ar fi văzut pe Claudius gâtuit de către acela. Veni dis-de-dimineață şi tremurând la Claudius, care era în pat, şi-i povesti visul. Messalina reluă povestirea şi o exageră. Aşa muri Silanus: victima unui vis" (Dio Cassius, *loc cât).*

Denunțul, tortura, martorii mincinoşi şi închisoarea erau armele de bază ale Messalinei. Se salvau desigur toți amanții ei, ca Sabinus, guvernator al Galliei. Întreaga Romă cunoştea viața depravată de la casa imperială, în afară de neghiobul de Claudius. Împăratul, în calitatea lui de cenzor, mustra poporul pentru dezmățul din

teatre, dar nu ştia ce face Messalina la palat.

Linguşitorii, imoralii şi cei ce dădeau bani găseau mare trecere pe lângă această degenerată. Suetonius (*Vitellius*, *21)* spune că un desfrânat ca tatăl viitorului împărat Vitellius *(69* e.n.), ca să-şi facă drum spre bunăvoința lui Claudius, „... a cerut Messalinei, ca o mare favoare... să o descalțe, şi, scoțându-i coturnul din piciorul drept... l-a sărutat”.

Messalina avea repulsie față de problemele de seamă ale politicii interne şi externe. Acestea o interesau numai în măsura obținerii unor profituri materiale personale, pe care le chibzuia cu ceata de liberți ai palatului. Profitând de inocența ridicolului său soț, ea instituise un fel de tarif pentru ocuparea funcțiilor civile şi militare, de la cele mai mici până la cele mai mari, vânzând chiar şi dreptul de cetățenie.

Orgoliul ei de împărătească a fost satisfăcut numai după victoria armatelor lui Claudius din Brittania (47 e.n.), când fiul său îşi schimbă numele în acela de Britannicus, iar ea primi dreptul acordat cândva numai împărătesei Livia de a folosi carul de lux ca mijloc de transport pe străzile Romei (cu care se şi mândri în triumful lui Claudius).

Faptele nebuneşti ale Messalinei ne pun în fața unui caz patologic, rar întâlnit în analele aristocrației romane, descompusă. Sub raport moral. Pentru satisfacerea unor simțuri bolnave,

recurgea la cele mai diabolice mijloace de constrângere şi la aventuri josnice. Astfel a fost cazul frumosului dansator Mnester (Dio Cassius, LX, 22). Cum acesta refuzase grațiile Messalinei, ea a obținut un decret semnat de împărat, ca recalcitrantul să fie la dispoziția ei pentru diferite servicii la palat. În cele din urmă, poporul a protestat, nemaivăzându-l pe dansatorul favorit pe scenă.

Cu anul 48 e.n., năzdrăvăniile Messalinei se încheiau prin acțiunea hotărâtă a liberților din jurul împăratului, temători de a nu avea şi ei soarta colegului lor, Polybius, ucis de ea. — „Messalina – scrie Dio Cassius (LX, 31) – pentru care nu era suficient faptul de a fi adulteră, curtezană şi prostituată la palat, şi prostituând şi alte femei nobile – dorea şi mai mult, după cum spune proverbul: să aibă mai mulți soți”.

În treisprezece capitole, Tacitus *(Analele XI,* 12 şi 26–38) ne înfățişează, cu multă risipă de detalii, cum s-a prăbuşit Messalina, din cauza unei „dragoste proaspete şi vecină cu nebunia”. Ea se îndrăgosti prosteşte de tânărul patrician Caius Silius, pe care-l sili să-şi părăsească soția ca să se căsătorească cu ea. Messalina venea la el acasă „nu pe furiş, ci cu un numeros alai”, îi dăruia avutul palatului (sclavi, mobilă etc.) şi multe onoruri. Prin influența sa, Silius a fost designat consul pentru anul viitor (49 e.n.). Dar ambițiosul aristocrat văzând că „împărăteasa” se ținea de el

scai, pas cu pas îşi propuse ceva mai mult: să ajungă împărat, căsătorindu-se cu Messalina şi recunoscând ca moştenitor pe Britannicus. După unele ezitări, ea consimți să facă acest pas necugetat. Aşteptară un moment prielnic ce se ivi prin plecarea pentru un timp îndelungat, la Ostia, a împăratului. Ea nu-l însoți, sub motiv că-i bolnavă. În absența bărbatului legitim, Messalina se căsători cu Silius, folosindu-se de separarea unilaterală, acordată de dreptul roman, act pe care Tacitus îl califică din „domeniul basmelor”, dar real.

De data aceasta, Messalina depăşise orice măsură. Primii care s-au alarmat de scandalul acestei conspirații politice au fost liberții – şefi de birouri. Se cutremurau de slăbiciunea şi mărginirea minții împăratului, a cărui cădere aducea şi pe a lor. Dintre ei, cel mai periclitat se găsea Narcissus, în acel moment urât de Messalina. El a fost cel care a luat inițiativa dezvăluirii complotului, în fața împăratului. Puternicul libert cumpără pe Calpurnia şi pe Cleopatra, concubine ale lui Claudius „şi le înduplecă să dezvăluie taina unui bărbat recunoscut prin uitucenia şi lipsa lui de judecată sau, ca să spun pe greceşte, prin ramolismentul şi tâmpenia sa” – scrie Suetonius *(Claudius,* 39).

Înspăimântat de pericolul ce-l amenința, Claudius chemă imediat pe Narcissus, de la care „află cu de-amănuntul despre cele ce se petreceau

de mulți ani în casa sa”. Libertul îl avertiză, că, „dacă nu ia lucrurile în pripă, bărbatul Messalinei pune mâna pe Roma”. Narcissus primi pentru o zi puteri depline ca să ia măsuri drastice.

„În timp ce furtuna se apropia dinspre Ostia, Messalina lăsă mai mult decât oricând frâu liber dezmățului ei. Cum toamna era înaintată, puse la cale în palatul ei o petrecere, închipuind culesul viilor; teascurile storceau struguri, zăcătorile dădeau pe dinafară mustul, femei încinse cu piei de animale săltau în joc întocmai ca nişte bacante care aduc sacrificii sau care sunt cuprinse de delir, iar Messalina, cu părul resfirat pe umăr, scutura un tnyrs, alături de Silius, care, pe cap cu coroana de iederă, în picioare cu coturni, îşi mişca capul cu grație, în vreme ce în jurul său răsunau glumele neruşinate ale unui cor” (Tacitus, An*ale, X*I, 31).

Narcissus acționă cu repeziciune şi fără milă, în ziua ce i se hărăzise să țină în mâna sa destinele împăratului (pe care-l însoți în trăsură până la Roma). Zadarnic încercă infidela împărătească să-l întâmpine în drum pe Claudius, într-o căruță. Gărzile o îndepărtară, din ordinul lui Narcissus. Această femeie seducătoare, folosindu-se de slăbiciunea împăratului şi de calitatea sa de mamă, l-ar fi induplecat pe fricosul care se tânguia în trăsură lângă cerberul de libert.

Cu ajutorul cohortelor pretoriene, Narcissus organiză o represiune sângeroasă împotriva

amanților şi complicilor Messalinei. Sunt dați rând pe rând pe mâna călăului: Caius Silius, histrionul Mnester, Vettius Valens, Titius Proculus, Sulpicius Rufus şi mulți alții, dintre cei ce constituiau cortegiul bachic al desfrânatei.

Rămasă singură, Messalina s-a refugiat în grădinile lui Lucullus, unde îşi pregătea apărarea ce trebuia s-o susțină în fața împăratului. „Şi dacă Narcissus n-ar fi grăbit uciderea ei, moartea şi-ar fi îndreptat paşii către acuzator”.

După ce fusese lichidat Silius, gurmandul împărat se aşezase la un ospăț prelungit cu un vin ce-i încinse dorul după adulteră. El porunci, ca a doua zi „nenorocita” să i se înfățişeze, spre a se disculpa. Narcissus cunoştea destul de bine lipsa de fermitate a lui Claudius, uşor de sucit prin argumentele diabolice ale unei femei frumoase.

„La auzul acestei porunci, simțind că mânia lui Claudius se potoleşte, că dragostea pentru Messalina îi revine şi că, dacă. Lucrurile se tărăgănesc, trebuie să se teamă de noaptea care vine şi de amintirea patului conjugal, Narcissus iese ca o furtună şi aduce la cunoştința centurionilor şi tribunului de gardă să ducă la îndeplinire uciderea Messalinei căci aşa este porunca împăratului”. Un libert, însoțit de tribunul de gardă, porneşte de îndată să execute ordinul, găsind-o pe Messalina trântită pe pat lângă mama sa. Cuprinsă de furie, văzându-i pe călăi, acea femeie cu sufletul stors de plăceri

josnice şi lipsit cu totul de simțul onoarei, începu să se vaicăre şi să verse şiroaie de lacrimi. Libertul o acoperi cu „o ploaie de cuvinte jignitoare, aşa cum ştiu sclavii să o facă”.

Se spune că: „Messalina, dându-şi seama atunci pentru întâia dată de adâncul nenorocirii sale, luă un pumnal, pe care, cu mâna tremurândă, îl apropie fără rost când de gât, când de piept, până când tribunul o străpunse cu o lovitură de sabie. Trupul i-a fost lăsat mamei sale” (Tacitus, *Anale,* XI, 38) în timp ce Messalina îşi dădea sufletul, Claudius continua ospățul, nu se tulbură şi nici nu cercetă cum murise împărăteasa, de îndată ce i se aduse vestea. Îşi umplu cupa „cu vinul aducător de uitare a necazurilor şi nu dădu semne de ură, de bucurie, de mânie, de tristețe, într-un cuvânt de niciun simțământ omenesc...” (Tacitus, *loc. Cât.).* Senatul îl ajută să o dea repede uitării pe adulteră, ordonând ca „numele şi chipurile ei să fie îndepărtate” de peste tot. Narcissus a beneficiat pe merit de multe onoruri.

Suetonius a înregistrat o serie de amănunte, din care se vede slăbiciunea de minte a lui Claudius. Se spune că el ar fi semnat actul de dotă al Messalinei pentru căsătoria cu Silius, fără să-şi dea seama. Marea sa poftă de mâncare şi băutură îl aruncau într-un fel de inconştiență mintală. „După ce a omorât-o pe Messalina.

— Scrie Suetonius (*Claudius,* 39), se aşeză la masă şi întrebă de ce nu vine împărăteasa. Pe

mulți dintre cei condamnați la moarte îi chema a doua zi, fie la masă, fie să joace zaruri cu el şi, crezând că ei întârzie, le reproşa prin curier că sunt nişte somnoroşi”.

Claudius nu putea trăi fără împărătească! Liberții săi se transformară în pețitori şi fiecare-i prezentă câte o candidată. A învins faimoasa Agrippina, a doua femeie nefastă şi ultima din nefericita sa viață conjugală.

Numele Messalinei a dispărut din inscripții şi chipul ei – din repertoriul sculptural al epocii. El s-a păstrat însă în paginile multor istorici, în literatură, teatru, în presă şi în cinematografie, mereu amintit ca cel mai nefast exemplu al desfrâului şi imoralității unei societăți în plină descompunere.

IULIA AGRIPPINA

Monstruoasa mamă a unui monstru încoronat

Liberții din jurul lui Claudius ştiau prea bine, din experiența de până atunci, că o nouă împărătească ce urma să ia locul Messalinei va exercita o mare influență asupra firii slabe a bătrânului împărat, mai ales în ceea ce priveşte aranjarea succesiunii la tron. În asemenea situație, fiecare libert a luptat ca să triumfe candidata sa, care putea să-i asigure în viitor continuarea jocului de obținere a unor foloase personale.

Narcissus îl sfătuia pe văduv să se

recăsătorească cu cea de-a doua fostă soție a sa, Aelia Paetina, motivând că această femeie sterilă se va îngriji ca o adevărată mamă de educația celor doi fii ai săi, Britannicus şi Octavia. Callistus, dimpotrivă, propunea în locul Aeliei Paetina, pe Lollia Paulina, văduvă, fără copii, deci fără de niciun fel de gelozie maternă față de cei doi prinți. Pallas susținea însă pe amanta sa, Iulia Agrippina, fiică a lui Germanicus şi a Agrippinei Senior, mama lui Nero (deci nepoata lui Claudius I!), deoarece: „... ar face astfel să se întâlnească acest nobil vlăstar al familiei Iulia laolaltă cu urmaşii familiei Claudia şi că o femeie care şi-a dovedit rodnicia pântecelui şi care este şi în floarea tinereții nu trebuie să ducă în altă casă strălucirea cezarilor” (Tacitus, *Anale,* XII, 2).

Ezitarea temporară a împăratului a fost în cele din urmă învinsă de argumentul lui Pallas şi de „vraja Agrippinei”, care venea adesea la locuința unchiului, pe care îl „săruta şi-l mângâia folosindu-se de dreptul de rudă” (Suetonius, *Claudius,* 25). Încă nu luase loc pe tron alături de Claudius, şi Agrippina îşi făcuse planul de a exercita ea direct conducerea şi de a asigura succesiunea la domnie fiului său, prin căsătorirea lui Nero cu Octavia, deoarece „... se părea că nimic nu este greu pentru sufletul unui împărat, ale cărui iubiri şi un erau însuflețite sau poruncite de alții” (Tacitus, *Anale,* XII, 3).

Dar căsătoria legală a unchiului cu o nepoată de

frate apărea ca un adevărat incest. În mintea poporului superstițios se considera ca prevestitoare de mari nenorociri pentru stat. Încurcătura a fost rezolvată de Lucius Vitellius, cel ce săruta cândva papucul Messalinei. Totul se desfăşură ca într-o comedie! Cu un proiect în mână, acest om lipsit de scrupule s-a prezentat în Senat şi a arătat înaltei instituții că sunt în joc „interesele întregii lumi” dacă nu se ajunge la realizarea acestei căsătorii. Un senatusconsult „îl obligă” pe Claudius să ia de soție pe Agrippina, „o femeie deosebită ca neam, ca zămislire de prunci şi curățenie sufletească”. După terminarea acestei comedii matrimoniale, Tacitus *(Anale,* XII, 7), nota cu amărăciune:

„De aici încolo încep răsturnările în stat. Totul se supunea unei femei, care nu se juca, din toane, ca Messalina, cu treburile statului roman; fu o tiranie severă şi aproape bărbătească; în lume, ținută aspră şi mai adesea trufie; în palat nici urmă de destrăbălare, afară numai dacă, aceasta era în folosul despotismului ei. Patima ei nesățioasă de aur se acoperea sub ticluirea că se asigură mijloace pentru stat”.

Numai către sfârşitul vieții, Claudius a regretat căsătoria sa cu vicleana nepoată, despre care în primele zile de matrimoniu „spunea peste tot că ea este ca şi fiica lui, eleva lui, că s-a născut în casa lui şi a fost crescută pe genunchii lui” (Suetonius, *Claudius,* 39).

Agrippina s-a născut la 6 noiembrie anul 15 e.n. În oraşul renan care se va chema mai târziu, după numele ei, *colonia Agrippinesis,* azi Köln – Cologne. În acel moment, tatăl său, Germanicus, însoțit de mama sa, Agrippina Senior, ducea război cu triburile germanice de la Rin. Micuța căpătă numele bunicii sale Agrippina. Ca şi mama sa, a fost o autentică urmaşă a Iuliei, lacomă, crudă, imorală şi despotă. La aceste defecte se adăugau o inteligență pornită spre răutate, o dorință de autoritate fără limită şi o ambiție rar întâlnită. Nu a fost însă atât de fecundă ca mama sa, care în 14 ani a născut nouă copii, dintre care mai trăiau în anii 37–41, în afară de ea, numai trei: Caligula, Iulia Drussila şi Iulia Livilla.

Din prima sa căsătorie cu Cnaeus Domitius Ahenobarbus, un strănepot al lui Augustus, şi unul dintre cei mai brutali şi depravați oameni ai epocii, avusese pe fiul său, Lucius Domitius Ahenobarbus, viitorul Nero. Tatăl lui Nero trăise mult timp în anturajul palatului, îl însoțise pe Germanicus în expediția sa din Orient şi, din dorința lui Tiberius, se căsătorise cu Agrippina, în anul 28 e.n., când aceasta avea numai 13 ani. În anul 37 e.n., ea îl aduse pe lume pe faimosul Nero. Spre norocul Agrippinei, Ahenobarbus a murit de hidropizie în anul 40 e.n., lăsându-i o mare avere, în curând confiscată de hrăpărețul Caligula, care-şi exilă apoi şi sora. După asasinarea lui Caligula, noul împărat o rechemă din exil şi-i restitui

bunurile confiscate. Revenită în Roma, Agrippina încercă „să se apropie” de unchiul său, Claudius, dar se lovi imediat de ostilitatea Messalinei. Din nou, ea fu exilată, de astă dată, împreună cu amantul său, filosoful Seneca. O încercare de căsătorie cu viitorul împărat Galba nu-i reuşi, dar deveni repede soția bogătaşului orator, Caius Sallustius Crispus Passienus, strănepot al marelui istoric. În curând îi muri şi cel de-ai doilea soț, aşa că în anul căsătoriei cu Claudius, tânăra văduvă avea 35 de ani şi era beneficiara unui copios testament.

Odată țelul atins, ambițioasa Agrippina îşi fixă o directivă fundamentală de conducere, rezumată, de către Tacitus *(Anale,* XII, 37) în fraza: „Strămoşii ei au cucerit imperiul, din aceasta ea îşi cerea dreptul cuvenit”. Temându-se să nu aibă soarta depravatei Messalina, ea îşi luă ca model demnitatea Liviei, dar tot „îmbrăcată în rochia lui Ulisse”. Nu se poate nega faptul că, la început, Agrippina n-ar fi fost o bună suverană. Tăinui legăturile cu Pallas, micşoră puterea liberților ce-l duceau de nas pe Claudius, puse ordine în finanțe, aerisi menajul palatului; scandalurile, asasinatele, sinuciderile se împuținară. Obținu rechemarea din exil a lui Seneca şi deveni un prețios colaborator al lui Claudius, care atinsese vârsta de 58 de ani.

Când în anul 50 e.n., prizonierul breton Caratacus apărea înaintea tribunalului lui

Claudius, rămânea uimit zărind pe Agrippina nu departe de împărat, unde atrăgea privirile, şezând pe o altă tribună: „era fireşte ceva nou, neobişnuit, față de tradițiile străbune, ca o femeie să primească onorurile unor steaguri romane dar Agrippina pretindea că este părtaşă la un imperiu creat de strămoşii ei” (Tacitus, *Anale,* XII, 37). Treptat ea luă parte la toate audiențele şi ceremoniile oficiale, îşi impuse portretul pe monede, purtând coroana de spice a zeiței Ceres, şi i se deschise un cult în temple.

Trecu apoi la realizarea marelui ei vis: pregătirea tronului pentru fiul ei Nero şi înlăturarea moştenitorului legitim, Britannicus, fiul lui Claudius şi al Messalinei. Pentru a dărâma obstacolele, făcu în aşa fel ca Nero să se căsătorească cu plăpânda Octavia, fiica lui Claudius. Octavia era logodită de mult timp (41 e.n.) cu fiul lui Lucius Iunius Silanus Torquatus. Ca să desfacă această logodnă, prin aceeaşi canalie, Lucius Vitellius, acuză pe Silanus de incest, îl şterse din listele Senatului şi-l sili să se sinucidă. Nero se putu logodi imediat cu Octavia, în aşteptarea vârstei legale pentru încheierea căsătoriei.

Între timp, lichidează fără zgomot pe Lollia Paulina ce aspirase cândva la mâna lui Claudius, apoi pe aristocrata Calpurnia, pentru faptul că prin frumusețea ei atrăsese privirea insistentă a împăratului.

La 25 februarie anul 50, cu ajutorul lui Pallas, Agrippina realiză a doua etapă a planului său: adoptarea lui Nero de către Claudius şi punerea lui pe picior de egalitate cu Britanicus, care era cu trei ani mai mic, unul având 12 ani, altul 9 ani. Cu acest prilej i s-a acordat şi ei titlul de *Augusta*.

„Când toate aceste fapte fură îndeplinite – scrie Tacitus *(Anale,* XII 26), nimeni n-avea inima atât de împietrită, încât să nu fie cuprins de tristețe văzând soarta lui Britannicus. Deşi fusese părăsit de toți, totuşi copilul acesta, pe care încet-încet până şi sclavii ajunseseră să nu-l mai slujească, lua în derâdere grijile fără rost ale mamei sale vitrege, dându-şi seama că sunt prefăcătorii”.

Ambițioasa mamă avu grijă să împartă bani armatei şi poporului în numele lui Nero, ca să scadă popularitatea lui Britannicus. Îl îmbrăca pe primul în costum triumfal, iar pe al doilea într-o simplă haină. Făcu apoi o straşnică epurare printre dascălii lui Britannicus, însărcinând cu învățătura lui oameni aleşi de ea. Ca o ultimă precauție, în anul 51, Agrippina reuşi să înlăture de la comanda cohortelor pretoriene pe Rufius Crispinus şi Lusius Geta, ataşați cauzei lui Britannicus. Conducerea acestei gărzi trecu sub ascultarea lui A. Afranius Burrus „ofițer ce se bucura de o mare faimă ostăşească, dar care-şi da seama totuşi din voința cui ajunsese acolo” (Tacitus, *Anale*, XII 42). Cu toată integritatea caracterului său, Burrus va acționa în serviciul

Agrippinei, în momentul ordonat de ea.

Mai rămânea în fața Agrippinei un singur obstacol: persoana, lui Claudius a cărui lichidare va avea loc peste trei ani, aranjată cu prudență şi fără să trezească bănuieli. Nu uita să-şi mărească prestigiul. Obținu privilegiile de vestală şi astfel într-un car aurit, alături de Nero, urca pe Capitoliu, cinste acordată, până acum numai marilor preoți. Dădea audiențe, îşi serba oficial ziua naşterii şi obținu o gardă personală formată din soldați pretorieni aleşi de ea. La festivități stătea lângă împărat, unde primea ambasadorii străini, iar pe mare dispunea de o corabie specială. Spre a face cunoscut în întregul Imperiu roman rolul politic pe care îl deținea în stat, au fost bătute monede de metal prețios pe care ea apare față în față cu împăratul sau alături de fiul său. Pe monedele de bronz emise de Senat era reprezentat numai chipul ei.

Dădu apoi o mare atenție pregătirii intelectuale a lui Nero, încredințat filosofului Seneca, rechemat prin stăruința ei din exil şi ridicat la rangul de senator. Nero mai avea şi alți profesori de filosofie, disciplină căreia Agrippina nu-i acorda nicio încredere. La cererea ei, Seneca iniție pe Nero în domeniul literaturii şi retoricii, iar Burrus în probleme de artă militară.

În anul 53 e.n., Nero, pe atunci în vârstă de 16 ani, primi oficial în căsătorie pe Octavia, fiica împăratului; totodată îmbrăca toga virilă, fu numit

„şeful tinerimii” şi căpătă funcții de preot.

Agrippina devenise acum atotputernică şi căuta prin uneltiri să-l determine pe Claudius ca, printr-o cruzime neobişnuită, să lichideze pe ultimii ei rivali. Căzură capetele lui Tarquitius Priscus şi al lui Statilius Taurus, unul invidiat de împărătească pentru grădinile sale, altul pentru bogăția sa. Din „pricini muiereşti”, o făcu să dispară pe mătuşa sa, Domitia Lepida, învinuită că umblă cu farmece pe lângă împărat. Narcissus a încercat zadarnic să apere pe Lepida, atitudine care mări ura Agrippinei împotriva puternicului libert. El declara că-şi aşteaptă moartea, indiferent de cine va domni după Claudius, fiindcă despre Agrippina: „nimeni nu se îndoieşte că, pentru ea, cuviință, ruşine, trup, toate sunt mai prejos decât setea de domnie. Spunând acestea şi altele la fel în multe împrejurări, Narcissus îl îmbrățişa pe Britannicus, înălța rugăciuni ca anii să-i aducă puterea cât mai curând, îşi întindea brațele când către zei, când către el, îi dorea fierbinte să crească, să-i alunge pe vrăjmaşii tatălui său, chiar de-ar fi să se răzbune împotriva ucigaşilor mamei sale” (Tacitus, *Anale,* XII, 65).

Soarta lui Britannicus fu şi mai mult pecetluită din cauza prostiei tatălui său, care, fiind bolnav şi împins de Agrippina, declară în Senat că numai Nero era capabil să-i succeadă în caz că va muri.

Dar împăratul se vindecă şi începu să se trezească în cele din urmă, mai ales atunci când

Nero luă cuvântul în fața tribunalului şi apără pe troeni, scutindu-i de impozite, ca şi când el ar fi fost împărat. Avu loc chiar un conflict între Agrippina şi Claudius, cu ocazia ruperii zăgazurilor lacului Fucinus, lucrare de îndiguire condusă de Narcissus. Apele năvăliră cu furie, aduseră mare pagubă şi înspăimântară pe fricosul împărat. Intriganta încercă „să-l învinuiască pe Narcissus, supraveghetorul lucrărilor, de lăcomie şi de prădare a avutului statului, dar nici Claudius nu tace, învinuind-o că e o femeie care nu-şi poate stăpâni nici mânia, nici ambițiile ei prea mari" (Tacitus, *Anale,* XII, 57). Narcissus dispunea de un puternic partid în Senat şi căută să deschidă ochii împăratului împotriva uneltirilor Agrippinei. El fusese acela care o răsturnase pe Messalina, iar acum căuta să o îndepărteze şi pe Agrippina. Situația perfidei împărătese se agravă, de îndată ce Claudius îşi aduse aminte că-i tatăl lui Britannicus, ajuns acum la vârsta de 13 ani şi căruia îi putea acorda, cu anticipație, toga virilă, într-o bună zi, împăratul declară „că lui îi este scris de ursită să îndure purtarea neruşinată a soțiilor şi apoi să le pedepsească" (Tacitus, *Anale,* XII, 64).

Față de această întorsătură a lucrurilor, Agrippina îşi dădu seama că sosise momentul să acționeze, pentru a nu fi prea târziu. Situația se părea să-i fie favorabilă: păzitorul cel mai credincios al lui Claudius şi Britannicus, libertul

Narcissus, bolnav de gută, plecase la băile de la Sinuessa. Atunci, Agrippina, demult decisă pentru crimă, hotărî otrava, mai înainte ca dragostea împăratului să se reîntoarcă la fiul său bun. Se gândi la un moment dat să caute ceva care să tulbure mintea împăratului şi să-i amâne clipa morții. Părăsi însă repede acest plan şi alese o otrăvire fulgerătoare, dar care să nu dea de bănuit. Îşi asocie ca unealtă pe o faimoasă femeie, meşteră în astfel de treburi, Locusta, şi pe eunucul Halotus, cel ce aducea mâncarea împăratului. Tacitus *(Anale,* XII 67), folosind documente sigure, ne povesteşte amănunțit dramatica otrăvire a lui Claudius:

„Otrava a fost turnată într-o mâncare de ciuperci care-i plăcea foarte mult; puterea ei nu fu simțită fie din cauza rătăcirii de minte a lui Claudius, fie pentru că era beat; în acelaşi timp, deşertându-şi pântecele, păru că se uşurează. Din această pricină, Agrippina fu cuprinsă de groază, deoarece se temea de cele ce vor urma după aceea, înfruntă primejdiile clipelor de față şi recurse la medicul Xenofon, a cărui complicitate şi-o asigurase din vreme. Şi acesta, sub cuvânt că-l ajută pe bolnav în sforțările lui să verse, se crede că i-a vârât în beregată o pană înmuiată într-o otravă fulgerătoare, ştiind bine ca o crimă, oricât de înfiorătoare ar fi, se începe cu primejdie, dar se termină cu răsplată”.

Şi astfel, nătângul Claudius porni spre porțile lui

Hades, fără ca Roma să ştie, deoarece Agrippina, timp de trei zile după otrăvire, dădu buletine medicale false despre boala împăratului; izolă pe Britannicus împreună cu sora sa într-un apartament, ca nici ei să nu afle tragedia tatălui lor, iar porțile palatului erau peste tot zăvorâte sub paza straşnică a pretorienilor. Între timp Senatul, ținea şedințe, pregătindu-se ca, împreună cu consulii şi preoții să înalțe rugăciuni pentru sănătatea împăratului. Cadavrul lui Claudius zăcea sub un morman de pături şi Agrippina îndurerată îşi arăta peste tot compasiunea față de Britannicus şi Octavia. După ce se consumă şi această comedie: „abia cu trei zile înainte de idele lui octombrie, pe la amiază, se deschid deodată uşile palatului imperial şi Nero, însoțit de Burrus, iese spre a se duce la cohorta care, potrivit rânduielilor militare, făcea de gardă atunci. Aci, după cuvintele de îndemn ale prefectului Burrus, Nero este primit cu urări de bine şi urcat în lectică” (Tacitus, *Anale,* XII, 69).

Se spune că mulți soldați au rămas nedumeriți, văzând absența lui Britannicus, pe care-l considerau comoştenitor alături de Nero. În cele din urmă, „primiră cu toții ce li se înfățişă”. De acolo, dus în castrul pretorian, Nero rosti o cuvântare, făgădui un *donativum* şi fu salutat ca imperator, la 12 octombrie anul 54. A urmat, fără împotrivire, dar cu destulă amărăciune, adeziunea Senatului, a armatei din provincii şi a poporului

din Roma. Se acordară şi onoruri divine lui Claudius. La cererea Agrippinei, ceremonialul lor a fost tot aşa de măreț ca şi cel din vremea lui *divus Augustus.* Dar testamentul defunctului rămase secret ca „să nu tulbure sufletul poporului, stârnind ură împotriva nedreptății” (Tacitus, *Anale,* XII, 69).

Noul împărat avea 17 ani, era căsătorit, dar conducerea treburilor, deocamdată, fu păstrată în continuare de Agrippina, mereu nemulțumită de amestecul unor consilieri politici ai lui Nero. Una dintre primele crime ale domniei a fost uciderea lui Iunius Silanus, strănepot al lui Augustus, bănuit că umblă după domnie. A doua mare crimă, aranjată de Agrippina fără ştirea lui Nero, a fost uciderea lui Narcissus, libertul credincios ca un câine, setos după avere, dar şi risipitor. Jignirile de odinioară aduse Agrippinei îl aruncară în temniță grea, unde primi porunca de a-şi ridica viața.

„Şi s-ar fi mers mai departe cu crimele – scrise Tacitus *(Anale,* XIII, 2) – dacă nu le-ar fi ținut piept Afranius Burrus şi Annaeus Seneca. Aceşti bărbați erau îndrumătorii tânărului împărat şi – lucru rar între tovarăşii pentru putere – se înțelegeau între dânşii, având pe căi diferite, însă în egală măsură, înrâurire asupra lui Nero; Burrus, prin cunoştințele sale în ale războiului şi prin asprimea moravurilor sale, iar Seneca – prin lecțiile sale de elocință şi prin purtarea sa

curtenitoare, dar demnă”.

Burrus şi Seneca duceau o luptă directă împotriva cruzimii Agrippinei şi, concomitent, ei căutau să țină în frâu patimile ancestrale ale tânărului Nero, aflat acum la o vârstă primejdioasă. Numai libertul Pallas, morocănos şi trufaş, sprijinea patimile dezlănțuite şi pofta de domnie tiranică a împărătesei-mame. Tânărul împărat se silea să menajeze susceptibilitățile mamei sale, încărcată de el cu multe onoruri, denumind-o „cea mai bună mamă”, decretându-i doi lictori de pază şi acordându-i titlul de preoteasă a divinului Claudius.

La funeraliile lui Claudius, Nero rostise un strălucit elogiu funebru, compus de Seneca, într-un frumos stil literar, dar plin de exagerări în legătură cu „simțul de prevedere şi înțelepciunea defunctului, aprecieri ce provocară ilaritate în sânul asistenței”.

Odată terminată fățărnicia doliului, Nero cuvântă şi în Senat, unde schiță liniile mari ale viitoarei sale politici de guvernare, arătând că trebuie curmate abuzurile, că familia împăratului nu trebuie să se mai amestece în chestiuni de stat, iar Senatul să revină la vechile lui atribuții. Se anunța încheierea regimului femeilor şi al liberților şi asigurarea guvernării prin Seneca şi Burrus, situație care s-a desfăşurat cu bine timp de cinci ani (5*4–59* e.n.).

Discursul, compus probabil tot de Seneca, lovea

direct în ambiția Agrippinei care vedea pierdut tot terenul cucerit în vremea lui Claudius. La insistențele ei, senatorii erau convocați în biblioteca palatului ca ea să poată auzi totul, ascunsă după o perdea. Într-o zi, Agrippina se pregătea să se urce chiar pe tribuna de judecată rezervată numai împăratului, ca să prezideze alături de el, îndrăzneală ce nu se petrecuse în analele Romei. Numai prezența de spirit a lui Seneca „a evitat această situație penibilă. Filosoful atrase atenția împăratului să iasă întru întâmpinarea mamei sale şi, astfel, sub pretextul unui gest de respect față de mamă, să înlăture o faptă jignitoare” (Tacitus, *Anale,* XIII, 5).

Agrippina nu era însă o femeie care să se mulțumească cu aparențele puterii, ea dorea să conducă efectiv, din vârful piramidei, deci având posibilitatea să desfăşoare o politică personală, marcată cu răzbunări şi spoliațiuni. La cererea ei s-a continuat emiterea de monede, pe care ea apărea alături de fiul său, cu titlul de „mamă a împăratului”. Dar opinia publică, totdeauna ostilă sistemului de guvernare prin femei, privea cu indignare aceste monede şi aproba politica celor doi consilieri ai lui Nero. Planurile Agrippinei primiră o nouă lovitură atunci când libertul Pallas, amantul ei, şi căruia Agrippina îi datora diadema de împărătească, fu destituit de Nero.

Între timp, Nero se îndrăgosti de frumoasa libertă Claudia Acte, care se declară duşmană a

Agrippinei şi a Octaviei. Metresa îl îndemna insistent pe împărat să se elibereze de sub tutela mamei sale, acțiune sprijinită şi de miniştrii săi. Atât de puternic era legat de această primă mare dragoste a vieții sale, încât la un moment dat se gândea să renunțe la tron şi să se retragă în fermecătoarea insulă. Rhodos, alături de Claudia Acte. Acum Agrippina luă apărarea nurorii sale Octavia şi căuta sprijin la ofițerii de gardă. Mama împărătească clocotea de mânie: când îşi mustra fiul, când căuta să-i acopere această legătură cu o fostă sclavă, viclenii pe care împăratul încerca să le întâmpine cu rochii şi pietre prețioase dăruite mamei sale. Umilită de Acte, de fiu, de Seneca şi de Burrus, ea încercă să schimbe tactica, strigând ca să fie auzită de toți:

„Britannicus a intrat în anii de adolescență şi este adevăratul vlăstar vrednic să ia tronul părintesc, pe care un intrus, un adoptiv îl deține, spre a face zile amare mamei sale. Ea nu se codeşte să vorbească pe şleau despre toate nenorocirile aduse nefericitei familii a lui Britannicus, în primul rând incestul căsătoriei ei şi crima ei de otrăvire. Numai zeii şi ea au avut grijă să rămână în viață acest fiu vitreg. Va merge cu el în tabără; şi fie ca acolo să se aleagă cui să se dea ascultare: ei, fiica lui Germanicus, sau lui Burrus – un infirm – şi lui Seneca – un exilat – care cer să conducă neamul omenesc, unul cu mâna lui ciungă, celălalt cu dăscălească lui limbă”

(Tacitus, *Anale,* XIII, 14).

Izbucnirile nestăpânite ale Agrippinei şi prezența lui Britannicus la palat îl înspăimântară pe Nero, care-şi vedea tronul clătinându-se. Se gândi la o dublă crimă, prima victimă trebuind să fie fratele său vitreg. Locusta, condamnată pentru otrăvire şi faimoasă prin numeroasele nelegiuiri săvârşite, era încă în viață, ținută în închisoare. Prima doză de otravă care i-a fost turnată în mâncare lui Britannicus nu-şi avu efectul dorit, ceea ce îl scoase din răbdări pe Nero. Locusta pregăti a doua doză de otravă," într-o încăpere vecină cu dormitorul împăratului, o băutură cu efect fulgerător scoasă şi fiartă dintr-un amestec de otrăvuri încercate mai înainte" (Tacitus, *Anale,* XIII, 15).

La un mare banchet, băutura fatală i-a fost turnată lui Britannicus chiar în apa rece cerută de el, apă care, odată sorbită, îi străbătu cu atâta repeziciune trupul, încât îi tăie deodată şi glasul şi răsuflarea. Răsturnat pe pat, Nero declară că-i un acces de epilepsie, de care Britannicus suferea de mic copil. Numai Agrippina îşi dădu seama că ea însăşi a fost autoarea imprudentă a crimei şi că de-acum i s-a smuls cel din urmă sprijin. Seneca şi Burrus n-au ştiut nimic despre urzeala acestui complot; ei nu protestară, gândindu-se că moartea lui Britannicus lovea în Agrippina (anul 55 e.n.).

În noaptea crimei s-a făcut şi incinerarea „nefericitului Hamlet al antichității", deoarece

pregătirile pentru înmormântare fuseseră făcute dinainte. Pe ploaie şi vânt, trimise de mânia zeilor, urna cu cenuşă a nevinovatului prinț a fost depusă în mausoleul lui Augustus, din Câmpul lui Marte. Graba îngropăciunii a fost justificată de Nero, în fața poporului nemulțumit, printr-un decret în care se arăta că datina strămoşească cerea ca înmormântarea celor mici să fie făcută fără pompă, laudă şi priviri indiscrete. Nu a lipsit nici împărțirea de daruri pretorienilor şi prietenilor, ca totul să fie repede dat uitării. Neînduplecată a rămas numai Agrippina, care acum se apropie de Octavia, pregătind alte nelegiuiri. Dar Nero nu mai stătu cu mâinile în sân: îi desființă Agrippinei garda personală şi o sili la un fel de surghiun într-un alt palat imperial din Roma. Îngrozită, lumea nu mai călca acum pragul Agrippinei.

Veacuri de-a rândul, drama lui Britannicus, copilul nevinovat, fără apărare şi trăind între criminali, a zguduit inima multor istorici, literați şi artişti. Evenimentele au găsit o minunată dramatizare artistică în cunoscuta tragedie scrisă de Racine, care s-a informat din paginile lapidare ale istoricului Tacitus.

Totuşi, deşi izolată şi supravegheată de spionii lui Nero, Agrippina n-a dezarmat şi a pus la cale noi intrigi. Prin Iunia Silana, amică falsă a împărătesei, şi prin hisrionul Paris, Nero află planul îngrozitor al mamei sale de a organiza o

revoltă prin care să aducă la tron pe Rubellius Plautus, descendent din Augustus, care urma să se căsătorească cu ea. Vestea îl înfricoşă atât de puternic pe Nero, încât voi să-şi ucidă mama pe loc, o dată cu ea şi pe Plautus, apoi să-l îndepărteze pe Burrus, fiindcă nu-i semnalase acest complot. Numai intervenția inteligentului Seneca calmă palatul amenințat de un uragan. Dascălul împăratului dovedi inocența lui Burrus şi propuse o justificare a împărătesei în fața lor. Prefectul pretoriului îl asigură totuşi pe Nero că mama sa va fi omorâtă, dacă se va dovedi vinovată de crimă.

În plină noapte, adusă înaintea lui Nero, de față. Fiind Burrus şi Seneca, Agrippina se disculpă printr-o cuvântare vicleană, ca şi firea ei. Îndrăcita femeie îi mişcă până la lacrimi pe cei trei, încât se ajunse la o reconciliere generală. În schimb, au fost pedepsiți denunțătorii…

Prin abilitatea lui Seneca, Nero reuşi să-şi păstreze destulă simpatie în sânul plebei din Roma. O jumătate de secol mai târziu, împăratul Traian a elogiat şi el primii cinci ani de guvernare fericită a lui Nero, când în spatele lui au stat cele două faruri, Burrus şi Seneca.

Scăpat de spectrul lui Britannicus şi reuşind să înfrângă pretențiile mamei sale, Nero începu faimoasa sa viață de nebunii şi desfrâu, prin localuri rău famate, însoțit de histrioni şi gladiatori. Tot acum, cunoscu şi pe faimoasa

Poppaea Sabina, o nouă rivală a Octaviei şi a Agrippinei. Ca să se căsătorească cu această femeie, trebuia mai întâi să-şi sacrifice mama, apoi pe Octavia. Nimeni nu credea că ura fiului va merge până la uciderea mamei.

Provinciile nu cunoşteau corupția din Roma şi credeau într-o perfectă armonie a mamei cu fiul său. În Egipt se băteau chiar monede a căror legendă preamărea această înțelegere: —" Nero, noul Geniu bun (al oraşului Alexandria); protejat de zeița Demeter, a întronat, prin providențiala sa intervenție, buna înțelegere dreptatea şi pacea. Pentru aceasta, Egiptul îl onorează pe el, onorează poporul roman şi pe împărătesele Agrippina şi Octavia", se scria pe aceste monede. Marii binefăcători ai țării Nilului erau însă Burrus şi Seneca, căci Nero se preocupa prea puțin de guvernământ, cu toate că unele cartiere din Alexandria se desemnau prin numele şi calitățile împăratului.

Ruptura definitivă dintre mamă şi fiu a avut loc în anul 58, atunci când Nero se logodi cu frumoasa şi spirituala Poppaea. Se spune că Agrippina a folosit toate mijloacele spre a-l despărți de Poppaea, mergând chiar până la incest. În primăvara anului 59, Poppaea îl împinse pe Nero să se debaraseze de mama sa, considerată ca singurul obstacol al căsătoriei lor. Fiul recursese la început la otravă „dar Agrippina folosind antidoturi, îşi înarmase dinainte corpul împotriva

oricărei otrăviri” (Tacitus, *Anale,* XIV, 3).

Din încurcătură îl scoase libertul Anicetus, comandantul flotei de la Misenum. El îl convinse pe Nero că „se poate întocmi un vas cu o parte meşteşugit desfăcută, pentru ca în timpul navigației pe mare să se scufunde şi, o dată cu vasul, şi Agrippina, care habar să n-aibă de toate acestea” (Tacitus. *Anale,* XV, 3). Împăratul acceptă viclenia lui Anicetus şi îşi atrase mama în portul Misenum, ca, după un ospăț de împăcare, să o conducă chiar el la țărm, unde se găsea ancorată corabia meşteşugită, pe care s-a şi urcat Agrippina, îmbrățişându-şi fiul cu căldură. Împărăteasa trebuia să străbată golful de la Misenum către o altă vilă a ei. „Zeii au hărăzit, parcă anume pentru dovedirea fărădelegii, o noapte înstelată şi linişte deplină pe tot întinsul mării” – ne spune acelaşi Tacitus *(Anale,* XIV, 5).

În larg, Agrippina s-a trezit că-i cade acoperişul cabinei pe cap, *că* vasul se apleacă şi că însoțitorii ei sunt ucişi cu vâslele de către marinarii lui Anicetus. Ea nu suflă o vorbă şi deşi rănită la umăr, pe furiş se aruncă în valuri, fără a fi recunoscuta. Norocul trimise în calea acestei bune înotătoare nişte bărci de pescari care au dus-o la țărm, şi de acolo ajunse pe jos, la casa ei de la țară. Bineînțeles, naufragiata şi-a dat seama de complotul lui Anicetus, de îndată ce oamenii împărătesei erau ucişi pe puntea corabiei. Dar se prefăcu că nu ştie nimic, că nu-i de loc îngrijorată

de acest naufragiu banal; îşi puse leacuri pe rană şi îşi obloji corpul. În cele din urmă, comise imprudența de a da de ştire fiului său că, „prin milostivirea zeilor şi prin norocul împăratului, ea a scăpat de o cumplită năpastă; îl roagă pe Nero, deşi îngrozit de primejdia abătută asupra mamei sale, să nu fie îngrijorat, amânând pe altă dată vizitarea ei. În clipa de față ea simte nevoie de odihnă şi linişte” (Tacitus, *Anale,* XIV, 6).

Nero, care aştepta cu nerăbdare vestea sfârşitului Agrippinei, când primi acest mesaj al mamei, turbă de supărare. Convocă imediat pe Burrus şi pe Seneca, cerându-le sfatul, căci Agrippina se pregătea acum de răzbunare. Mai expert în asemenea situații, Burrus declară că singur Anicetus este în măsură să ducă la bun sfârşit ceea ce i-a făgăduit împăratului. Libertul cu oamenii săi plecă imediat să îndeplinească dorința lui Nero, care pusese în lanțuri pe curierul Agrippinei, sub motiv că acesta ar fi venit să-l asasineze.

Cu trupa sa, Anicetus înconjură vila Agrippinei, sparse poarta, alungă sclavii din curte şi ajunse la uşa împărătesei. În iatacul Agrippinei era o singură sclavă, o lumină slabă şi singurătate funerară. Ea nu credea că era cu putință ca el, fiul său, să fi dat poruncă să fie ucisă. Şi în noaptea de 20 martie, anul 59 e.n.:

„Ucigaşii vin cu toții în jurul patului ei. Cel dintâi care o izbi cu un ciomag în cap a fost comandantul

de vas, şi când, după el, centurionul scoase sabia ca s-o răpună, Agrippina arătându-i pântecele îi strigă: «Loveşte pântecele» şi se prăbuşi apoi, doborâtă de numeroase răni” (Tacitus, *Anale,* XIV, 8). După unele versiuni, Agrippina l-ar fi îndemnat pe centurion să lovească pântecele care-l născuse odinioară pe Nero (Dio Cassius, Suetonius etc.).

Nero şi-ar fi privit mama lipsită de viață, admirându-i splendoarea trupului ei. Ca să fie sigur de moartea Agrippinei, Nero s-ar fi dus să-i vadă cadavrul – „şi dezvelind-o – scrie Dio Cassius (LXI, 14) – o privi peste tot şi cercetându-i rănile, pronunță în fine o vorbă mult mai nelegiuită decât însuşi omorul, căci zise «nu ştiam că am o mamă aşa de frumoasă»”. Agrippina murea la vârsta de 44 de ani. Fără niciun fel de ceremonie, şi în aceeaşi noapte, trupul Agrippinei a fost ars şi depus într-un mormânt modest în marginea drumului ce ducea la Misenum, lângă o vilă ce aparținuse, cândva lui Cezar. Se spune că, de mulți ani, magii îi prorociseră Agrippinei că Nero va împărăți, dar că îşi va ucide mama. Ea le-ar fi replicat: – „Să mă ucidă numai pe tron să rămân”.

Pentru a putea acoperi şi această monstruoasă crimă, Nero acordă gratificații armatei; s-au făcut rugăciuni în temple şi a fost ticluită imediat o minciună. În scrisoarea adresată Senatului, matricidul spunea că Agrippina pusese la cale asasinarea lui, dar că, descoperită, ea singură şi-a luat pedeapsa, dându-şi seama de fărădelegea

pe care o pregătise. S-au rememorat şi alte acuzații împotriva ei, şi împăratul ajungea la concluzia că moartea ei a fost spre norocul statului. Ziua de naştere a Agrippinei a fost înscrisă între zilele nefaste. Împăratul zăbovi mult în afară de Roma, ca oraşul să uite cu încetul această crimă. În cele din urmă intră în Roma, unde deschise o nouă serie de crime.

Soarta Agrippinei a intrat şi în literatură. Sub numele lui Seneca s-a scris, 50 de ani mai târziu, o dramă, *Octavia*.

În ea apare spectrul Agrippinei rătăcind în împărăția lui Pluto şi anunțând moartea lui Nero. Au circulat sub numele Agrippinei şi nişte *Memorii,* folosite de Tacitus. Dar cea mai sumbră imagine, a femeii capabilă de tot felul de crime, o găsim în *Analele* lui Tacitus, poate înnegrită încă şi mai mult – dacă se putea aceasta – de marele istoric.

Crimele lui Nero au fost întâmpinate cu insulte, ironii, invective şi epigrame scrise pe ziduri sau rostite în public. Pe ziduri se putea citi adesea: „Nero, Orest, şi Alemeon, omorâtori de mame” (Dio Cassius, LXI, 16). Pe scenă, sub formă alegorică, Datus, un actor de comedii uşoare, spunea: „Adio tată, adio mamă” şi prefăcându-se că bea şi că înoată în apă, făcea aluzie la moartea lui Claudius şi a Agrippinei prin naufragiu. Mai spunea, ca încheiere, arătând spre clădirea Senatului „Veți fi în curând la Pluton” (Suetonius, Nero, 39).

Portretul Agrippinei ne întâmpină pe mulți *aurei* şi denari bătuți sub domnia lui Claudius şi a lui Nero, apoi pe unele medalioane de argint emise în Asia Mică. S-au păstrat de asemenea multe statui şi busturi ale ei, dăltuite în marmură, azi răspândite prin muzeele europene (Copenhaga, Florența, Napoli, Vatican etc.). Toate aceste reprezentări ne înfățişează o femeie tânără, cu nasul acvilin şi cu buzele strânse puternic, indice al ambiției ce o domina. Părul îl purta după moda timpului: despărțit în două pe creştet şi bogat în cârlionți inelari pe tâmple. Coama este adunată în coc sau cade în falduri pe umeri.

SABINA POPPAEA

„Avea totul în afară de un suflet cinstit”

(TACITUS)

Tacitus consideră anul 58 e.n., atunci când Nero cunoscuse pe Sabina Poppaea, ca „începutul unui şir de mari nenorociri pentru stat”. Logodna şi apoi îndemnul Poppaeei îl transformaseră pe împărat într-o fiară îndrăgostită care, pentru liniştea amorurilor sale, şi-a ucis chiar mama.

Noua metresă a împăratului avea cinci-şase ani mai mult decât Nero, care împlinea acum 20 de ani. Tatăl Poppaeei se numea Titus Ollius şi făcea parte din tagma ecvestră a Romei. Fiica sa îşi luase însă numele după al bunicului său dinspre mamă, Poppaeus Sabinus, bărbat distins, fost consul şi

răsplătit cu triumful, pentru faptele sale de arme. Tatăl Sabinei n-a avut timp să se remarce în viața publică: la începutul carierei sale a fost ucis de către Tiberius, din pricina prieteniei lui cu Seianus. Suetonius pretinde că Ollius era quaestor în momentul condamnării la moarte.

Micuța Sabina Poppaea a rămas de timpuriu orfană şi a fost crescută în casa bunicului. Mama sa întrecea în frumusețe pe toate femeile din Roma, frumusețe pe care a transmis-o şi fiicei. Faima Sabinei Poppaea s-a mărit prin averea moştenită de la bunic, prin vorba sa atrăgătoare şi prin istețimea mintii. De aceea, Tacitus *(Anale,* XIII, 45) spunea despre această femeie „că avea totul afară de un suflet cinstit”, fiindcă „înfățişarea ei arată cumințenie, dar faptele – dezmăț. Ieşea destul de rar pe stradă şi numai cu scopul de a produce vâlvă în jurul ei”. Pe cap îşi aranja un văl, în aşa fel ca să-i acopere numai o parte a feței, stârnind astfel curiozitatea bărbaților dornici a-i vedea în întregime chipul. „Nu s-a lăsat tulburată niciodată de gura lumii – scrie Tacitus *(Anale,* XIII, 45) – nefăcând deosebire între soți şi amanți; nelăsându-se subjugată de simțămintele sale proprii sau de simțămintele altuia pentru ea; împărțea plăcerile acolo de unde trăgea foloase”.

Primul soț al Sabinei Poppaea a fost cavalerul roman Rufrius Crispinus, cu care a avut un fiu. Acest fiu, copil încă, jucându-se de-a generalul şi de-a împăratul, a fost înecat în mare din ordinul

lui Nero. A devenit repede adulteră cunoscând pe Marcus Salvius Otho, un tânăr iubitor de plăceri ca şi ea, care făcea parte din anturajul dezmăţat al lui Nero. Acesta este viitorul împărat din anul 68 e.n. Din amantă îi deveni repede soţie. Noua căsnicie se arăta fericită până în momentul când Otho comise imprudenţa de a-şi lăuda faţă de Nero pe graţioasa sa soţie. „Otho lăuda în faţa împăratului frumuseţea şi gingăşia soţiei sale, fie că, îndrăgostit cum era, nu mai avea control asupră-şi, fie că voia să aprindă în Nero dorinţa, pentru ca apoi, având amândoi aceeaşi femeie, noua legătură cu împăratul să-l facă şi mai puternic la curte. Adesea, sculându-se de la ospeţele împăratului, era auzit spunând mereu că el se duce la aceea căreia zeii i-au dăruit nobleţe, frumuseţe, bunuri după care toţi jinduiesc, dar de care numai cei fericiţi se pot bucura” (Tacitus, *Anale,* XIII, 46).

Curiozitatea lui Nero de a o cunoaşte îi aduse o invitaţie la palat. În curând, Sabina Poppaea devenea adulteră pentru a doua oară, sau după cum spune Dio Cassius (LXI, 11) „doi bărbaţi se foloseau în acelaşi timp de ea”.

Dar până să ajungă în braţele lui Nero, Poppaea se folosi de un abil joc feminin, ca să aţâţe simţurile unui tânăr pornit numai spre plăceri. Folosea vorbe dulci şi şiretlicuri de inocentă, de femeie slabă în iţele iubirii, faţă de un bărbat frumos ca Nero. Atunci când împăratul fu cuprins

de o dragoste nebună după această femeie şireată, Poppaea schimbă tactica artificiilor sentimentale. Se arătă mândră, refuza să stea mai mult de două nopți cu Nero, îi amintea că este măritată, că este subjugată de Otho, un bărbat excepțional de bun, şi că nu doreşte să-şi piardă această căsnicie. Insista mai ales asupra corectei comportări şi fineței sufleteşti a bărbatului său, vrednic de o treaptă mai înaltă în aparatul de stat, zicea ea. Pe de altă parte, îi reproşa lui Nero că este subjugat de Claudia Acte, o fostă sclavă de la care deprinsese numai apucături grosolane şi murdare.

O primă consecință a acestor conversații a fost înlăturarea lui Otho din suita de prieteni apropiați ai împăratului. Amicul de chefuri al lui Nero ar fi avut o soartă tristă, dacă în favoarea lui nu ar fi intervenit Seneca. Pentru a fi îndepărtat din Roma şi de primejdie, Otho este numit guvernator al provinciei Lusitania (actuala Portugalie). Acolo a rămas până la războiul civil din anii 68/69, când destinul l-a ridicat şi pe el pe tronul Romei, doar pentru câteva luni. Se mai spune că, odată îndepărtat de putregaiul aristocratic al capitalei, de Poppaea şi de Nero, acest om fără frâu în viața sa particulară s-a debarasat de traiul destrăbălat din trecut şi, ca guvernator al Lusitaniei, timp de aproape zece ani, a dus o viață cinstita şi demnă.

Rangul social şi ambiția o îndemnau acum pe Poppaea să aspire la ceva mai mult, decât la situația de metresă oficială a împăratului. Dorea

să ajungă împărătească, trecând peste cadavrele Agrippinei şi Octaviei. — „Aceasta (Poppaea) pierzând nădejdea în căsătoria ei cu Nero şi în despărțirea de Octavia, câtă vreme Agrippina era în viață, îi aducea lui Nero tot soiul de învinuiri. Câteodată îi spunea în glumă: țâncul care ascultă de îndemnurile altora dovedeşte nu numai că este lipsit de putere de împărat, dar că e lipsit chiar de libertate. Căci pentru care pricină o tot amână cu nunta? Nu cumva nu e atras de frumusețea ei şi este nemulțumit că bunicii i-au fost încărcați de triumfuri? Ori se teme că nu-i va zămisli ea prunci? Oare nu-i prețuieşte sinceritatea sufletului său? Se înspăimântă ca nu care cumva soția lui să dea în vileag jignirile aduse senatorilor, să-i dezvăluie ura poporului împotriva mamei lui din pricina trufiei şi lăcomiei ei? Iar dacă Agrippina nu poate îngădui ca noră decât o vrăjmaşă a fiului ei, atunci ea să fie redată căsniciei lui Otho. Ea se va duce unde va vedea cu ochii, ca mai degrabă să audă batjocurile aduse împăratului decât să le vadă şi să fie vârâtă în primejdiile îndreptate împotriva lui” (Tacitus, *Anale,* XIV, 1).

Acest şantaj era însoțit de lacrimi şi de şiretlicuri specifice femeilor adultere, şi îl zăpăceau pe îndrăgostitul Nero. A urmat după aceasta uciderea Agrippinei la Misenum, în împrejurări ce s-au arătat mai sus (v. P. 265).

Cam în aceeaşi vreme, Nero angaja în serviciul

său pe „Sophronius Tigellinus, la care sălăşluiau laolaltă vechea lipsă de ruşine şi reaua faimă” (Tacitus, *Anale,* XIV, 51). Ajuns prefect al pretoriului, sinistrul personaj, alături de Poppaea, nu a făcut altceva decât să fie părtaş şi să încurajeze desfrânările lui Nero. Procesele şi crimele s-au înmulțit, Nero a coborât în circ, ca să cânte sau să alerge cu carul. Sfaturile cuminți ale lui Burrus şi Seneca nu mai erau ascultate de zvăpăiatul împărat. În anul 62 murea Burrus, şi Seneca, oarecum dizgrațiat, părăsea şi el curtea.

„Partidul virtuții” după cum spune Tacitus, dispărea de la palat. Toate aceste dispariții lăsau câmp liber Sabinei şi lui Tigellinus care l-au împins pe Nero către un despotism oriental.

Repudierea şi moartea Octaviei, cerute insistent de Poppaea, au fost aranjate de către Tigellinus. Lăsând la o parte orice teamă, a izgonit-o pe Octavia sub motiv că această femeie, pe atunci în vârstă de 20 ani, este stearpă. Nero a căutat să însceneze şi o acuzație de adulter împotriva Octaviei, prin schingiuirea sclavelor din serviciul ei. Nefericitele roabe au suportat cu demnitate tortura sau moartea şi n-au spus nimic compromițător pe seama celei mai virtuoase femei din Roma, mult iubită de popor. Se spune că lui Tigellinus, ce conducea ancheta, o sclavă i-ar fi strigat că mai curat este trupul ci decât gura spurcată a prefectului. La adăpostul unui divorț legal, Octavia a fost repudiată şi a primit domiciliu

forțat în fosta casă a lui Burrus. Mai pe urmă, ea a fost relegată în Campania, pusă acolo sub pază militară. Dar, de astă dată se auziră nemulțumiri din sânul poporului, mai ales că Nero intenționa ca, după semnarea actului de divorț, să se căsătorească imediat cu Poppaea. De teamă, o rechemă pe Octavia la Roma. Fu un adevărat delir popular spre Capitoliu, unde statuile Poppaeii au fost sfărâmate, iar ale Octaviei, purtate pe umeri şi acoperite cu flori. Mulțimea a pătruns chiar în palat unde Poppaea era scoasă din minți din cauza furiei poporului. Căzând în genunchi în fața împăratului, îl imploră să grăbească căsătoria lor. Nero se gândi atunci la alte înscenări pentru compromiterea Octaviei ca adulteră. Îşi reaminti de Anicetus, omorâtorul mamei sale, o fire ticăloasă, căruia îi reușiseră toate fărădelegile, şi un neîntrecut născocitor de mârşăvii – atunci când i se făgăduia o copioasă răsplată. Amețit probabil de băutură, la un moment dat, Anicetus dezvălui public ceea ce pusese la cale cu împăratul şi totul a fost compromis.

Nero se hotărî atunci să treacă la o acțiune directă şi brutală împotriva nefericitei Octavia. O acuză printr-un edict că l-a corupt pe Anicetus, că este stearpă din cauza desfrânării şi a unui avort, că nu a dorit să lase un vlăstar ca moştenitor al tronului etc. Octavia fu exilată în insula Pandataria (azi Pantellaria), privită şi de astă dată cu milă de oameni, ca într-o zi de înmormântare.

La numai 12 zile după pronunțarea divorțului, Nero s-a căsătorit oficial cu Poppaea.

Gândul morții pusese deja stăpânire pe nefericita principesă, de îndată ce luase calea surghiunului. La câteva zile după debarcarea sa în insula amintită, sosi un ordin ca Octavia să-şi curme zilele. Fiindcă ea a refuzat să-şi ridice singură viața: – „... a fost legată în chingi şi i s-au deschis vinele la toate încheieturile şi, cum sângele-i contractat în vine, din pricina spaimei, i se scurgea prea anevoie, Octavia e înăbuşită în aburii unei băi cu apă clocotindă. La aceasta s-a mai adăugat o grozăvie şi mai cutremurătoare: capul i-a fost tăiat şi adus la Roma pentru a fi arătat Poppaeii" (Tacitus, *Anale,* XIV, 64).

Sabina Poppaea se considera acum satisfăcută, Nero era numai al ei şi putea să-i aducă un moştenitor dorit de împărat. În adevăr, Poppaea născu în anul 63 o fetiță, numită Claudia, primită cu mare bucurie de către Nero şi declarată *Augusta* încă din leagăn, cinstire acordată concomitent şi mamei! S-au adus mulțumiri zeilor, s-au ridicat temple zeiței Fecundității, dar toate acestea au fost zadarnice. După patru luni de la naştere, fetița s-a stins din viață.

Poppaea a fost martoră la incendiul Romei din anul 64 e.n., la multele orgii şi crime ale dementului şi la represiunile ordonate de sângerosul despot, dar niciodată nu a căutat să-l oprească de pe drumul teroarei. Tot Nero avea să-

i aducă şi ei sfârşitul.

Întors de la unele jocuri de circ, în anul 65 e.n., Nero avu câteva dezlănțuiri de mânie față de împărătească. Furios, tiranul a izbit-o în pântece cu piciorul, deşi ştia că Poppaea era însărcinată. Lovitura i-a fost fatală şi, în câteva zile, pleca şi ea spre împărăția lui Hades. Trupul defunctei n-a mai fost incinerat, ci îmbălsămat, după obiceiul regilor străini. S-au organizat funerarii publice şi Nero, îndoliat, „a proslăvit de pe tribună frumusețea ei, şi pentru că fusese mama unui prunc zeificat, şi pentru ca, în loc de adevărate virtuți, avusese parte de alte daruri ale norocului” (Tacitus, *Anale,* XVI, 6).

Moartea Poppaeii a fost regretată numai oficial, dar pentru popor a fost un prilej de veselie din cauza desfrânării şi cruzimii ei. Chiar Nero a oprit orice fel de cinstire publică cu prilejul înmormântării, ceea ce a făcut să crească valul de ură împotriva acestei femei, şi în viață lipsită de suflet.

Disprețul mulțimii față de împărătească crescuse şi din cauza luxului ei foarte mare. Dio Cassius (LXII, 28) arată că hamurile de la trăsurile sale erau cu totul aurite. Principala ei grijă fusese păstrarea frumuseței feței şi a frăgezimii corpului sau. Dio Cassius *(loc. Cât)* ne relatează că peste tot Sabina Poppaea era însoțită de cinci sute de măgărițe care fătaseră de curând; acestea erau mulse zilnic, ca împărăteasa să se poată scălda în

laptele lor… considerat ca cel mai bun remediu pentru păstrarea frumuseții pielei. Se îngrijea prea mult de fața şi de strălucirea corpului pe care le controla zilnic în oglindă şi le ungea cu diferite pomezi sau farduri.

Dacă viața de *Augusta* i-ar fi fost mai îndelungată, desigur, că această sinistră femeie a epocii neroniene ar fi comis şi alte nelegiuiri. Ar fi fost părtaşă la „turneul artistic” al lui Nero din Grecia, l-ar fi văzut pe soț încărcat de coroanele obținute după victoriile alergării cu carul în marele circ al Romei şi s-ar fi bucurat din plin, aflând despre masacrarea opoziției antineroniene din anul 65 e.n., când şi Seneca şi-a deschis vinele în baie. Dar Parcele i-au pregătit un nedemn sfârşit, în urma loviturii de picior primită de la augustul său soț.

Aspectul exterior al Poppaeii Sabine ne este slab cunoscut, portretul ei fiind absent de pe monedele oficiale romane. Dintre statuile lucrate în piatră, mai sigur ar fi bustul de marmură păstrat azi în Muzeul Național Roman din termele lui Diocleția de la Roma. Ea poartă o pieptănătură caracteristică epocii neroniene – cu cârlionți frumoşi, aranjați în jurul frunții – şi o masivă diademă pe cap. Trăsăturile frumoase ale feței sale apar mult idealizate.

POMPEIA PLOTINA

O împărătească virtuoasă şi modestă

Tăcerea păstrată de istorie în jurul unor femei celebre este adesea un elogiu ce li se aduce. Privirile istoricilor vechi s-au. Îndreptat mai mult asupra împărăteselor pe care pasiunea pentru putere, orgoliul, sentimentul matern sau conjugal le-au împins spre fapte îndrăznețe, intrigă, abuzuri, chiar crime.

Într-un număr mai modest, stau în fața acestora câteva figuri feminine, remarcabile prin onestitate, virtute şi simplitate. Fără să se abată din calea conduitei morale, ele au lăsat la o parte pumnalul *şi* otrava şi au lucrat cu onestitate, ca mame, soții, surori sau nepoate, alături de omul ce conducea destinele popoarelor. Din păcate istoricii antici înregistrau cu pasiune scandalul şi foarte rar virtutea. Lectorii lumii romane urmăreau cu interes cronicile cu fapte scandaloase, clevetirea, denigrarea şi pânza de intrigi a iatacurilor din palat, vicii străine principeselor virtuoase.

În acest chip, suntem adesea puşi în situația de a cunoaşte destule detalii inutile despre femeile ce au făcut mult zgomot în jurul lor, dar aproape nimic despre cele pline de virtute. Dar pentru aceste „cenuşărese” ale istoriei sunt suficiente câteva fraze elogioase rămase din sursele antice, ca nimbul aureolat să se coboare asupra capului lor.

Pompeia Plotina, soția împăratului Traian, face parte şi ea din cortegiul femeilor uitate de pana istoricilor. Câteva cuvinte despre viața ei găsim la Dio Cassius şi în *Historia Augusta (Vita Hadriani).* Calitățile ei morale apar pregnant numai în *Panegyricul* rostit de către Plinius cel Tânăr, într-o celebră şedință a Senatului roman, la care se găsea de față şi Traian. Dar cum un panegiric oferă totdeauna un medalion laudativ, chiar exagerat, unii ar putea pune la îndoială sinceritatea lui Plinius. În discursul acestui amic al lui Traian nu poate fi vorba însă numai de adulație, fiindcă, independent de această cuvântare festivă, şi Dio Cassius ne confirmă înalta ținută morală a împărătesei.

S-a spus «despre această nobilă figură imperială că a readus pe tron patriarhala virtute a matroanei romane din epoca legendară a Republicii. Plinius a scris de asemenea că nimic nu se putea găsi mai bun în viață ca această femeie care a mărit gloria lui Traian şi în casă i-a asigurat cea mai plăcută viață de familie.

Soția, sora şi nepoatele împăratului apar mai bine cunoscute numai o dată cu urcarea pe tron a lui Traian, precum şi în momentul decesului său. În cursul domniei cuceritorului Daciei, ele nu au dorit să apară pe primul plan, la palat sau în viața publică. Aceste nobile figuri feminine au preferat să stea în uitare, păstrând, din umbra reşedinței imperiale romane, o afecțiune respectuoasă şi

discretă pentru „cel mai bun dintre împărați”. Destulă amărăciune va fi purtat în sufletul ei împărăteasa Plotina pentru că nu a putut da urmaşi unui mare conducător de oşti şi de oameni.

Pompeia Plotina era fiica unui oarecare Lucius Pompeius, personaj aproape necunoscut pentru noi. După toate calculele ipotetice, ea se născuse în jurul anului 70 e.n. Nu ştim când s-a căsătorit cu Traian, în orice caz mai înainte de ridicarea acestuia la tron, la care dată se presupune că depăşise vârsta de 20 de ani. Rămân de asemenea necunoscute istoricilor locul său de naştere, educația, peregrinările sale alături de Traian, mai înainte de urcarea pe tron etc.

Prima mențiune asupra ei ne întâmpină în anul 98, când o găsim alăturea de soț, în drum spre palat venind de la Dunăre. Deducem că ea stătuse lângă Traian, în anii când acesta îndeplinea funcția de guvernator al provinciei Germania, apoi când viitorul împărat, ca fiu adoptiv al lui Nerva, inspecta frontiera dunăreană în vederea pregătirii răfuielii celei mari cu dacii (97/98 e.n.).

Perechea imperială a fost întâmpinată de o mare mulțime, la porțile Romei şi condusă cu strălucit alai spre palat. Cu acest prilej, ne informează Dio Cassius (LXVIII, 5) ea ar fi rostit memorabile cuvinte:

„Plotina, femeia lui (Traian), când intră pentru prima oară în palat, oprindu-se pe trepte şi

întorcându-se către mulțime, zise: «Cum intru aici, aşa voi să şi ies». Şi astfel se purtă în tot timpul domniei, încât nu-şi atrase nicio defăimare”.

Se mai ştie că mult timp, ea a refuzat să accepte titlul de *Augusta,* socotind a fi prea mare asemenea onoare față de umila sa persoană. După aceea trăi cu înțelepciune şi modestie în somptuosul palat de pe colina Palatin, de unde urmărea cu mult interes şi afecțiune, faptele de arme ale soțului său. Nu avem niciun indiciu că l-ar fi însoțit pe marele general pe câmpul de luptă al celor două războaie purtate împotriva lui Decebal. Dar la victoria repurtată asupra dacilor, Traian a făcut-o părtaşă şi pe ea, prin fundarea unui oraş la sud de Dunăre, pe fluviul Hebros (Marița), denumit *Plotinopolis.* Aceeaşi tăcere se păstrează şi în ceea ce priveşte participarea ei la anumite discuții intime, cu împăratul, de natură politică şi administrativă.

Panegiricul lui Plinius vorbeşte numai despre sănătatea morală a familiei imperiale, desigur, în comparație cu ceea ce se petrecuse la palat pe timpul domniei lui Domițian. Dar soția soldatului Traian avusese şi înalte preocupări ale spiritului, datorită strălucitei sale culturi multilaterale în domeniul poeziei, artei şi speculațiilor teoretice. Împăratul privea cu satisfacție aceste îndeletniciri nobile şi participa la ele, atunci când problemele guvernării statului îi dădeau momente de răgaz.

Într-o inscripție descoperită la Roma şi datând din anul 121 e.n., ni s-a păstrat textul latinesc al unei scrisori, redactată de către Plotina şi adresată împăratului Hadrian. Din cuprinsul ei ne dăm seama că împărăteasa cunoştea doctrina filosofică a şcolii lui Epicur din Atena şi că intervenea pe lângă augustul său nepot în favoarea acestui curent.

Un papir descoperit în nisipurile văii Nilului ne povesteşte despre una dintre disputele interminabile ce aveau loc între grecii şi evreii din Alexandria. Controversa s-a desfăşurat în prezența lui Traian, de față fiind şi Plotina. Se pare că împărăteasa, în timpul acestei judecăți, ar fi acordat evreilor protecția sa, în probleme de credință religioasă.

Marea atenție acordată de ea lui Hadrian, viitorul împărat, se explică prin afinitățile intelectuale ale celor doi. Traian fusese mulți ani tutorele orfanului Hadrian; îi cunoscuse firea complexă şi se pare că nu a avut deplină simpatie pentru acest nepot îndepărtat. De mic copil, Hadrian îşi dezvăluise natura sa turbulentă, nestabilă, fantasmagorică, exagerată şi la bine şi la rău, înclinată mai mult spre cultura greacă şi puțin ataşată de tradițiile Romei latine. Temperamentul său se situa departe de al compatriotului hispanic, ajuns pe tronul Cezarilor, care cerea disciplină, respect față de datinile romane şi o judecată chibzuită în toate actele vieții.

Afecțiunea Plotinei se concentra asupra lui Hadrian şi datorită sterilității sale. Era, prin urmare, o dragoste maternă, iar nu sentimentală, de natură intimă, cum încearcă să insinueze Dio Cassius (LXIX, 1 şi 10), înregistrând încă una dintre multele calomnii ce circulau pe străzile Romei. Împărăteasa aprecia cultura enciclopedică a tânărului, pasiunea lui de a cunoaşte şi a cerceta, peste tot, ca om de ştiință şi călător. Aelius Spartianus, biograful său din *Historia Augusta (Vita Hadriani,* 4 şi 5), arată şi el că, datorită protecției Plotinei, Hadrian a intrat ca adjutant în statul-major al împăratului, pe timpul războiului partic; că ea a intervenit la numirea lui pentru a doua oară în funcția de consul şi că, în cele din urmă, a depus toate eforturile ca succesiunea defunctului Traian să revină protejatului său. Tot Plotina potrivise lucrurile ca Hadrian să se căsătorească cu nepoata împăratului, Sabina, o tânără inteligentă şi vioaie. Speranța împărătesei de a realiza o căsnicie armonioasă s-a spulberat din pricina naturii plină de nestabilitate şi curiozități a lui Hadrian.

Rolul deținut de Plotina în adopțiunea lui Hadrian rămâne şi azi destul de controversat. În cei trei ani de război purtat în răsărit cu neastâmpărații parți (114–117), sexagenarul Traian trecuse prin perioade de mare oboseală, străbătuse munții de gheață ai podişului Armeniei, uscatele deşerturi siriene şi câmpiile

toride ale Mesopotamiei. O suferință cronică, acum agravată, îl obligase să se retragă la Antiochia, unde îl aştepta Plotina. Acolo îşi dădu seama că i se apropie sfârşitul. În dorința firească de a închide ochii pe căpătâiul patului său din Cetatea Eternă, el dădu comanda forțelor operative din Orient lui Hadrian, în acel moment guvernator al provinciei Siria. Nu se îndepărtase prea mult cu corabia de țărmul Mediteranei răsăritene, când întețirea durerilor îl sili pe Traian să debarce pe plaja orăşelului Selinus din Cilicia. Acolo îşi dădu sufletul pe neaşteptate, în brațele credincioasei Plotina. Ce s-a întâmplat imediat după aceea, ne spune Dio Cassius (XIX, 1) informat oral de tatăl său:

„Deci murind Traian fără copii, Attianus, concetățeanul şi fostul lui tutore, precum şi Plotina, care era îndrăgostită de el de Hadrian, îl desemnară Caesar şi împărat, fiindcă era cel mai aproape şi avea sub comanda sa o mare armată. Tatăl meu, Apronianus, care fusese guvernator în Cilicia, ştia bine toate câte s-au petrecut. El îmi spunea, între altele, cu de-a amănuntul, că moartea lui Traian s-a ținut ascunsă câteva zile, pentru ca ştirea despre adopțiunea lui Hadrian să se răspândească mai întâi în public. Aceasta s-a observat şi din scrisoarea către Senat, căci nu o semnase el, ci Plotina, lucru pe care nu-l făcuse în nicio altă împrejurare”.

Relatările lui Spartianus *(Vita Hadriani, 4* şi 5)

prezintă aceleaşi dubii în ceea ce priveşte jocul Plotinei. Împărăteasa considera de mult timp ca realizabilă această adopțiune. Intenția formală o avea şi Traian, dar oficial, ea nu se perfectase atunci când Traian a închis ochii. La Spartianus *(loc. Cât.),* mai găsim şi alte aserțiuni:

„Sunt unii care pretind că adoptarea lui Hadrian ar fi fost opera partidei Plotinei, care, îndată după moartea lui Traian, l-ar fi substituit cu un impostor, ce ar fi vorbit cu o voce stinsă în numele împăratului”.

O altă scrisoare a Plotinei îl înştiința, de urgență, la Antiohia pe Hadrian asupra decesului, pentru a lua primele măsuri de consolidare a proaspetei sale înscăunări. Noul stăpân al lumii veni de îndată la Selinus unde Attianus, prefectul pretoriului, Plotina şi Matidia, nepoata defunctului, îi prezentară urna cu cenuşa trupului lui Traian. Cu deosebită pietate filială, Hadrian o depuse pe o corabie cernită, care urma să o transporte la Roma, iar el se reîntoarse degrabă la armatele din Orient.

Indiferent de slăbiciunea arătată de împărătească pentru Hadrian, comportarea ei în delicata problemă a succesiunii la tron, trebuie apreciată ca unul dintre cele mai chibzuite acte de guvernământ. În momentul decesului lui Traian (11 august 117), situația imperiului apărea dintre cele mai critice! Războiul cu parții nu era încheiat, în multe provincii se produseseră mari răscoale,

iar în armată se găseau mulți generali viteji ce aspirau la coroana imperială. Scrisorile ei şi tăinuirea morții soțului au evitat catastrofe sângeroase ce ar fi dus la un război civil. De altfel, se constată că nu mult timp după ce Hadrian îşi consolidase poziția cu sprijinul Plotinei, patru mari comandanți de armată şi foşti consuli au organizat un complot pentru răsturnarea lui Hadrian.

Plotina a însoțit urna cu cenuşa lui Traian până la Roma. Vizitatorul Cetății celor şapte coline poate observa şi azi, în interiorul bazei Columnei lui Traian, două nişe goale. În aceste locuri fuseseră aşezate urnele de aur cu cenuşa lui Traian şi a soției sale, decedată mai târziu (129 e.n.).

Cât a mai trăit Plotina, cel ce primise insignele imperiale din mâinile ei s-a arătat foarte atent față de împărăteasa văduvă. Ea şi-a păstrat toate titlurile, onorurile şi bunurile materiale, administrate de un procurator imperial.

Recunoştința lui Hadrian nu a încetat nici după moartea Plotinei. Referitor la aceasta, Dio Cassius (LXIX, 10) arată:

„De asemenea, nu este de mirare că murind Plotina, cu ajutorul căreia ajunsese la domnie şi care avusese pentru el o mare atracție, el o onoră până între-atâta, încât a purtat nouă zile haine negre, îi zidi un templu şi compuse imnuri în memoria ei”.

Împărăteasa a fost cinstită cu onorurile consacrării în rândurile zeilor, asigurându-i-se un cult alături de al lui Traian, în templul construit pentru ei, lângă Columna cuceritorului Daciei. Alte temple pentru venerarea defunctei s-au mai ridicat din ordinul lui Hadrian şi în provincii.

Nobile figuri de principese au mai fost la curtea lui Traian sora sa, Ulpia Marciana, rămasă văduvă din tinerețe, şi nepoata sa Matidia. Marciana a murit înaintea augustului său frate. Amintirea ei a fost glorificată prin fundarea unui oraş Marcianopolis (azi Reka Devnia în Bulgaria), ridicări de temple şi bazilici în diferite provincii ale imperiului. Matidia, fiica Marcianei, a avut la rându-i o fiică, Sabina, viitoarea soție a împăratului Hadrian. Curios, înțelegerea familială dintre soacră şi ginere a fost perfectă, pe când aceea dintre Hadrian şi Sabina nu a atins țelul dorit de Marciana şi Plotina.

Monumentele epigrafice, cele sculpturale şi efigiile monetare ne-au lăsat modeste inscripții şi portrete ale Plotinei. Poate că din cunoscuta sa modestie, în imperiu, nu s-au răspândit prea mult numele şi portretele ei.

Figura Plotinei se cunoaşte bine pe monede şi busturi în marmură. Dintre cele mai fidele reprezentări ale sale se remarcă bustul păstrat în Muzeul Capitolin din Roma, datat din ultimii ani ai vieții sale. Coafura împărătesei rămâne invariabilă ca formă, în tot cursul vieții sale. Părul

apare ridicat deasupra frunții în forma unei diademe semilunare şi este format din bogate şuvițe frumos ondulate. Aceasta era de fapt şi moda epocii traianee.

Dar cel mai frumos portret sufletesc al Plotinei şi al cumnatei sale Marciana îl întâlnim în amintitul *Panegiric* (83/84) compus de Plinius cel Tânăr. Înălțătoarele cuvinte rostite de el, caracterizările şi paralelismele făcute celor două femei, într-o frumoasă retorică latină, apar şi azi ca două medalioane de aur, care merită a fi cunoscute în toată plenitudinea lor:

„Mulți bărbați iluştri au pătimit ruşine din cauză că ori n-au fost prevăzători la alegerea soției, ori n-au avut tăria a o îndepărta; dezonorarea casnică le întunecă strălucirea în viața publică. Şi fiindcă erau mici în viața casnică, nu puteau fi mari în viața publică. Pentru tine însă, soția ta este un izvor de podoabă şi glorie. Căci ce poate fi mai curat, ce poate fi mai virtuos decât ea? Dacă marele pontifice ar avea să-şi aleagă soție, nu şi-ar alege-o pe aceasta sau o femeie asemenea ei? (dar unde ar găsi una asemănătoare?). E de mirare, cum ea nu pretinde nimic din înălțimea ta decât bucuria ce-i oferă, şi cât de statornică venerație poartă ea, nu puterii şi maiestății tale, ci persoanei tale. Precum ați fost, aşa sunteți şi acum neschimbați, unul pentru altul şi vă stimați deopotrivă, iar fericirea nu v-a dat nimic altceva decât prilejul a vă convinge cât de bine ştiți

amândoi a vă bucura de fericire. Ce cumpătat este exteriorul ei, ce modestă suita ei, ce aşezat mersul ei. Acesta este meritul bărbatului ei, care a educat-o, care a dirijat-o în aşa fel; căci pentru o soție este destul meritul ascultării. Văzându-te pe tine ieşind fără a te însoți de-o pompă, care să împrăştie teroare sau deşertăciune, de ce n-ar ieşi şi ea afară fără nicio pompă? Şi de ce n-ar merge şi ea pe jos, întrucât i-ar permite puterile sexului ei, imitând pe bărbatul ei? Această purtare i s-ar cădea chiar şi când tu ai face contrariul. Dar când bărbatul ei dovedeşte atâta moderație, câtă modestie, nu este ea datoare ca soție soțului ei şi ca femeie sie însăşi? Dar sora ta? Cum nu pierde ea din vedere ca este sora ta! Cum observă ea (în purtarea față de tine) loialitatea, sinceritatea, inocența? Comparând-o cu soția ta, trebuie să stea cineva la îndoială, dacă la o viață virtuoasă contribuie mai mult o educație bună ori o naştere fericită. Nimic nu provoacă mai lesne neînțelegerile decât rivalitatea, cu deosebire între femei, căci ea se naşte mai cu seamă din convieţuire; egalitatea rangului o hrăneşte, pisma o aprinde şi sfârşitul ei este ura. Cu atât mai mult trebuie să privim cu admirație faptul că între două femei, care trăiesc în aceeaşi casă şi care au aceeaşi situație, nu există nicio rivalitate, nicio neînțelegere. Ele se respectă mutual, cedează mutual şi nu găsesc că trebuie să se intereseze pe care dintre ele o iubeşti mai mult, deoarece

amândouă te iubesc cu cea mai mare căldură. Amândouă au aceleaşi tendințe, aceleaşi principii de viață. Prin nimic nu poți deduce că sunt două, căci se străduiesc să te imite pe tine, să-ți urmeze ție. Amândouă au acelaşi caracter, fiindcă amândouă îl au pe al tău. De aici vine modesta lor purtare, de aici vine şi netulburata lor linişte, deoarece niciodată nu vor risca să se întoarcă la condiția de persoane private, condiție pe care n-au părăsit-o. Le oferise Senatul titlul de *Augustae,* însă l-au refuzat pe întrecute, cât timp tu ai refuzat a fi numit *Pater Patriae,* ori fiindcă aveau credința că a se numi soția şi sora ta era mai mult decât a se numi auguste. Orice motive le-ar fi dictat această înaltă rezervă, merită însă a le considera în adâncul sufletului nostru de *Augustae,* tocmai fiindcă nu poartă acest titlu, căci pentru nişte femei nu poate fi o laudă mai mare decât a-şi întemeia adevărata lor onoare pe considerația publică, şi nu pe strălucirea titlurilor, şi a se face vrednice de nume mari, chiar şi când renunță la ele”.

CELE DOUĂ FAUSTINE

Soțiile unor împărați filosofi

Antoninus Pius (138–161), succesorul la tron al lui Hadrian, a fost considerat de către istoricii antici şi moderni ca unul dintre marii împărați ai Romei – mare nu prin fapte de arme, ci prin epoca

de pace şi bunăstare asigurată imperiului prin domnia sa. Din elogiile ce i se aduc (în special de către împăratul filosof Marcus Aurelius în cartea sa de *Cugetări)* desprindem calitățile firii sale, care se concretizează prin lealitate, simplicitate, prietenie sinceră, abnegație personală, sentimentul datoriei, conştiinciozitate în muncă, modestie în viața zilnică etc. Personalitatea împăratului a produs o impresie profundă în imperiu şi peste hotare. Spre deosebire de instabilitatea în gânduri şi fapte a cosmopolitului Hadrian, Antonin cel Cuvios a fost un conservator şi un tradiționalist care şi-a propus să aducă supuşilor săi o administrație bună, pace şi bunăstare materială. Principiile sale de guvernare internă se rezumau în cuvintele: dreptate, fericire şi credință, în ceea ce priveşte politica externă, adoptase dictonul lui Scipio Africanul: „Este mai bine să aperi viața unui cetățean decât să omori o mie de inamici”. Aplicând aceste principii, el a reuşit să întărească imperiul şi să dea un deosebit avânt economic provinciilor.

Fără să fi scris ceva din domeniul filosofiei (aşa cum realiza urmaşul şi ginerele său, Marcus Aurelius), Antonin şi-a orientat întreaga activitate şi viață după cele mai frumoase principii ale acestei ştiințe a gândirii, formulate de stoicism. Disprețuind luxul şi pompa sclipitoare, aduse la palat de predecesorul său, el locuia cu predilecție în vilele sale modeste de la țară.

Cât priveşte biografia soției sale, *Annia Galeria Faustina,* cunoscută în istorie şi sub numele de *Faustina Maior* sau *Senior* (cea „Mare”, cea „Bătrână”), ştirile de care dispunem sunt puține şi contradictorii, aşa că este greu s-o reconstitui din punct de vedere moral. Era fiica unui strălucit reprezentant al aristocrației romane, Marcus Annius Verus, fost consul de trei ori, apoi prefect al oraşului Roma, căsătorit cu o Rupilia Faustina. Faustina Maior se căsătorise cu Antonin prin anii 112–115 e.n., soțul fiind cu 10–12 ani mai vârstnic. Zeii i-au acordat numai trei ani ca să fie Au*gusta a*lături de împărat, deoarece au adus-o între ei, în prima parte a anului 141 e.n. (25 februarie – 9 iulie 141). Cenuşa i-a fost aşezată în mausoleul ridicat de împăratul Hadrian (azi castelul „Sant Angello” din Roma), după cum ne indică o modestă inscripție, lipsită de obişnuitele elogii adresate defuncților de „neam mare”.

Nu rezultă de nicăieri că împărăteasa ar fi avut anumite ambiții politice; dimpotrivă, s-a mulțumit să stea departe de frământările lor, ducând o viață retrasă, preocupată de economii, simplitate şi modestie în aspectul ei exterior. *Historia Augusta (Vita Ani. Pii,* 10) notează că Senatul încercase să decreteze schimbarea denumirii lunilor septembrie şi octombrie după numele lui Antonin şi al Faustinei, dar că împăratul, probabil şi împărăteasa refuzaseră categoric această cinstire calendaristică.

Din căsătoria cu Antonin avusese doi băieți şi două fete, dintre care supraviețuise numai cea mai mică, care purta nume identic cu al mamei şi va fi viitoarea împărătească Faustina cea Tânără, soția lui Marcus Aurelius. Prin grija împărătesei-mame, se făcuse logodna, mai apoi căsătoria între micuța Faustina şi viitorul împărat filosof.

În treacăt, Iulius Capitolinus, biograful lui Pius *(Vita Pii,* 3), strecoară în expunerea sa o frază destul de gravă, privitoare la viața intimă a împărătesei: „S-au spus multe vorbe grave despre soția sa Faustina Maior în ceea ce priveşte felul său de viață prea liberă şi dezordonată, fapte ce i-au pricinuit destule dureri ascunse în suflet împăratului”. Care poate fi adevărul privind viața morală sau imorală a împărătesei nu putem şti azi. Pe străzile trândave ale Romei, calomniile şi intrigile se brodau şi circulau destul de uşor, iar *Historia Augusta* le-a înregistrat fără niciun fel de critică.

Multele portrete monetare şi sculpturi în marmură ne arată, într-adevăr, că împărăteasa se bucura de o frumusețe excepțională. Unul dintre ele constituie cel mai frumos portret de matroană romană, remarcabil prin trăsăturile perfecte şi nobile ale feței. Silueta capului apare frumos ornată de o elegantă coafură caracteristică prin cozile adunate sub formă de discuri suprapuse, pe creştet – aşa cum cerea moda timpului. Să nu uităm că totdeauna în decursul istoriei, femeile

frumoase au fost suspectate de mulțime în ceea ce priveşte viața lor intimă. Poate că o atare victimă a „gurii străzii” a fost şi Faustina Maior.

Aceleaşi opinii defavorabile au urmărit-o şi după prematurul său deces. Multele onoruri *post mortem* ce i s-au acordat de către soț ar fi fost o reacțiune împotriva a tot ceea ce se vorbise în viață despre împărătească. Relativ la aceasta se spune în aceeaşi biografie *(Vita Pii,* 6 şi 8):

„Antonin a pierdut pe soția sa Faustina în al treilea an de domnie. Senatul îi acordă onoruri divine, îi decernă spectacole în circ, un templu, preoți, statui de aur şi de argint. Împăratul însuşi aprobă ca portretul acestei împărătese să fie arătat la toate spectacolele de circ şi consimți în acelaşi timp să i se facă o statuie de aur pe care Senatul dorea să i-o ridice.

În memoria Faustinei, el a repartizat un fond special pentru întreținerea tinerelor fete sărace care au fost denumite: „fiicele Faustiniane *(puellae Faustinianae)”.*

Complexa cinstire a defunctei este confirmată de arheologi şi a găsit răsunet mai ales în numismatica timpului. Niciuna dintre împărătesele romane n-a beneficiat de atâtea onoruri după moarte ca Faustina Maior.

I s-a acordat în primul rând *consecratio,* adică „funeralii naționale”, cu care prilej corpul împărătesei a fost ars pe un rug, în prezența împăratului şi a marilor demnitari ai statului. În

urma acestui act solemn, împărăteasa a devenit *Diva Faustina,* a beneficiat de un cult confirmat prin templul ce i se păstrează până azi, de preoții şi preotesele ce oficiau slujbele divine (confirmați epigrafic), de statui etc.

Vizitatorii Forului roman pot admira şi azi, păstrat aproape intact, fastuosul templu dedicat memoriei Faustinei Maior, apoi şi lui Antoninus Pius. Conservarea lui în bune condiții se datoreşte faptului că în evul mediu a fost transformat în biserica San Lorenzo în Miranda. Ridicat pe o temelie foarte înaltă, sanctuarul are fațada orientată spre *Via sacra* din for, posedă un monumental portic compus din şase coloane corintice, înalte de 17 metri, care susțin arhitrava, pe care se găseşte inscripția dedicatorie. Decretat de Senat, acest templu este unul dintre monumentele cele mai perfecte ale arhitecturii romane.

Instituția de binefacere denumită în biografia împăratului *puellae (alimentariae) Faustinianae* nu era ceva nou pentru Italia, deoarece asemenea opere de caritate apăruseră încă din timpul domniei lui Traian. Se crea deci încă un „orfelinat” pentru fetele nehrănite şi neîmbrăcate ale cetățenilor săraci din Roma şi din satele Italiei.

*

Cei 23 ani de pace şi prosperitate, aduşi prin domnia lui Antonin cel Cuvios, s-au transformat într-o gravă criză externă şi internă, sub domnia

succesorului său, Marcus Aurelius (161–180). Frontierele imperiului au fost tulburate atunci de atacurile îndelungate ale unor neamuri barbare, ca parții, cvazii, marcomanii, sarmații ş.a. În interior, răscoalele din unele provincii ale populațiilor exploatate, uzurparea lui Avidius Cassius şi ravagiile ciumei au zguduit timp de 20 de ani atmosfera de linişte de odinioară.

Prin temperament şi carieră, Marcus Aurelius nu era un soldat apt de a face față atâtor frământări. De la vârsta de 12 ani îmbrăcase haina de filosof, nu comandase nicio armată, strălucea în mijlocul unor dascăli celebri şi retras, înregistra gândurile vieții sale meditative în jurnalul său, *Către mine însumi.* Îşi asociase la domnie pe ginerele său Lucius Verus (161–169), dar alesese un indolent, un destrăbălat şi un afemeiat. Nefericitul împărat filosof a stat 17 ani pe câmpul de luptă, armata fiindu-i condusă de către generalii săi. Vistieria se golise în aşa măsură, încât, pentru a face față cheltuielilor militare, a scos în vânzare lucrurile prețioase din palat. Şi-a încheiat domnia răpus de ciumă, pe malurile Dunării, în cetatea Vindobona (Viena), în mijlocul unor nesfârşite calamități naturale, însoțite de demoralizare în rândurile locuitorilor imperiului, de sărăcie şi războaie fără capăt. Zeii nu i-au hărăzit nicio viață familială mulțumitoare. La moarte, lăsă pe tron un *alter Nero,* pe Commodus!

Spre deosebire de alți împărați ai Romei, Marcus

Aurelius a arătat o infinită bunătate. N-a condamnat la moarte nici pe duşmanii săi şi a îndurat cu răbdare gravele greşeli comise de cei din jurul său.

Acum patru secole, Michelangelo a aşezat, în piațeta de pe culmea Capitoliului, o celebră statuie originală din bronz aurit a împăratului Marcus Aurelius. Ea fusese descoperită prin secolul al X-lea. Monumentul împăratului era considerat de ignoranța vremii a fi a lui Iisus Hristos, ceea ce i-a determinat pe credincioşii creştini ai Romei medievale să-l aşeze într-o biserică şi să-l adore ca pe ceva sfânt. Marcus Aurelius poartă haină civilă, întinde dreapta ca şi când ar binecuvânta mulțimea, iar fața sa, plină de demnitate şi bunătate, cu barbă şi păr bogat, apare aidoma ca aceea din iconografia sfinților creştini. Timp de câteva secole, un împărat filosof stoic a fost confundat cu întemeietorul creştinismului!

Pe soția sa, *Faustina Minor* (denumită şi *Iunior* sau *Pia),* o aminteşte în jurnalul său intim ca fiind „cea mai bună şi credincioasă soție”. Dar din cele ce ni se spune de către Dio Cassius şi *Historia Augusta,* se pare că nu fusese tocmai aşa şi că, după exemplul socrului său, Marcus Aurelius căutase să ascundă multe din păcatele Faustinei. Câțiva dintre istoricii moderni acceptă ca binemeritat buchetul de virtuți alcătuit de Marcus Aurelius soției sale. Ei nu cred în obişnuitele calomnii sau exagerări specifice opiniei publice din

Roma, în ceea ce priveşte conduita împărătesei.

Faustina se născuse prin anii 125–130 e.n., într-o vreme când tatăl ei, Antoninus şi mama sa Faustina, încă nu fuseseră sortiți a îmbrăca purpura imperială. La moartea sa, Hadrian dispusese ca micuța Faustina să devină soția lui Lucius Verus. Dar mama sa izbutise a desface logodna unor nevârstnici şi o destinase pe fiică lui Marcus Aurelius. Murind împărăteasa Faustina Senior, în anul 141, Antoninus Pius îşi revărsase întreaga sa dragoste părintească spre această unică fiică. Declara adesea că pentru el ar fi o mare nenorocire dacă ar locui singur în palat, fără să vadă pe copilă.

Posedăm astăzi numeroase reprezentări ale Faustinei cea Tânără, al cărei fizic nu are nimic excepțional în privința frumuseții. Trăsăturile normale ale chipului său sunt încadrate de o coafură bogată, cu părul legat într-un masiv coc, modă pe care ea a impus-o în societatea feminină romană din a doua jumătate a secolului al doilea al erei noastre.

În anul 145/146 se celebră cu mare fast căsătoria Faustinei cu moştenitorul tronului, Marcus Aurelius. Cu această ocazie se făcu şi armatei un substanțial *donativum.* Cu toate acestea, tânărul soț-filozof rămase tot *Caesar,* pe când soția sa căpătă titlul de *Augusta.* Nu trecuse încă anul şi tânăra pereche beneficie de un prim născut, o fiică Annia Lucilla, care în anul 164

devenea soția coîmpăratului Lucius Verus. Dacă acceptăm numai ştirile întâlnite în jurnalul de cugetări al lui Marcus şi pe cele din scrisorile profesorului său Fronto, Faustina cea Tânără ar fi rămas o minunată soție, afectuoasă față de soțul său şi față de cei 13 copii născuți în această căsnicie. Niciuna dintre împărătesele Romei n-a avut mai multe naşteri ca ea, lăudată şi de monedele timpului prin legenda *fecunditas Augustae.* Această „mamă eroină" a antichității administra cu grijă imensa dotă personală lăsată ei de către Antonin şi-l întovărăşea pe soțul-împărat pe câmpurile de luptă. Prezența îndelungată a împărătesei printre soldați i-a adus titlul de *mater castrorum* („mamă a castrelor militare"), cinstire acordată pentru prima dată unei soții de împărat în 174 e.n.).

Dar, alături de această fațetă luminoasă a soției împăratului filosof, întâlnim multe pete negre, catalogate de Capitolinus *(Vita Marci,* 19) într-un lung capitol:

„Câțiva autori pretind (ceea ce pare sigur) că Antoninus Commodus, fiu şi succesor al său al lui Marcus Aurelius, nu i-ar fi fost fiu legitim, ci născut din adulter. Şi iată ce se povesteşte despre aceasta:

Faustina, fiica lui Antoninus Pius şi soția lui Marcus Aurelius, văzând într-o zi trecându-i prin față mai mulți gladiatori, se îndrăgosti puternic de unul dintre ei. Îmbolnăvindu-se din pricina acestei

pasiuni, destăinui totul soțului său. Consultându-se magii caldeeni de către Marcus Aurelius, aceştia îl sfătuiră să-l ucidă pe gladiator; în sângele lui să se îmbăieze împărăteasa, apoi să se culce cu soțul său. Îndeplinindu-se acest sfat, dragostea împărătesei se potoli, dar se născu Commodus, care fu mai degrabă un gladiator decât un împărat şi care a organizat pentru popor aproape o mie de spectacole cu lupte de gladiatori, după cum se va arăta în biografia acestuia. Ceea ce a făcut de crezut această istorioară este faptul că, deşi fiu al unui tată atât de virtuos, Commodus a putut avea atâtea vicii pe care nu le întâlnim la niciun antrenor de gladiatori, la niciun histrion, la niciun servitor de arenă, în sfârşit, la nici unii dintre cei ce ne dau asemenea proaste exemple. După părerea multora, Commodus a fost rezultatul unui adulter, fiindcă este cunoscut că, la Caieta, Faustina îşi alegea amanții dintre marinari şi gladiatori”.

Fiind sfătuit să-şi repudieze soția, Marcus Aurelius ar fi zis: „Dacă îmi alung soția, trebuie să-i restitui şi zestrea”, înțelegea prin aceasta, domnia, pe care o primise de la socrul său, cel care îl adoptase din ordinul lui Hadrian. Dar conduita ireproşabilă a unui asemenea împărat, înțelepciunea sa, calmul său sufletesc şi pietatea sa nu puteau fi pătate de păcatele altora din jurul său. Până la urma, tăria de caracter nu l-a schimbat pe împărat, în mijlocul unor colaboratori

vicioşi, lângă o soție cu reputație proastă şi un fiu gladiator! În încheierea acestui capitol, biograful se adresa împăratului Diocleţian (284–305), invitându-l să ia ca exemplu viața minunată a împăratului Marcus Aurelius pe care ar putea-o imita şi filosoful Platon, dacă ar reînvia.

Sănătatea şubredă a lui Marcus Aurelius, izolarea sa intelectuală în turnul de fildeş al filosofiei stoice, corupția ce pusese stăpânire pe palat şi diferența de vârstă dintre cei doi soți constituie destule elemente pe temeiul cărora s-a putut broda bănuiala sau realitatea adulterului. Necredința împărătesei a fost privită de Marcus Aurelius cu aceeaşi atitudine stoică pe care două veacuri mai târziu o va reproba alt împărat filosof, Iulian Apostatul.

După Dio Cassius şi Capitolinus, cea mai nedemnă faptă de necredință față de împărat ar fi comis-o Faustina, cu prilejul răzvrătirii lui Avidius Cassius, în anul 175. Dio Cassius (LXXI, 22), istoric în viață în timpul acestor evenimente, ne vorbeşte despre greşeala lui Avidius Cassius, în felul următor:

„Această eroare o săvârşi, amăgit de Faustina, deoarece această fiică a lui Antoninus Pius, aşteptând din zi în zi să moară bărbatul său, care era grav bolnav, se temea ca nu cumva trecându-se domnia altuia (Commodus fiind prea tânăr şi slab de caracter), ea să nu ajungă o simplă particulară. De aceea înduplecă în secret pe

Cassius să se pregătească, pentru cazul ca s-ar întâmpla ceva lui Marcus Aurelius, să se căsătorească cu ea şi să ia domnia”.

În Orient, în cursul anului 175, se răspândi zvonul fals despre moartea împăratului, ceea ce-i determină pe Avidius Cassius, guvernator al Siriei, să se proclame împărat. Marcus Aurelius fu silit, să întrerupă, pe Dunărea panonică, războiul cu barbarii sarmați şi să pornească, însoțit de Faustina, împotriva uzurpatorului. Un nou război civil nu a mai avut loc deoarece, după o domnie de trei luni, soldații lui Cassius, aflând că respectatul împărat-filozof este încă în viață, l-au ucis pe uzurpator.

Desigur, nu au lipsit nici obişnuitele „comentarii” privitoare la prezența Faustinei în timpul campaniei împotriva lui Avidius Cassius. Alături de soț, ea putea brava zvonurile despre înțelegerea secretă cu uzurpatorul. În cazul victoriei lui Cassius, ea trebuia să fie alături, pentru a trece la realizarea planului de căsătorie. Dar toate aceste ipoteze rămân taine, încă încurcate pentru istorie.

O dată pedepsită fapta lui Avidius Cassius, perechea imperială a vizitat, în linişte, Siria şi Egiptul. Dar, la înapoiere spre Dunăre, Faustina moare subit, în 176 e.n., lângă satul Halala, situat la poalele Munților Taurus din Cappadocia. S-a născut imediat bănuiala că împărăteasa s-ar fi sinucis (după Dio Cassius), ceea ce nu corespunde relatărilor cuprinse în informațiile lăsate de

Capitolinus *(Vita Marci*, 26):

„El pierdu pe neaşteptate pe soția sa, Faustina, în satul Halala, la picioarele Munților Taurus. Pentru ea ceru Senatului acordarea onorurilor divine, un templu, rosti în cinstea ei un discurs elogios, cu toată reputația proastă ce apăsa asupra memoriei sale, fapte ce el le ignora sau căuta să le ignoreze. În memoria Faustinei crea o noua instituție de *puellae Faustinianae.* Mulțumi de asemenea Senatului pentru cinstirea cu epitetul de *diva* şi *consecratio,* acordate defunctei, care îl întovărăşise în toate războaiele sale, meritând astfel a fi numită „mama soldaților". Satul în care murise Faustina a fost transformat în *colonia* şi îi construi acolo temple împărătesei".

Atât de mult l-ar fi afectat moartea infidelei Faustina, încât în memoria ei a iertat pe complicii lui Avidius Cassius. Între alte onoruri acordate defunctei se mai menționează: o statuie de aur ce ocupa locul liber al împărătesei, atunci când Marcus Aurelius trebuia să participe la spectacolele publice. Mai interesantă este informația lui Dio Cassius (LXXI, 3) care menționează un decret al Senatului despre aşezarea pe coloane, în templul Venerei din Roma, a statuilor din argint cu chipul lui Marcus Aurelius şi al Faustinei, lângă un altar. De acum tinerii logodiți erau obligați să vină la acest altar pentru a aduce sacrificii, înainte de ceremonialul nunții.

Şi de astă dată nu a lipsit bănuiala că Marcus Aurelius căuta prin asemenea onoruri să mascheze comportarea nedemnă din viața de palat a „divinei” sale soții.

În actuala „Piazza Colonna” din centrul Romei stă în picioare o columnă asemănătoare cu aceea înălțată de către Traian în forul său. Ea a fost ridicată în cinstea lui Marcus Aurelius şi a Faustinei ale căror statui încoronau monumentul, iar în baza ei se aşezaseră urnele cu cenuşa perechii imperiale.

Întrucât au meritat cele două Faustine multele onoruri ce li s-au adus de către soții lor – oameni virtuoşi, dotați cu mare finețe sufletească şi adepți ai celei mai umane dintre concepțiile filosofice ale antichității – este greu de precizat. Dacă n-ar fi fost această cinstire *post mortem*, ele ar fi rămas în anonimat – sau, poate, umbrite cu totul de judecata aspră a vulgului din Roma.

IULIA DOMNA

Împărăteasa aleasă de un horoscop

Imperiul roman fusese guvernat în secolul I e.n. De împărați din dinastiile iulio-claudică şi flavică. Toți aceşti principi se născuseră în Roma sau în Italia şi făceau parte din vechi ginți romane. Veacul următor a fost al cezarilor din dinastia Antoninilor (96–193 e.n.), oameni originari din provinciile vestice ale imperiului, provenind din

familii romane colonizate de mult timp în afara hotarelor privilegiate ale Peninsulei italice. Sub primele două dinastii, Italia a cunoscut o deosebită înflorire economică, culturală şi urbanistică, iar sub Antonini şi provinciile s-au bucurat de acest avânt, caracterizat şi prin lărgirea procesului romanizării lor. În primele două secole, guvernarea imperiului a funcționat pe baza unei *diarchii,* adică o conducere dublă, la care conlucrau principele şi senatul. Împărătesele din această vreme au fost toate de sânge curat roman şi au participat sporadic la rezolvarea treburilor publice, alături de soții sau de fiii lor.

Cu secolul al III-lea şi-a făcut loc un regim politic şi social ce va evolua spre o nouă organizare a imperiului. Inițiatorul acestor transformări a fost *Lucius Septimius Severus* (193–211), împăratul care a renunțat la ficțiunea diarchiei şi s-a orientat spre un absolutism monarhic de tip oriental, bazat pe concursul soldaților. Până la introducerea de către Diocleția n (284–305) a sistemului numit *dominat,* transformările s-au adâncit treptat, ajungându-se astfel la grava criză generală a societății romane din perioada anarhiei militare (235–284 e.n.).

Criza s-a adâncit datorită unor evenimente interne şi externe. Din afară uniunile de triburi barbare atacau puternic imperiul, populația suferea din cauza abuzurilor făptuite de soldați (recrutări, cantonamente, rechiziții etc.). Scăderea

extracției metalului prețios a provocat degradarea şi devalorizarea monedei. Comerțul şi mica industrie au stagnat din cauza fiscalității şi a nesiguranței drumurilor. Marea proprietate a crescut în detrimentul celei mici, iar din cauza mizeriei se înmulțea numărul colonilor. Atacate de barbari, lipsite de o viață economică prosperă, oraşele au început să decadă. Starea de nemulțumire din clasele sărace a provocat numeroase mişcări cu caracter social. S-a întărit autoritatea împăratului, armata şi-a spus cuvântul în problemele de stat importante. Senatul, Roma şi Italia au pierdut prerogativele lor seculare, iar provinciile – datorită rolului lor economic şi militar – au devenit centrul de gravitate al vieții romane.

În anul 193, pentru prima dată, se încredința tronul Romei unui neeuropean: lui Septimius Severus, african născut la 11 aprilie 146, în oraşul Leptis Magna din fosta Tripolitanie. Noul stăpân păstra încă accent punic în latineasca sa. Sora sa, Lepitana vorbea atât de prost limba lui Cicero, încât augustul frate roşea auzindu-i pronunția schiloadă şi căuta să o îndepărteze de la curte pentru a evita sarcasmele Romei. Trebuie să constatăm că, sub domnia ofițerului din Leptis Magna, s-au ciocnit continuu două tendințe: una africană, reprezentată mai ales de ambițiosul său cuscru şi consilier, Plautianus, şi alta oriental-siriană, dirijată de Iulia Domna. Conflictul va duce

la vărsări de sânge.

Născut din neamul lui Hannibal, pe care-l onorase cu o statuie, căsătorit mai apoi cu o siriană, îndeplinindu-şi comandamentele militare numai în provincii, el a arătat un mare dispreț față de tradițiile romane, față de capitala imperiului şi fața de prerogativele Italiei. Credea că securitatea şi bunăstarea statului depindeau numai şi numai de legiunile care-l aduseseră la tron, că Senatul reprezenta un corp politic îmbătrânit şi că trebuia privat de puținele drepturi de guvernare ce-i mai rămăseseră. Imperiul se transformă, pe nesimțite, într-o monarhie militară, în al cărei centru se situa casa împăratului. Femeile de la palat favorizară influențele unor forme de viață orientală. În anii tulburi ce au urmat după moartea lui Commodus (180–193), Roma nu mai căuta un împărat de veche viță romană, respectuos față de tradițiile ei. Accepta acum un soldat energic, tenace, bun administrator şi gospodar, capabil să o apere de duşmanii din interior şi din afara. Încrederea soldaților şi a poporului fu astfel câştigată de către ambițiosul, violentul, şiretul, răzbunătorul şi crudul african, Septimius Severus, om ce arăta totuşi destulă înțelegere pentru filosofie, literatură şi istorie. O dată cu înscăunarea sa, reapare ideea de dinastie, a Severilor (193–235), în timpul căreia principesele vor deține un important rol politic în stat.

Ascensiunea şi tenacitatea cu care a luptat

africanul pentru asigurarea tronului au găsit cel mai îndrăzneț susținător în ambiția soției sale, siriana Iulia Domna. Cine era această principesă, prin care Roma şi tot imperiul aveau să primească o strălucire nouă, cu multă coloratură orientală? Se născuse în oraşul Emesa (azi Homs), situat în colțul de nord-vest al provinciei Siria, în jurul anului 150 e.n. Era un orăşel cu un străvechi trecut, ajuns la mare înflorire în epoca elenistică, legat de drumurile caravanelor şi de celebra Palmyra, denumită „logodnica deşertului”. Situată în vecinătatea țărmului mediteranean, Emesa primea mărfurile exotice cărate pe spatele cămilelor mânate de beduini. Aromate, farduri, parfumuri, mătase şi alte mărfuri de preț erau aduse din regiunile de pe țărmurile Golfului Persic. Lacul de lângă oraş, numit azi El Bhera, constituia cel mai de seamă rezervor de apă din „țara setei”, aşa cum erau denumite deşerturile siriene. În jurul lacului, satele, îndestulate cu apă potabilă şi cu canale pentru irigații, se țineau lanț.

S-a spus, încă din antichitate, că din această Emesă exotică, aşezată la poalele golaşe ale munților Liban şi Antiliban, Roma a importat corupția, magia şi germenii prăbuşirii ei, vicii venite o dată cu zestrea împărăteselor siriene.

Fără cultul zeului local El Gabal şi fără zgomotul provocat de aceste femei, Emesa n-ar fi însemnat nimic în istorie. Zeul avea caracter solar, şi în templu, ca fetiş se afla o piatră neagră (meteorit),

plimbată şi adorată în procesiuni de toamnă îi primăvară. Grija cultului cădea în sarcina unei vechi familii, locale, ce domnise în Siria şi a cărei preocupare de zi: u zi era acum de a-şi aduna credincioşii în jurul pietrei sfinte, pentru îndeplinirea anumitor ceremonii mistice. În jurul idolului de piatră, încărcat cu bijuterii, preoții celebrau rituri: are aminteau marile transformări biologice din natură, ceremonii audiate în delir de către mulțime. Zeul Soare se unea, n urma unei căsătorii sacre, cu variate elemente din natură. Muzica, dansul, descântecele, invocațiile mistice şi gesturile rituale produceau un ritm tumultuos în timpul „liturghiei" şi degenerau în frenezie nestăpânită. Un atare spectacol orgiastic producea o vie repulsie celor ce adorau zeii greco-romani. Nu o dată aceste culte orientale au fost prohibite de austerele legi ale Romei.

Influența acestei religii asupra Romei apăru numai o dată cu anexarea Emesei de către Domițian. Atunci când principesele siriene se instalară în Roma, sub domnia lui Septimius Severus, zeii sirieni năvăliră impetuos în capitala imperiului. Templul zeului din Emesa şi însuşi oraşul au beneficiat de dărnicia şi vizita unor împărați de seamă, ca Traian, Hadrian, Septimius Severus, Uranius, Antonius, Aurelian etc. Pe timpul împăratului Elagabal (218–222), oraşul fu dăruit cu dreptul de colonie-metropolă şi pus pe picior de egalitate, din punct de vedere juridic, cu

oraşele italice. Un poet din veacul IV, vizitând Emesa, găsea acolo „o populație inteligentă şi studioasă, care adora cu ardoare Soarele, zeul cu „pletele de aur”.

De treburile politice şi de cultul zeului solar din Emesa purta de grijă o „dinastie de preoți-regi”, cunoscută cu mult înainte de venirea romanilor în Orient. Ea dădea decrete ce începeau cu cuvintele: „Zeul Soare a hotărât...” Către finele secolului al doilea al erei noastre, sacerdoțiul-regal al cultului încăpuse în mâna familiei Iulius Bassianus, leagănul a patru împărătese siriene şi a patru fii ai lor. Împărătesele siriene din această familie şi-au format temperamentul orgolios şi sufletul tumultuos în atmosfera mistică din jurul templului de la Emesa. Cognomenul sacerdotului, de formă romană, se născuse din cuvântul sirian Bassus, adică „preot”, iar o dată cu acordarea cetățeniei latine, familia fusese încadrată în ginta Iulia, de la care primise şi gentiliciile Iulius-Iulia. Credințele mistice ale acestei religii solare au pătruns adânc în sângele şi inima principeselor. Frumusețea, inteligența, voința şi moravurile orientale au completat nimbul ce le însoțea pretutindeni. Dacă ele nu mai posedau titluri regale, smulse treptat familiei de către împărații romani, renumele lor public se bizuia pe respectul acordat părinților lor ca mari preoți ai zeului. Aceştia din urmă bătuseră, la timpul lor, şi o monedă locală.

Cea mai mare dintre fiicele lui Iulius Bassianus, adică Iulia Domna, se născuse şi crescuse în vacarmul teatral al tobelor trompetelor şi fluierelor ce cântau în templu. Primul nume îl moştenise de la părintele său, iar al doilea, *Domna,* este traducerea cuvântului sirian *Martha,* care însemnează „stăpână”. Sora sa, Iulia Maesa, şi nepoatele Iulia Soemias şi Iulia Mammaea vor beneficia de sprijinul împărătesei Domna. Dio Cassius şi alți istorici contemporani cu ea au scornit o umilă şi vulgară origine plebeiană pentru această fiică de mari preoți, numai din dorința de a o calomnia. Documentele epigrafice din Emesa şi informațiile altor istorici dovedesc însă că ea era „o nobilă femeie din Orient” care l-a captivat pe ofițerul roman Lucius Septimius Severus. Familia Bassianus a putut da fiicelor o educație îngrijită şi, concomitent, a căutat să arate şi adeziunea ei față de cultura romană. Această creştere aleasă explică „cenaclul literar” din jurul Iuliei Domna şi replicele date de ea unor filosofi.

Rămas văduv după moartea primei sale soții, Paccia Marciana, o femeie simplă, Septimius Severus, pe atunci comandant de legiune, ar fi cunoscut-o pe Martha-Iulia, în împrejurări care stăteau, doar aparent, sub puterea unor semne prevestitoare, împrejurări relatate astfel de *Historia Augusta (Vita Severi,* 3):

„Murindu-i soția şi dorind să se recăsătorească, consultă horoscopul mai multor tinere fete ce i se

propuneau, fiindcă el era un om versat într-ale astrologiei. Aflând însă că ar fi existând în Siria o fată, căreia soarta îi prorocise drept soț un rege, o ceru pe ea de soție. Aceasta fu acea Iulie pe care o dobândi prin intervenția prietenilor săi, iar ea nu întârzie mult timp ca să-l facă tată”.

Se pare că uniunea lor matrimonială s-a realizat prin „pețitori”, din calcul, cu intenția unor avantaje reciproce, pe care cei doi le-au îndeplinit şi respectat după aceea. Mirele avea 33 de ani în momentul când a cunoscut-o pe grațioasa fiică a preotului Bassianus. Africanul obținea, pe baza datelor din horoscop, o femeie cu ambiții, fără scrupule şi de moravuri desfrânate.

O legendă înregistrată de Dio Cassius pretindea că în vis, Severus ar fi văzut chiar pe împărăteasa Faustina cea Tânără, soția împăratului Marcus Aurelius, pregătindu-i patul nupțial cu Iulia. Se uneau două voințe puternice şi nu două inimi afectuoase. În afară de minciunile horoscopului nu există niciun indiciu despre ascensiunea spre tron a acestui ofițer cu o carieră obişnuită. Timp de şase ani, Severus stă în umbră, amenințat cu exilul sau altă pedeapsă mai gravă, fiind suspectat de Commodus că ar viza tronul. Iulia Domna trăia modest la Roma, cu cei doi fii ai săi, căuta să-şi încurajeze soțul şi-i amintea mereu de spusele horoscopului; este probabil că tot ea a reuşit să-l readucă în viața publică şi să-i obțină postul de guvernator al provinciei Pannonia, unde dispunea

de trei legiuni.

Căsătoria superstițiosului comandant cu frumoasa siriană avusese loc în anul 187, pe când Severus era proconsul în Gallia. Iulia căpătă de îndată o însemnată ascendență asupra bărbatului ei, prelungită la curte timp de o jumătate de secol, prin celelalte împărătese siriene. Tânăra soție născu pe Caracalla în 188 şi pe Geta în anul următor. În palatul cezarilor se deschidea galeria unor împărătese de un tip deosebit, descrisă astfel de J. Réville (La *religion de Rome sous les Sévères, p. 192):*

„Secolul III e.n. Se caracterizează cu precădere în lumea antică ca un veac al femeii păgâne, inteligentă, conştientă de valoarea sa, preocupată de treburile publice, interesată în probleme culturale, curioasă a se instrui în toate domeniile, plină de pioşie față de o religie în plin avânt, mereu înconjurată de adoratori şi de oameni învățați. Acesta a fost secolul Zenobiei, al Victoriei, al Saloninei şi al împărăteselor siriene, în istoria civilizației ele apar ca tipuri noi, cu un specific intermediar între femeia romană şi femeia creştină, şi ca o personificare feminină a sincretismului moral şi religios din vremea lor. Energice ca şi romanele de odinioară, culte şi spirituale ca hetairele greceşti, grațioase şi atrăgătoare ca nişte veritabile siriene, pasionate pentru minuni şi misticism ca nişte orientale, capabile să înțeleagă realitățile politice cotidiene

întocmai ca nişte occidentale, dornice de plăceri, însă gata de acțiune ca şi bărbații, erau încă impregnate de spirit păgân, dar apropiate de pragul creştinismului. Aceste fiice ale Emesei, ajunse pe tronul imperial, au fost adevărate suverane peste o societate cosmopolită, în care toate tradițiile se năruiau. Ele au rămas cele mai de seamă reprezentante ale unor multiple tendințe ce au influențat sufletele contemporanilor lor”.

Istoriografii secolului III e.n. Amintesc vag despre frumusețea Iuliei Domna. Dar bogata iconografie rămasă din antichitate ne arată că, într-adevăr, siriana poseda un deosebit farmec fizic. Ne stau ca mărturie peste o sută de busturi ale ei, dăltuite în marmură sau turnate în bronz, basoreliefuri, camee, monede, medalioane şi picturi parietale, reprezentări create în onoarea Iuliei, de adulatori, armată, oraşe, administrație etc. Împărăteasa poate fi uşor identificată pe aceste variate monumente, după coafură, față şi profil. Se constată că, la Roma, principesa Orientului a introdus o nouă modă în coafura feminină. Capul ei apărea acoperit de o masă de păr ondulat, având aspectul unui bloc compact ce se aduna armonios sub ceafă, unde era prins în forma unei volute. Fața ei se remarcă prin trăsături proeminente; un obraz mare, un nas acvilin de tip semitic, ochii larg deschişi, privire prevăzătoare şi şireată, gura mică şi bărbie moderată, sunt elemente ce pun în lumină caracterul său etnic, inteligența şi voința

de care a dat dovadă în tot timpul vieții. O asemenea soție frumoasă şi cu visuri de mărire a luptat din răsputeri ca să realizeze profeția horoscopului, mereu îndemnându-l pe Septimius Severus să caute tronul şi să-i învingă pe rivali. Iulia a stat totdeauna alături de soțul ei în timpul îndelungatelor campanii.

Cât priveşte moralitatea Iuliei, există unele indicii negative – pare-se puțin reale. Atmosfera şi practicele libertine din templul Zeului El Gabal nu-i puteau aduce o fecioară calculatului ofițer roman. Dio Cassius şi *Historia Augusta* o acuză de adultere şi de legături incestuoase cu fiul său Caracalla. Se crede că toate acestea sunt insinuări care proveneau din cercul calomniator al detractorului său, Plautianus. Dio Cassius arată că instigat de acesta, împăratul a făcut cercetări judiciare şi a pus la tortură femeile din suita împărătesei, ca să afle adevărul. În cele din urmă s-ar fi convins de castitatea soției sale. Cu toate acestea, biograful său din *Historia Augusta* insistă asupra faptului că Septimius Severus nu s-a preocupat de loc de morala casei sale şi a lăsat-o pe Iulia să se dezonoreze prin adultere şi desfrâu.

Iulia Domna a păstrat tot timpul o credință puternică zeului său solar din Emesa, deşi a avut înclinații şi pentru alte religii, dotate cu practica unor rituri secrete pline de emoții, spiritualitate şi senzualitate. La îndemnul ei, Severus s-a inițiat şi el în misterele unora dintre aceste divinități de

origine orientală. Unii dintre scriitorii apologeți ai creştinismului primitiv au încercat să o catalogheze pe siriană ca pe o adeptă a creştinismului sau cel puțin părtaşă la o complicitate secreta față de comunitățile creştine. Dar toate documentele arheologice de care dispunem azi ne arată categoric păgânismul constant practicat de această orientală. Păgânismul mistic şi nu creştinismul habotnic o ajuta pe siriană să folosească magia, vrăjitoriile, ghicitul şi consultarea horoscopului, practici oculte în care ea credea cu adevărat, fiindcă ele o îmbrăcaseră în haina de purpură a imperiului.

Iulia Domna a cunoscut însă pe marii scriitori creştini contemporani, în persoană sau din scrierile lor, ca Tertullian, Minucius Felix, Origene etc. Se ştie din izvoare literare despre doica lui Caracalla că fusese creştină, că pedagogul lui Geta şi un medic al curții erau, de asemenea, adepți ai lui Hristos. Tocmai aceste situații îi vor fi îndemnat pe amintiții apologeți să născocească în mod cu totul greşit credința creştină a împărătesei. Dimpotrivă, împărăteasa nu a oprit pe soțul său să emită edicte împotriva practicii publice a creştinismului şi să împiedice prozelitismul noii credințe.

În noaptea de 1 ianuarie 193, Commodus, ultimul reprezentant al dinastiei antoniene, a fost asasinat şi, în locul lui, fu proclamat, de către pretorieni, austerul, disciplinatul şi activul

Pertinax. Economul Pertinax nu a înțeles să-şi asigure domnia prin servilism, adică să o cumpere de la soldați. Şi astfel, după trei luni, bătrânul general a căzut victimă cupidității acelora ce-l proclamaseră stăpân al lumii. Pretorienii au scos tronul la licitație. Târgul s-a făcut sub zidurile cazărmii lor, unde meschinul bogătaş Didius Iulianus a cumpărat purpura imperială, plătind, ca *donativum,* fiecărui soldat pretorian câte 6 250 de denari (ceea ce echivala cu solda pe timp de 6–7 ani!). Indignate de corupția de la Roma, marile armate din provincii şi-au proclamat şi ele împărații lor: pe Pescennius Niger în Orient, pe Clodius Albinus în Occident şi pe Septimius Severus la Dunăre. Ciocnirea armelor avea să aleagă pe cel mai tare dintre cei patru împărați!

Îmbrăcat cu haina de purpură, la 13 aprilie 193, în fruntea armatelor sale, Septimius Severus porni imediat spre Roma, îndemnat, desigur, de Iulia Domna. Acolo, Senatul, la cererea lui Didius Iulianus, îl declarase duşman public. Cu toate că era cel mai aproape de capitală dintre competitorii provinciali, el parcurse în fruntea legiunilor, în şapte zile drumul până în Italia. Pătrunse în Roma fără împotrivire, căci Didius Iulianus fusese masacrat, desființă corpul pretorienilor, dar se arătă extrem de moderat față de Senat şi popor. Nu încape îndoială că sfătuitorul său cel mai inteligent rămânea tot augusta sa soție. Ea privea acum cu satisfacție defilarea măreață de pe

străzile Romei, a legiunilor soțului său şi credea atinsă parțial ținta indicată de horoscopul de odinioară. Ca această țintă să fie atinsă întrutotul era necesară lichidarea lui Niger şi a lui Albinus.

Poate sfătuit tot de Iulia, Severus recunoscu ca *Caesar* (moştenitor) pe Albinus şi se năpusti cu toate forțele asupra Orientului deținut de Niger. Augusta siriană l-a însoțit zi de zi în această periculoasă şi îndelungată campanie. Cu toate că rivalul său comanda nouă legiuni şi avea sprijinul oraşelor din Orient, în marea bătălie de la Issus, chiar pe câmpul unde luptase strălucit Alexandru Macedon, Severus obținu o victorie hotărâtoare. Când i se aduse capul lui Niger, el exclamă: „Acesta-i bufonul din Antiochia”! Campania sa orientală se prelungi până în anul 196 şi se încheie cu multe victorii asupra parților, arabilor şi adiabenilor. La Roma fu primit cu bucurie şi i se acordă titlul de „fiu al împăratului Marcus Aurelius”.

Se pare că atunci când Severus recunoscuse ca moştenitor al imperiului pe Clodius Albinus luase o hotărâre sinceră. Rivalul său dispunea de toate armatele din Brittania, Gallia şi Spania, câştigase simpatia Senatului şi a aristocrației romane, în fața soldatului brutal din Leptis Magna se ridica acum un om „manierat” şi popular, bun general şi administrator, nu un uşuratic ca Pescennius Niger. Această situație îl împinsese pe african la ezitare, prudență şi duplicitate „punică”, căutând

să mențină nevătămată buna înțelegere cu Albinus.

A intrat însă în joc ambiția şi afecțiunea de mamă a Iuliei Domna, pentru a schimba total decizia împăratului. Firesc, siriana pretindea ca moştenitor oficial al tronului să fie una dintre cele două progenituri ale sale şi nu rivalul soțului său. Iulia deschise ochii împăratului asupra pericolului popularității crescânde a lui Albinus. O atare primejdie îl determină pe Severus să-şi arunce masca atitudinii sale conciliante, să-l declare pe Albinus „duşman public” şi, în locul lui, la 6 aprilie 196, să-l ridice pe Caracalla la rangul de *Caesar* şi ca şef al tineretului *(princeps iuventutis).* Noul moştenitor al tronului, în vârstă numai de zece ani, se retrase cu mama sa în credincioasa provincie Pannonia, iar Septimius Severus plecă în Gallia ca să-l înfrunte pe Clodius Albinus.

La Lugdunum (Lyon) avu loc bătălia decisivă. În fruntea legiunilor a luptat însuşi împăratul. Ajutat şi de cavalerie, l-a înfrânt pe Albinus, al cărui cadavru l-a călcat de mai multe ori cu copitele calului. Capul duşmanului, înfipt într-o lance, a fost depus în sala Senatului din Roma. Bătrânul corp politic cunoscu abia acum sângeroasa răzbunare a africanului. Informațiile culese din arhiva lui Albinus, capturată la Lyon, îi oferiră prilejul legal să condamne la moarte 29 de senatori, neprieteni (februarie 197).

Cu dispariția lui Albinus se încheie etapa luptei

pentru tron, dar se deschidea drama din sânul familiei lui Severus. De îndată ce concepția dinastică a Iuliei fu afişată. Ideea unei dinastii se cristalizează definitiv în anii 199–200, popularizându-se prin efigiile monedelor. Împăratul este contopit cu Soarele, împărăteasa cu Luna, unul poartă pe cap coroana radiată, alta diadema de formă semilunară. Fiii lor, considerați încarnarea celor doi Luceferi, primesc de pe acum atribuții sacerdotale. Cei patru membri ai familiei apar gravați pe monede sau geme într-o atmosferă familială de o perfectă armonie. Să nu ne închipuim însă că Severus ar fi fost un executant umil al planurilor politice țesute de Iulia Domna. Încăpățânatul african asculta docil propunerile inteligentei sale împărătese, dar nu rămânea prizonierul sentimentelor, căci până la urmă, tot voința sa prima în fața istețimii feminine.

Afectuosul soț a încărcat-o cu mari onoruri şi titluri pe fidela sa colaboratoare politică. Inscripțiile şi monedele vremii o cinstesc pe împărătească cu denumirile de: *Augusta,* Pioasa, *(Pia),* Fericita *(Felix),* mamă a împăraților *(mater Augustorum),* mamă a patriei *(mater patriae),* mamă a soldaților *(mater castrorum)* şi mamă a Senatului *(mater Senatus).* Toate aceste atribute pompoase trebuiau să-i creeze o deosebită ascendență morală în rândurile supuşilor.

Victorios în trei mari războaie şi având Senatul redus la tăcere, ambițiosul soldat african îşi luă

titlul de *Invictus* „cel neînvins”, ca şi Soarele. Peste tot introduse un program de ordine, economie şi muncă metodică. Singura lui teamă era starea de spirit din armată, pe care o plătea bine şi, din când în când, o stimula prin manevre sau campanii în afara hotarelor.

În 197, cu întreaga familie, el plecă în Orient pentru o mare expediție împotriva parților, duşmanii seculari ai Romei. Cu acest prilej, Iulia Domna îşi revăzu locurile copilăriei şi ale tinereții, Emesa, de unde divinul horoscop o trimisese pe tron. Campania lui Severus se încheie cu mulți lauri, o ocazie fericită ca fiul său, Caracalla, considerat până acum ca *imperator destinatus,* să fie proclamat *Augustus,* adică coîmpărat cu tatăl său. Geta primea şi el titlul de *Caesar.* Imperiul devenea astfel bicefal, iar Iulia se bucura din plin de fericita promovare a fiilor săi.

Soldații înțeleseră cu timpul ascendența pe care şi-o atribuia împărăteasa în probleme militare şi asupra planurilor de război ale soțului său. Amestecul femeilor în treburile armatei nu era de loc binevăzut de ei. Făcându-se ecoul acestor nemulțumiri, unul dintre tribunii din garda împăratului i-a dat lui Severus un fel de avertisment, recitându-i un celebru vers din *Eneida* lui Virgiliu în care se spunea: „Bineînțeles, ca Turnus să devină soțul fericit al unei regine, noi, suflete de nimic, şi gloata fără de mormânt trebuie să ne împrăştiem cadavrele pe câmpul de

bătălie”. Imprudentul ofițer făcuse o aluzie directă la Iulia Domna. Cunoştințele sale din poetica virgiliană l-au costat însă viața.

După ce pacifică şi reorganiza Orientul, împăratul cu familia sa plecă într-un fel de „călătorie de plăcere” în Egipt, atraşi de mirajele faraonice ale țării. Primiți cu mari onoruri la Alexandria, ei urcă apoi cu o corabie spre străvechile oraşe Memphis şi Theba, unde, în templele faraonilor, se oficiază slujbe sfinte pentru sănătatea lor. Cuplul imperial contempla trecutul milenar al Nilului, căutând să descopere secrete divine ale cunoaşterii viitorului, curiozitate explicabilă, dacă ținem seamă de ataşamentul pe care-l arătau față de aşa-zisele ştiințe oculte. Caracalla şi Geta erau prea mici ca să înțeleagă toată această frământare sufletească şi spirituală a părinților lor. Întocmai ca şi faraonii de odinioară, cei doi pelerini imperiali au fost asimilați la Theba, din punct de vedere religios, cu marii zei ai Văii Nilului, ajungându-se astfel la o adorare a lui Septimius Severus – *Osiris* şi Iulia Domna – *Isis.* Venerarea lor pământească le mărea prestigiul şi-i prezenta supuşilor, scăldați într-o lumină cosmică. Inspiratoarea acestor combinații divine a fost tot împărăteasa siriană. Din dorința ei s-au adus sacrificii la mormintele lui Alexandru Macedon şi Pompei, păstrate în oraşul Alexandria. Numai o epidemie de ciumă, izbucnită pe neaşteptate, i-a silit pe cei doi îndrăgostiți de

monumentele Văii Nilului să părăsească aceste locuri.

Urmând un lung drum ocolit, prin Asia Mică, Tracia, Dacia şi Pannonia, familia imperială s-a întors, fără grabă, în Italia (202 e.n.). Se împlineau zece ani de domnie *(decennalia),* eveniment sărbătorit de Severus cu mare fast.

Pentru geniul cel bun al domniei – adică împărăteasa – s-au bătut frumoase monede de aur, pe care Iulia Domna şi cei doi fii ai săi sunt denumiți „Fericirea veacului". La aceste festivități se adăugară cele prilejuite de căsătoria lui Caracalla cu Plautiana, fiica lui Plautianus, omul de mare încredere al împăratului şi „nababul" imperiului. Istoricul Dio Cassius, invitat la nuntă, văzând fabuloasa zestre adusă de mireasă la palat, declara că. Ea putea fi de ajuns pentru dota a cincizeci de fiice de regi.

Jocurile seculare din anul 204, prilejuite de comemorarea fundării Romei, oferiră un alt fericit moment pentru apoteoza familiei imperiale. Prin ele, soarta dinastiei se lega de a străvechiului oraş. La aceste festivități, Iulia Domna se situă pe primul plan, după cum mărturisesc monedele emise în cinstea ei. În cea de-a doua zi, împărăteasa apăru alături de nepoata sa, Iulia Soemias, în fruntea unui cortegiu alcătuit dintr-o sută de matroane romane, alese din rândurile înaltei aristocrații. Ele aduseră închinare zeiței Iuno Regina, în al cărei templu le aştepta

împăratul, în calitatea lui de mare pontifice. În prezența a două vestale, Severus acordă soției sale titlurile de „mamă a soldaților şi soție a împăratului”. Alături de vechea sa titulatură ce arăta fericirea sa de mamă *(Pia Felix Augusta, Mater Augustorum),* noile atribute îi confereau un fel de fecunditate sacră în casa imperială *(domus divina)* şi în întregul imperiu. Liniştea şi fericirea sufletească a norocoasei „fecioare” de odinioară din templul de la Emesa aveau să fie însă zdruncinate puternic de furtuna stârnită în căsnicia lui Caracalla cu Plautiana. Cu toate că li se născuse un copil, cei doi nu se înțelegeau câtuşi de puțin. Socrul Plautianus, ca şi soacra Iulia, nu făceau altceva decât să-i dezbine. În curând, uraganul se va abate asupra nefericitei case a prefectului Plautianus. La acestea se vor adăuga dezbinarea feroce dintre prinții moştenitori şi crime, neprevăzute în legendarul horoscop al Iuliei.

Un act de mare importanță politică pentru consolidarea dinastiei l-a constituit divinizarea împărătesei, în viață fiind. La aceasta s-a ajuns nu printr-un ataşament sentimental al cuplului imperial, ci prin concordanța de păreri ce o aveau în fața marilor probleme de stat. Actul divinizării a pornit de la punerea temeliilor Septizoniului, noul palat imperial, o casă a celor şapte planete, construită după sugestiile Iuliei Domna. Pe fațada clădirii figurau horoscoapele superstițioşilor

monarhi, adepți ai metafizicii siderale, încrezători în eternitatea Romei, în a dinastiei lor şi părtaşi ai ideii perenității lor, întocmai ca lumea astrelor. Asemenea idei fecundau mai ales în mintea unei femei venită din lumea astrologilor orientali şi din regiuni în care venerarea pământeană a capetelor încoronate se practica de milenii. Oraşele, satele şi castrele imperiului se umplură în curând de inscripții, statui şi basoreliefuri, ca omagiu adus celor doi, considerați a fi Iupiter şi Iuno. Monumente de asemenea natură, puse adesea din servilism, abundă în locurile natale ale lui Severus şi Iulia, vizitate de ei în mai multe rânduri, în castrele subordonate lor şi de-a lungul drumurilor pe care au trecut cortegiile imperiale prin provincii. Niciunul dintre împărații romani nu a figurat în mai multe inscripții şi sculpturi ca Severus alături de familia sa, inscripții puse în temple, băi publice, pe arcuri de triumf, fortificații etc.

Aureola apoteozei s-a răsfrânt mai ales asupra împărătesei, creându-i o demnitate pe care o avuseseră numai câteva dintre înaintaşele sale, ca Livia, Plotina, Sabina şi cele două Faustine. Monetăriile imperiului au aruncat pe piață o mare cantitate de monede ale Iuliei, însoțite de popularizarea unor abstracțiuni zeificate ce i se atribuiau, ca: *Pudicitia, Fecunditas, Concordia, Bona Spes* (speranța cea bună), *Abudentia* şi *Liberalitas* (dărnicia față de popor). O propagandă

bine organizată căuta să arate lumii că toate aceste binefaceri divine şi publice provin de la împărăteasa cea „sfântă”. Textele epigrafice şi reprezentările sculpturale ne mai arată că siriana a fost asimilată cu multe divinități de seamă din bogatul panteon al imperiului. Ea apare ca *Iuno Regina, Venus Victrix, Venus Genetrix, Vesta, Diana, Cybele, Ceres* etc., adorată în temple alături de aceste mari zeițe, mai ales în Orient. În multe provincii ale imperiului, cultul împărătesei s-a ascuns în forma de adorare a zeiței *Virgo Caelestis („fecioara cereasca”), o* divinitate formată din contopirea mai multor zeițe punice şi feniciene (Tânit, Astartea, Afrodita-Urania etc.) prin care se uneau, astfel, cele două „patrii” ale casei imperiale. Dintr-o inscripție aflată la Sarmizegetusa suntem informați că un sclav împărătesc, Nemesianus, din administrația provinciei, ridicase cu banii săi un templu pentru *Virgo Caelestis Augusta,* denumire ce ne arată pe Iulia Domna, adorată astfel şi în Dacia. Nu trebuie să credem în totala sinceritate şi spontaneitate a acestor devoțiuni. Cele mai multe s-au ridicat „din ordin” sau ca metode de adulare şi linguşire din partea unor oameni ce aşteptau adesea favorurile aruncate lor de către palat. Ne-a rămas şi un fel de rugăciune versificată pe care un ofițer a rostit-o şi gravat-o apoi pe baza statuii împărătesei Iulia Domna, monument sculptat, înfățişând chipul zeiței *Virgo Caelestis.* Litania lui descrie statuia

care purta pe cap coroana de spice a zeiței Ceres, ținea în mâna dreaptă balanța dreptății, avea la picioare un cărucior, care o arăta ca fondatoare de oraşe. Versurile declară că împărăteasa este un astru apărut pe cerul sirian şi că ea oferă pacea, virtutea şi bogăția agricolă.

Asimilată divinităților aducătoare numai de bine, exaltată prin cele mai însemnate epitete laudative de caracter divin şi adorată în temple, împărăteasa a beneficiat, în cele din urmă, şi de preotese care îi îngrijeau acest cult. În asemenea atmosferă i-a fost uşor, mai târziu, nepotului său, împăratul Elagabal, ca după moarte să-i organizeze funeraliile ce o treceau definitiv, prin incinerarea pe rug, în rândul zeilor eterni.

Prima mare tulburare a liniştei din palatul Septizonium, provocată de aroganța Iuliei, a fost cearta cu Caius Fulvius Plautianus, cuscrul său şi prefect al pretoriului. Acest straniu personaj amenința la un moment dat să rupă definitiv armonia dintre genialul african şi intima sa consilieră. Plautianus era şi el compatriot african, ajuns mare om de încredere al palatului. De fapt se formaseră în jurul tronului două camarile ce se luptau pentru acapararea favorurilor: a perfizilor sirieni, susținuți de Iulia Domna, şi a durilor puni, sprijiniți de Plautianus. Primul atac organizat de Plautianus, în ceea ce priveşte infidelitatea conjugală a Iuliei, şi pregătirea de către ea a unui complot împotriva bolnavului şi îmbătrânitului

înainte de vreme, Severus, nu a reuşit. Calomniile prefectului pretoriului găseau sprijin în opinia publică romană, ostilă de veacuri amestecului femeilor în treburile publice. Suferind de gută, împăratul avu totuşi energia să ancheteze această acuzație şi să o rezolve cu spirit de împăciuire. Cu toate acestea s-a produs un fel de dezacord între soți, Iulia retrăgându-se în umbră pentru a pregăti o lovitură fatală periculosului său rival, acum singurul om de încredere al lui Severus. Ea urmărea să deschidă ochii împăratului asupra pericolului ce-l prezenta pentru el acest nou Sejan, în calitatea sa de prefect al pretoriului. Severus trebuia convins că înrudirea cu Plautianus pregăteşte o răsturnare a dinastiei severiane şi o ridicare a prefectului pe tron.

Cu inima rănită, siriana se retrase într-un fel de autoexil prelungit, la Atena. Acolo se înconjură de filosofi, poeți şi oameni de ştiință, susținând un fel de „salon literar”, aşa cum organizase Aspasia pe timpul lui Pericle. În jurul ei se vedeau poeții Oppianus şi Gordianus, medicul Gallenus, eruditul întru toate, Serenus Sammonicus, biograful Diogene Laertius, autorul lucrării *Viețile filosofilor,* istoricii Athenaeus, Aelianus şi Marius Maximus etc. Din cercul literar al Iuliei, la Atena sau la Roma, mai sunt pomeniți Herodius Atticus, Apuleius, autorul romanului *Măgarul de aur,* şi alții. Mare trecere găseau în anturajul literar al împărătesei filosofii neopitagoricieni şi

neoplatonicieni ca Ammonius Saccus, cel care ațâța zelul religios al Iuliei printr-un amalgam de curiozități mistice şi oculte. Din dorința împărătesei, educația lui Caracalla s-a încredințat renumitului pedagog Antipater din Hierapolis, autor al unei *Istorii a Severilor,* azi pierdută. Alți gânditori de seamă ai timpului, Alexandru din Aphrodisias, şeful şcolii aristotelice, şi Philostratos din Lemnos, s-au bucurat de înaltul patronaj cultural al împăratului. Nu putem exclude din cercul Iuliei nici pe istoricul grec Dio Cassius, de la care posedăm multe ştiri în legătură cu zbuciumul de la palat.

La cererea Iuliei, Philostratos a scris *Viața lui Apollonios din Tyana,* celebru magician popular în întreg Orientul prin minunile ce-i fuseseră atribuite cu un secol mai înainte. Biografia acestui făcător de minuni itinerant din lumea păgână a fost terminată numai în anul morții Iuliei. Împărăteasa pusese la îndemâna redactorului un bogat material documentar.

Nu-i erau străini împărătesei nici marii jurişti ai timpului, ca Aemilius Papinianus, sirian înrudit cu ea, şi numeroşii săi elevi: Ulpianus, Paulus, Callistratos, Arrius Menander şi alții, dintre care mulți erau orientali.

Septimius Severus privea cu satisfacție preocupările intelectuale ale împărătesei, le sprijinea băneşte şi adesea participa la reuniuni.

În lupta cu Plautianus, Iulia găsi potrivit să şi-l

alieze pe Caracalla, acum ieşit din adolescență, cu numeroase vicii moştenite de la cei doi părinți. Coîmpăratul, nefericit în căsătoria cu Plautilla, era indignat şi de faptul că Plautianus îl „spiona” şi-i adresa adesea mustrări aspre. Iulia află cu bucurie că fiul său nu mai consimțea să locuiască în aceeaşi casă cu Plautilla şi că hotărâse o feroce răzbunare împotriva lui Plautianus (204). Judecata rece a Iuliei Domna, dublată de instinctul său matern şi cu o ură neiertătoare de orientală aruncară în aceeaşi balanță a pieirii pe cuscru şi pe noră, care purta, ca şi ea, titlul de Augusta.

Imprudentul Plautianus căuta să braveze pe cei doi duşmani, crezându-se pe deplin stăpân pe voința lui Septimius Severus. Sfidarea lui merse până acolo, încât se considera intrat cu totul în sânul familiei imperiale, arogându-şi dreptul de a aşeza statuia sa şi pe aceea a fiicei sale alături de ale auguştilor săi cuscri. Concomitent, organiza distribuții publice de alimente din averea sa, depăşind chiar dărnicia împăratului. Opinia publică considera toate acestea drept sacrilegii şi indicii pentru pregătirea unui complot, zvonuri pe care Iulia Domna le aducea la urechea soțului său. Dar şiretul Plautianus reuşea să se apere de asemenea învinuiri, încât, la un moment dat, Severus ar fi exclamat: – „Este imposibil să-i fac vreun rău acestuia şi aş dori să mor înaintea lui”.

Revenită din exilul său efemer, Iulia împreună cu

Caracalla reluară lupta împotriva lui Plautianus. Se folosiră şi de faptul că fratele împăratului, Publius Septimius Geta, declarase pe patul de moarte cum că Plautianus pusese la cale înlăturarea Severilor din domnie.

Cei doi istorici contemporani evenimentelor, Dio Cassius şi Herodianus, ne-au transmis cu lux de amănunte descrierea complotului înscenat de Caracalla, prin care s-a ajuns la lichidarea lui Plautianus. A fost convins un ofițer din garda împăratului să aducă lui Severus o scrisoare plastografiată şi compromițătoare a lui Plautianus şi să-l denunțe pe prefect că ar fi pus la cale uciderea celor doi împărați. Adus în fața lui Severus, Plautianus nici nu mai avu timp să se justifice. Caracalla cu oamenii săi se năpustiră cu săbiile şi-l uciseră pe loc. Iulia Domna nu se afla de față, dar poate că urmărea drama, dintr-o cameră vecină (22 ianuarie 205). Satisfacția sa fu deplină numai o dată cu exilul Plautillei, trimisă în insulele Lipari, unde mai târziu, a fost sugrumată din ordinul lui Caracalla.

Uciderea lui Plautianus îi înlesni Iuliei reintrarea pe scena politică şi consacrarea timpului liber preocupărilor legate de probleme religioase şi filosofice. Acum stătea mereu lângă împărat, ca să-l ferească de noi influențe nefaste şi, în acelaşi timp, să continue pregătirile pentru venirea la tron a fiilor lor.

După ce au scăpat de coşmarul Plautianus,

Caracalla şi Geta au trecut la viața de desfrâu, care a înspăimântat pe cetățenii Romei prin extravaganțele ei.

Din masacrul făcut în rândurile partizanilor lui Plautianus a scăpat doar intendentul său Macrinus, în împrejurări pe care nu le cunoaştem. Intrat mai apoi în serviciul lui Severus, va ajunge împărat prin pregătirea asasinării lui Caracalla.

După asasinarea lui Plautianus, s-a ajuns la o reconciliere totală între Severus şi Iulia, nu însă şi la înțelegere între cei doi fii ai lor. De mici copii, Caracalla şi Geta nutreau o ură feroce unul față de altul. Ostilitatea dintre ei s-a mărit pe măsură ce au ajuns oameni maturi şi când se punea problema succesiunii lui Severus. Părinții doreau ca ei să domnească împreună, în armonie, ceea ce nu era posibil, din cauza firii lor. Faptele relatate de istoricii secolului al III-lea, precum şi busturile rămase ne arată în figura lui Caracalla un nou Nero, feroce ca aspect şi un tiran plin de megalomanie. Fratele său Geta era de asemenea violent, ambițios şi destrăbălat. Zadarnic au încercat părinții să le sufoce viciile printr-o educație aleasă, dată sub îndrumarea celor mai de seamă pedagogi ai timpului. Ei moşteniseră tot ce putea fi mai rău din firea părinților. Atmosfera de depravare din lumea tineretului aristocrat al Romei viciase, în continuare, sufletele celor doi moştenitori ai tronului.

Ca să-i sustragă din cercurile vicioase ale

capitalei, împăratul şi împărăteasa au căzut de acord ca, în anul 208, să pornească o expediție asupra Scoției, unde Caracalla putea să-şi arate aptitudinile lui militare. În legătură cu această hotărâre a împăratului, Herodian (III, 14) notează: „Cu acest prilej se gândea să-şi ducă fiii departe de Roma, ca să le călească tinerețea cu un trai de campanie, cu o viață echilibrată, de îndată ce se vor vedea departe de plasa de plăceri a capitalei; aşa că, deşi bătrân şi suferind de gută, decretă începerea campaniei împotriva britanilor; prin aceasta caracterul i se dovedea mai robust decât al oricărui tânăr”.

Plecară din Roma toți patru, împreună cu prefectul pretoriului, juristul Papinianus, ca să ducă operații militare de mică amploare împotriva triburilor semisălbatice ale caledonienilor din Scoția. Severus era atât de suferind, încât guta şi picioarele umflate îl sileau să călătorească mai mult în lectică. Bruma cu bălțile scoțiene îi agravară boala şi-l siliră să se întoarcă în oraşul Eboracum (York), lăsând conducerea campaniei pe seama lui Caracalla, iar Iulia şi Geta îl însoțiră, ca frații să fie despărțiți.

În anul 210 se celebră o victorie fără strălucire, dându-i-se lui Caracalla, cu acest prilej titlul de „învingător al britanilor” *(Britannicus).* La insistențele Iuliei, Geta a fost proclamat şi el *Augustus*, titlu ce îl punea pe picior de egalitate cu tatăl şi fratele. Aceasta a fost cea mai mare

greşeală politică a prudentului Severus. Imperiul avea trei capete, ca un cerber, dintre care două trebuiau să dispară: al tatălui, din cauza bolii şi al lui Geta, retezat de sabia lui Caracalla, care nu dorea să împartă imperiul cu fratele său.

Brutalul Caracalla trecu imediat la acțiune, ca să-şi lichideze tatăl şi fratele. Organiză un complot pentru uciderea lui Severus, dar conspirația a fost descoperită. Vinovații, în frunte cu Caracalla, au apărut în fața tribunalului împăratului, unde acesta le-a spus „cel ce comandă aici este capul şi nu picioarele”. Cu excepția lui Caracalla, iertat, toți participanții la conspirație au fost executați. Se mai spune, că şi după această iertare părintească, Caracalla n-a părăsit intenția de a-şi ucide părintele paralizat, fie cu otravă, fie cu sabia. Numai că medicii şi soldații nu i-au mai dat ascultare pentru încercarea unui nou patricid.

Se spune că pe timpul când se găsea la Eboracum, preocupată de boala bărbatului ei şi de studiile sale filosofice, Iulia a fost vizitată de o caledoniană care i-ar fi dat o lecție în ceea ce priveşte perfidia adulterelor săvârşite de matroanele romane.

La 4 februarie 211, Severus închidea ochii pentru totdeauna, în afară de Iulia, la căpătâiul său se mai aflau Caracalla şi Geta. Acestora le-ar fi spus: – „Sunt satisfăcut că pot lăsa imperiul în deplină pace şi nu pradă disensiunilor pe care le-am găsit la suirea mea pe tron. Deci, să muncim!”

(Vita Severi, 23). Dio Cassius îi reproduce şi cuvintele adresate direct fiilor săi, înainte de a-şi da sufletul: „Trăiți în unire, înavuțiți pe soldați şi disprețuiți pe toți ceilalți”.

Armonia dintre frați dorită de muribund se stinse de-a doua zi. Cu cenuşa părintelui în urnă şi cu mama îndoliată, ei se întoarseră la Roma, de îndată. Pe drum, cele două tinere fiare, având fiecare în nări mirosul de sânge, dormeau în cantonamente separate, nu stăteau la aceeaşi masă şi se înconjurau zi şi noapte de gărzi. După ce Senatul acordă calitatea de *divus* defunctului şi avură loc funeraliile se deschise marea dramă dintre frați. Căuta fiecare să scape de celălalt şi să ia cârma statului numai în mâinile lui. Opinia publică, înalții magistrați, Senatul şi armata se împărțiseră în două tabere, după făgăduielile ispititoare ce primeau sau de teama răzbunării. Cei mai mulți trecuseră de partea lui Geta, care începuse o demagogică comportare afişată prin blândețe, modestie şi cumpătare. Dimpotrivă, Caracalla făcea totul cu asprime şi răutate față de populația şi organele civile, grija lui fiind numai de a-şi atrage armata.

Iulia Domna se găsea între Scila şi Caribda, dornică să evite o mare catastrofă. Susținând ea împăcarea celor doi, la un moment dat frații hotărâră să împartă imperiul; întreaga Europă cu Africa rămânea lui Caracalla, iar Orientul revenea lui Geta. Herodian (IV, 3) redă astfel scena acestei

împărțiri, tratată de Caracalla cu Geta:

„În timp ce le expuneau aceste planuri, toți cei chemați şedeau posomorâți, cu fața plecată în jos; până când, în cele din urmă, Iulia le spuse următoarele:

«Copiii mei, văd că ați aflat mijlocul de a vă împărți pământul şi marea, şi, din cuvintele voastre, am putut pricepe că apele Pontului despart cele două continente unul de altul; dar pe mine, care v-am născut, cum mă veți împărți între voi? Biata de mine, cum să fac oare să mă împart şi să mă despic în două pentru a putea rămâne cu fiecare dintre voi? De aceea mă gândesc: omorâți-mă mai întâi pe mine, luați-vă fiecare câte o parte din mine şi îngropați-o. În felul acesta mă veți putea trage şi pe mine la sorți, aşa cum ați făcut cu pământul şi cu marea».

Şi rostind aceste vorbe, înecată de plâns şi de suspine, îi cuprinse pe amândoi cu brațele, îi trase la sine şi încercă să-i împace. Toți fură cuprinşi de jale şi, aşa, adunarea se risipi; propunerea fu respinsă şi amândoi împărații se întoarseră în apartamentele lor”.

Melodrama spectacolului dat de Iulia şi sinceritatea dragostei materne impresionaseră numai pentru o clipă pe cei doi ambițioşi. Mama, „artistă”, reuşise să salveze unitatea imperiului, puternic consolidat de către defunctul său soț, dar îndepărtând soluția divizării imperiului, ea pregătise fără vrere moartea unuia dintre fii.

Ciocnirile ce se iscau între cei doi competitori deveniseră publice la spectacole, în tribunale, în Senat, cu ocazia numirii şefilor de administrație etc. În cele din urmă, Caracalla, împins de pofta de a ajunge singur stăpân pe tron „se hotărî să încerce prin sabie şi crimă o lovitură care avea să fie decisiv în favoarea lui” (Herodian, IV, 4). Hotărârea sa fu întărită de faptul că, în cele din urmă, mama sa arătase mai multă afecțiune pentru fiul cel mic.

Tragedia uciderii monstruoase a lui Geta ne este povestită pe larg de Dio Cassius (XXVII, 2):

„Antonin (Caracalla) îşi propuse să-şi ucidă fratele în timpul (sărbătorilor) Saturnalelor, dar renunță: crima nu putea fi tăinuită, căci s-ar fi făptuit în văzul lumii. De atunci, multe lupte avură loc între ei, ca între cei ce-şi întind reciproc curse, şi multe precauții se luară de o parte şi de alta. Cum numeroşi gladiatori şi soldați îl ocroteau zi şi noapte pe Geta, în casă şi pe stradă, Antoninus convinse pe mama sa să-i cheme singuri într-o cameră, spre a-i împăca. Geta fiind convins astfel, se duse la el, dar, abia intrat, o bandă de centurioni, pregătiți mai înainte de Antoninus, se năpustiră să-l taie pe Geta, care, de îndată ce-i văzu, fugi, se atârnă de gâtul mamei sale şi, lipindu-se de pieptul ei, se văită strigând: «Mamă, mamă, tu, tu care m-ai adus pe lume, ajută-mă, că mă omoară». Dar aceasta, astfel înşelată, văzu pe fiul său pierind în chipul cel mai groaznic, chiar

în brațele ei, şi primi moartea celui pe care-l născuse chiar pe pântecele ei; ea se umplu toată de sânge aşa încât nu mai luă în seamă rana de la mână pe care o căpătase. Nu-i fu permis nici să se tânguiască, nici să-l plângă pe fiul său, pierit înainte de timp, într-un mod atât de cumplit. Ea fu obligată să se bucure şi să râdă, ca şi cum s-ar fi găsit într-o mare fericire. Se spionau cu grijă cuvintele, gesturile şi culoarea obrazului ei, ca această Augustă, soție de împărat şi mamă de împărați, să nu-şi arate nici în ascuns lacrimile pentru o aşa de mare nenorocire”.

După această odioasă crimă, lăsând pe Iulia lângă cadavrul lui Geta, Caracalla alergă pe sălile palatului, apoi în castrul pretorienilor, strigând în gura mare că Geta voise să-l omoare. Vorbi apoi soldaților, mulțumind zeilor că-l scăpaseră de la o mare primejdie. Apoi astupă gura gărzilor palatului cu un copios *donativum* în aur. A doua zi, în Senat, justifică asasinarea fratelui său cu argumente juridice, pe care juristul şi prefectul pretoriului, Papinianus – spre nenorocirea sa – nu i le confirmă. A urmat apoi o înspăimântătoare avalanşă de asasinate, rebeliuni şi confiscări de averi, în dauna partizanilor lui Geta. În tot imperiul a fost lansat un ordin sever, ca numele fratelui să fie şters de pe toate inscripțiile, iar statuile lui să fie făcute bucăți.

Treptat, Iulia, mama îndurerată, s-a resemnat, căutând să uite momentele când Geta îşi dădea

sufletul în brațele ei pline de sânge. Doliul luase sfârşit chiar din acea seară însângerată. Ambiția de a păstra situația de împărătească, ca pe timpul soțului său, era mai puternică decât durerea de mamă. Aşadar, Iulia nu a părăsit curtea ca să-şi ducă un doliu trist până la sfârşitul vieții, fiindcă iubea mai mult puterea decât pe copiii săi. Caracalla îi creă o situație şi mai importantă, ea devenind un fel de coregentă alături de fiu şi se bucură de aceşti lauri până la moartea sângerosului său fiu. Nu l-a împiedicat însă pe fiu să-şi continue seria crimelor care i-au pătat şi mai mult memoria în istorie.

Portretele monetare din anii ce au urmat oribilei crime din 27 februarie 212 e.n. Ne-o arată pe împărăteasa mamă din ce în ce mai slabă şi îmbătrânită. Farmecul ei din anii tinereții dispărea treptat. Rămânea însă mulțumită de faptul că, în ciuda firii despotice a fiului său, acesta îi era totuşi supus. Indiferent de pamfletele răspândite la Roma sau Alexandria, în legătură cu „uitarea unui cadavru”, ea se considera tot venerata împărătească de odinioară. Dar şederea lui Caracalla şi a Iuliei Domna în Roma nu mai era posibilă în urma odioasei crime. Plecară pe neaşteptate spre hotarele imperiului. Împăratul îmbrăcă faimoasa manta soldățească, denumită *caracalla,* ce-i va aduce şi porecla istorică, haină distribuită de el gratuit populației, săracilor şi soldaților de rând. Înainte de plecare, este probabil

ca Iulia Domna să-i fi sugerat fiului un fel de împărțire, între ei, a drepturilor şi datoriilor privind cârma statului.

Iulia deveni cel mai activ „prim-ministru” şi „secretar imperial” al administrației civile. Caracalla se înfunda printre soldații săi în dorința caraghioasă de a ajunge un nou Alexandru Macedon. Talia scundă şi fața dezgustătoare a împăratului au fost satirizate de olarii alexandrini, prin figurine groteşti, adevărate caricaturi ale pigmeului Caracalla, în postura macedoneanului.

Ca şi eroul macedonean, fiul Iuliei mergea pe picioare în fruntea coloanelor militare, mânca rația reglementară de ciorbă militară dintr-o strachină, îndura frigul, ploaia, zăpada şi căldura caniculară alături de soldații săi. Împărăteasa-mamă lucra multe ore din zi în cancelarie, rezolva actele importante de stat, iniția proiecte de legi cu juriştii săi şi se bucura din plin, când privea garda pretoriană personală, rezervată după datină pentru o *Augusta.* Timpul liber şi de odihnă şi-l petrecea adesea în discuții cu filosofii, momente ce-i aduceau uitarea unor teribile amintiri din trecut. Faimoasa lege denumită *constitutio Antoniniana,* emisă în 212 e.n., pentru a lărgi dreptul de cetățenie în lumea peregrinilor din imperiu, a fost redactată sub supravegherea ei. Legea a fost dată pentru a mări numărul contribuabililor şi a introduce un sistem fiscal unic. Încurcături îi provocau numai repetatele

cereri de bani din tezaurul statului, făcute de Caracalla pentru campanii, construcții militare, stipendii – plătite unor neamuri barbare şi pentru a asigura multe liberalități soldaților nesățioşi. Deviza sa financiară proclama: – „Nimeni, afară de mine, nu trebuie să posede bani, pentru ca eu să-i pot dărui soldaților” (Dio Cassius, LXXVII, 10). Alarmată de atâtea cheltuieli, Iulia îi atrăgea atenția că vistieria va rămâne goală. Arătându-i sabia, el răspundea: – „Să n-ai grijă mamă: atâta timp cât vom ține aceasta în mână, banii nu ne vor lipsi” (Dio Cassius, LXXVI, 10).

Numai soldele plătite armatei se ridicau la 60 de milioane de drahme pe an. Ca să poată face față acestor cheltuieli exorbitante, Caracalla bătu o monedă nouă de argint, *Antoninianus*, al cărei aliaj cu aramă depăşea cu mult procentul de argint. Numai un trezorier abil ca Iulia reuşea să mențină balanța veniturilor şi cheltuielilor într-un oarecare echilibru.

În anii 212/213, Caracalla poartă lupte cu unele triburi germanice la Rhin. Iar după o scurtă revenire la Roma, în anul 214, împreună cu mama sa, cu sora aceleia, Iulia Maesa, şi cu cele două verişoare, Iulia Soemias şi Iulia Mammaea, părăseşte pentru totdeauna capitala imperiului. Cu ei se găsea şi sinistrul Marcus Opellius Macrinus, prefectul pretoriului şi ucigaşul de mai târziu al împăratului. După ce trec Alpii, se opresc în Reția (Austria), vizitează Pannonia (Ungaria),

Moesia (Bulgaria nordică şi Iugoslavia nordică), Tracia (Bulgaria sudică) şi apoi Dacia.

Prezența lui Caracalla şi a Iuliei Domna în Dacia ne este semnalată prin inscripțiile şi sculpturile ce s-au pus în onoarea lor de către oraşe şi armată (214 e.n.). Mai multe luni, împăratul a zăbovit la Porolissum (Moigrad, jud. Sălaj) pentru a întări granița nordică a provinciei. Acolo li s-au ridicat impozante statui de bronz ale căror sfărâmături s-au descoperit recent de către arheologii români.

Din Dacia, alaiul imperial a pornit spre Hellespont şi Asia Mică, oprindu-se mai mult timp la Nicomedia şi Antiochia (215 e.n.). Din când în când, împăratul adresa mesaje Senatului, la Roma, în care nu uita să comunice elogios sprijinul ce-l primea de la mama sa, pentru rezolvarea treburilor de guvernământ.

În acel moment, toate cele patru principese siriene erau văduve şi constituiseră un fel de „alianță familială”, ca să observe evenimentele şi să-şi împartă profitul lor.

Caracalla vizită Troia şi mormintele eroilor homerici, cărora, ca şi Alexandru Macedon, le aduse sacrificii solemne. Acolo îi veni în minte ideea de a organiza legiunile romane după modelul de odinioară al falangei macedonene, unitate tactică cu care spera să doboare cerbicia parților, urmaşii perşilor de odinioară.

În toamna anului 215 e.n., curtea imperială se găsea la Alexandria. Alexandrinii şi antiochienii

jigniseră ani de-a rândul pe împărat, prin anecdote, epigrame, pamflete şi caricaturi. Ei îi dăduseră, în batjocură, titlul de *Geticus Maximus,* adică „învingătorul geților” expresie ce se mai putea traduce şi cu „învingătorul lui Geta”. Pentru toate aceste insulte, împăratul ordonă ca notabilitățile oraşului Alexandria să fie gâtuite, iar oraşul dat pradă jafului soldățesc. După câteva zile de prădăciuni, Caracalla scria cinic către Senat că, „în ceea ce priveşte calitatea şi numărul celor ucişi, nu mă preocupă de loc, căci toți şi-au meritat moartea”.

Campania împotriva parților a fost deschisă în anul 216, fără vreun motiv serios. Pretextul: refuzul regelui din Partia de a-i da în căsătorie pe fiica sa. Războiul fu dus cu succes, căci parții nu erau pregătiți. Iulia Domna rămăsese la Antiochia, de unde află că absența îndelungată a împărților din Roma născuse acolo unele primejdii. Se răspândiseră din Roma zvonurile că Macrinus cu fiul sau pregătesc asasinarea lui Caracalla şi schimbarea de domnie. Zvonurile au fost comunicate lui Caracalla de către Iulia, dar el nu le-a dat crezare. Cu toate că Macrinus deținea postul de prefect al pretoriului, nu-l putea „vedea pe tron pe acest african cu urechea găurită după moda maură”, fricos şi soldat incapabil. În acelaşi timp, prietenii îl înştiințară şi pe Macrinus de primejdia acestor denunțuri. Şi atunci fricosul se decise să acționeze mai înainte ca împăratul să-i

taie capul.

Scrisoarea trimisă din Antiochia de către Iulia, prin care îl încunoştința pe împărat de primejdia ce-l pândea căzu în mâinile lui Macrinus. De îndată, prefectul cumpără pe un centurion, Martialis, din garda împăratului, şi-l îndemnă să-şi răzbune fratele, ucis din ordinul lui Caracalla. Pe când împăratul descălecase lângă un tufiş pentru unele nevoi naturale, Martialis s-a furişat printre arbuşti şi, cu o lovitură bună de sabie, l-a înjunghiat mortal. Dar şi ucigaşul a fost omorât pe loc de către gardă, fără o anchetare prealabilă, încât amestecul lui Macrinus nu s-a putut dovedi deocamdată. Cadavrul lui Caracalla a fost incinerat şi cenuşa expediată mamei sale, la Antiochia.

De la Dio Cassius (LXXVIII, 23) aflăm câteva informații importante, în legătură cu sfârşitul Iuliei:

„Iulia, mama lui Caracalla, se afla din întâmplare la Antiochia. Ea fu aşa de tare îndurerată de îndată ce află de moartea lui Caracalla, încât se lovi tare în piept şi încercă să se lase să moară de foame. Pe cel ce-l urâse de viu, îl plângea acum mort, nu pentru că o îndurera, sau ar fi voit ca el să viețuiască, ci pentru faptul că-i părea rău să rămână o simpla particulară. De aceea, ea insultă mult şi tare pe Macrinus. Fiindcă nu se renunțase la pompa imperială nici la garda de pretorieni care o înconjurau – şi fiindcă Macrinus nu aflase de

vorbele ei şi-i scrisese cu bunăvoință – ea prinse de îndată curaj, renunță la dorința de a muri şi, nerăspunzându-i la scrisoare, se adresă soldaților ce o păzeau. Arătă acestora că este egală cu celebrele regine ale Orientului de odinioară, ca Semiramis şi Nitocris, deci trebuie să o ajute să se răzbune. Dar nimeni nu o sprijini, de teama lui Macrinus”.

De îndată ce Macrinus se convinse că urzelile periculoase ale Iuliei continuau să se țească, îi retrase garda de pretorieni şi o invită să părăsească Antiochia. Lipsită de această înaltă cinstire, silită să se coboare ca o simplă muritoare în viața privată, Iulia preferă moartea în locul umilinței.

Cât priveşte moartea Iuliei, care a avut loc la câteva luni după asasinarea lui Caracalla, ştirile antice sunt contradictorii. După unii, ea ar fi murit de inaniție sau otrăvindu-se. Dio Cassius (LXXVIII, 23/24) ne dă detalii mai precise asupra morții şi funeraliilor ei, într-un frumos necrolog:

„... şi după cele ce auzi că se vorbeau la Roma despre fiul său nu mai dori să viețuiască. Roasă de un cancer ce-l avea de mult timp la o mamelă şi care vreme îndelungată stătuse pe loc, atunci i se irită la locul rănii căpătate în timpul asasinării fiului său Geta. Ea se lăsă să moară de foame.

Astfel, după ce se ridicase la o demnitate aşa de mare, după ce, sub domnia soțului ei, viețuise numai în suferință din cauza lui Plautianus, după

ce văzu pe cel mai tânăr dintre fiii săi înjunghiat chiar în brațele ei, urî neîncetat pe cel mai mare pe când fusese în viață; după ce află cum a fost ucis şi acela, ea se prăbuşi de la putere fiind încă în viață, ucigându-se ea însăşi. Aşa că cine se gândeşte la această femeie, nu poate ferici pe nimeni dintre cei ce au cunoscut o mare prosperitate, dacă în viața lor nu a existat o plăcere adevărată şi curată, o fericire netulburată şi durabilă. Aceasta a fost soarta Iuliei. Aducându-se la Roma corpul ei, fu depus în mausoleul lui Caius şi Lucius, dar mai târziu, oasele ei şi ale lui Geta au fost strămutate de către Maesa, sora ei, în locul de înmormântare consacrat lui Caracalla".

Reflecțiile filosofice ale lui Dio Cassius rezumă pregnant ascensiunea vertiginoasă şi prăbuşirea dramatică a unei tinere siriene, ridicată la purpura imperială printr-un horoscop şi azvârlită în țărână de şirul atâtor crime odioase. Dar zodia orgolioaselor principese nu se încheiase o dată cu moartea patroanei lor. Rămâneau în viață o soră, două nepoate şi doi băieți în ale căror vine curgea acelaşi sânge şi aceleaşi ambiții ca ale Iuliei Domna.

IULIA MAESA

Regenta unui alt Sardanapal

Odată ridicat pe tron, Macrinus se temuse numai de intrigile bătrânei Iulia Domna şi luase pentru

aceasta măsuri în consecință. Nu dăduse deci importanță rudelor aceleia, rude care, din ordinul lui, se retrăseseră, cu tot avutul lor, de la Roma la Emesa.

Deşi făcuse mulți ani slujbă la curtea lui Severus şi Caracalla, Macrinus fusese incapabil a discerne coerența familiei siriano-africane, solidară şi dinamică în momente de mare pericol pentru membrii ei.

După dispariția Iuliei Domna, sora sa Iulia Maesa rămânea cel mai de seamă şef al clanului familial. Alături de fiicele sale, Iulia Soemias și Iulia Mammaea, se bucura de mare considerație în leagănul religios al zeului El Galbal din Emesa. Maesa poseda şi ea temperamentul focos de şef, dar care nu se putuse aprinde până acum. Stătuse mulți ani la Roma pe lângă palat, deprinsese a mânui armele şireteniei politice, țesătura intrigii şi dorința parvenirii. Studiase profund structura sufletului roman, interesând-o mai ales slăbiciunile lui. Era mai „romană” decât defuncta sa soră, superioară în clarviziune norocosului şi miopului Macrinus. În ceea ce priveşte protocolul de la curtea lui Severus, Maesa ocupa locul al cincilea, după cei patru membri direcți ai familiei imperiale. Faptul este marcat de monumentele epigrafice ce i s-au ridicat până în anul 217. Astfel, în oraşul Palmyra, aşezându-se statui familiei imperiale, în agora, în anii 198–209 e.n., numai bustul Iuliei Maesa fusese rânduit alături de cei

patru. Este numită acolo, în inscripția dedicatorie, „sora Augustei”, un titlu ce-i conferea dreptul la diferite onoruri publice şi omagii din partea oraşelor imperiului.

Ea realizase o căsătorie corespunzătoare rangului său, prin unirea cu cavalerul roman Iulius Avitus, fost proconsul al provinciei Asia, mai apoi delegat de către Caracalla cu o importantă misiune diplomatică în insula Cipru. Dar, în anul 217, Iulia Maesa era de mult timp văduvă. Din căsătoria cu Avitus se născuseră două fiice, la rândul lor căsătorite cu sirieni: Iulia Soemias, cu Sextus Varius Marcellus din Apameea şi Iulia Mammaea, cu Gessius Marcianus din Caesarea Libanului, ambii cavaleri romani şi deja decedați în anul 217 e.n. Soemias adusese pe lume un băiat născut în anul 204 e.n., numit atunci Varius Avitus Bassianus, care va fi viitorul împărat Elagabal (218–222). La rândul său Mammaea născuse, patru ani mai târziu, un fiu cu numele de Alexianus, ajuns şi el împărat sub numele de Severus Alexander (222–235). Cele trei principese siriene, frumoase, superstițioase, ambițioase şi sfidătoare față de orice scrupule, îndrăzneau să înfrunte pe uzurpatorul Macrinus.

Busturile şi portretele monetare ale Iuliei Maesa ne arată o femeie matură, cu trăsături faciale pronunțate şi chiar antipatice față de finețea Iuliei Domna. Efigiile monetarilor se remarcă printr-un realism portretistic intransigent fața de această

femeie, cu o față puternic ridată. Coafura sa nu ne oferă acele ondulații elegante ale părului surorii sale, ci este prins la Maesa cu o diademă aşezată pe ceafă. Nu era prin urmare o femeie a cărei frumusețe să-şi fi putut exercita puterea de seducție față de oamenii din preajmă-i şi față de mulțime. Domna se arătase o mamă agitată, Maesa era o bunică fermă. După împrejurări, ştia însă să fie maleabilă, gata să se resemneze, dar şi dârză în anumite ocazii. Mai bine decât sora sa se pricepea să mânuiască arma corupției în rândurile soldaților. Banii nu-i lipseau şi nici prestigiul. Trebuia găsit numai un pretendent legal din sânul familiei, ca sirienele să se reinstaleze în palatul cu şapte etaje, Septizonium. Ochii ei se opriră asupra nepotului Bassianus, pe atunci preot al marelui zeu din Emesa, copil bun de tutelat de către o regentă. Mare speranță nu putea găsi în sprijinul indolentei Iulia Soemias, pe care cei din Emesa o numeau, pe bună dreptate, din cauza moravurilor ei, *meretrix,* adică „curtezană”. *Soemias-Sohemia* este un nume de origine arabă şi înseamnă „principesă” sau „împărătească”.

Maesa se decise să acționeze ca bunică în numele minorului preot al zeului El Gabal. Copilul Bassianus, în vârstă numai de 13 ani, se remarca prin frumusețea sa aureolată de strălucirea hainelor de preot pe care le purta cu mare fast. Zilnic, frumosul Bassianus, în veşminte de purpură cu mâneci largi, având o tunică de

purpură brodată cu aur şi capul încins de o coroană ornată cu pietre prețioase de diferite culori, executa în jurul pietrei negre şi al multelor altare, în pas cadențat, dansuri sacre, în sunetul trompetelor, flautelor şi tamburinelor.

Lângă Emesa îşi avea cantonamentul legiunea a III-a Gallica ai cărei soldați păstrau o bună amintire împăratului-soldat Caracalla. Ei veneau adesea la templul lui El Gabal, atraşi de spectaculoasele procesiuni şi rituri sacerdotale, conduse de un copil fardat şi îmbrăcat în haine sclipitoare. Maesa avea grijă să-şi laude nepotul şi să strecoare *aurei* în mâinile legionarilor. De îndată ce preotul aurit deveni drag soldaților, ea le spuse în taină şi cu un cinism oriental, că acest copil se născuse, de fapt, din legăturile adultere ale Iuliei Soemias cu vărul său primar, Caracalla. Cunoscându-se scandaloasele moravuri de curtezană ale Soemiei, soldații crezură cu uşurință şoaptele intrigantei bunice. Nu îşi mai bătură capul să stabilească vârsta pe care o avusese Caracalla (16 ani), când venise pe lume nepotul Iuliei Maesa.

Astfel reuşi Maesa să-l înşele pe Macrinus, ocupat cu expediția împotriva parților şi impasibil față de comedia ce se juca la Emesa şi despre care credea „că-i un joc de copii”. Şireată siriană organiză un fel de complot în sânul legiunii. În localurile de spectacole, un alt sirian aliat cu Maesa, Euthychianus Comazon, folosea talentele

sale scenice, ca să câştige favoarea populației civile pentru principesele siriene.

În cele din urmă, Macrinus intui pericolul ce-l prezenta în spatele său agitația de la Emesa, orchestrată diabolic de către Maesa. O răscoală militaro-civilă în vestul Siriei însemna izolarea împăratului de principalele sale armate din Europa şi Africa, într-un moment când el nici nu fusese recunoscut oficial de Senatul roman. Dar era prea târziu: vigilența şi graba de a acționa tainic a Iuliei Maesa fuseseră mai bine chibzuite decât calculele uzurpatorului.

În noaptea de 16 mai 218, Maesa „luă o mare hotărâre, găsind că merită să înfrunte orice primejdie decât să moară în anonimat şi sa pară că a decăzut” (Herodian, V, 3). Ea apăru pe neaşteptate la porțile castrului legiunii a III-a Gallica, împreună cu fiicele şi nepoții. După ce pătrunse în centrul garnizoanei, convocă trupa, îi vorbi cu iscusință, arunca mult aur soldaților. Lăsându-se convinşi de oratoria bunicii, legionarii proclamară împărat pe nepotul său, dându-i-se numele oficial al lui Caracalla: adică Marcus Aurelius Antoninus. Se găsiră de îndată o hlamidă de purpură pentru micul împărat şi câte o diademă pentru bunică şi mamă, în calitatea lor de *Augustae.* A fost o adevărată sărbătoare nocturnă la lumina torțelor din castru.

De îndată ce află mascarada încoronării din Emesa, de la Antiochia, unde se afla, Macrinus

trimise de grabă câteva escadroane de cavalerie maură, sub comanda ofițerului Ulpius Iulianus. Două asalturi ale maurilor asupra fortificațiilor castrului n-au reuşit. Atunci Maesa ridică pe ziduri pe noul împărat şi-l arătă atacatorilor, promițându-le că dacă îşi ucid ofițerii, vor fi promovați în locul lor şi vor obține un copios *donativum.* Corupția îşi făcu efectul dorit. Prima victimă a fost Iulianus.

Alarmat, Macrinus adună toate trupele de care dispunea şi porni spre Emesa, cu care ocazie constata că din armata sa mulți soldați fugeau în lagărul sirienelor. La granițele dintre Siria şi Fenicia se dădu o luptă nehotărâtă la început; se părea că, până la urmă, armata sirienelor va intra în debandadă. Femeile recurseră atunci la o stratagemă disperată:

„Armata lui Elagabal lupta foarte slab şi dacă Maesa şi Soemias, care însoțeau pe acest copil-împărat, sărind din care şi aruncându-se asupra fugarilor, nu i-ar fi oprit, cu lacrimile lor, de a se retrage şi dacă copilul, apucând săbioara cu care era încins, nu s-ar fi văzut pe cal, printr-o inspirație divină – ca şi cum ar fi voit să se repeadă asupra adversarilor –, armata nu s-ar fi oprit niciodată. Încă şi aşa, ar fi dat iarăşi bir cu fugiții, dacă însuşi Macrinus, văzându-i că rezistă, n-ar fi fugit” (Dio Cassius, LXXVIII, 38).

Părându-i-se lui Macrinus că lucrurile stau prost pentru el, în timp ce încleştarea nehotărâtă se

desfăşura încă, îşi smulse hlamida, aruncă semnele demnității imperiale, îşi rase barba spre a nu fi cunoscut şi-şi părăsi trupele, fugind împreună cu câțiva oameni de încredere. De îndată ce soldații observară fuga laşului, trecură de partea lui Elagabal. Fugarul a fost prins şi executat, după o urmărire dramatică.

Maesa triumfase cu fiicele şi nepoții săi într-o bătălie ca de comedie! În calitate de primă regentă, ea se pregăti de plecare, „nerăbdătoare să revadă binecunoscutele ziduri ale palatului din Roma” şi să-l prezinte Senatului pe noul împărat. Graba mai era determinată de necesitatea de a strânge bani, ca să plătească pe cei care o ajutaseră să-l învingă pe Macrinus. Comazon avu o scurtă, dar strălucită carieră până la aceea de consul. Se proiectase chiar căsătoria lui cu Iulia Soemias. Dar când Comazon recomandă lui Elagabal mai multă prudență și înțelepciune, împăratul îi tăie capul.

Elagabal adusese la Roma, în bagajele sale, şi pe zeul favorit de la Emesa. Intră în capitala imperiului cu o suită ce amintea bacanalele orgiastice. Dojenile şi strădaniile depuse de bunică, ca să-l determine pe copil să părăsească moravurile şi hainele orientale, nu avură rezultat bun. Exhibițiile sale sacre apăreau în ochii cetățenilor romani ridicole şi scandaloase, ca o sfidare față de pietatea şi obiceiurile tradiționale romane. Se înconjurase numai de pleava

Orientului. Dorea să impună pe Capitoliu cultul zeului său. Istoricii antici vorbesc de multele turpitudini la care se deda acest degenerat, stăpânit de demonul desfrâului. Depravarea îi intrase în sânge ca ceva firesc, inoculată prin calitatea lui de mare preot al unei stranii divinități orientale.

Maesa constata consternată cum acest minor îi năruia edificiul monarhic pe care-l zidise din greu pentru satisfacerea ambițiilor sale de dominație. Relațiile perverse ale împăratului cu un sclav carian, Hierokles, stârniră violente discuții între bunică şi nepot. Elagabal se căsători, rând pe rând, cu cinci femei, dintre care una era vestală. Motiva acest sacrilegiu matrimonial, declarând că şi el este preot suprem şi din unirea sa cu o vestală supremă se vor naşte copii divini. Nu o dată, bunica a fost silită să cânte şi să danseze în cele două temple ale zeului El Gabal construite de împărat la Roma (dintre care unul, se pare, pe Palatin). Nu o mai linişteau pe bătrâna regentă nici multele titluri imperiale care i se acordaseră, ca odinioară Iuliei Domna, nici monedele ce se băteau în cinstea ei cu cele mai pompoase epitete. Ea îşi dădea seama că extravaganțele nepotului călcau în picioare virtutea şi austeritatea romană tradițională. Mai înregistră apoi cu amărăciune şi creşterea ostilității față de împărat în rândurile armatei, ceea ce însemna apropiata pierdere a tronului.

După practica lui Caracalla față de Iulia Domna, Elagabal lăsă în mâinile bunicii toată grija guvernării. Această abandonare a puterii îi crea libertatea de a se ocupa numai de cultul zeului său prea iubit, de care erau legate atâtea plăceri josnice ale trupului. Întări propaganda de prozelitism prin spectacole religioase date pe străzi, cu pompe şi parăzi care contraveneau cu spiritul de cumpătare religioasă al bătrânei capitale. Organiza chiar o hierogamie, căsătorind pe El Gabal cu Virgo Caelestis, zeița cartagineză. Căsătoriile sale efemere cu cele cinci femei, dintre care unele din sânul unor familii romane de seamă, erau considerate ca jocuri şi capricii ieşite din fantezia unui dement.

Opinia publică începuse să creadă că însăşi Iulia Maesa patrona pe ascuns sau se făcea că nu observă nebuniile lui Elagabal. Prestigiul regentei scădea mereu, mai ales că, o dată cu maturizarea copilului-împărat, se putea aştepta îndepărtarea ei de la cârmă. Ca să-şi acopere lipsa de prestigiu şi impopularitatea, *Historia Augusta (Vita Heliogabali,* 12) ne relatează că împăratul a procedat astfel:

„Nu se arăta de loc printre soldați şi în Senat, decât însoțit de către bunica sa Varia (Maesa), despre care am amintit deja, ca prin prezența ei să obțină creditul şi favoarea pe care el singur nu le merita. Înaintea domniei lui, nicio femeie nu intrase în Senat ca să semneze deliberările şi să-şi

dea avizul…”

Un puternic conflict s-a iscat între bunică şi nepot, în momentul când Elagabal a pretins calitatea de *Caesar,* adică moştenitor al tronului, pentru sclavul său favorit, Hierokles. Paharul se umpluse şi Maesa îşi dădu seama că se află în pragul unei răscoale armate a plebei şi a Senatului. Inteligența şi experiența sa îi arătară că este necesar să realizeze alte proiecte pentru consolidarea tronului.

În ceea ce priveşte atitudinea împărătesei-mame, adică a Iuliei Soemias, aceasta nu participa de loc la strădaniile bătrânei Maesa pentru a-l struni pe Elagabal. Primise şi ea aceleaşi titluri şi onoruri ca Domna şi Maesa, dar aceste banale epitete nu o interesau. Dimpotrivă, mama încuraja şi chiar participa la multe dintre destrăbălările preotului decăzut. Roma o considera ca o „femeie de bordel” şi o nouă Messalină. Îi cunoaştem înfățişarea după o serie de monede, redată vulgar şi lipsită de orice spiritualitate. Căzuse în desfrâul cel mai josnic încă din timpul practicelor sexual-religioase din templul de la Emesa şi nu se putuse debarasa niciodată de această mistică barbarie, aşa cum reuşiseră mătuşa şi mama sa.

Istoricii vremii au înregistrat numeroase fapte urâte care i se puneau în seamă şi pe care nu le putem considera simple calomnii sau bârfeli. Comportarea ei a fost aidoma cu a fiului. Soemias batjocorea şi ea tradițiile şi instituțiile de seamă

ale Romei. Din inspirația ei se alcătuise un „Senat al femeilor”, ale cărui reuniuni aveau loc pe colina Quirinal. Era o parodie a celei mai de seamă instituții politice din stat, cu o tradiție milenară. Senatul feminin de pe Quirinal dădea legi groteşti pentru matroanele romane, în legătură cu costumul, eticheta, comportarea în societate, felul cum trebuia dat un sărut în public, cine dintre ele are dreptul de a merge în lectică, în trăsură sau călare, ce animale să înhame, ce metale să se folosească pentru ornarea mijloacelor de transport, ce încălțăminte să se poarte etc. Numele Iuliei Soemias apărea însă pângărit şi de alte fapte mai murdare.

De îndată ce s-a instalat la Roma, Elagabal s-a arătat foarte atent față de mama sa, fiindcă aceasta nu căuta să-i frâneze extravagențele cum era cazul bunicii. Era mult mai atent față de ea decât față de Maesa care-l adusese la tron şi care îi ducea acum în spate imensa povară a guvernării, Lucru nemaiîntâlnit până aci, el hotărâse ca mama sa să participe la dezbaterile Senatului, stând pe scaun alături de cei doi consuli!

Lucida Iulia Maesa îşi dădu seama că nepotul său ajunsese un „Sardanapal” pe tronul Romei (Dio Cassius), că nicio speranță de îndreptare nu mai putea exista pentru el şi că se atinsese marginea prăpastiei cu o atare domnie dezordonată.

„Văzând cum stau lucrurile – notează Herodian (V, 7) – Maesa, care se aştepta din partea armatei la unele semne de nemulțumire față de purtarea împăratului, temându-se ca nu cumva, dacă lui i s-ar fi întâmplat ceva, să fie din nou nevoită să reintre în anonimat, îl convinse pe tânărul acela uşuratic şi fără minte să adopte pe vărul lui şi nepotul ei, băiatul Mammaeei, şi să-i acorde şi titlul de *Caesar*”.

Elagabal acceptă cu uşurință această inițiativă, deoarece Maesa îi arătă că el trebuie să se dedice slujbelor zeului său, iar absorbantele treburi de stat să le lase în grija vărului. Parodia adopțiunii figurează în paginile lui Dio Cassius (LXXIX, 17): „Iar Sardanapal (Elagabal) nu putea să întârzie de a-şi lua recompensa meritată pentru infamiile sale, căci făcând acestea, ajunsese urât şi de popor şi de armată, pe care mai ales se rezema... Iată cum se petrecură lucrurile. Introducând în Senat pe vărul său Bassianus (Alexianus) şi aşezând de o parte pe Maesa, iar de altă parte pe Soemias, îl adoptă ca fiu şi se ferici că s-a făcut deodată tatăl unui atare copil, ca şi cum el ar fi fost cu mult mai în etate şi declară că nu mai are nevoie de un altul...”

Şireata Maesa îndepărta cu încetul un monstru din fruntea statului şi-l înlocuia pe nesimțite cu un alt copil ce atinsese vârsta de 13 ani. Noul *Caesar* era un minor, dar tot un nepot al ei, situație ce-i asigura continuarea regenței. La

stăruința bunicii, tânărul prinț moştenitor îşi schimbă numele Alexianus în acela de Marcus Aurelius Severus Alexander Augustus, i se făcu loc în senat şi la consulat (21 iulie 221).

Noul său nume conținea pe al lui Caracalla şi pe al eroului macedonean.

Actul lui Elagabal a fost sincer. La început, el nu arăta niciun fel de animozitate față de vărul său: îl credea inofensiv, iar puterea rămânea tot în mâinile bunicii. Socotea însă că va reuşi să-l asocieze şi pe acest copil timid la practicile sale sacerdotale pline de extaz şi imoralitate. Dacă ar fi să acceptăm ca reale efigiile şi legendele de pe monede, unde apar cei doi veri stând în fața zeului El Gabal, împăratul reuşise la un moment dat să-l atragă pe copilul Alexandru în cortegiul zgomotos al cultului. Atunci intervenire austerele Iulia Maesa şi Iulia Mammaea, ca să-l sustragă pe inocent din mocirla unei religii pe care ele o cunoşteau prea bine, de la Emesa, şi reuşiră. Deoarece Elagabal continua cu aceeaşi frenezie să-şi îndeplinească obligațiile de sacerdot, deveni cu totul impopular în armată care îşi îndrepta acum speranțele spre copilul Alexandru.

Împăratul începu să regrete uşurința cu care îl adoptase pe văr:

„Informat de cele ce se petreceau – relatează Herodian (V, 8) – Antoninus (Elagabal) uneltea prin orice mijloc împotriva lui Alexandru şi a mamei aceluia; însă toate încercările lui erau

înlăturate şi împiedicate de Maesa, bunica amândurora, care adăuga isteţimei ei fireşti experienţa anilor fără număr petrecuţi la curte ca soră a Iuliei, soţia lui Severus, de care nu se despărţise niciodată. Bătrâna avea ştiinţă de toate uneltirile lui Antonin, care era înzestrat cu o fire uşuratică şi care nu pregeta să spună deschis tot ce voia, şi nici să treacă la fapte”.

Elagabal încercă să obţină o hotărâre a Senatului, care să anuleze adopţiunea acordată. Dar membrii înaltului corp îi refuzară cererea, ceea ce arăta scăderea autorităţii împăratului. La aceasta se adăuga ostilitatea crescândă a corpului de pretorieni, câştigaţi cu bani de Maesa şi Mammaea. Soldaţii îl obligară pe împărat să alunge din palat toată pleava de saltimbanci şi de oameni fără căpătâi, adunaţi acolo de Elagabal, pentru dezmăţuri. Grijulia Mammaea luase toate precauţiunile, ca în alimentele ce i se serveau lui Alexandru să nu se strecoare vreo otravă administrată prin grija augustului său văr. Soldaţii îl supravegheau din aproape ca să nu se producă un asasinat. Apăruseră astfel la palat două tabere, cea mai puternică fiind de partea lui Alexandru.

La 1 ianuarie 222, Elagabal şi Alexandru trebuiau să urce treptele Capitoliului pentru a aduce sacrificii solemne marilor zei. Cei doi, recent aleşi, primeau cu această ocazie şi insignele de consuli. Primul refuză însă să participe la această

solemnitate alături de văr şi ordonă senatorilor partizani ai lui Alexandru să părăsească Roma, ceea ce aceştia îndeplniră.

Nemulțumirile soldaților se manifestau din ce în ce mai des. Într-o bună zi, Elagabal răspândi zvonul că Alexandru ar fi pe moarte. Dar soldații refuzară să-l creadă, se retraseră din gărzi şi-i cerură insistent să le aducă imediat în tabără pe micul *Caesar*.

„Antonin, care fusese cuprins de o mare frică, îl luă pe Alexandru cu sine în litiera imperială, care scânteia de mulțimea de aur şi pietre scumpe, îndreptându-se cu el spre tabără. Soldații le deschiseră porțile primindu-i şi petrecându-i până la templu. Lui Alexandru îi făcură o primire entuziastă, însoțită de urale, în timp ce față de Antonin se purtară cu răceală. Pe Antonin acest lucru îl necăji nespus; noaptea o petrecu în templu, clocotind de mânie împotriva soldaților; în sfârşit, ordonă ca toți cei care îl aclamaseră pe Alexandru cu prea multă inimă şi mai tare decât s-ar fi cuvenit să fie strânşi pentru a-şi căpăta pedeapsa, laolaltă cu cei ce-i îndemnaseră la răzmeriță şi la neascultare. Soldații, care de mult îl urau pe Antonin şi doreau să scape de un împărat ce se făcea de râsul lumii, întărâtați de poruncă, se gândiră că trebuie să vină în ajutorul camarazilor încarcerați; şi, părându-li-se că a sosit vremea şi că pricina lor este îndreptățită, îl uciseră pe Antonin, împreună cu Soemias, mama

lui, care se afla de față în calitate de împărăteasa-mamă, ca şi pe toți oamenii din preajma lui, care au putut fi prinşi acolo şi recunoscuți drept slujitori şi tovarăşi de fărădelege cu el. Cadavrele lui Antonin şi al Soemiei fură lăsate la cheremul oricui, spre a fi târâte şi batjocorite; şi aşa, după ce au fost târâte şi batjocorite, vreme îndelungată, pe străzile oraşului, au fost aruncate în canalele ce se varsă în Tibru" (Herodian, V, 8).

Maesa şi Mammaea lansară de astă dată zvonul cum că cel ce se va urca acum pe tron era tot un fiu nelegitim al lui Caracalla, idolul de odinioară al soldaților. Şi această aserțiune găsi uşor crezare, însoțită fiind de obişnuitele daruri în bani acordate armatei.

Din „revoluția religioasă" încercată de Elagabal la Roma n-a rămas nimic. Piatra neagră a luat drumul Emesei şi statuia zeiței Virgo Caelestis, calea apei spre Cartagina. Cu aceasta se încheia viața unei alte prințese siriene, Iulia Soemias, cu totul nedemnă de culmile la care soarta o ridicase. Maesa rămânea la conducere. În locul fiicei masacrate, pe care n-a deplâns-o câtuşi de puțin, apărea acum cea de-a doua fiică, Iulia Mammaea. Începea o nouă domnie, tutelată tot de o dublă regență feminină care trebuia să aibă o bază nouă. Alături de cele două împărătese se adăugau în consiliul de regență 16 senatori, cavaleri şi jurişti. Prezența acestor bărbați în supremul consiliu întărea legalitatea conducerii feminine şi potolea

spiritele împotriva lor. În realitate era numai un paravan, deoarece Maesa şi Mammaea țineau ferm în mâinile lor armata, administrația internă şi politica externă. Sarcina lor apărea acum mai uşoară: micul Alexandru nu era întinat de o moralitate pătată, se arăta studios, disciplinat, dar lipsit de energie. Numele, firea şi faptele domniei lui nu s-au potrivit cu ale cuceritorului macedonean.

Iulia Maesa mai trăi până în anul 226. Fiica sa a înțeles să-i acorde în continuare calitatea de „prim-ministru”. Dar în aceşti patru ani, conducătorul invizibil a fost juristul Ulpianus, prefect al pretoriului. El a fost autorul unei sentințe juridice, dată în anul 224, prin care se declara că: „Tutela este o demnitate pentru un bărbat şi ea este incompatibilă cu slăbiciunea feminină”. Textul acestei legi lasă să se ghicească un fel de protest față de conducerea autocrată a împărăteselor siriene. Fără îndoială că publicarea lui s-a făcut cu asentimentul lor, acum prea sigure de soliditatea poziției pe care o acaparaseră în mecanismul de guvernământ.

În jurul vârstei de 60 de ani, păstrându-şi toată autoritatea până în ultimele zile, Iulia Maesa închise ochii (226 e.n.). I s-au făcut funeralii solemne acordate numai marilor împărătesc; prin *consecratio* a fost incinerată şi trecută în ceata zeilor. Trăise liniştită numai alături de sora sa, Iulia Domna. În cei opt ani de regență dusese o

viață agitată. A înfruntat evenimente grave numai prin puternica sa voință, cum a fost momentul uciderii lui Caracalla şi a Iuliei Soemias. Dintre toate împărătesele siriene, ea se arată a fi fost cea mai abilă în politică, clarvăzătoare în a-şi alege colaboratorii, cu sânge rece în momentele critice de guvernare, dar şi încăpățânată când se hotăra să-şi atingă un scop personal.

IULIA MAMMAEA

Dragoste maternă exagerată

Domnia lui Sever Alexandru (222–235), tutelată de mama sa Iulia Mammaea, s-a bucurat de o simpatie aproape unanimă în paginile istoricilor antici şi moderni. În cei 13 ani de conducere au fost părăsite tendințele absolutiste ale predecesorilor; Senatul şi-a reluat locul la cârma statului; s-au făcut multe reforme bune în viața internă a imperiului, iar frontierele au rămas neştirbite. Tradiția înregistrată mai ales de sursele istorice creştine a exagerat însă calitățile acestui împărat, lipsit de personalitate. Caracterul său marcat de absența fermității a dat ocazie unor certuri de palat, a dat putință să se înfiripe răscoale în provincii, revolte militare şi alte tulburări. Mama-împărătească a păstrat constant convingerea exagerată a superiorității fiului său.

Principalele surse vechi despre viața lui Alexandru, sunt Herodian, Dio Cassius şi

biograful său din *Historia Augusta,* Lampridus. Izvoarele epigrafice şi arheologice completează cadrul domniei ultimului dintre Severi.

Dintre principesele siriene, Iulia Mammaea se înscrie ca cea mai bună şi înțeleaptă. Față de fiu s-a comportat ca educatoare şi mamă autoritară. Ea primise titlul de *Augusta,* de îndată ce fiul său luase coroana (222), apoi denumirile de *mater Augusti – mater castrorum – mater senatus şi mater patriae. A* fost şi ea asimilată cu zeițele Venus, Cybele, Vesta etc. Întâia dată s-a atribuit unei împărătese romane epitetul laudativ, de „mamă a întregului neam omenesc”.

Pentru educarea fiului său, un copil docil, înțelept şi pios, ea a depus eforturi susținute. Dio Cassius (LXXX, 1) care a trăit în aceste vremuri, alături de împărat (al cărui consul a fost), arată că „... Mammaea a luat în mâinile sale administrația treburilor, a adunat în jurul fiului său bărbați înțelepți, ca să-i formeze educația prin aceştia; din Senat a ales pe cei mai buni consilieri, îndrumându-i ce trebuie să facă, iar lui Domitius Ulpianus (jurisconsultul) i-a încredințat comanda pretorienilor şi conducerea unor treburi de stat”.

Atât de supus se arăta față de mama sa, încât unii istorici vorbesc ironic despre un adevărat „matriarhat”. În notele biografice lăsate de Lampridus întâlnim numeroase manifestări de modestie ale micului împărat, insuflate lui de mama sa. Se spune că ar fi refuzat la început

numele şi titlurile pe care i le oferea Senatul cu ocazia recunoaşterii lui ca împărat. Acelaşi biograf mai notează că, dacă îşi pleca cineva capul înaintea lui sau încerca să-l flateze, îl alunga pe adulator sau îi răspundea cu un zâmbet ironic. Îndrumat de mamă, el făcea să apară cu pregnanță în public contrastul dintre amabilitatea sa şi aroganța predecesorilor săi, Caracalla şi Elagabal.

Mammaea îl născuse pe Alexandru la 1 octombrie 205 e.n., aşa că, la data urcării sale pe tron, băiatul împlinise 16 ani (11 martie 222). Rămânea totuşi un copil la acea dată, nu numai din cauza vârstei, dar şi datorită faptului că bunica şi mama îl răsfățaseră cu o tandrețe exagerată. Este de asemenea meritul acestor două femei de a-l fi ferit pe copil de contactul cu cultul zeului vicios de la Emesa. „Marele Alexandru" (cum din adulare îl numeau adesea senatorii), deşi a trăit la Roma, din pricina originii, educației şi formației sale intelectuale, a rămas tot un oriental. Mammaea l-a înconjurat mai mult de dascăli greci; l-a ferit de contactul cu unii oameni de moravuri uşoare şi l-a îndepărtat de viața depravată a capitalei. Scriitorii bisericeşti vechi laudă adesea virtutea principală a împăratului: curățenia sufletească şi integritatea morală a unui împărat ce protejase creştinismul. Neînțelegerile dintre Soemias şi Mammaea se iscaseră adesea pe tema criteriului de a-şi creşte fiecare odrasla. Dacă

mama lui Elagabal îi dăduse aceluia deplină libertate, Mamaea îşi hrănea fiul cu precepte austere, cu ştiință, literatură şi filosofie. Fiul fusese crescut în atmosfera unei religii eclectice, în care aveau loc toți zeii „morali” ai imperiului. În capela palatului, vizitată în fiecare dimineață de către tânărul împărat, se puteau vedea aşezate pe altare şi în nişe, imaginile celor mai buni împărați, profeți, filosofi, fondatori de religii, magi şi zei, ca Abraham. Orpheus, Apollonios din Tyana şi Isus Hristos, pe care el îi venera. Acest politeism pestriț arată haosul religios al vremii. Unii autori antici au lansat ştirea falsă că el şi mama sa ar fi fost creştini. Confuzia s-a produs de la faptul că Severus Alexander trâmbița adesea preceptul: „Să nu faci altuia ceea ce ție nu doreşti a ți se face”, lozincă folosită mai întâi în păgânism.

Concertul de laude ce i se aduce în literatura paleocreştină – începând cu Eusebius (sec. IV) – se explica prin toleranța arătată față de comunitățile creştine, altă dată crunt persecutate. Se mai spune că, din dorința sa de a cunoaşte şi sta de vorbă cu toți oamenii iluştri ai imperiului, Mammaea l-a invitat la Antiochia, în 232, pe învățatul creştin Origenes şi l-a protejat cu o gardă împotriva furiei schismaticilor. Nu s-a dat niciun edict imperial de pedepsire sau de protecție a creştinilor, ci s-a păstrat un regim de toleranță față de ei. Dacă în *Acta Sanctorum* sunt amintiți martiri în timpul domniei lui Severus Alexander,

atrocitățile au fost provocate de excese locale. Este adevărat însă că unii şefi de seamă ai bisericii creştine au activat în slujba împăratului. Astfel, Iulius Africanus din Ierusalim a fundat pentru împărat o bibliotecă la Roma şi tot pentru el a realizat o enciclopedie în 24 de cărți. Sfântul Hyppolitus a dedicat Iuliei Mammaea tratatul său despre înviere.

Grijulia mamă nu uitase nici exercițiile fizice, cunoştințele de tehnică militară şi lecțiile de retorică care veneau să completeze educația lui Alexandru. Pentru aceasta era înconjurat de numeroşi profesori şi pedagogi mai ales greci, dar şi de dascăli romani şi orientali. Zi de zi, mama însăşi supraveghea educația copilului pe care o dorea aspră, modestă, întocmai ca în Sparta de altădată.

Cât timp trăise Iulia Maesa, Iulia Mammaea ocupase poziția de coregentă a fiului său. După moartea mamei sale, Mammaea îşi luă în chip serios sarcina de a conduce treburile imperiului peste capul unui fiu mereu supus, situație pe care a păstrat-o până la tragica lor dispariție. Față de înaintaşele sale siriene, noua împărătească dădu dovadă de înțelepciune, prin neamestecul său în anumite chestiuni politice, activități pentru care pe atunci femeile erau considerate inapte. Astfel, refuză să participe la şedințele Senatului, cum făcuseră Maesa şi Soemias, mulțumindu-se să fie, fără aparențe, o adevărată regentă. Colaborarea

tronului cu Senatul, ruptă atât de brutal de către Septimius Severus şi Caracalla, s-a restabilit într-o formă care amintea acestei onorabile instituții politice frumoasele timpuri din epoca republicii. Din păcate, nu s-a putut restabili şi disciplina în rândul pretorienilor, care, ghiftuiți cu prea mult aur, erau supuşi față de palat numai datorită respectului pe care-l arătau lui Alexandru.

Cu o pregătire intelectuală mai modestă decât a mătuşii sale Iulia Domna, mai puțin versată în probleme politice decât mama sa, cu un farmec fizic inferior celui al surorii sale, Soemias, Iulia Mammaea le-a depăşit însă pe toate aceste înaintaşe prin înaltul său caracter moral, prin pietate, conduită cinstită şi onestitate. Întreaga sa viață s-a axat pe tandrețe calină, sacrificii, grijă şi ambiție pentru păstrarea aureolei fiului său. Din această pricină n-a putut face din acela un om de sine stătător.

Împărătesei îi plăceau locuințele confortabile şi luxoase. Avea o *villa* personală la Preneste (azi Grotta Mammona), palatul Lateranului fusese înfrumusețat de ea şi rezida adesea în stațiunea termală de la Aquae Mammaenae (azi, Baia, în Campania). Dar orgoliul său şi treburile de stat o sileau să-şi petreacă cea mai mare parte a anului în Septizonium, pe Palatin.

Sculpturile în marmură, cât şi efigiile monetare arată că împărăteasa poseda trăsături nobile, mai puțin fine însă decât ale surorii sau mătuşii. Purta

aceeaşi coafură puternic frizată în ondulații şi strânsă cu o diademă într-un coc plat, sub ceafă. Avea nasul alungit, buze delicate şi obrajii voluminoşi. Diadema ce-i încorona capul deasupra frunții apare mai voluminoasă şi proeminentă la mijloc. Se constată acum că moda feminină în ceea ce priveşte coafura se prezintă mai atrăgătoare şi mai îngrijită față de a vremii Iuliei Domna. De altfel, s-a observat că pe timpul regenței Iuliei Mammaea, s-a produs o schimbare în arta şi tehnica portretistică, pătrunsă acum de un suflu mai serios.

Ca fapte grăitoare pentru politica socială, pentru pietatea mamei şi a fiului, se pot aminti fundarea şi întreținerea unor instituții de binefacere, denumite *Mammaenae.* Acolo se asigura traiul zilnic a unor copii şi tineri ajunşi pe drumuri din cauza sărăciei. Deşi nu le cunoaştem sistemul de organizare, ele amintesc pe cele similare, denumite *alimenta,* create de Traian şi succesorii săi imediați.

În domeniul religios, nici Mammaea şi nici consilierii săi nu puteau găsi o cale unică şi luminoasă. Existau tendințe de sincretism în direcția unui monoteism de natură solară şi îmbibate de mult misticism. Dar cultele cele mai populare şi mai răspândite erau puternice şi individualiste, încât nu puteau fi contopite într-un sistem religios unic. Din această cauză, nici cultul tronului nu s-a putut răspândi. În spinoasele ițe

ale problemei religioase, numai o inteligență ascuțită ca a Iuliei Mammaea se putea orienta abil.

Pe lângă excesiva sa atenție maternă față de un fiu unic, istoricii antici reproşează Iuliei Mammaea tendința sa exagerată pentru economii. Mai ales soldații nesățioşi”... ridicau glasul împotriva mamei împăratului, pe care o învinuiau de zgârcenie, zicând că ține banii sub cheie şi că din pricina micimii de suflet şi a nehotărârii ei – ori de câte ori era vorba să împartă bani la oameni – ea făcuse ca Alexandru să fie urât de armată” (Herodian, VI, 9).

Grămezile de bani acumulate serveau împărătesei ca suport pentru guvernare. Ea ducea o luptă constantă împotriva deturnării fondurilor publice, dar în acelaşi timp folosea metode fiscale abuzive pentru a confisca bunuri şi moşteniri particulare. Una dintre cauzele prăbuşirii ei a fost arghirofilia, de care se lega zgârcenia în donative pentru armată. Un veac şi jumătate mai târziu, împăratul-filozof Julian Apostatul ridiculiza şi el în lucrarea sa satirică, intitulată *Banchetul zeilor,* pe „dragul băieţaş al mămichii din Emesa”, ce lăsase tezaurul pe mâna mamei sale, în loc să-l împartă soldaților, ca să fie ferit de tentativele de asasinat.

Nefericită a fost şi căsătoria tânărului împărat cu patriciana Herennia Sallustia Orbiana, aleasă de însăşi Mammaea. Tatăl acesteia, Memmius Marcianus, ocupase funcția de consul. Din pricină

că împăratul îşi iubea cu adevărat soția, nora se văzu izgonită într-o bună zi de soacră, aceasta „vrând să rămână singură împărătească şi din invidie pentru drepturile ei de întâietate asupra fiului şi a împărăției (Herodian)”. Credea că numai ea îl poate proteja de slabul Alexandru. Mammaea îşi acoperi nora cu insulte şi umiliri, refuzând a-i recunoaşte titlul de Augusta, care trebuia să-i rămână numai ei.

Subjugat de mama sa, Alexandru acceptă izgonirea de la palat a Orbianei. Numai tatăl-socru protestă față de ocările ce i se aduceau şi atunci Mammaea ordonă eliminarea lor de la palat, acuzându-i de complot. Marcianus şi Orbiana s-au refugiat în cazarma pretorienilor, sperând în ajutorul soldaților, dar mama-soacră era mai puternică: „Mammaea se înfurie şi porunci ca Marcianus să fie ucis, iar tânăra femeie să fie izgonită şi exilată în Libya. Toate acestea au fost făcute împotriva voinței lui Alexandru, cu sila, deoarece femeia aceasta exercita o influență covârşitoare asupra fiului ei, care nu pregeta să facă tot ce-i poruncea” (Herodian, VI, 1).

În *consilium principis,* prefecții pretoriului ocupau un loc de seamă, erau ascultați în probleme de stat, mare parte dintre ei fiind jurişti de seamă. Dintre cei 70 de membri ai consiliului împăratului, 20 erau oameni ai legii. Respectul pentru jurisconsulți îl căpătase Alexandru de la mama sa. Dintre aceşti oameni de seamă, se

cunosc Papinianus, Paulus, Modestus şi Ulpianus.

Ultimul, în calitatea lui de prefect al pretoriului, ajunsese al treilea personaj public de seamă al imperiului, în prima parte a domniei lui Alexandru. Grație lui s-au luat importante decizii în domeniul administrației provinciale, al justiției şi al finanțelor. Raporturile lui cu Augusta-mamă s-au încordat atunci când marele jurist a formulat teoria incompatibilității femeilor în situații de tutelă. Ulpianus ținea de asemenea în frâu pe nedisciplinații pretorieni. Dar atunci când prefectul voi să le impună o disciplină totală, ei se răsculară şi-l urmăriră până la palat, unde nefericitul căuta protecția împăratului. În timp ce Ulpianus găsise refugiu sub toga de purpură a împăratului, pretorienii se repeziră cu săbiile asupra lui. Neputinciosul împărat, pătat de sânge, nu putu salva viața celui mai priceput servitor al tronului (229). Istoricul Dio Cassius s-a refugiat în Bithynia, la îndemnul împăratului, ca să nu cadă şi el victimă mâniei pretorienilor.

Prima parte a domniei Mammaei, alături de Alexandru, nu a cunoscut războaie în afară. Au avut loc numai răscoale în provincii, nemulțumiri ale gărzii pretoriene şi drame familiale. În a doua parte a domniei, împăratul a fost silit să pună mâna pe arme şi să părăsească Roma, pentru apărarea frontierelor.

Evenimentul cel mai de seamă din domeniul

politicii externe a fost înlocuirea statului partic cu unul persan, în Iran. În acelaşi timp a avut loc acolo şi o mare reformă religioasă (226 e.n.). Ardaşir, persanul, din dinastia sasanidă, înlăturase pe Artaban, ultimul rege partic şi, sub steagul unei propagande spirituale bine susținută, consolidase, din punct de vedere politic şi religios, un stat animat de un suflu nou, exaltat de învățăturile străvechi ale profetului Zoroastru.

În anul 231, Ardaşir sasanidul atacă provinciile romane de pe Eufrat, pentru a relua un pământ „frustrat”, odinioară stăpânit de Cyrus cel Mare, de Darius şi de Mithridate, regele Pontului. Sever Alexandru trebui să se hotărască să întâmpine o situație militară care nu era de competența sa. Legiunile îi strigau în față laşitatea şi incapacitatea de soldat. A fost necesară intrarea în joc a chibzuitei Iulia Mammaea, pentru a strânge armatele de la Rhin şi Dunăre, necesare apărării Orientului. Fiul său părăsea Roma, plângând şi tremurând, pentru o campanie la care se prezenta înarmat sufleteşte ca un filosof.

Putea oare Mammaea să-şi lase singur feciorul atât de drag? Ea îl însoți prin Iliria şi Tracia până în Siria, ca nu cumva sănătatea lui Alexandru să fie în pericol! Nu se gândea câtuşi de puțin să-l vadă erou în genul ilustrului macedonean.

Coloana condusă de Alexandru a înaintat fără elan până la Eufrat. Soarele arzător – climatul torid şi apa impură aduseră molimi grave în sânul

armatei, nevoită în cele din urmă să se replieze spre Antiochia. Însuşi Alexandru se îmbolnăvi de dizenterie, spre marea disperare a mamei. La Antiochia, incapacitatea şefului produse nemulțumiri grave printre soldați, potolite numai cu aurul Iuliei Mammaea. Marele noroc al împăratului a fost retragerea perşilor, anunțată de împărat într-un mesaj entuziast trimis Senatului. Urmară de îndată serbări, jocuri, distribuții de alimente, daruri pentru soldați etc., ca şi când s-ar fi obținut o mare victorie. Dar veselia generală şi liniştea împăratului nu se putură prelungi, din cauza situației militare încurcate de la Rin.

Pentru campania sa din Orient, Alexandru deplasase numeroase trupe de pe frontiera renană, o ocazie fericită creată triburilor germanice, pentru a trece fluviul ca să poată jefui Gallia. Se isca un nou război, dar mai întâi trebuia restabilită disciplina legiunilor (234). Pe Rhin fuseseră aduse importante contingente iliriene, panonice şi trupe ecvestre de arcaşi recrutați din Orient. Se cereau serioase eforturi ca să se facă față atacurilor date de triburile alamane. Cele mai însemnate ajutoare au sosit din Balcani, sub comanda prefectului Maximinus Thrax, viitorul împărat.

Când Sever Alexandru şi Mammaea ajunseră în Gallia, la sfârşitul anului 234, preparativele de război erau încheiate. Rhinul a fost trecut cu uşurință pe un pod de vase în direcția Saalburg,

dar cu o armată prea puțin disciplinată şi nu prea dispusă să se lupte serios în codrii Germaniei. Poate înspăimântat de întunecimea acestor păduri care înghițiseră, cu două secole mai înainte, cele trei legiuni ale lui Varus, împăratul încercă să cumpere pacea cu aur de la germani. Spre stupoarea tuturor, „barbarii” refuzară, eveniment ce produse scăderea prestigiului împăratului şi al mamei sale.

Maximinus Thrax, la origine cioban din Balcani, devenise popular între soldați prin statura şi forța sa herculeană. Era temut pentru ferocitatea, incultura şi brutalitatea sa. Sătui de moliciunea unui împărat fără calități de comandant şi de o împărătească avară, soldații proclamară împărat, la 18 martie 235, pe Maximinus. Strigau cu toții în gura mare că este momentul „să scape de sub ascultarea unei muieri zgârcite şi a unui tinerel fricos ce nu ieşea din voia mamei, şi să treacă de partea unui bărbat viteaz şi cu experiență şi a unui tovarăş care, învățat cu războiul, nu-şi lepăda niciodată armele...” (Herodian, VI, 9).

Din datele istoricului Herodian, rezultă că prăbuşirea lui Alexandru se datoreşte mamei sale:

„Alexandru, care tremura din toate încheieturile şi nu mai ştia pe ce lume se află, ajunse cu greu până la cort unde, în aşteptarea călăului, se aruncă în brațele mamei sale, jelindu-se şi, după câte se pare, învinuind-o ca fiind singura răspunzătoare de soarta lui. Iar Maximinus, pe

care toată armata îl recunoscuse împărat, trimise un tribun şi mai mulți centurioni cu ordin să-l ucidă pe Alexandru, pe mama acestuia şi pe toți cei din preajma lui care vor încerca să se împotrivească. Trimişii dădură buzna în cort omorând pe Alexandru, pe Mammaea şi pe toți cei care li se părură că ar fi prietenii şi oamenii ce se bucurau de prețuirea lui... Şi domnia lui Alexandru nu ar fi fost, cu adevărat, obiectul unor critici, dacă nu ar fi existat învinuirile de avariție şi de micime de suflet care i s-a adus din pricina mamei sale" (Herodian, VI, 9).

Cum în acea epocă împărații mureau mai toți asasinați, Sever Alexandru se obişnuise cu această idee, zicând adesea că numai oamenii mari au pierit de pe urma unei morți violente. Mâna soldățească care l-a lovit pe el i-a ucis şi mama.

Tragedia ultimilor reprezentanți ai dinastiei africano-siriene s-a petrecut în satul denumit *vicus Britannicus,* situat în apropiere de actualul oraş Mainz.

Urmaşii lui Septimius Severus, conduşi de femei siriene, nu au reuşit să atingă obiectivele politicii ce şi-au propus. Nu femeile siriene au fost de vină, ci criza generală spre care păşea imperiul. Dintre principesele siriene, Mammaea a adus timp mai îndelungat strălucire dinastiei. Roma nu a văzut însă cu ochi buni o dominație orientală prin femei.

Alexandru şi mama sa au fost reabilitați *post*

mortem, după domnia de trei ani a lui Maximinus Thrax (235–238). Senatul considerase pe Alexandru ca un împărat al său, deci nu putea uita modestia şi simplitatea aceluia. Brutalul Maximinus a ordonat condamnarea memoriei celor doi şi sfărâmarea monumentelor ce le fuseseră ridicate. Gallienus (253–268) i-a pus însă în rândul zeilor şi a organizat serbări în amintirea lor.

Cele patru împărătese siriene se deosebeau ca fizic şi ambiții. Avuseseră comune originea orientală, misticismul de care erau stăpânite şi orgoliul de a domni ca regente sau asociate. Timp de aproape o jumătate de secol au ținut în mâna lor destinele Romei, unde şi-au impus prestigiul, inteligența, frumusețea şi neînfricarea. După patru decenii, va apărea o altă principesă orientală cu care vor fi comparate: Zenobia, doamna Palmyrei şi a deşerturilor.

ZENOBIA

Regina deșerturilor

Oaza în care avea să se dezvolte mai târziu oraşul Palmyra, din mijlocul inospitalierului deşert sirian, a fost mai multe milenii un simplu loc dotat cu apă potabilă şi ocne de sare, vizitat periodic de nomazii din pustiuri. Numai către finele mileniului al II-lea î.e.n. Găsim acolo o populație sedentară. Textele cuneiforme ale regelui asirian

Tiglatphalasar I (1115–1100) menționează prima dată numele oazei: *Tadmor,* toponimic tradus de greci şi romani în forma *Palmyra,* adică „oraşul palmierilor”. În tot cursul mileniului I î.e.n., Tadmorul a fost disputat între asirieni, babilonieni, perşi, seleucizi şi romani, pentru ca, în primele trei veacuri ale erei noastre, lupta pentru stăpânirea Palmyrei să se desfăşoare între Roma pe de o parte, Parthia şi mai apoi Persia, pe de altă parte.

Populația palmiriană s-a format din amestecul a numeroase triburi semite şi nomade, care au adoptat, odată fixate în fertila oază, scrierea arameniană, mai târziu şi pe cea greacă. Întreaga istorie a oraşului a însemnat o luptă continuă pentru menținerea independenței sale față de puternicii vecini, de la este de Eufrat şi dinspre coastele Mediteranei Orientale. Marea sa dezvoltare economică a început de îndată ce Traian a încorporat-o Imperiului roman (114 e.n.), de când Palmyra devine, prin excelență, un oraş caravanier. Hadrian vizitase această cetate a deşertului prin anul 129 e.n. Atunci îi acordase titlul de *colonia,* urmat de un fel de autonomie fiscală şi administrativă internă, ca ea să poată aduce Romei importante avantaje economice şi militare. Concomitent, oraşul se bucura şi de organe de conducere de un caracter oarecum democratic, ca Senatul (consiliul comunal) şi adunarea poporului palmirian. În sânul lor

deţineau puterea marii negustori caravanieri şi proprietarii locali de ateliere.

Puterea economică a Palmyrei se detaşează clar din faimoasa lege fiscală (numită şi tariful vamal) dată, la 18 aprilie 137, de către senatul oraşului şi ajunsă la noi într-o inscripţie bilingvă (greacă şi arameniană). Sunt specificate în cuprinsul ei taxele vamale ce trebuiau achitate de negustorii caravanieri arendaşilor de impozite romani (publicanii), pentru importul şi tranzitul următoarelor mărfuri: sclavi, alimente diferite, lână, purpură, parfumuri, uleiuri fine, vinuri de lux, sare, echipamente diferite, vite, piei, mătase, fructe uscate etc. Tariful avea un caracter protecţionist pentru mărfurile ce se produceau în atelierele din Palmyra şi aplica taxe aproape duble pentru cele aduse din altă parte, tranzitate sau destinate consumului local. Câştiguri mari realizau negustorii caravanieri de pe urma unor mărfuri exotice de lux, importate din India şi China, ca parfumurile şi mătasea. Ele pătrundeau cu corăbiile prin Golful Persic, apoi pe spatele cămilelor, pe cursul Eufratului, pentru ca din Palmyra să fie trimise spre coastele răsăritene ale Mării Mediterane. Toate aceste mărfuri transportate pe cămile şi catâri, cu mari riscuri din cauza nesiguranţei drumurilor, se plăteau în afară numai cu aur greu, ceea ce a contribuit la ruinarea economică a Imperiului roman.

Izolată în mijlocul unor deşerturi greu de

străbătut. Palmyra, ca nod caravanier, vehicula aceste mărfuri, prin negustorii săi, în provinciile europene ale Imperiului roman asigurând oraşului mari profituri. Toți autorii antici afirmă că acest comerț de tranzit a fost secretul prosperității Palmyrei. Mica industrie locală a oraşului prelucra mai ales pieile şi metalele prețioase. Aristocrația palmiriană, în sculpturile funerare, poarta numeroase bijuterii de producție locală. Atunci când Aurelian va târî pe captiva Zenobia în faimosul său triumf, regina era copleşită de greutatea bijuteriilor cu care se împodobise în anii săi de glorie.

Roma a dus o politică de apropiere față de aristocrația negustorească a oraşului din deşert, acordând titlul de cetățean roman exponenților unor proeminente familii palmiriene. Din teritoriul Palmyrei şi din oazele siriene, ea a recrutat excelenți arcaşi şi călăraşi pentru trupele auxiliare. Între imperiu şi Palmyra, relațiile politico-economice s-au menținut excelent, profiturile fiind avantajoase pentru ambele părți, până în momentul când, pe la mijlocul secolului III e.n., se deschidea marea criză a statului roman. Sub scutul legiunilor romane, oraşul din milenara oază prosperase sub raport economic şi urbanistic, iar Roma obținuse importante mărfuri şi venituri fiscale de pe urma comerțului de caravane. Statul parților de dincolo de Eufrat sprijinea şi el comerțul caravanier al Palmyrei,

pentru aceleaşi venituri fructuoase. Dar în anul 227 e.n. Dinastia Arsacizilor din Parthia a fost răsturnată de cea persană a Sasanizilor, ostilă comerțului de tranzit al caravanelor şi dornică să anexeze Palmyra. În acest moment critic se remarcă familia de origine arabă a odeinaților, ilustră încă din timpul domniei lui Septimius Severus (193–211) care-i acordase rangul senatorial şi gentiliciul Septimius.

Când Roma nu va mai fi în stare să-şi apere fruntariile orientale, se va ridica marele Septimius Odeynat, cel ce va prelua această sarcină, dusă mai departe de soția sa – faimoasa regină Zenobia.

Istoriografii latini şi greci vorbesc cu multă admirație despre viața activă, pasiunea pentru război şi vânătoare a lui Odeynat. Acest fondator al „imperiului palmirian” poseda o remarcabilă clarviziune în ceea ce priveşte cunoaşterea oamenilor; se bucura de perspicacitate în prevederea evenimentelor şi a momentului când trebuia să atace cu îndrăzneală. A ştiut să menajeze susceptibilitățile romane, renunțând la titluri pompoase cu caracter imperial şi păstrând o fidelitate mai mult formală față de Roma.

În anul 260, împăratul Valerian a fost înfrânt dezastruos la Edessa, în Siria, prins şi dus în captivitate de către regele Sapor I al Persiei. Tot sistemul de apărare roman din răsărit fusese destrămat. Odeynat, care luă conducerea la Palmyra, trebuia să se gândească la apărarea

Orientului numai cu forțe locale. În momentul când Sapor I se întorcea spre Eufrat cu o bogată pradă şi numeroşi captivi din provinciile romane orientale, şeful palmirian găsi că este momentul să acționeze cu repezeală şi prin surprindere. Pe când regele Persiei se pregătea liniştit să treacă Eufratul, se trezi atacat pe neaşteptate de o armată de cavalerie răsărită din deşert. Într-o clipă se nărui prestigiul persan şi, indirect, fu restabilit cel roman, prin cutezanța unui palmirian ce comanda o armată de nomazi ai deşertului! Sapor a pierdut întreaga pradă, tezaurul de război şi chiar haremul. Împăratul Gallienus (253–268) rămase amărât, aflând că un „barbar" răsăritean învinsese pe temutul despot persan. Cu toate acestea îi recunoscu titlul de rege şi-i acordă lui Odeynat comanda supremă a tuturor trupelor romane din Orient. Numai administrația civilă şi financiară din răsărit mai rămânea sub control roman.

Cu consimțământul lui Gallienus, Odeynat a organizat împotriva perşilor o mare expediție, dincolo de Eufrat şi Tigru (262). Alături de cavaleria grea palmiriană şi arcaşii recrutați din Siria participau şi contingente de infanterie romană, toate puse sub comanda lui Odeynat. S-a recucerit provincia Mesopotamia şi a căzut Ctesifonul, vechea capitală a Parthiei. Dar drumul victorios al lui Odeynat a luat sfârşit; în spatele oştilor sale, goții invadaseră Asia Mică. În timp ce

mergeau împotriva acestor „barbari”, iscusitul general palmirian împreună cu fiul său din prima căsătorie, Herodius, au căzut victima unui complot (266), asupra căruia nu posedăm date prea clare. După unele ştiri antice neverificate, însăşi Zenobia ar fi fost amestecată în acest complot, dornică să se debaraseze de un bărbat prea autoritar ca Odeynat şi, în acelaşi timp, să înlăture de la domnie pe fiul ei vitreg, Herodius. Se ştie că, imediat după asasinat, ambițioasa Zenobia s-a proclamat regină şi tutorele celor doi fii ai săi născuți din căsătoria cu Odeynat, în numele cărora ea urma să conducă. Inscripțiile amintesc însă numai de fiul său Vaballat, asupra căruia mama a exercitat o regență efectivă (266–272).

Ca şi în cazul Cleopatrei, destinul Zenobiei a stârnit interesul multor istorici latini şi eleni. Fantezia multora a brodat în jurul ei o serie de fapte cu totul ireale sau meritând o încredere limitată. Asemenea fantasmagorii se întâlnesc îndeosebi în *Viața Zenobiei* inclusă în seria celor „30 de tirani”, din cunoscuta culegere de biografii ale împărați lor romani *(Historia Augusta).* Numele acestei prime femei de origine arabă care a cucerit puterea în Orient era Bat-Zabbai, în forma lui palmiriană, şi însemna „fiica lui Zabbai”, un principe de seamă din oazele deşertului, stabilit în oraş de mult timp. Tatăl său se mai numea şi Antiochos şi era membru al uneia dintre familiile ilustre aparținând aristocrației din Palmyra.

Figura reginei din deşert s-a reliefat puternic în ochii contemporanilor, ca o energică şefă a „imperiului palmirian”, în momentul când lumea romană aluneca spre prăbuşire. Ea a domnit pe aceleaşi locuri ca şi legendara Semiramis şi îi plăcea să fie comparată cu faimoasa Cleopatra. Istoria civilizației Vechiului Orient a început să se nască pe malurile Nilului şi Eufratului, iar sfârşitul ei s-a pecetluit cu dispariția oraşului Palmyra al Zenobiei. Retorii au amplificat sau au ticluit fel de fel de povestioare în legătură cu inteligența, curajul, frumusețea, înțelepciunea, cunoştințele ştiințifice şi cu viața castă a Zenobiei. Istoria Palmyrei s-a contopit treptat cu calitățile acestei femei amintite în panegiricele care au alimentat treptat domeniul literaturii şi artei universale. Sculptura antichității romane târzii ne-a transmis numai imagini monetare ale Zenobiei, prea modeste pentru a reconstitui fizicul ei. După indicațiile lor se poate spune doar că era de statură scundă şi cu buzele puternic strânse, semn al unei energii stăruitoare. Dar din relatările tuturor biografilor se detaşează o trăsătură esențială a caracterului reginei palmiriene: o ambiție nemăsurată, dusă până la riscul prăbuşirii, numai ca să țină ferm „dulceața domniei” în mâinile sale de femeie. Odată dezarticulat acest resort al sufletului său, Zenobia s-a prăbuşit în chip tragic.

Faptele arată de asemenea că, de îndată ce

frânele au încăput în mâinile sale, regenta a instaurat o orientare politică externă şi internă cu totul contrarie celei păstrate de prudentul Odeynat. Dacă soțul său se străduise să nu stârnească suspiciunile romane, păstrând un fel de „vasalitate” față de Roma, Zenobia se afişă imediat ca duşmană a imperiului, ca aliată a Persiei şi, gata cu armele ridicate, era dispusă a brava în chip deschis legiunile împăratului. Odeynat îngăduise funcționarea obişnuită a organelor aşa-zis democratice ale cetății palmiriene, adică senatul şi adunarea poporului. Sub regimul despotic introdus de Zenobia, ele au amuțit definitiv.

În ambele direcții politice, istoricii au judecat noua orientare – cu totul greşit. Ea părăsea alianța romană pentru a se arunca în brațele Imperiului persan, care nu dorea altceva decât să înghită Palmyra. Ruptura cu Roma priva Palmyra de mandatul dat cândva lui Odeynat ca *dux Romanorum* în Orient; legiunile ce trebuiau să constituie elementul de bază al infanteriei palmiriene precum şi maşinile perfecționate de asediu ieşeau cu totul de sub comandamentul generalilor Zenobiei, lăsând un periculos gol în armata ei. Regimul despotic instituit în treburile interne ale oraşului i-a înstrăinat, în bună parte, simpatia populației.

Ostilitatea regentei față de Roma s-a arătat imediat după moartea lui Odeynat. Gallienus găsi

momentul potrivit ca, în locul celui dispărut, să fie numit un comandant roman, în persoana prefectului pretoriului, Heraclianus. El veni cu mandatul ferm de a continua ofensiva împotriva perşilor, deschisă cu succes de mai mulți ani de către Odeynat. Statul-major al regentei refuză însă să se subordoneze noului *dux Romanorum.* La îndemnul consilierilor săi politici, Zenobia dădu ordin unităților palmiriene să atace din spate pe generalul roman. Prinse între două fronturi, trupele romane au suferit un mare eşec, urmat de retragerea lor totală de pe linia Eufratului şi din Siria, unde rămâneau stăpâne garnizoanele de cavalerie grea ale Palmyrei. Pentru Zenobia, această acțiune trădătoare constituia un strălucit succes strategic, dar din punct de vedere politic – o mare greşeală. Regenta avea acum terenul liber în Orient şi ruptura cu Roma era definitivă. Gallienus, mai apoi Claudius al II-lea (268–270), prea ocupați cu războaiele din Occident, au acceptat deocamdată această situație.

Dificultățile militare în care se zvârcolea Imperiul roman prin anii 267–269 i-au îngăduit Zenobiei să-şi lărgească granițele, prin anexarea unor provincii romane limitrofe. În chip lent şi insinuant, trupele ei s-au infiltrat pe întreg teritoriul Siriei, de unde legiunile romane s-au retras treptat. Dacă ar fi să judecăm după efigiile monedelor emise până în 269 de către atelierele monetare din Antiochia, capitala Siriei, pe care

apar regulat portretele împăraților romani alături de ale regentei şi fiului său, Roma păstra încă un simulacru de supremație în această provincie.

În realitate, stăpână a Siriei devenise Zenobia.

Ambițioasa prințesă arabă dorea să câştige simpatia aristocrației siriene, din partea căreia putea primi un însemnat concurs militar şi elemente de cultură elenă. Printre consilierii săi politici şi militari întâlnim figuri de sirieni, ca aceea a filosofului neoplatonician şi retor, Cassius Longinus, care mai târziu va plăti cu viața serviciile aduse Zenobiei. Gânditorul venise din Edessa la curtea din Palmyra, încă de pe timpul lui Odeynat, căruia îi adresase un fel de panegiric scris în limba grecească. În „Oraşul palmierilor”, Longinus crease un cerc intelectual şi atrăsese acolo mulți filosofi şi oameni de litere eleni, cum a fost filosoful Porphyrios. Ca „profesor de limbă şi literatură greacă” al Zenobiei, Longinus a ajuns unul dintre principalii săi consilieri politici şi, dacă ar fi să credem afirmațiile din izvoarele istorice latine, el ar fi îndemnat-o pe ambițioasa regentă să se ridice împotriva Romei.

Fidelă politicii sale de a se alia cu perşii, Zenobia a făcut marea greşeală de a părăsi în folosul acelora provincia romană Mesopotamia şi de a-şi rotunji granițele pe seama ținuturilor romane din vest, slab apărate de către legiuni. Căuta să profite de orice moment critic prin care trecea imperiul ca să-şi consolideze puterea să-şi ducă hotarele până

la Marea Egee. Astfel, se folosi de situația grea a imperiului din anul 269, când toate forțele romane fuseseră concentrate la sud de Dunăre pentru a face față marelui atac gotic, încheiat fericit pentru Roma, prin victoria de la Naissus (Niş). Visurile ei de hegemon al Orientului şi sfaturile consilierilor politici o determinară, mai târziu, să înlăture imaginea împăratului de pe monedele bătute în atelierele sale şi să lase drept efigii numai chipul său şi al lui Vaballat.

Sfătuită de camarila militară de la curte, Zenobia ordonă generalului său Zabdas să înceapă operațiile pentru anexarea Egiptului, grânarul Romei înfometate şi punctul de plecare spre Indii a expedițiilor comerciale. Provincia constituia proprietatea personală a împăratului. Pierderea ei a însemnat foamete la Roma, creşterea considerabilă a veniturilor vistieriei palmiriene şi ruperea legăturilor economice ale imperiului cu Orientul Apropiat sau mai îndepărtat. Istoricul Zosimus (sec. IV) ne spune că Zabdas a pornit împotriva Egiptului cu o armată de 70000 de soldați „formată din contingente palmiriene, siriene şi barbare”, având drept ghid al drumurilor pe egipteanul Timogenes, un refugiat de la curtea Zenobiei. Anexarea Egiptului nu a fost o treabă prea uşoară: populația locală, alături de puținele trupe romane staționate în Valea Nilului, a opus o rezistență destul de serioasă. După o serie de lupte înverşunate, garnizoanele Zenobiei s-au instalat în

Egipt. Dar nu mult timp după acest prim succes, o flotă romană, condusă de un oarecare Tenagio Probus, debarcă la gura Nilului, răscula pe localnici şi alungă o parte din garnizoanele Palmyrei. Timogenes însă reuşi să-l atragă pe amiralul roman într-o cursă, unde fiind prins, acesta se sinucise.

Pentru a doua oară Egiptul intra sub ascultarea reginei deşertului.

Îmbătată de succesele obținute în Valea Nilului, Zenobia îşi aruncă imediat forțele asupra Asiei Mici. Acelaşi Zabdas ocupă, în numele reginei, toate posesiunile romane, până lângă Bosfor – unde numai oraşul Chalchedon nu-i deschise porțile. De acum, Marea Egee despărțea cele două imperii, iar Roma pierdea, o dată cu provinciile, toate drumurile comerciale şi resursele economice din Orient. Când Imperiul roman se găsea în momentul cel mai critic din perioada anarhiei militare, pe tron se urcă Aurelian (martie 270). În acelaşi timp, Zenobia atinsese apogeul primei etape a ambițiilor sale, în ceea ce priveşte stăpânirea Orientului. Gândul ei se îndrepta către Occident, spre o aventură ce nu putea fi dusă până la capăt de armata sa eterogenă, lipsită de infanterie şi maşini de asediu şi prea dispersată în raport cu efectivele modeste de care dispunea.

Energia şi reputația lui Aurelian se impuseseră pe frontierele dunărene, unde, ca ofițer de cavalerie, stătuse mereu cu mâna pe sabie în fața

atacurilor geto-carpice. Ajuns la tron, el preferă să încheie un acord cu Vaballat şi Zenobia, acceptând provizoriu *statuquo*-ul ce se crease în Orient (martie-august 270). Convenția celor trei a avut ecou în epigrafia şi numismatica din imperiul palmirian, unde regenta şi fiul său apar cu cele mai pompoase atribute şi titulaturi. Înțelegerea prevedea ca Zenobia şi fiul său să rămână conducători în Orient, iar Aurelian în Occident. Grava situație de la Dunăre, Rhin şi din nordul Italiei l-au silit pe Aurelian să accepte temporar această umilință, rezultând din tratatul semnat cu stăpânii Palmyrei. Aştepta momentul potrivit ca să lichideze toate urzelile teritorial-politice ale Zenobiei. În aceste clipe grele pentru imperiu se decisese Aurelian să părăsească Dacia (271).

Până la înțelegerea făcută cu Aurelian, Zenobia şi fiul său purtaseră titlurile de regi. O inscripție bilingvă (greco-palmiriană) din acea vreme sună astfel, în ceea ce priveşte titlurile celor doi: „Pentru sănătatea şi victoria lui Septimius Vaballat Athenodoros, ilustru rege al regilor şi conducător al întregului Orient, fiul lui Septimius Odeynat, rege al regilor şi pentru sănătatea Septimiei Bat-Zabbay (Zenobia), ilustra regină, mama regelui regilor, fiica lui Antiochus M.XIV”.

După perfectarea înțelegerii din anul 270, Zenobia poartă numai titlul de „regina mamă”. Vaballat este numit de textele inscripțiilor, în papiri şi în legendele monedelor: „bărbat de rang

consular, rege, împărat, şeful administrației şi al finanțelor, duce al Romanilor”.

Dar atunci când cei doi s-au declarat total independenți față de Roma (cf. Mai jos, p. 346), ei şi-au arogat titulaturi egale cu ale lui Aurelian. Pe monede şi în principalele documente oficiale, suveranii Palmyrei se intitulează acum *Augustus*. Şi *Augusta,* titluri onorifice acordate de Senat numai împăraților Romei. Mai mult, pe aceleaşi monede, portretele lui Vaballat şi ale Zenobiei sunt prezentate după eticheta curții imperiale: primul cu coroana radiată pe cap şi îmbrăcat cu mantia *paludamentum* (semne distinctive ale împăratului roman), iar a doua, purtând pe frunte diadema semilunară, întocmai ca împărătesele din Roma. Titlurile de *Augustus* şi *Augusta,* coroana radiată şi diadema semilunară arătau că cei doi se considerau egali cu Aurelian şi că erau, ca şi acela, imagini terestre ale unor zei supremi. Vaballat şi Zenobia băteau monede numai cu numele şi portretele lor, fapt ce constituia față de Aurelian o sfidare şi o adevărată declarație de război. Flavius Vopiscus, biograful lui Aurelian, ne mai informează că ambiția fără măsură o îndemnase pe Zenobia să-şi construiască de pe acum un car de triumf, pe care să între cu marea pompă a victoriei pe străzile Romei. Dar pe acest car ea va urca în calitate de captivă, un an mai târziu! Se pare că asemenea „nebunii”, mama-regină le-a inițiat sub îndemnul consilierilor săi, adevărații

autori morali ai dezastrului ei de mai târziu.

Fidel apărător al unității teritoriale a Imperiului roman, Aurelian a luat inițiativa lichidării uzurpatorilor palmirieni, în momentul când asigurase frontierele dunărene şi renane, potolise ostilitatea Senatului şi sugrumase răscoala lucrătorilor monetari din Roma. Imperiul galo-roman al lui Tetricus, rupt şi el din trunchiul marelui imperiu (260), se arăta pacific şi nu crea încă dificultăți militare împăratului. Sorocul unui marş împotriva Orientului se arăta dintre cele mai surâzătoare. Sapor I, regele persan, aliat al Zenobiei şi duşman feroce al Romei, intrase într-un fel de pasivitate pacifică, din pricina vârstei sale înaintate, iar la curtea sasanidă, luptele pentru succesiune deja începuseră. Alianța Zenobia–Sapor I nu va funcționa, tocmai în momentele cele mai critice pentru Palmyra.

De îndată ce Zenobia a fost informată de pregătirile militare ale lui Aurelian, a căutat să smulgă rivalului său avantajul inițiativei, prin proclamarea oficială a independenței statului palmirian (februarie-august, 271). S-a emis apoi un decret, prin care se instituia un fel de „embargo” asupra cerealelor ce trebuiau expediate din Egipt în Italia. Acesta anunța „războiul foamei” declarat Romei de regină!

Că sistarea trimiterii cerealelor egiptene pentru Italia constituia o mare primejdie pentru alimentarea Romei rezultă din primele inițiative

militare ale lui Aurelian. O armată comandată de Probus, cel mai bun general al lui Aurelian şi viitor împărat, debarca, la începutul toamnei anului 271, pe malurile Nilului. Acolo, omul împăratului obținu sprijinul unei importante părți a populației egiptene, nemulțumită de dura administrație palmiriană. Zenobia nici nu avu timpul necesar să reacționeze în fața expediției lui Probus. Ea găsi preferabil să grupeze şi să mențină intacte toate forțele în fața coloanei conduse de Aurelian asupra Asiei Mici.

Pe când Probus alunga ultimele detaşamente palmiriene din țara faraonilor, Zenobia prezida la Palmyra un mare consiliu de război, convocat pentru a lua măsurile necesare apărării imperiului palmirian. În fața acestui consiliu, regina a cerut de asemenea reînnoirea jurământului de fidelitate din partea şefilor armatei, a lui Zabdas, comandant suprem şi a lui Zabbay, comandantul garnizoanei din Tadmor-Palmyra. Superstițioasă ca orice orientală, ea trimise solii religioase ca să fie consultate unele oracole, cum era cel al lui Apollo Sarpedon din Seleucia şi al Venerei din Aphaca Siriei. Se spune că răspunsurile primite din ambele părți au fost defavorabile pentru regentă.

La sfârşitul anului 271, Aurelian a părăsit Roma şi, în fruntea unei mari armate a trecut Bosforul, pe la Byzanț. Împăratul a fost primit cu entuziasm de oraşele Asiei Mici, nemulțumite şi ele de

stăpânirea Zenobiei. Forțele palmiriene se concentraseră în trecătorile munților Taurus, pe locurile unde odinioară, şi Darius al III-lea Codomanul, regele Persiei, încercase să împiedice drumul lui Alexandru Macedon. Oraşul Tyana, situat într-un punct de mare importanță strategică, fu primul ce bară marşul lui Aurelian. Zenobia aplica o tactici iscusită prin care urmărea să-şi menajeze trupele bine adăpostite în văile munților Taurus şi, în acelaşi timp, să ducă un război de întârziere. Spera că, între timp, „barbarii” vor ataca din nou provinciile dunărene şi că bătrânul Sapor I se va mişca şi el împotriva Romei.

Dacă în oraşul Tyana, Aurelian nu ar fi găsit un trădător care să arate romanilor punctul slab al întăriturilor, legiunile sale ar fi zăbovit mult timp sub zidurile cetății. Spre nemulțumirea soldaților, împăratul refuzi pedepsirea şi jaful oraşului cucerit, în cele din urmă. Biograful său afirmă că protecția împăratului s-ar fi datorat respectului față de memoria celebrului magician Apollonius din Tyana. În realitate, clemența imperială de a menaja oraşele siriene, supuse Zenobiei, urmărea destrămarea prestigiului aceleia şi câştigarea simpatiei populației locale, înrolată acum cu entuziasm sub steagurile romane. Este posibil ca tocmai această ostilitate a locuitorilor să-l fi determinat pe Zabdas să evacueze „porțile siriene” de la Issus, un admirabil punct strategic. Acolo,

Aurelian putea fi ținut în respect, ca şi odinioară Alexandru Macedon, în fața perşilor. Zabdas a ordonat însă o retragere generală, pe cursul fluviului Oronte, alegând ca pivot strategic oraşul Antiochia, metropola Siriei. La Antiochia îşi stabilise cartierul şi Zenobia, care întovărăşea tot timpul armatele sale.

Trupele lui Zabdas erau alcătuite din circa şapte zeci de mii de luptători călăraşi şi arcaşi, completate de o slabă infanterie. Cavaleria grea palmiriană se compunea din aşa-zişii *catafractari,* sau *climbanari,* călăraşi îmbrăcați cu cai cu tot în zale de fier sau de piele, armată capabilă a ataca în masă, dar greoaie în manevrele operate pe câmpul de luptă. Atacul se deschidea de către linia de arcaşi sirieni, plasată în fața cavaleriei. După ce acopereau pe inamic, la mare distanță, cu un nor de săgeți, arcaşii se retrăgeau ca să facă loc liber iureşului cavaleriei de catafractari. Atacul masei cuirasate de cavalerie avea succes la început prin şocul său puternic, dar mai apoi, ea se împrăştia obosită, pierderea contactul cu pedestrimea şi putea fi uşor lichidată în grupuri de către legionarii romani.

Compoziția trupelor lui Aurelian apărea diferită față de oştirea palmiriană. Împăratul dispunea în primul rând de o cavalerie uşoară, modestă ca efectiv, dar formată şi instruită chiar de el: în escadroane mobile cavaleria manevra cu repeziciune. Forța armatei sale se baza însă pe

robusta falangă a legiunilor, o infanterie compactă şi disciplinată, peste care nu se putea trece uşor. Era însă cu totul lipsit de cavalerie grea şi de arcaşi iscusiți, elementele tactice de bază ale armatei Zenobiei. Numai lupta corp la corp a infanteriei romane şi manevrele de învăluire ale cavaleriei uşoare puneau în încurcătură pe catafractarii palmirieni şi pe arcaşii nomazi ai Siriei. Pozițiile de luptă organizate de Zabdas, pe malul fluviului Oronte, aveau în vedere tocmai evitarea unor ciocniri directe cu sulițele legionarilor.

Prima mare confruntare cu armatele Zenobiei avu loc pe fluviul Oronte, în vecinătatea Antiochiei. Lupta s-a dat între cele două tipuri de cavalerie, după o tactică deja cunoscută. Catafractarii Zenobiei au reuşit sa împrăştie, la început, escadroanele de mauri şi dalmați ale lui Aurelian, dar, urmărindu-le pe câmpie o zi întreagă sub soarele arzător, caii palmirienilor şi-au sleit puterile sub greutatea armurilor şi a căldurii caniculare. Atunci a fost momentul favorabil pentru intervenția legiunilor iliriene ale lui Aurelian, odihnite şi rămase până aci în rezervă. Ele au trecut Orontele şi au pus pe fugă întreaga armată a lui Zabdas, care – demoralizată – se afla acum în retragere spre Antiochia. De teama unei revolte a populației din oraş, Zenobia a răspândit zvonul cum că romanii ar fi fost înfrânți şi că Aurelian a căzut prizonier în mâinile

ei. Diversiunea a prins şi astfel, armata lui Zabdas s-a putut retrage în cursul nopții, până la oraşul sirian Emesa, pentru a organiza acolo o nouă linie de rezistență. A doua zi, Aurelian era primit în triumf de către antiochieni. Împăratul nu se grăbi să urmărească îndeaproape inamicul în retragere, după importantul succes militar, moral şi material, obținut în bătălia de la Antiochia. El dădu timp de odihnă trupelor sale ostenite şi le întări rândurile cu efective proaspete, formate din legiunile dunărene, cohortele pretoriene şi detaşamentele dalmate, ce veneau din urmă. La acestea se adăugară şi formații auxiliare, furnizate de regiunile proaspăt eliberate de sub guvernământul Zenobiei.

După ce rezolvă conflictul dintre comunitatea creştină din Antiochia şi episcopul ei Paul din Samosata, favoritul Zenobiei, pe care-l expulză, împăratul decretă aceeaşi politică de clemență față de fugarii antiochieni. Aurelian proclamă o amnistie generală şi iertă pe cei fugiți sub cuvânt că „ei părăsiseră oraşul numai de teama unor represalii”. Toți reveniră la vetre, lăudând pe împărat şi blestemând pe regină.

De la Antiochia la Emesa, unde se oprise armata palmiriană, trupele romane nu întâlniră nicio rezistență. Zabdas împreună cu Zenobia aleseseră pentru luptă câmpia din jurul Emesei, deoarece terenul plan se preta manevrelor largi pentru cavaleria grea, principala lor forță. Cât de slabă

era simpatia pentru Zenobia, din partea sirienilor, se vede şi din faptul că la Emesa mulți se înrolară sub steagurile romanilor. Se pare că în timpul încleştării ce avu loc, Zenobia a stat tot timpul alături de comandantul său, generalul Zabdas, ca să-şi încurajeze luptătorii.

Bătălia de la Emesa s-a desfăşurat în aceleaşi condiții ca şi cea de la Antiochia. Climbanarii cuirasați ai Zenobiei atacară cu multă ardoare cavaleria uşoară a lui Aurelian, care, conform aceleiaşi tactici, se dispersă pe câmpie, ca să-i dividă şi să-i obosească pe palmirieni. În cele din urmă intrară în luptă legionarii şi puseră pe fugă grupurile de catafractari, care se refugiară în dezordine după zidurile cetății de la Emesa. Lupta era pierdută pentru regină, din cauza aceleiaşi erori strategice.

Disperată, Zenobia convocă imediat consiliul de război şi cu toții fură de acord să părăsească Emesa, unde populația aştepta momentul propice să ridice armele împotriva palmirienilor. Atât de precipitată a fost retragerea Zenobiei spre Palmyra, încât se văzu silită să părăsească tezaurul şi o mulțime de bagaje prețioase, intrate apoi ca pradă în mâinile lui Aurelian. Cu această pradă, împăratul şi-a răsplătit copios soldații ce luptaseră vitejeşte la Tyana, Antiochia şi Emesa. De trofeele capturate de la Zenobia, a beneficiat şi templul zeului solar El-Gabal din Emesa, pe care împăratul l-a vizitat cu multă pioşenie.

Apoi fără a mai pierde timpul, el plecă pe urmele Zenobiei, prin deşertul neospitalier al Siriei, pe drumuri călcate numai de caravane. Străbătu peste trei sute de kilometri, prin locuri pustii, cu oaze dispersate şi lipsite de izvoare suficiente, mărşăluind sub soarele torid al primăverii înaintate. Soldații împăratului luptară pe acest parcurs cu nomazii deşertului, din timp cumpărați şi îndemnați de Zenobia să hărțuiască şi jefuiască pe romani. În cele din urmă, ca să evite atacurile lor, Aurelian folosi „arma de aur" a Zenobiei. Hoții deşertului au fost plătiți copios şi angajați să sprijine armata romană, asigurând aprovizionările, securitatea convoaielor şi poliția deşertului. În scurt timp, el reuşi să-şi recruteze o bună parte dintre triburile arabe ale deşertului, plătite din tezaurul palmirienilor, capturat la Edessa.

Ajuns în fața Palmyrei, împăratul îşi dădu seama că nu o va putea lua cu asalt. Oraşul poseda o centură de ziduri de apărare foarte puternică, lungă de 12 kilometri, iar luptele de stradă ar fi provocat mari dificultăți legionarilor. Zidurile care protejau oraşul, precum şi alte sisteme defensive fuseseră ridicate de către prevăzătoarea Zenobie. Cea mai potrivită tactică consta în blocarea totală a asediaților, aşteptându-se, cu răbdare, ca foametea şi alte lipsuri săi silească la capitulare.

Vizitatorul poate admira azi de pe colinele învecinate, numeroasele ruine gălbui ale Palmyrei,

înecate de vegetația luxuriantă a oazei. Monumentală apare de la distanță artera principală a oraşului, lungă de 1100 de metri, lată de 11 metri şi flancată în lungul troatoarelor de portice grandioase, alcătuite din 375 de perechi de coloane, înalte de 17 metri şi terminate cu elegante capiteluri corintice. Pe trunchiul multor coloane fuseseră fixate console, ca să suporte statui din bronz sau marmură ce înfățişau marile personalități politice ale oraşului sau chipuri de negustori bogați, darnici din punct de vedere edilitar-urbanistic. Una dintre inscripții, gravată pe o atare consolă, în text grecesc şi palmirian, sună astfel: „Aceasta este statuia Septimiei Bat-Zabbai (Zenobia), prea ilustra şi pioasa noastră împărătească, ridicată în onoarea stăpânei lor, de către distinşii bărbați, Septimius Zabdas, comandant şef al armatei şi de către Zabbai, guvernatorul militar al Palmyrei, în luna august a anului 582” (271 e.n.). Monumentul înălțat de aceste căpetenii militare, consfințea jurământul de fidelitate depus de cei doi generali de seamă, după ce augusta lor stăpână îşi etalase titlurile onorifice pe acelaşi postament cu ale împăratului Romei.

Arheologii sirieni, ajutați de numeroase misiuni ştiințifice străine, au dezgropat din nisipul ce s-a aşternut de veacuri peste ruinele Palmyrei, numeroase temple, coloane, arcuri de triumf, terme, agora, teatrul etc. Majoritatea acestor monumente fuseseră ridicate de către Odeynat şi

Zenobia. Ele mărturisesc bogăția urbei deşertului sirian şi gustul artistic din timpul unor domnii puternice, monumente făcute una cu pământul de prădalnicele legiuni ale lui Aurelian.

Totul fusese pus la punct în ceea ce priveşte apărarea militară a capitalei, în afară de strângerea unor cantități suficiente de provizii, care să asigure susținerea unui asediu îndelungat. Nici oştile lui Aurelian nu dispuneau de îndestulătoare cantități de alimente, dar fiind în afara oraşului blocat, ele se puteau aproviziona de la mari depărtări, grație concursului primit din partea triburilor nomade câştigate cu aur palmirian. Statul major al Zenobiei nu prevăzuse că va ajunge în situația de a se lupta cu Aurelian pe zidurile Palmyrei. Sperase că drumul legiunilor putea fi închis definitiv pe țărmurile Mediteranei sau la marginile deşertului sirian.

Ca să scape de încercuirea romană, ambițioasa regină încercă numeroase şi îndrăznețe diversiuni, unele destul de periculoase pentru împărat. Făcu mai întâi un apel disperat la aliații săi perşi. Ajutorul trimis dinspre Eufrat de către bătrânul Sapor I găsi drumul blocat de legionari şi fu împrăştiat. Zenobia reuşi apoi să obțină cu bani grei un ajutor militar din Armenia. Corpul de cavalerie armenian, în drum spre Palmyra, întâlni însă ispititorii saci cu aur ai lui Aurelian şi, în loc să ajute pe regină, se angajă ca mercenar în armata romană. La fel se întâmplă şi cu mehariştii

arabi care mai rămăseseră credincioşi palmirienilor. Ca şi cavalerii armenieni, ei se înrolară în corpurile de călăreți mauri şi dalmați din armata împăratului, după ce aurul capturat la Edessa luci şi în fața ochilor lor.

Timpul se scurgea în folosul lui Aurelian. Foametea şi molimele scăzuseră moralul asediaților, care începură a murmura împotriva reginei. Numai Zenobia rămânea dârză, în mijlocul unei situații considerate pierdută. Că Aurelian se găsea şi el într-o stare destul de precară, sub zidurile oraşului asediat, rezultă din conținutul a două scrisori ale împăratului. Asupra autenticității acestora, istoricii de azi păstrează destule rezerve, dar ele arată totuşi o stare de spirit. Asediul prelungit al Palmyrei şi dificultățile suportate de legiuni avură ecou nefavorabil în flecăreața şi îndepărtata Romă, unde se vânturau fel de fel de zvonuri. Ca să demonstreze greutățile campaniei şi să curme flecărelile, Aurelian adresă Senatului roman o scrisoare:

„După spusele romanilor, eu aş duce război numai cu o femeie – scria împăratul – ca şi când Zenobia ar lupta numai ea şi cu oamenii săi împotriva mea. Dimpotrivă, ea îmi opune atâția duşmani, pe care numai un bărbat i-ar putea ridica, apoi desfăşoară o activitate pe care o fac de neînvins numai teama de trădare şi frica ei de pedeapsă. Nu se pot enumera resursele sale: ce număr mare de săgeți, ce maşini de război, o

imensă cantitate de aruncătoare şi prăştii! Nu există pe zid un loc neacoperit de două sau trei balistice, iar unele maşini ale ei aruncă şi torțe arzătoare. Într-un cuvânt, Zenobia are frică, ca orice femeie şi ea se bate ca o disperata ce se teme de pedeapsă” *(Vita Aureliani, 26).*

Cunoscând starea de spirit din lagărul duşman şi luptând el însuşi cu destule lipsuri, Aurelian, rănit şi de o săgeată duşmană, a încercat să deschidă tratative de capitulare a asediaților. El adresă Zenobiei o scrisoare ponderată, invitând-o să se predea în schimbul unor condiții onorabile. Mândra regină se putea retrage liniştită cu familia sa, acolo unde ar dori, în Imperiul roman, dar trebuia să predea romanilor, în prealabil, întregul tezaur format din metale prețioase, pietre şi mătăsuri scumpe, apoi caii, cămilele etc. Se garantau palmirienilor vechile lor privilegii administrative, comerciale şi fiscale.

Dar răspunsul prompt al Zenobiei arată un orgoliu fără margini şi o insolență ce urmărea să intimideze pe marele său rival. La această invitație epistolară, ea ar fi răspuns împăratului, în acest fel *(Vita Aureliani,* 37):

„Zenobia, regină a Orientului, către Aurelian Augustul! Nimeni n-a îndrăznit până acum să ceară ceea ce pretinzi în scrisoarea ta. În război, totul se decide prin curaj. Ai dori să mă predau, ca şi când n-ai şti că regina Cleopatra a preferat să moară decât să-şi păstreze viața şi onorurile din

mila unui stăpân. Aşteptăm fără întârziere ajutorul perşilor, pe al armenilor şi pe al oamenilor din deşert, care sunt cu toții alături de noi. Nomazii din deşert ți-au înfrânt armata, şi ce se va mai întâmpla, Aureliene, când din toate părțile ne vor veni aceste ajutoare? Fără îndoială că ai să laşi la o parte acest ton poruncitor, ca şi când armatele tale ar fi peste tot victorioase”.

Scrisoarea disprețuitoare a Zenobiei mări dârzenie violentului împărat. Se întețiră blocada şi atacurile susținute acum de forțe noi, armeniene şi arabe, la care se adăuga şi detaşamentul lui Probus, sosit la Palmyra, după recucerirea Egiptului. Atunci Zenobia, sufletul apărării Palmyrei, hotărî să pună la cale o ultimă diversiune în scopul salvării cetății. Se hotărî să ceară personal ajutorul perşilor. Călare pe un dromader, însoțită de o mână de partizani, reuşi noaptea să iasă printre străjile romane. Pe un drum ocolit după multe peripeții, urmărea să atingă Eufratul, ca apoi, dincolo de fluviu, să cerşească sprijinul mult dorit de la Sapor I. Dar serviciul de informații al lui Aurelian, răspândit în toate punctele de seamă ale deşertului, interceptă ştirea evadării reginei, şi pe urmele fugarei fu trimisă cavaleria rapidă romană. Pâlcul de dromaderi ai reginei, urmărit asiduu pe drumurile minore ale deşertului, a fost ajuns numai pe malul Eufratului, lângă Dura Europos, în momentul când regina Palmyrei se pregătea să pună piciorul

în barca salvatoare.

Capturată teafără şi adusă în fața lui Aurel ian, împăratul i-ar fi spus *(Triginta tyrani, 29):* „Cum ai îndrăznit, Zenobia, să insulți pe împărații Romei?” Ea ar fi răspuns că pe el îl recunoaşte de împărat, fiindcă reuşise s-o învingă, dar nu poate acorda această recunoaştere pentru Gallienus, Aureolus şi alți împărați din trecut”. Cu toate acestea, Aurelian a dat dispoziții ca prizoniera să fie tratată cu mărinimie şi rezervată pentru ziua triumfului său de la Roma. Ca să astupe gurile flecare din capitală, ce-l luau în derâdere pentru triumful asupra unei femei, împăratul expedie Senatului, de îndată, o scrisoare (*Triginta tyrani, 29) p*rin care elogia calitățile de conducătoare ale Zenobiei şi justifica de ce a trebuit să lupte atât de greu cu o femeie.

„Aflu, senatori, că mi se reproşează, ca fiind o acțiune nedemnă de un bărbat, de a fi triumfat împotriva Zenobiei. Dar aceia care mă ponegresc, cred că nu mi-ar refuza şi elogiile lor, dacă ar şti de ce fel de femeie poate fi vorba, dacă ar cunoaşte înțelepciunea ei în consiliile (de război), perseverența sa în a îndeplini hotărârile luate, fermitatea ei față de soldați, dărnicia ei atunci când împrejurările o reclamă, severitatea ei când momentul o cere, felul cum şi-a bătut joc de Gallienus şi Claudius al II-lea” etc.

Orice speranță de salvare dispăru din inima asediaților, de îndată ce captiva fu expusă spre

vedere în fața zidurilor.

Numai aristocrația orașului susținea încă necesitatea continuării rezistenței şi după capturarea Zenobiei, pe când sărăcimea înfometată apărea pe ziduri şi implora clemența romană. Împăratul îşi arătă iarăşi marea sa dibăcie politică: el încuraja partida capitularzilor, promițându-le iertarea. Capitularzii îi deschiseră porțile, apărură în fața lui într-un impresionant cortegiu, aducându-i în semn de supunere, daruri bogate, împreună cu şefii rezistenței. Oraşul a fost cruțat de obişnuitele distrugeri, masacre şi jafuri soldățeşti. Împăratul dorea să facă din el un puternic post militar împotriva perşilor. Numai formidabilele ziduri de apărare ale Palmyrei – opera Zenobiei – au fost distruse până în temelii ca să nu mai servească în viitor unor alte Zenobii. Cele două izvoare istorice principale privitoare la capitularea Palmyrei – *Viața lui Aurelian* din *Historia Augusta* şi opera lui *Zosimus* menționează variata şi bogata pradă luată de Aurelian, ca: monede din metal prețios, obiecte scumpe din temple, stofe împodobite cu pietre prețioase, tiare, steaguri persane, haine de purpură etc. S-au confiscat în totalitatea lor bunurile de orice fel ale Zenobiei şi ale partizanilor săi. Se pare că, în plus, oraşul a fost pedepsit cu o mare amendă.

Numai un împărat cu înalt prestigiu militar, ca Aurelian, a putut pune capăt numeroaselor pretenții ale soldaților, furioşi de suferințele

îndurate în deşerturile siriene. Lăcomia soldățească a fost satisfăcută din copioasele prăzi luate din oraş. Ei cerură cu strigăte puternice pedepsirea pe loc a Zenobiei şi a generalilor săi. Dar Aurelian le arătă că ar fi ruşinos să ucizi o femeie captivă, că este necesară o judecată publică a vinovatei şi a colaboratorilor săi, precum şi nevoia ca această mare duşmană a Romei să fie văzută târâtă în triumful său de către populația capitalei imperiului.

O dată lichidată rezistența „imperiului palmirian”, Aurelian luă măsuri pentru reorganizarea Orientului, reînglobat imperiului în totalitatea lui. În Palmyra lăsă ca strajă numai o cohortă. Cu armata şi prețioşii captivi s-a reîntors la Emesa, unde, pentru a zdrobi definitiv prestigiul Zenobiei şi a dinastiei palmiriene, organiză un răsunător proces public al rebelilor. Ştirile istorice vorbesc în timpul acestui proces de laşitatea dezgustătoare a unei regine, odinioară atât de mândră şi demnă. Se spune că, pentru a-şi salva viața, ar fi acuzat şi denunțat pe colaboratorii săi apropiați, drept singurii vinovați de faptele pripite ale unei femei. Ea tremura în fața tribunalului, dar cu vocea-i mieroasă, întreruptă de strigătele amenințătoare ale populației şi soldaților, pentru a doua oară dornici a o vedea atârnată în ştreang, reuşi să se salveze. Prima victimă a denunțătoarei a fost filosoful Longinus, profesorul şi consilierul ei politic cel mai apropiat, găsit vinovat, între

altele, de a fi redactat scrisoarea insolentă adresată lui Aurelian, în timpul asediului Palmyrei. Filosoful dădu dovadă de mult curaj, dar împreună cu Zabdas şi alte căpetenii palmeriene căzură sub săbiile legionarilor.

Zenobia, Vaballat şi alți ostateci au reuşit să se salveze de la condamnarea capitală şi au apucat drumul Romei, destinați triumfului imperial. O parte dintre ei s-au înecat într-un naufragiu pe Mediterană. La Roma au ajuns teferi regina cu fiii săi. Istoricul Zosimus credea, după unele informații eronate, că Zenobia ar fi pierit şi ea în naufragiul amintit, sau că sar fi lăsat a muri de foame, numai să fie ferită de umilința triumfului.

Pe când se lupta la Dunăre cu carpii, la câteva luni după înapoierea sa în Europa, Aurelian primi ştirea că Orientul se răsculase instigat de Palmyra. Focarul revoltei se deplasă repede în Siria, unde, după cum nota un istoric aproape contemporan evenimentelor: „arareori şi cu multă greutate sirienii respectă cuvântul dat”. Revolta fu aprinsă de un om al Zenobiei, Apsaeus, recunoscut ca şef, în taină, de către regina captivă la Roma. Şeful răscoalei încercă să atragă pe Marcellinus, guvernator lăsat de Aurelian în Orient, promițându-i aceluia recunoaşterea ca împărat. Refuzat, Apsaeus ucise pe centurionul Sandarion împreună cu cohorta romană ce comanda la Palmyra şi proclamă ca rege ale palmirienilor pe Achilleus-Antiochus, rudă a Zenobiei şi înfocat

părtaş al politici separatiste față de Roma. Concomitent, negustorul Firmus răscură populația din Alexandria, se proclamă şi el împărat şi se alătură cauzei palmerienilor. Bineînțeles, se sistară iarăşi toate transporturile de cereale din Valea Nilului către Roma.

De astă dată, Aurelian lăsă la o parte orice clemență şi se năpusti furios asupra Orientului. Înecă repede în sânge răscoala din Egipt, apoi se repezi asupra Palmyrei. Lipsit de zidurile de apărare, oraşul a fost cucerit uşor, iar regele rebel Antiochus – capturat şi dus la Roma, ca o nouă rezerva pentru cortegiul triumfal ce se pregătea. Cruzimea şi severitatea împăratului se dezlănțuiră fără limită asupra nenorocitei Palmyra. După bunul lor plac, soldații primiră îngăduința împăratului de a masacra şi prăda cetatea deşertului. Distrugerile au fost atât de înspăimântătoare, încât Palmyra nu mai renăscu şi deveni un simplu post militar roman. Până în zilele noastre a rămas un vast câmp de ruine peste care vânturile deşerturilor au aşternut straturi groase de nisip. Acele fatale zile pentru oraşul mândrei Zenobia s-au petrecut la finele anului 272 şi începutul celui următor. Nu este exclus ca autorul moral al distrugerii Palmyrei să fi fost însăşi Zenobia. Din captivitatea sa regească a putut foarte uşor, prin mesaje şi spioni, să ațâțe la revoltă pe cei rămaşi acasă.

Pacificând definitiv Orientul, Aurelian îşi

îndreptă apoi armatele spre imperiul galic, unde domnea ca împărat-uzurpator Tetricus (268–272). Speriat de marile succese ale învingătorului Zenobiei, Tetricus îşi părăsi armata, trecu în tabăra lui Aurelian fu iertat şi numit senator. După patru ani de lupte, Aurelian refăcuse unitatea teritorială de odinioară a întregului imperiu. Senatul îi acordă binemeritatul triumf, despre a cărui măreție *Historia Augusta* ne-a lăsat ample descrieri. Flavius Vopiscus scria în această culegere de biografii imperiale *(Vita Aureliani,* 33–34).

„Vom găsi interesante unele detalii ale acestui triumf. Fură văzute atunci trei care regale: unul aparținuse lui Odeynat şi era acoperit cu aur, argint şi pietre prețioase, întru totul lucrat cu măiestrie; al doilea îi fusese dăruit lui Aurelian de către regele perşilor şi nu era mai prejos decât primul în ceea ce priveşte execuția, iar al treilea fusese făcut pentru Zenobia care sperase cândva, că va merge (triumfătoare) în el, prin Roma. Într-adevăr, ea fu urcată (stând în picioare) în acest car, dar ca o captivă ce decora triumful. Mai era şi un al patrulea car, tras de patru cerbi, care aparținuse, după cum se spunea, regelui, goților. Cei mai mulți autori arată că Aurelian se urcă. Pe Capitoliu pentru a aduce Sacrificiul promis lui Iupiter, carul cu cei patru cerbi. Înaintea lui mergeau 20 de elefanți, animale sălbatice ce fuseseră capturate în Libia, şi alte 200 de animale

diferite aduse din Palestina. Pe aceste animale le dărui apoi particularilor, ca tezaurul public să nu cheltuiască cu întreținerea lor. Urmau după aceea, separat, patru tigri, girafe, elani şi alte animale de acest gen, după care păşeau 800 de perechi de gladiatori, în afară de prizonierii luați națiunilor „barbare”, ca blemi, axomati, arabi, endenioni, indieni, bactrieni, hiberi, sarasini, perşi etc., fiecare ducând daruri. Prizonierii goți, alani, roxolani, sarmați, franci, suevi, vandali şi germanici, mergeau cu mâinile legate în față. Se găseau printre ei şi şefii palmirieni scăpați de masacru, apoi egiptenii capturați ca rebeli.

Se remarcau, de asemenea, zece femei prinse în luptă cu arma în mână şi în costume ale bărbaților goți. Multe dintre ele pieriseră în luptă, iar un tablou arăta alegoric că ele aparțineau neamului amazoanelor. Multe placarde din cortegiu purtau înscrise numele tuturor acestor nații. În mijlocul cortegiului se remarca Tetricus, îmbrăcat cu hlamidă purpurie, cu o tunică verzuie şi cu pantaloni galici. Lângă el se vedea fiul său, pe care îl proclamase coîmpărat în Gallia. Apărea în sfârşit şi Zenobia, gătită cu pietre prețioase şi încărcată cu grele lanțuri de aur susținute de alții” etc.

Vita Zenobiae (29) din aceeaşi *Historia Augusta* ne descrie mai amănunțit felul cum fusese văzută regina palmiriană în celebrul triumf:

„Era acoperită de atâtea pietre prețioase, încât părea zdrobită de povara atâtor ornamente. Se

povestea că deşi dispunea de o remarcabilă putere fizică, ea a fost silită de mai multe ori să se oprească, declarând că nu mai poate purta sarcina atâtor bijuterii. Ducea între altele şi un lanț de aur cu care avea legate mâinile şi picioarele, iar un alt lanț tot din aur atârnat de gât, era susținut de un bufon persan”.

Dacă este să dăm crezare aceleiaşi biografii a Zenobiei, mărinimia lui Aurelian față de regina captivă a rămas constantă şi după triumf. După obiceiul roman, captivii de viță regală se sugrumau, odată triumful încheiat. Se spune că Zenobia şi fiii săi ar fi primit drept reşedință un domeniu situat în vecinătatea Romei, la Tibur (Tivoli), lângă celebra Villa Hadriana. Locul se numea pe atunci Conche, dar, după numele noii sale stăpâne, căpătă mai târziu denumirea de „Zenobia”. Unii autori mai afirmă că urmaşi ai reginei şi fiilor săi mai trăiau acolo, către finele veacului al IV-lea.

Este destul de greu să desprindem din negura veacurilor caracterul real al Zenobiei, asupra căruia, biografia sa detaliată din colecția *Historia Augusta* ne dă multe ştiri. Ea a fost pusă acolo în rândul celor „Treizeci de tirani” ce au tulburat domnia lui Gallienus şi pe ale succesorilor săi imediați. Informațiile din *Historia Augusta*, redactate mult timp după moartea ei, sunt însă aspru contestate de către istoricii moderni, în ce priveşte limita dintre adevăr şi ficțiune.

Biograful împărătesei îşi deschide expunerea cu o reflecție amară, remarcând că, sub domnia „infamului Gallienus”, până şi femeile au ajuns cu îndrăzneală a conduce imperiul, dându-se exemplu pe Zenobia (*Trig. Tyrani,* 29): „S-a văzut până şi o străină cu numele de Zenobia (despre care s-a vorbit adesea), ce se mândrea a fi din tagma Cleopatrelor şi a Ptolemeilor, că a îmbrăcat mantia imperială, după moartea soțului său Odeynat”.

Stăpânită de un orgoliu fără măsură, Zenobia dorea să conducă totul, ca un despot oriental şi să fondeze o dinastie puternică peste popoarele din răsărit, sustrase de ea de sub egida Romei. Setea-i de a guverna popoarele o asemăna cu înaintaşele sale, Cleopatra şi împărătesele siriene. Se deosebea însă cu totul de acelea în ceea ce priveşte viața sa morală. Biograful o laudă pentru virtutea sa:”...era atât de castă, încât avea legături cu soțul său numai atunci când dorea sa aibă copii”. Ca model de conducere avea dinastia persană a Sasanizilor. De aceea desfăşura un ceremonial pompos la palat, adoptase un fast regal, mai mult asiatic decât roman şi pretindea să fie adorată în felul despoților din Orient. Numai în ce priveşte organizarea banchetelor accepta luxul imperial roman. Ca şi modelul său preferat, Cleopatra, folosea la ospețe vase de aur încrustate cu pietre prețioase. Dar nu poate fi comparată întru totul cu regina egipteană, fiindcă a fost lipsită de eroismul

aceleia. A acceptat umilința în locul unei morți voluntare şi s-a purtat nedemn față de colaboratorii săi. Atunci când vorbea trupelor sale, apărea călare, cu cască pe cap, îmbrăcată în rochii ce-i lăsau brațele nude, în haine brodate cu pietre prețioase şi strânse într-o centură garnisită cu cele mai strălucitoare agrafe.

Contemporanii (probabil şi Aurelian) rămâneau uimiți de incomparabila grație a acestei femei. Se spune că avea tenul de o culoare cafenie deschisă, ochii negri cu strălucire metalică, dinții aşa de albi încât semănau cu două şiraguri de perle, o voce sonoră, de o rezonanță bărbătească etc. Toate aceste trăsături fizice arată sângele arab ce curgea în vinele sale. Cât priveşte firea sa statornică şi sufletu-i puternic, ele arată trăsături ale unui caracter excepțional, ce se desprinde pregnant şi din faptele sale de guvernare. Se pricepea minunat, după împrejurări, să-şi schimbe firea. Atunci când era necesar, folosea o severitate de tiran, iar când împrejurările cereau altfel, trecea la umanitatea şi clemența celor mai blânzi conducători. Dărnicia ei avea multe limite, fiindcă ținea morțiş ca totdeauna tezaurul statului să fie plin. Nu o dată a dat dovadă de lăcomie.

Întocmai ca împărătesele siriene, se străduia ca în timpul campaniilor să fie mereu în mijlocul soldaților. Călare, l-a însoțit pe soțul său Odeynat dincolo de Eufrat şi prin văile sălbatice ale podişului Anatoliei. Folosea carul sau lectica.

Soldații deveneau entuziaşti când o vedeau mergând pe picioare, câte trei-patru mile, alături de coloanele lor, sub arzătorul soare al pustietăților arabe şi siriene. Deşi afişa o sobrietate neobişnuită, stătea totuşi la băutură cu generalii săi. Mereu lângă ei, a reuşit să capteze sufletul soldaților şi pe al conducătorilor armatei.

La Palmyra, ambițioasa Zenobie îşi formase şi o curte de intelectuali, fapt ce arată înalta sa cultură. S-a străduit să vorbească şi să scrie curent latina, greaca şi vechea egipteană. Pasiunea sa pentru trecut au determinat-o să scrie chiar o carte despre istoria lumii orientale. În cercul ei literar strălucea, între alții, Cassius Longinus.

În privința religiei Zenobiei, cercetătorii moderni au stârnit multe controverse. Este ştiut însă că nu a fost adeptă a creştinismului. Vechii scriitori bisericeşti au prezentat-o drept adeptă a religiei ebraice, afirmație ce rămâne de domeniul legendelor. De fapt nu avem nicio indicație că Zenobia ar fi dat atenție problemelor de credință, față de care, se pare, că a păstrat destulă indiferență. Dacă a avut legături amicale cu episcopul Paul din Samosata, ele au fost dictate de interese pur diplomatice. Prin acest straniu episcop creştin, inteligenta regină a căutat să-şi atragă simpatia evreilor din Orient.

Zenobia a rămas o excelentă soție şi colaboratoare a generalului Odeynat. Mai apoi, a

luat singură pe umerii săi greutatea guvernării unui imperiu al deşerturilor, blocat între două forțe puternice şi hrăpărețe, cea romană şi cea persană. A căzut înfrântă, de îndată ce un împărat ca Aurelian şi-a aruncat în luptă calitățile militare, superioare dârzeniei arătatele Zenobia.

Fără Zenobia, Palmyra din veacul al III-lea e.n. N-ar fi însemnat mare lucru din punct de vedere politic, economic şi artistic, încât destinul oraşului s-a împletit istoriceşte cu al marei regine. Zenobia rămâne singura femeie din lumea Orientului care a răsturnat echilibrul roman în acea regiune şi a împins imperiul spre o mare primejdie. În lumea beduinilor din săracele oaze arabe, povestea adevărată despre faptele Zenobiei şi despre trista sa soartă de învinsă şi captivă a dăinuit multe veacuri. În vechile poveşti islamice se vorbea frecvent despre legendara regină Sainab. Nu era altceva decât numele deformat al reginei Zenobia-Bat Zabbai.

HELENA

Mama primului împărat creştin

Helena, mama lui Constantin cel Mare, a deschis seria principeselor adepte ale creştinismului. Atât timp cât va mai exista Imperiul roman, ele nu se vor deosebi de înaintaşele lor păgâne. În perioada târzie şi creştină a statului roman, femeile de la curtea imperială au continuat să participe cu

pasiune la treburile de guvernământ, de politică interna şi externă. Erau atrase spre acestea fie din dragoste maternă sau conjugală, fie din ambiții personale, pasiuni, pe care la împărătesele bizantine le întâlnim mult mai puternice.

Sursele istorice de care dispune cercetătorul de azi, pentru reconstituirea biografiei „împărătesei şi sfintei Elena”, sunt destul de numeroase, dar, din păcate, în cea mai mare parte suspecte, atunci când provin din cercuri ecleziastice, sau din redacții târzii, bazate pe tradiție. Pentru marile servicii pe care această femeie le-a adus bisericii creştine din veacul al IV-lea, ea a fost canonizată. Icoana „sfintei Elena”, alături de a fiului său, figurează în toate lăcaşurile creştine de cult. Aşa se explică de ce viața ei ne este cunoscută mai ales din operele scriitorilor creştini, din legende, panegirice, hagiografii etc., în care redactorii îi aduc numai elogii. După afirmațiile unor astfel de izvoare de a doua mână, ea ar fi fost creştină din copilărie şi l-ar fi împins pe fiul său spre această credință de mic copil. Întreaga viață a Helenei s-ar fi remarcat prin moravuri curate, modeste, prin opere de caritate față de cei în suferință, iar virtuțile Helenei nu ar fi fost atinse până la ea de nicio împărătească romană. Unii au încercat să-i tăinuiască chiar şi originea umilă, considerând-o fiică a unui rege „barbar”, dar necunoscut ca nume.

Singurul izvor contemporan, demn de crezare,

din păcate limitat ca timp şi prea succint în expunere, rămâne pentru noi, *Vita Constantini* (Viața lui Constantin) scrisă de episcopul curții lui Constantin, Eusebiu din Cezareea Palestinei. Expunerea biografică a lui Eusebiu se deschide numai o dată cu convertirea la creştinism a Elenei, astfel că, despre viața ei, până prin anii 324 e.n., el nu ne oferă nicio informație.

Ambrosius (340–397), episcopul Milanului, şi alte izvoare creştine sau bizantine ne arată însă că Helena a fost fiica unui hangiu *(stabularia)* din localitatea Drepanum (Palova), vecină cu Nicomedia (provincia Bithynia). Acolo în han, în timp ce ea servea la masă pe călători, a cunoscut-o ofițerul roman Constantius Chlorus, care se întorcea dintr-o ambasadă din Persia. Atras de frumusețea ei, Constantius, pe atunci la începutul carierei sale militare, şi-a luat-o de „concubină" şi astfel au convieţuit până în anul 293, când s-a separat de ea, ca să ia în căsătorie pe Theodora, fiica împăratului Maximianus Herculius. Concubinatul, o simplă uniune matrimonială, nu avea valoarea unei *confarreatio* sau *matrimonium,* specifică cetățenilor romani, dar era considerat totuşi o căsătorie legitimă de condiții juridice inferioare, care, în niciun caz nu putea fi un *contubernium*, adică concubinaj obişnuit la sclavi şi peregrini. Este foarte probabil ca acest concubinat al lui Constantius cu Helena, care a durat peste 20 de ani, să fi fost legalizat în *iustae*

nuptiae, când prin anii 280, la Naissus (Niş), i-a adus pe lume pe fiul lor Constantin, copil foarte drag bolnăviciosului tată. Atunci când va ajunge împărătească, această fiică de hangiu nu va uita niciodată condiția sa umilă ca naştere; va păstra aceeaşi curățenie sufletească, ambiții nobile şi aceeaşi inteligență cumpătată.

Locul naşterii Helenei a fost de asemenea controversat: Drepanum? Edessa Mesopotamiei? Naissus? Etc. Data naşterii ei se fixează în anii 248/249. Deşi cunoştea bine umila origine a mamei împăratului său, Eusebiu s-a ferit a relata fapte din copilăria şi tinerețea ei, desigur – în concepția epocii –, din respect față de ea. Căsătoria cu Constantius Chlorus a avut loc în jurul anului 272. Ofițerul se trăgea dintr-o familie ilustră, dar nu avea o înfățişare atrăgătoare din cauza feței sale palide. În afară de Constantin, nu se mai cunosc alți copii ai lui Constantius Chlorus cu Helena.

În anul 293, autocratul împărat Diocletian introduse sistemul de guvernare cunoscut sub numele de tetrarhie („conducerea celor patru”). Ca împărat al părții occidentale a imperiului a fost asociat prietenul său Maximianus Herculius, stabilit cu capitala la Mediolanum (Milian), iar Diocletian a rămas în Orient, cu reşedința la Nicomedia. Fiecare dintre aceşti doi *Augusti* şi-a luat câte un ajutor şi moştenitor *(Caesar):*

Diocletian pe Galerius, iar Maximianus pe Constantius Chlorus. Ultimul a fost aşezat la Augusta Treverorum pe Rin, ca să apere granița galică împotriva nesfârşitelor invazii germanice. Acelaşi Diocletian l-a obligat pe Constantius Chlorus să o repudieze pe Helena şi să devină ginerele lui Maximianus, prin căsătoria cu frumoasa Theodora. Nu ştim cât de frumoasă a fost cea de-a doua soție a lui Chlorus, în comparație cu hangița din Drepanum, dar atunci când mireasa îi aducea, în lada ei de zestre, ofițerului – odinioară obscur – diadema imperială, nu putea fi decât cea mai frumoasă femeie din lume…

Din anul trist al despărțirii, Helena intră timp de 13 ani într-un fel de uitare, ducând, după cum scriu unii istorici apologeți, o „viață de văduvă creştină” deşi nu era adeptă a lui Hristos la acea dată!). Eclipsa ei luă sfârşit, de îndată ce fiul îmbrăca mantia de *Augustus,* adică în 306, când ea este prezentă la curtea imperială. Căsătoria lui Chlorus cu Theodora a avut un caracter pur politic, impus de către Diocletian, primul stăpân al imperiului. Helena a înțeles această situație şi fără zgomot s-a retras în umbră.

În cei 13 ani, Helena nu a putut sta mereu lângă fiul său. Constantin a fost crescut la Nicomedia lângă Diocletian şi Galerius. Ca tânăr ofițer, el s-a distins în luptele cu barbarii de la Dunăre, dar era mereu supravegheat de către cei doi şefi, ca să nu

fugă la tatăl său pe Rin. În cele din urmă, Constantin reuşi totuşi să scape, chemat insistent şi tainic de Constantius Chlorus care-şi vedea apropiat sfârşitul. Când tatăl său muri, în anul 306, trupele din Galia şi Britannia îl proclamară împărat pe Constantin. Treptat, el şi-a eliminat toți rivalii, devenind în anul 324 împărat unic peste tot imperiul.

Sufletul lui Constantin a cunoscut multe frământări, atrocități şi instabilități. Dragostea stabilă, puternică, afectuoasă şi respectuoasă, adică un adevărat cult, a avut numai față de mama sa. Mândru de ea, i-a acordat Elenei epitetul de *nobilissima femina,* apoi titlul suprem de *Augusta,* cu dreptul de a se încununa cu diadema de împărătească (325 e.n.). A bătut monede în cinstea ei şi i-a acordat permisiunea de a dispune *ad libitum* de tezaurul statului. Eusebiu *(Vita Constantini,* III, 47) ne spune că Helena" poseda averi în diferite părți ale imperiului şi împăratul a dispus să i se dea atât de mari onoruri, încât nu era nimeni în provincii, nici chiar militarii, care să nu o salute cu titlul de împărătească. Efigia sa se gravă pe monede de aur. El îi acordă libertatea absolută, în a dispune, după dorință, de veniturile tezaurului public, ceea ce constituia un alt motiv ca ea să fie stimată în tot imperiul..." în cinstea iubitei sale mame, Constantin a fundat un nou oraş lângă Drepanum, căruia i-a dat numele de Helenopolis.

Oraşul a beneficiat de adăpostirea relicvelor martirului creştin Lucianus. De pe urma pelerinajelor la aceste moaşte se puteau realiza importante venituri. Acest martir fusese dascălul ereticului preot Arius şi al episcopului Eusebiu din Nicomedia. Provincia Diospontus şi-a schimbat numele în Helenopontus, tot ca o cinstire pentru împărătească. Monedele bătute de fiu în onoarea mamei o numesc *Flavia Iulia Helena Augusta.*

La rândul ei, respectuoasa mamă s-a străduit să-l frâneze pe tânărul împărat de la comiterea unor greşeli. Devotamentul ei ca bunică s-a arătat deplin față de copiii celor două soții ale lui Constantin (Minervina şi Fausta), dar fiind mamă vitregă a copiilor Theodorei, a rămas într-adevăr vitregă... față de aceia, gândindu-se la suferințele ei în 293, când fusese silită să se despartă de Constantius Chlorus. Într-adevăr, Constantin cel Mare nu a dat nicio atenție copiilor tatălui său, născuți din uniunea cu fiica lui Maximian. Se ştie numai că l-a îndepărtat de la curte pe fiul cel mai mare al Theodorei, pare-se, în urma unor insinuări ale Helenei. Nici testamentul lăsat de Constantius Chlorus nu-i favoriza pe copiii Theodorei, declarați simpli particulari, fără drept la moştenire, lăsată în întregime fiului Helenei. Dacă Helena nu a inspirat fostului său soț aceste măsuri, în niciun caz nu le-a dezaprobat.

Din prima sa căsătorie cu Minervina, Constantin a avut un fiu, pe Crispus. Cu Minervina s-a

întâmplat acelaşi lucru ca şi cu Helena în 293. Ca să fie adoptat ca moştenitor la tron de către Maximianus Herculius, Constantin a repudiat-o şi el pe Minervina (se pare tot o concubină de condiții obscure) şi s-a căsătorit cu Fausta, o altă fiică a lui Maximian, deci soră cu soția de-a doua a tatălui său Chlorus (307). Despre Fausta se spunea de asemenea – ca şi în cazul Theodorei – că era de o frumusețe olimpică. Din căsătoria cu Fausta s-ar fi născut Constantin al II-lea şi Constantius al II-lea. După unii autori, ei ar fi însă copiii născuți de o a treia soție a lui Constantin cel Mare, dar al cărei nume rămâne necunoscut.

Atât Helena cât şi Constantin iubeau foarte mult pe tânărul Crispus şi îi pregăteau o strălucită carieră, pe care principele în vârstă de 20 ani o şi prefațase cu câteva victorii militare la Rhin şi pe mare. Dar Fausta se gândea şi ea la copiii ei. Puse la cale o intrigă ticăloasă contra lui Crispus, acuzat de complot împotriva ei. Violent şi grăbit, după ce-l arestă pe Crispus, Constantin dădu repede dispoziții ca tânărul să fie ucis prin otrăvire la Pola; se pare fără încunoştințarea mamei sale Helena. Îndurerata bătrână nu putea uita moartea nevinovată a nepotului şi pregăti la rândul ei o răzbunare împotriva nurorii criminale. Îi dovedi lui Constantin greşeala în care căzuse uşor, din pricina vicleniei Faustei, apoi îi dezvălui, de asemenea, unele greşeli grave, de adulter, ale soției sale. Nu putem şti până la ce limită au mers

rătăcirile conjugale ale Faustei, dar ştim că fiul avea o mare încredere în vorbele mamei sale. Fausta, la rândul ei, a fost supusă unor suplicii, apoi executată, rigoare ce a adus oarecare consolare îndureratei bunici. După unele ştiri, Fausta, acuzată de adulter ar fi fost înăbuşită cu aburi fierbinți într-o baie cu uşile ermetic închise. Fausta era o femeie brutală, necinstită şi răutăcioasă, aidoma caracterului tatălui său Maximianus.

Tragedia de la palatul lui Constantin este specifică curților orientale cu multe soții sau harem, cu numeroşi pretendenți la tron. Toate aceste frământări se încheiau cu certuri şi crime. În cazul de față există şi alte versiuni, care-l denunță pe Crispus ca autor real al unei conspirații urzite de el, de îndată ce frații săi vitregi au fost declarați *Caesares* („moştenitori ai tronului”). O dată cu Crispus ar fi fost executați şi alți prieteni ai săi, părtaşi la conspirație. În acelaşi timp eu Crispus, Constantin a mai ucis şi pe un nepot al său de soră, în vârstă de numai 12 ani, găsit de asemenea suspect de către intriganta Fausta. Toate aceste crime s-au petrecut pe locul unde se află astăzi palatul Lateran din Roma.

Dând crezare informațiilor transmise nouă de către Eusebius, constatăm că Helena nu a putut să-l crească pe copilul Constantin în „pietate față de Domnul”, deoarece ea a rămas păgână până după urcarea pe tron a fiului său. Tot acesta a

îndemnat-o să primească botezul creştin, după care Helena a devenit o foarte pioasă şi activă adeptă față de biserica lui Hristos. Spre deosebire de fiul său, care mergea pe drumuri politice sinuoase, între păgânism, ortodoxism şi arianism, Helena, de îndată ce a primit botezul, a evitat orice compromis de credință. Ea s-a dedicat pentru restul vieții, cu o puternică pasiune, construcțiilor de biserici, amenajării „locurilor sfinte” din Palestina şi operelor de caritate publică. În timp ce fiul său ridica pe malurile Bosforului un oraş şi o capitală nouă a imperiului, de structură creştin-păgână, ea construia la Ierusalim o cetate religioasă, prin care se glorifica viața, moartea şi reînvierea lui Iisus Hristos. Pentru realizarea numeroaselor ctitorii religioase din Palestina şi din alte părți ale imperiului, Helena a dispus de importante resurse financiare, pe care le ridica din tezaurul imperial, fără o prealabilă aprobare a fiului său.

Grație încrederii şi afecțiunii din partea fiului său, dar mai ales datorită resurselor băneşti ce le avea tot timpul la îndemână, în Orient, împărăteasa-mamă a distribuit importante ajutoare comunităților creştine, celor nevoiaşi, ofițerilor şi soldaților. „Ea contribui cu generozitate la nevoile feluritelor persoane, dând unora bani, altora haine, eliberând pe unii din temnițe, scoțând pe alții din munca grea de mină, rechemând pe unii din locurile unde fuseseră

exilați şi apărând pe cei slabi împotriva celor puternici, care voiau să-i exploateze” (Eusebiu, *Vita Constantini,* III, 44).

Dornică de a vizita „locurile sfinte”, pioasa împărătească, deşi octogenară, întreprinse în anul 326 o lungă călătorie în Orient şi cutreieră Palestina, pe „urmele lui Christos”. Călătoria aceasta a fost descrisă cu mult entuziasm de către scriitorii bisericeşti, amintirea ei fiind marcată de numeroasele daruri făcute bisericii din tezaurul statului.

Cu această ocazie, din dorința ei, s-au făcut săpături pe dealul Golgota, distrugându-se un templu al Venerei, ca să se descopere resturile crucii de lemn ce servise pentru supliciul fondatorului creştinismului. În ceea ce priveşte aceste „săpături arheologice” pentru descoperirea crucii este necesar a se sublinia faptul că Eusebiu (III, 38), născut în Palestina şi biograful contemporan acestor cercetări, nu aminteşte absolut nimic de ele. El aminteşte numai de descoperirea „sfântului mormânt” şi de zidirea unor monumentale biserici, la Bethleem, pe Muntele Măslinilor, la Ierusalim etc.

Tradiția creştină târzie a descris cu lux de amănunte, toate fictive, cercetările împărătesei pentru descoperirea crucii. Ea a întreprins mai întâi o anchetă printre localnicii creştini şi evrei, ca să determine locul răstignirii lui Hristos. El ar fi fost stabilit şi grație unei „viziuni divine”.

Trecându-se la săpături, s-ar fi aflat trei cruci de lemn ce păstrau înfipte în corpul lor cuie de fier. Ca să se afle care dintre cele trei aparţinuse lui Hristos şi care celor doi tâlhari ce fuseseră crucificaţi tot atunci, Macarie, episcopul Ierusalimului, a sfătuit-o pe Helena să le apropie pe rând de trupul unei bolnave. Una dintre cruci, ce fusese atinsă de o suferindă, ar fi vindecat-o imediat pe aceea şi astfel s-a dedus că fusese folosită pentru răstignirea lui Hristos. O parte din metalul cuielor găsite înfipte în lemnul crucii lui Hristos ar fi fost topit, ca să fie folosit la casca de luptă pe care o purta împăratul. După ce a dispus ca în" locurile sfinte" din întreaga Palestină să se construiască 28 de biserici, Helena a luat crucea de lemn a lui Hristos şi s-a înapoiat la Constantinopol, unde a fost primită cu mare bucurie de fiul său.

Putem crede astăzi în eventualitatea unor cercetări şi, săpături ce s-ar fi făcut pe Golgota, dar în ceea ce priveşte rezultatele lor şi „minunile" ce le-au însoţit, toate acestea rămân simple basme. După trei sute de ani de la răstignirea lui Hristos, nu se mai putea păstra nicio urmă de lemn. În tot cursul evului-mediu s-a făcut un comerţ intens cu lemn din crucea lui Iisus Hristos, într-o cantitate atât de mare, încât se putea umple cu el câteva zeci de care...

Călătoriile Helenei prin localităţile palestiniene legate de viaţa lui Hristos (unde s-a îngrijit de

urgentarea zidirii bazilicilor creştine) s-au remarcat mai mult prin dărnicie şi curiozitate decât prin pietate. Toți autorii antici vorbesc nu de pietatea ei umilă în timpul acestor procesiuni, ci de dărnicia, construcțiile, pomenile, împărțirile de alimente şi haine, grațierile de condamnați şi exilați etc., pe care mama împăratului „le împărțea cu mână largă, fiindcă avea de unde”.

La „locurile sfinte”, bătrâna împărătească a mai avut şi misiunea de a stârpi orice urmă de păgânism. Ea a descoperit că în grotele de la Bethleem şi Ierusalim, în care se născuse Hristos şi unde fusese îngropat pentru ca apoi să reînvie, se practicau rituri păgâne pentru Venus şi Adonis. În acele locuri, după o purificare religioasă atentă, s-au înălțat bazilici.

Dar aceste îndelungate călătorii au obosit-o foarte mult pe octogenara împărătească şi i-au grăbit moartea. Ea a închis ochii în scurt timp după înapoierea dintr-o călătorie în Palestina, într-un loc pe care nu-l cunoaştem (Nicomedia?). Unii autori bănuiesc că, la început, resturile împărătesei au fost depuse în „biserica Apostolilor”, construită de ea şi de fiul său, la Constantinopol. În acest oraş i se ridicase Helenei un număr de şase mari statui, dintre care unele se mai păstrează şi azi, deteriorate. Data morții ei a fost fixată de istorici prin anii 329/335. Mai ştim că, după câtva timp, Constantin a transportat corpul ei, cu mare pompă la Roma. În vechea

capitală a imperiului, sarcofagul Helenei a fost depus în mausoleul imperial ce se găsea lângă actuala via Labicana (în afara zidurilor lui Aurelian de la Tor Pignattara), alături de basilica San Pietro e Marcellino. Se pare că în acelaşi mausoleu fusese depus, mai înainte, şi corpul lui Constantius Chlorus.

Mari discuții se duc între arheologi în ceea ce priveşte presupusul sarcofag al Helenei, tăiat în porfir, de proporții colosale şi păstrat azi în Muzeul Vaticanului. Este decorat cu sculpturi ce reprezintă lupte între romani şi „barbari”, mai posedă şi alte elemente decorative păgâne ce nu se împacă de loc cu locul de veci al unei împărătese creştine. Monumentul nu posedă niciun fel de inscripție şi, după stil, poate fi datat pe o perioadă îndelungată de timp.

Eusebius (III, 46–47) ne relatează că, pe patul de moarte, în prezența împăratului pe care-l îmbrățişa şi-l ținea de mâini, Helena a prezentat şi testamentul său scris mai demult. Constantin cel Mare cu nepoții ei deveneau moştenitorii unor Imense averi răspândite în tot imperiul.

Portretul Helenei ne este azi bine cunoscut din efigiile monetare, bătute pentru ea, între anii 324–335 e.n., precum şi din unele reprezentări statuare. Toți istoricii de artă au remarcat marea asemănare dintre Constantin cel Mare şi mama sa. Posedăm azi multe inscripții gravate pe baze de marmură ce serviseră pentru susținerea unor

busturi sau statui în mărime naturală ale Helenei. Unele dintre aceste texte epigrafice amintesc de grupuri statuare în care împărăteasa fusese sculptată alături de fiu şi de nepoți. Din seria monedelor, demne de luat în considerație din punct de vedere al artei Tealiste, sunt portretele ei de pe câteva medalioane emise în anul 329 e.n. De către atelierele din Nicomedia sau Constantinopol. În aceste efigii, împărăteasa prezintă o față îmbătrânită, cu o coafură ondulată artificial ce se desparte în două deasupra frunții, „totul acoperit cu un fel de turban”.

Cea mai intactă şi perfectă reprezentare statuară a Helenei ne-o înfățişează alungită. Se distinge profilul ei identic cu cel de pe medalionul amintit. Această statuie se păstrează azi în mijlocul „sălii împăraților”, din Muzeul Capitolin (nr. 84) de la Roma. Mult timp s-a crezut, eronat, că ar înfățişa pe Iulia Agrippina.

Împărăteasa avea o față prelungă, cu un obraz frumos, nasul acvilin, şi o gură fermă, cu buzele strânse. S-a spus că fiul ar fi moştenit de la mamă, în afară de frumusețe, şi firea sangvină a aceleia (ceea ce nu pare dovedit), apoi caracterul ei, capabil să hotărască în probleme subtile.

Panegriştii laudă exagerat faptele de caritate ale Helenei, activitatea ei religioasă, prudența, marea pietate, dărnicia şi afecțiunea față de soț şi de fiu. Din textele aceloraşi autori rezultă însă că împărăteasa era lipsită de energie şi adesea, trecea

la răzbunări.

Prin marile lor fapte de arme şi de domnie, soțul şi fiul au înscris-o pe Helena definitiv în paginile istoriei, unde nu s-ar fi putut impune numai prin activitatea sa în folosul bisericii.

ILUSTRAȚII

HATŞEPSUT ÎNFĂŢIŞATĂ CA SFINX.
MUZEUL DIN CAIRO

HATŞEPSUT.
METROPOLITAN MUSEUM
NEW YORK

SEMIRAMIS.
MUZEUL LOUVRE
PARIS

POEȚII ALCEU ȘI SAPPHO.
PICTURĂ
PE UN VAS ATTIC
MUZEUL
DIN MÜNCHEN

SAPPHO. FRESCĂ DE LA POMPEI. MUZEUL NAȚIONAL — NAPOLI

ASPASIA
DIN MILET.
MUZEUL
LOUVRE — PARIS

OLYMPIA. MEDALION DIN BRONZ

PRINȚESA LAGIDĂ. MUZEUL LOUVRE PARIS

ARSINOE
A II-A FILADELFICA.
OCTODRAHMĂ
DIN AUR

ARSINOE
A II-A FILADELFICA.
MONEDĂ DE AUR

AFRODITA-PHRYNE.
MUZEUL VATICANULUI
ROMA

LIVIA AUGUSTA.
GLIPTOTECA DIN COPENHAGA

LIVIA AUGUSTA.
STATUIE DIN VILLA
DEI MISTERI — POMPEI

OCTAVIA.
BUST DE BAZALT.
MUZEUL LOUVRE — PARIS

1

2

3

1 **CLEOPATRA A VII-A.**
MONEDĂ DE ARGINT

2 **CLEOPATRA A VII-A**
CU ATRIBUTELE ZEIȚEI HATOR.
DENDERAH — EGIPT

3 **CLEOPATRA CU VIPERA.**
MUZEUL NAȚIONAL — ROMA

AGRIPPINA SENIOR. MUZEUL LOUVRE — PARIS

MESSALINA. MUZEUL CAPITOLIN — ROMA

1

2

1 IULIA AGRIPPINA ŞI COPILUL NERO. MUZEUL CAPITOLIN — ROMA

2 IULIA AGRIPPINA. MUZEUL CAPITOLIN — ROMA

3 SABINA POPPAEA. MUZEUL NAŢIONAL — ROMA

4 PLOTINA. MUZEUL NAŢIONAL — NAPOLI

3 4

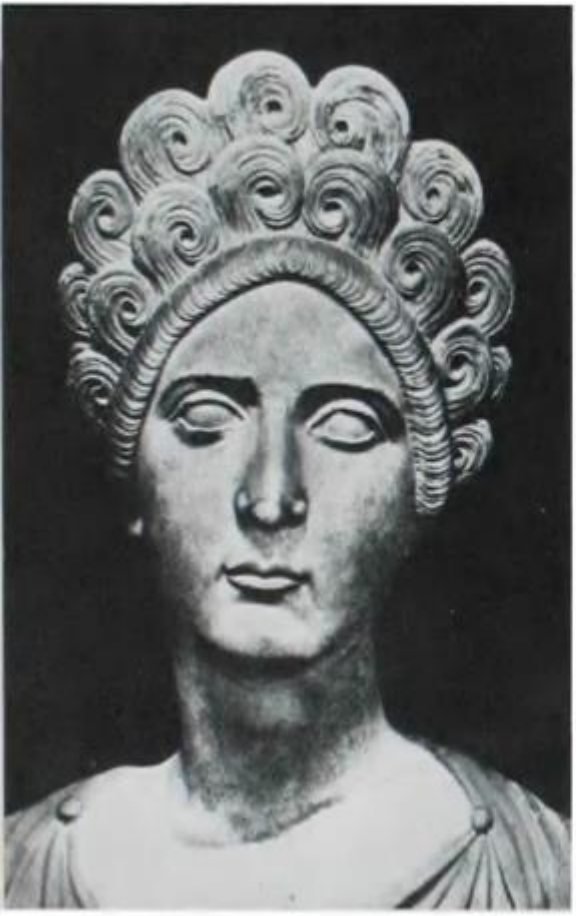

MARCIANA. MUZEUL CAPITOLIN — ROMA

MATIDIA. MUZEUL LOUVRE — PARIS

FAUSTINA I SENIOR. MUZEUL VATICANULUI — ROMA

FAUSTINA A II-A MINOR.
MUZEUL LOUVRE
PARIS

FAUSTINA A II-A MINOR
MUZEUL NATIONAL
ROMA

IULIA DOMNA.
MUZEUL LOUVRE
PARIS

IULIA DOMNA.
MONEDĂ DE ARGINT

IULIA MAESA.
MONEDĂ
DE ARGINT

IULIA SOEMIAS.
MONEDĂ
DE ARGINT

ZENOBIA.
MONEDĂ
DE ARGINT

IULIA MAMMAEA.
MONEDĂ
DE ARGINT

PORTRET DE PALMIRIANA DIN EPOCA ZENOBIEI MUZEUL LOUVRE — PARIS

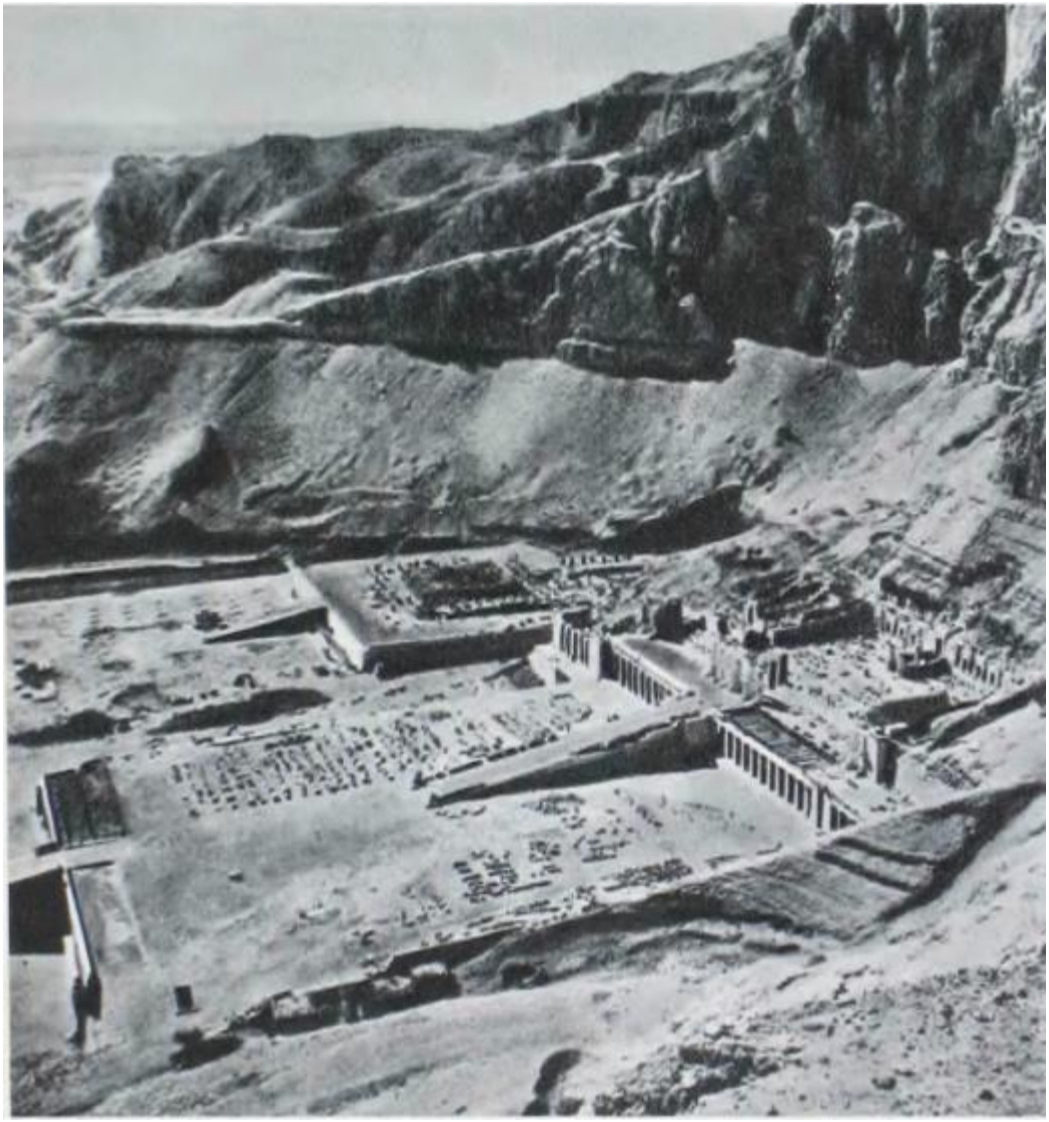

OCTAVIANUS AUGUSTUS.
MUZEUL VATICANULUI
ROMA

CLAUDIUS I.
MUZEUL VATICANULUI
ROMA

NERO.
MUZEUL CAPITOLIN
ROMA

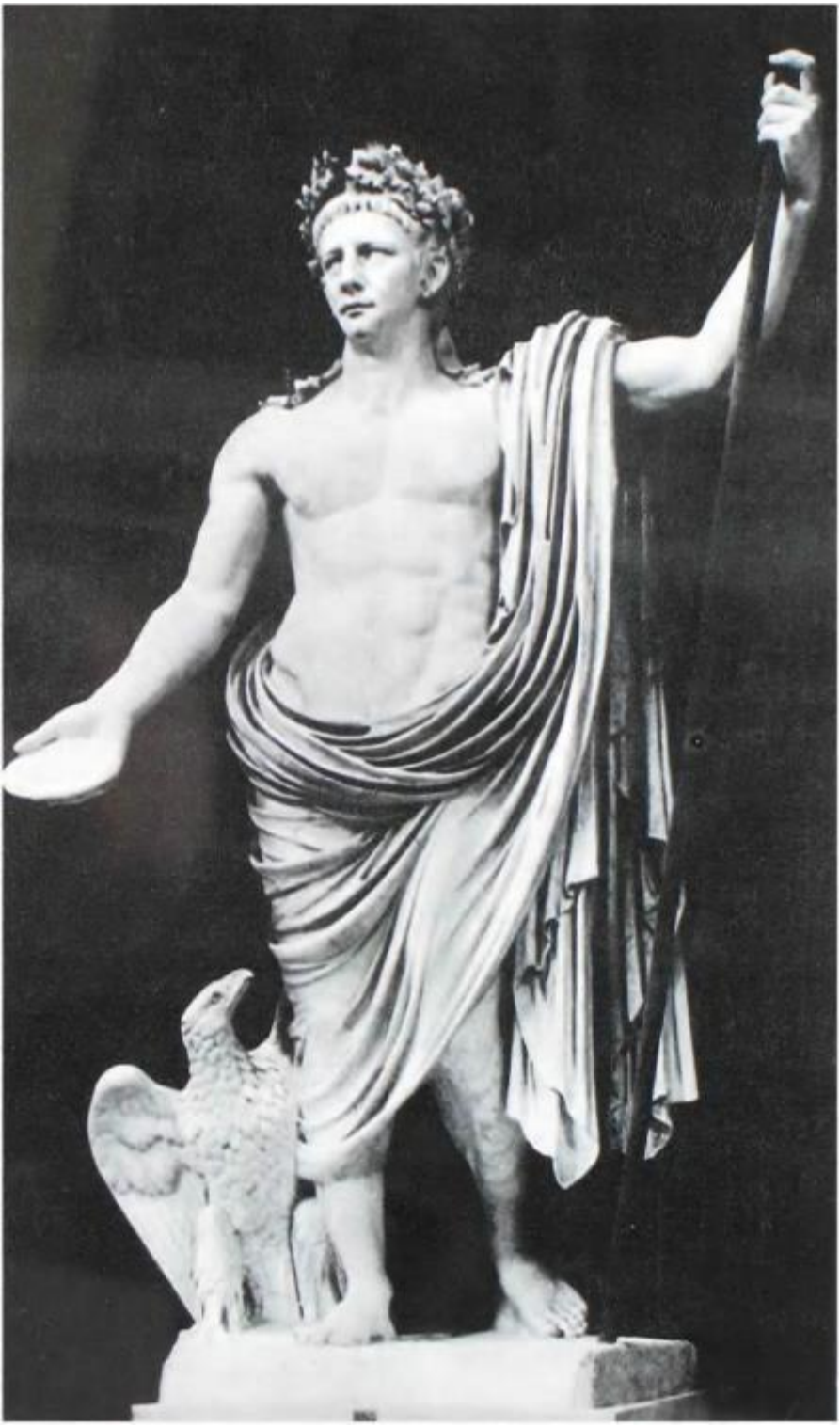

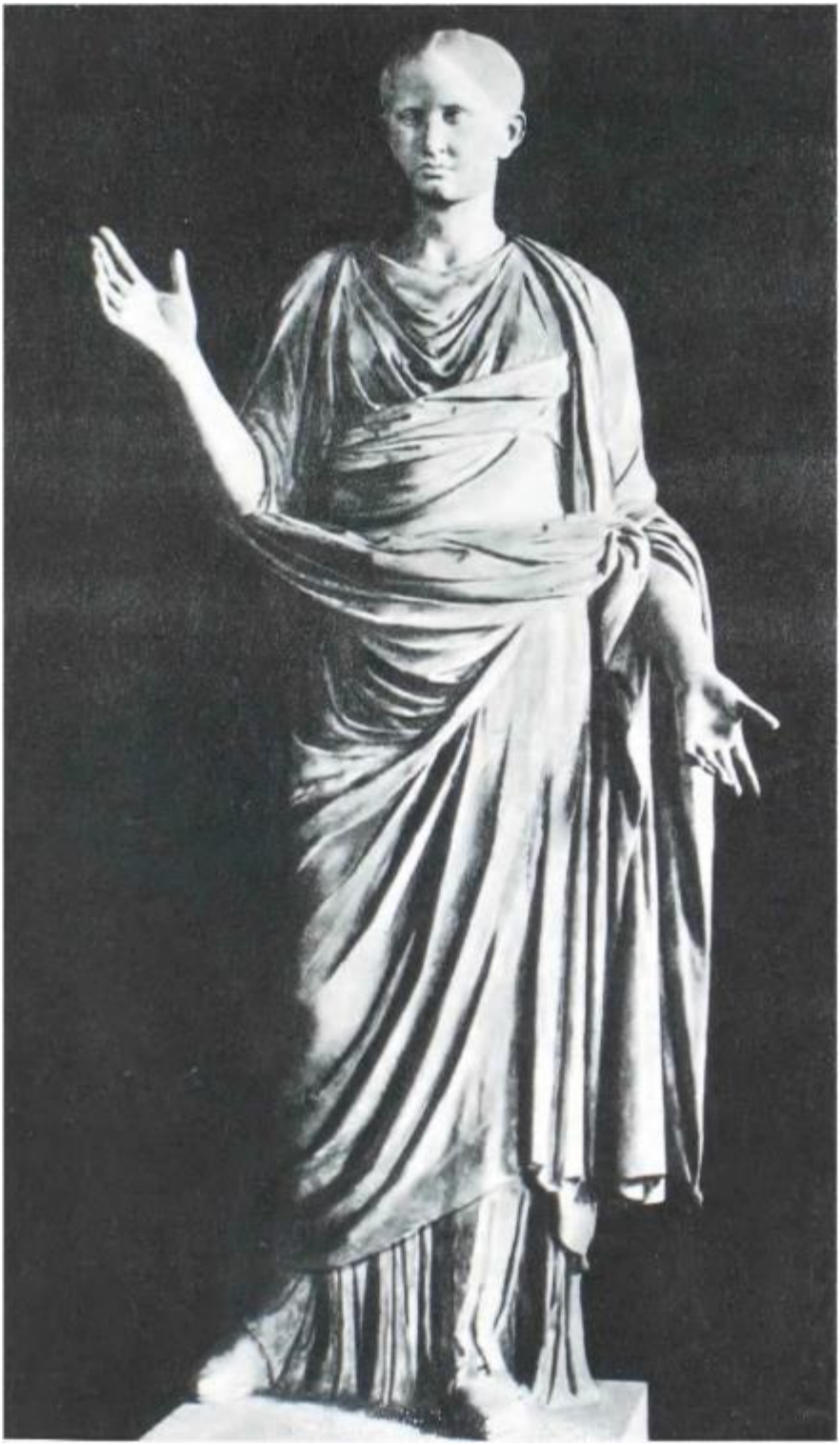

SEPTIMIUS **SEVERUS.** MUZEUL CAPITOLIN — ROMA

◀ **OCTAVIA.** MUZEUL VATICANULUI — ROMA

CARACALLA.
MUZEUL VATICANULUI
ROMA

ELAGABAL.
MUZEUL CAPITOLIN — ROMA